T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DELÎLÜ'L-HUCCÂC VE'L-ÜMMİYYÎN FÎ-TAHSÎLİ UMÛRI'D-DÎN
(İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ozan Halil ATİLA

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin TUĞLUK

Temmuz-2022
BATMAN

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LISANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAYI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin TUĞLUK danışmanlığında Ozan Halil ATİLA tarafından hazırlanan "Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)" adlı tez çalışması 28/07/2022 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği/~~oy çokluğu~~ ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	**İmza**
Başkan Doç. Dr. Burhan BARAN	……..
Üye Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin TUĞLUK	……..
Üye Dr. Öğr. Üyesi Ünal KALAYCI	……..

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Osman PAKMA
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdür V.

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış/akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Enstitüsü Tez ve Seminer Yazım Kılavuzu kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules/ethical conduct and Batman University Instute of Social Sciences' Thesis and Seminar Writing Guide. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

Ozan Halil ATİLA

28.07.2022

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DELÎLÜ'L-HUCCÂC VE'L-ÜMMİYYÎN FÎ-TAHSÎLİ UMÛRI'D-DÎN (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)

Ozan Halil ATİLA

BATMAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin TUĞLUK

2022, 246 Sayfa

Jüri
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin TUĞLUK
Doç. Dr. Burhan BARAN
Dr. Öğr. Üyesi Ünal KALAYCI

Din, toplumun kültürünü şekillendiren önemli unsurlardan biridir. Yeryüzündeki birçok din, hâkim olduğu toplumun dilini ve edebiyatını etkilemiştir.

İslam dini, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle insanlığa ışık olmuş; Müslüman milletler, kendi dilleriyle İslam'ın sanat hazinesini kaynaştırarak edebiyat geleneklerini şekillendirmişlerdir.

Esasları, şartları ve ibadet biçimleri açık biçimde belli olan İslam'ın şartlarından biri de *hac* ibadetidir. Müslüman milletlerin edebî geleneklerinde *hac* konulu çeşitli eserler yazılmış ve bu eserlerde *hac* ibadeti çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. İslami edebiyatta *hac* konulu eserler genel olarak iki başlık altında toplanmıştır. Bunlardan biri *hac* ibadetinin nasıl yapıldığını anlatan *menâsik-i hac* türüdür. Fıkhî bir terim olan *menâsik-i hac* bu alanda yazılan eserlerle birlikte edebî bir terim olarak da Türk edebiyatında yer almıştır. Diğer bir başlık ise *hac* güzergâhındaki menziller hakkında bilgi veren *menâzil-i hac* türüdür. *Menâzil-i hac*lar, hac güzergâhının yol haritasıdır.

Söz konusu bu eserlerin önemli bir örneği 17. yüzyılda harekeli olarak yazılmış, 120 varaktan oluşan, yer yer Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren ve müellifi bilinmeyen "*Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fi-Tahsîli Umûrı'd-dîn*" adlı *menâsik-i hac* metnidir. "*Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fi-Tahsîli Umûrı'd-dîn"de* Müslümanlar için farz olan *hac* ibadetinin nasıl yapılacağına dair bilgilere ve ibadet esnasında uzak durulması gereken hususlara yer verilmiştir. Ayrıca eserin son bölümünde *hac* menzillerine yer verilmesi de eserin önemini artırmıştır.

Anahtar Kelimeler: 17. Yüzyıl, Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn, Eski Anadolu Türkçesi, Menâsik-i Hac, Menâzil-i Hac, Metin İncelemesi.

ABSTRACT

MASTER THESIS

DELÎLÜ'L-HUCCÂC VE'L-ÜMMİYYÎN FÎ-TAHSÎLİ UMÛRI'D-DÎN (Analysis-Text-Dictionary-Facsimile)

Ozan Halil ATİLA

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES OF BATMAN UNIVERSITY
THE DEGREE OF MASTER OF SCIENCE
IN TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Advisor: Assist. Prof. Dr. Mehmet Emin TUĞLUK

2022, 246 Pages

Jury
Assist. Prof. Dr. Mehmet Emin TUĞLUK
Assoc. Prof. Dr. Burhan BARAN
Assist. Prof. Dr. Ünal KALAYCI

Religion is one of the important elements that forms the culture of the society. many religions on earth have affected the language and literature of the society which religion is dominant.

The religion of Islam has shed light on humanity with the Qur'an and the sunnahs of the Holy Prophet, Muslim nations formed their literary traditions by fusing the art treasure of Islam with their own languages.

One of the conditions of Islam, whose principles, conditions and forms of worship are clearly obvious, is pilgrimage. Various literary works have been written about pilgrimage in the literary traditions of Muslim nations and in these works, pilgrimage worship has been discussed in various aspects. In Islamic literature, literary works on pilgrimage are generally grouped under two headings. One of them is the "menâsik-i hac (forms of pilgrimage worship)" type, which describes how the pilgrimage is done. Menâsik-i hac (forms of pilgrimage worship), which is a fiqh term, has taken place in Turkish literature as a literary term together with the literary works written in this field. Another title is the "menâzil-i hac (pilgrimage destination)" type, which gives information about the destinations on the pilgrimage route. Menâzil-i hac (pilgrimage destination) are the road map of the pilgrimage route.

An important example of these literary works is a Menâsik-i Hac (forms of pilgrimage worship) text called "*Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*", which was written in the 17th century and consists of 120 leaves, showing features of Old Anatolian Turkish in some parts and an unknown author. In "*Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*", informations on how to perform the pilgrimage worship, which is obligatory for Muslims, and the issues to be avoided during worship are given. In addition, the fact that the pilgrimage destinations are included in the last part has increased the importance of the work.

Keywords: 17. Century, Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn, Forms of Pilgrimage Worship, Old Anatolian Turkish, Pilgrimage Destination, Text Review

ÖN SÖZ

Din, insan hayatını düzenleyen toplumsal bir kurumdur. Yeryüzündeki bütün dinler, kendi kuralları çerçevesinde insanların davranışlarını şekillendirmektedir. Geçmişten günümüze kadar yaşamış olan tüm toplumlarda dinî kuralların düzenleyici ve denetleyici rolü olduğu bilinmektedir. İbadet ise dinî kuralların hayata uygulanış biçimi olarak açıklanmaktadır. Mensup olduğu dine uygun biçimde yaşamak isteyen her kişi, ibadetlerini yerine getirerek inandığı dinin kurallarını uygulamış olacaktır.

İslam dini, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetinin ışığında Müslümanlara tebliğ edilmiştir. İslam'ın kuralları, hem Kur'an-ı Kerim'deki hükümler hem de Hz. Peygamber'in hayattayken yaptığı uygulamalar sayesinde tereddüde yer bırakmayacak şekilde belirlenmiştir. İslam'da ibadetler açık ve anlaşılırdır. İbadetlerin yeri ve zamanı bellidir.

İslam'ın şartlarından biri de *hac* ibadetidir. *Hac*, diğer bazı dinlerde de yeri olan bir ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak birçok dinde hac ibadeti, uygulanış biçimi açısından İslam'daki gibi kesin kurallara bağlı olarak gerçekleşmemektedir. İslam'da *hac*cın mekânı ve zamanı belli olup *hac* esnasında yapılması gerekenler açık biçimde anlatılmaktadır. Hangi durumlarda *hac*cın şartlarının tam olarak yerine getirilip getirilmediği Müslümanlar tarafından bilinmektedir.

Hac, İslam'ın beş şartından biri olup imkânı olan her Müslüman'a farz kılınmıştır. Yılın belli dönemlerinde Mekke ve Medine'yi ziyaret eden Müslümanlar, gerekli şartları yerine getirerek *hac* vazifesini yapmış olurlar. İslamiyet'te ilk *hac*, Hicretin 9. yılında Hz. Peygamber'in emîr-i hac olarak tayin ettiği Hz. Ebû Bekir'in öncülüğündeki kafile tarafından gerçekleştirilmiştir. Sonraki yıllarda ise *hac* ibadeti, Müslümanlar tarafından -engel teşkil edecek büyük bir felaket olmadıkça- kesintisiz olarak yerine getirilmiştir.

İslam'da *hac* ibadetinin belli kurallara dayalı olarak yapılması bu alanda rehber olabilecek eserlerin hazırlanmasını gerektiriyordu. *Hac* kurallarının bir araya getirilip kitap hâlinde hazırlanması, günümüzdeki imkânlara sahip olamayan Müslümanlar için önemli bir ihtiyaçtı. İşte bu ihtiyaç; *hac* ibadeti öncesinde, esnasında ve sonrasında yapılması gerekenlerin anlatıldığı *menâsik-i hac* türünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Farklı dilleri konuşup aynı menzile ulaşmaya çalışan hacı adayları, yapacakları ibadetin esaslarını öğrenmek için bu kaynaklara başvurmuştur. Ayrıca *hac* yolunda durulması gereken menzillerin anlatıldığı, hacı adaylarının yararlanabileceği su kaynakları

hakkında bilgilerin verildiği *menâzil-i hac* türü de yine hacı adaylarına yol gösteren farklı bir tür olarak ortaya çıkmıştır. *Menâsik-i hac* türü eserlerin içinde de belli kısımlarda *hac* menzillerine yer verilmiştir.

İslamî eserler açısından oldukça zengin bir mirasa sahip olan Türk edebiyatında *hac* ibadeti hakkında birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerden biri olan *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fi-Tahsîli Umûrı'd-dîn*, *menâsik-i hac* türünde bir eserdir. Müellif, eserde *hac*cın uygulanış biçimini anlatarak hacı adaylarına *hac* ibadetinin gerekleri, yasakları ve önemi hakkında açıklamalar yapmakta ve açıklamalarını fikhî kaynaklardan alıntılarla desteklemektedir. Ayrıca eserin sonunda Mısır - Kâbe ve Şam - Kâbe arasındaki menziller hakkında kısaca bilgi vermektedir.

Millî Kütüphane kataloğuna 06 Mil Yz A 9156 yer numarasıyla kayıtlı olan eserin müellifinin kim olduğu bilinmemektedir. 17. yüzyıla ait olan bu eseri incelememizdeki amaç dönemin dil özelliklerini belirleyerek Türk dilinin gelişim serüveninin bir kısmını eserin penceresinden görebilmektir.

Çalışma; Giriş, İnceleme, Çeviri Yazılı Metin ve Sözlük olmak üzere dört ana bölüm ve Tıpkıbasım'dan oluşmaktadır.

"Giriş" bölümünde *hac* kavramı ele alınmış, *hac* ibadetinin İslam'daki ve Türklerdeki geçmişinden bahsedilmiştir. Ardından Türk edebiyatında *hac* konulu eserlerden bahsedilip bu eserleri gösteren bir tabloya yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fi-Tahsîli Umûrı'd-dîn* adlı eserin konusu, içeriği ve bölümlerinden bahsedilip müellifin eser boyunca başvurduğu kaynaklar ve önemli şahsiyetler hakkında bilgi verilmiştir.

"İnceleme" bölümünde eserin imla özellikleri, ses bilgisi ve şekil bilgisi ayrı ayrı ele alınmıştır. İmla özelliklerinde ünlü ve ünsüz harflerin kelime baş, orta ve sonunda yazımları incelenmiştir. Bütün ünsüz harfler verilmemiş yazımında farklı durumların ortaya çıkabildiği ünsüz harfler incelenmiştir.

Ses bilgisi kısmında ünlü ve ünsüz harflerde yaşanan ses olayları incelenmiştir. Ünlü harfler; kalınlık-incelik uyumu, düzlük-yuvarlaklık uyumu, ünlü düşmesi, ünlü birleşmesi, ünlü türemesi ve ünlü değişimleri açısından örnekleriyle incelenmiştir. Ünsüz harfler; ünsüz değişimi, ünsüz türemesi, ünsüz düşmesi, ünsüz uyumu ve ünsüz ötümlüleşmesi açısından örnekleriyle incelenmiştir.

Şekil bilgisinde eserde bulunan sözcükler, türlerine göre *ad, zamir, sıfat, zarf, edat, bağlaç, ünlem* ve *fiil* başlıkları altında ele alınmıştır. Bu kısımda eserdeki yapım ve çekim ekleri örneklerle gösterilmiştir.

“Çeviri Yazılı Metin” bölümünde nüshanın çeviri yazısı yapılmıştır. Genel kabul gören çeviri yazım işaretleri dikkate alınarak yapılan çeviride Times Turkish Transcription yazı stili kullanılmıştır.

“Sözlük” bölümünün Metin Sözlüğü kısmında eserde bulunan ve günümüzde pek kullanılmayan Türkçe ve Arapça sözcükler açıklanmış, ayrıca Metinde Geçen Hac Terimleri Sözlüğü oluşturularak metin içerisinde bulunan *hac* terimleri ve *hac* bölgesinde bulunan önemli mekânlar hakkında bilgiler verilmiştir.

“Tıpkıbasım”da Millî Kütüphane kataloğuna 06 Mil Yz A 9156 yer numarasıyla kayıtlı bulunan nüshanın tıpkıbasımına yer verilmiştir. Böylelikle eserin orijinalini çeviri yazılı metinle karşılaştırmak da mümkün olmuştur.

Bu çalışmada lisansüstü eğitim sürecim boyunca benden yardımını asla esirgemeyen, eserin tespitinden metnin incelenmesine dek her aşamada yoğun çalışmasından cömertçe vakit ayırarak büyük bir sabırla bana rehberlik eden, derin bilgisiyle zihnimi açan ve ufkumu genişleten saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin TUĞLUK’a minnet ve şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca Arapça konusunda bana yardımcı olan mesai arkadaşım Muhammet İkbal EFE’ye, çalışmalarımda beni her zaman destekleyen kıymetli eşim Serap Hanım’a ve tez sürecim boyunca zaman zaman ilgimden mahrum bırakmak zorunda kaldığım kızım Leyla’ya teşekkür ediyorum.

Ozan Halil ATİLA

Batman-2022

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ ..... **iii**
ABSTRACT ..... **v**
ÖN SÖZ ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
SİMGELER VE KISALTMALAR ..... **xv**
1. GİRİŞ **1**
1.1. Hac Kavramı 1
1.1.1. Haccın tanımı 1
1.1.2. İslam'da hac 2
1.1.3. Tarihin ışığında hac ibadeti 3
1.1.4. Kutsal topraklarda Türkler 4
1.1.4.1. Osmanlı dönemi'nde hac yolculuğu ve surre alayları 5
1.1.4.2. Türk toplumunda "hac" 7
1.1.4.3. Türklerde hac yolculuğunun edebî belgeleri 8
1.1.4.3.1. Menâzil-i hac 9
1.1.4.3.2. Menâsik-i hac 11
1.2. Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn 13
1.2.1. Eser hakkında genel bilgiler 13
1.2.2. Eserin müellifi / müstensihi ve istinsah tarihi 14
1.2.3. Eserin konusu 15
1.2.4. Eserde geçen bazı tarihî şahsiyetler ve müellifin faydalandığı önemli eserler 19
1.2.4.1. Tarihî şahsiyetler 19
1.2.4.1.1. Minkârîzâde Yahya Efendi (öl. 1088/1678) 19
1.2.4.1.2. Edirneli Muhammed Efendi (öl. 1050/1640'tan sonra) 19
1.2.4.1.3. Sünbülî Sinân (öl. 1581) 19
1.2.4.1.4. Vezir Ali Paşa 20
1.2.4.1.5. Assâf Paşa (öl. 1694) 20
1.2.4.2. Bazı eserler 20

1.2.4.2.1. Nisâbü'l-Ahbar 20
1.2.4.2.2. Tezkiretü'l-Kurtûbî 20
1.2.4.2.3. el-Budûrü's-Sâfire 21
1.2.4.2.4. Tefsîr-i Beydâvî 21
2. İNCELEME 22
2.1. İmla (Yazım) Özellikleri 22
2.1.1. Ünlülerin yazımı 22
2.1.1.1. /a/ ünlüsünün yazımı 22
2.1.1.2. /e/ ünlüsünün yazımı 23
2.1.1.3. /ı/ ve /i/ ünlülerinin yazımı 23
2.1.1.4. /o/ ve /ö/ ünlülerinin yazımı 24
2.1.1.5 /u/ ve /ü/ Ünlülerinin Yazımı 25
2.1.2. Ünsüzlerin yazımı 25
2.1.2.1. /b/ ve /p/ ünsüzlerinin yazımı 25
2.1.2.2. /c/ ve /ç/ ünsüzlerinin yazımı 26
2.1.2.3. /g/ ünsüzünün yazımı 26
2.1.2.4. /s/ /ṣ/ ve /ş̱/ ünsüzlerinin yazımı 27
2.1.2.5. /t/ ve /ṭ/ ünsüzlerinin yazımı 28
2.1.2.6. /ñ/ ünsüzünün yazımı 28
2.2. Ses Bilgisi (Fonetik) 30
2.2.1. Ünlüler 30
2.2.1.1. Ünlü uyumları 30
2.2.1.1.1. Kalınlık-incelik uyumu 30
2.2.1.1.2. Düzlük-yuvarlaklık uyumu 31
2.2.1.1.2.1. Kelimelerde yuvarlaklaşma sebebiyle 31
2.2.1.1.2.1.1. /g/, /ġ/ seslerinin düşmesi sebebiyle yuvarlak ünlü taşıyan kelimeler 31
2.2.1.1.2.1.2. Yapım eklerindeki yuvarlak ünlü sebebiyle yuvarlak ünlü taşıyan kelimeler 32
2.2.1.1.2.1.3. Eski Türkçeden beri yuvarlak ünlü taşıyan kelimeler 32
2.2.1.1.2.2. Eklerde yuvarlaklaşma sebebiyle 32

2.2.1.1.2.2.1. Ünlüsü aslında yuvarlak olan ekler 33
2.2.1.1.2.2.2. Ünlüsü sonradan yuvarlaklaşmış olanlar 34
2.2.1.1.2.2.3. Düz ünlü taşıyan ekler 36
2.2.1.2. Ünlü düşmesi 39
2.2.1.3. Ünlü birleşmesi (ünlü kaynaşması) 40
2.2.1.4. Ünlü türemesi 40
2.2.1.5. Ünlü değişmeleri 41
2.2.1.5.1. /i/-/e/ meselesi 41
2.2.1.5.2. u > ı, u > i, ü > i Değişimi 42
2.2.1.5.3. ı > u değişimi 43
2.2.2. Ünsüzler 43
2.2.2.1. Ünsüz değişmeleri 43
2.2.2.1.1. k > g değişimi 43
2.2.2.1.2. ķ > ḫ değişimi 44
2.2.2.1.3. b > v değişimi 44
2.2.2.1.4. b > p değişimi 44
2.2.2.1.5. d > y değişimi 44
2.2.2.1.6. d > t değişimi 45
2.2.2.1.7. t > d değişimi 45
2.2.2.2. Ünsüz türemesi 46
2.2.2.3. Ünsüz düşmesi 46
2.2.2.4. Ünsüz uyumu 47
2.2.2.4.1. İmlası kalıplaşmış ekler 48
2.2.2.5. Ünsüz ötümlüleşmesi 48
2.3. Şekil Bilgisi (Morfoloji) 50
2.3.1. İsim 50
2.3.1.1. Çokluk ekleri 50
2.3.1.2. İyelik ekleri 50
2.3.1.3. +ki aitlik eki 52
2.3.1.4. Hâl ekleri 52

2.3.1.4.1. Yalın hâl 52
2.3.1.4.2. Belirtme hâli 53
2.3.1.4.3. Yaklaşma hâli 53
2.3.1.4.4. Bulunma hâli 53
2.3.1.4.5. Ayrılma hâli 54
2.3.1.4.6. İlgi hâli 54
2.3.1.4.7. Eşitlik hâli 54
2.3.1.4.8. Vasıta hâli 55
2.3.1.4.9. Yön gösterme hâli 55
2.3.1.5. İsim tamlaması 56
2.3.1.5.1. Belirtili isim tamlaması 56
2.3.1.5.2. Belirtisiz isim tamlaması 56
2.3.1.6. İsimden isim yapma ekleri 56
2.3.1.7. Fiilden isim yapma ekleri 57
2.3.3. Zamir 57
2.3.2.1. Şahıs zamirleri 57
2.3.2.2. İşaret zamirleri 59
2.3.2.3. Dönüşlülük zamirleri 59
2.3.2.4. Belirsizlik zamirleri 59
2.3.2.5. Soru zamirleri 60
2.3.3. Sıfat 60
2.3.3.1. Niteleme sıfatları 60
2.3.3.2. Belirtme sıfatları 60
2.3.3.2.1. Sayı sıfatları 61
2.3.3.2.1.1. Asıl sayı sıfatları 61
2.3.3.2.1.2. Sıra sayı sıfatları 62
2.3.3.2.1.3. Üleştirme sayı sıfatları 63
2.3.3.2.2. İşaret sıfatları 63
2.3.3.2.3. Soru sıfatları 63

2.3.3.2.4. Belirsizlik sıfatları 64
2.3.3.3. Sıfat-fiiller 64
2.3.4. Zarf 64
2.3.4.1. Hāl (durum) zarfları 65
2.3.4.2. Zaman zarfları 65
2.3.4.3. Azlık-çokluk zarfları 65
2.3.4.4. Yer-yön zarfları 65
2.3.4.5. Soru zarfları 66
2.3.4.6. Zarf-fiiler 66
2.3.5. Edatlar 66
2.3.5.1. Çekim edatları 67
2.3.5.2 Bağlama edatları 67
2.3.5.3 Ünlem edatları 69
2.3.6. Fiil 70
2.3.6.1. Olumsuzluk eki 70
2.3.6.2. Şahıs ekleri 71
2.3.6.3. Fiil çekimi 71
2.3.6.3.1. Basit çekimli fiil 72
2.3.6.3.1.1. Haber kipleri 72
2.3.6.3.1.1.1. Görülen geçmiş zaman 72
2.3.6.3.1.1.2. Öğrenilen geçmiş zaman 73
2.3.6.3.1.1.3. Gelecek zaman 73
2.3.6.3.1.1.4. Geniş zaman 73
2.3.6.3.1.2. Dilek (tasarlama) kipleri 74
2.3.6.3.1.2.1. İstek kipi 74
2.3.6.3.1.2.2. Emir kipi 75
2.3.6.3.1.2.3. Şart kipi 76
2.3.6.3.2. Birleşik çekimli fiil 77
2.3.6.3.2.1. Hikâye birleşik çekimi 77
2.3.6.3.2.2. Şart birleşik çekimi 78

2.3.6.4. Ek-fiil 79
2.3.6.4.1. Ek-fiilin görülen geçmiş zamanı 79
2.3.6.4.2. Ek-fiilin öğrenilen geçmiş zamanı 79
2.3.6.4.3. Ek-fiilin geniş zamanı 80
2.3.6.4.4. Ek-fiilin şartı 80
2.3.6.5. İsimden fiil yapma ekleri 80
2.3.6.6. Fiilden fiil yapma ekleri 81
2.3.6.7. Birleşik fiiller 81
3. ÇEVİRİ YAZILI METİN 83
4. SÖZLÜK 136
4.1. Metin Sözlüğü 136
4.2. Metinde Geçen Hac Terimleri Sözlüğü 164
SONUÇ 170
KAYNAKLAR 173
EKLER 178
TIPKIBASIM 183
ÖZ GEÇMİŞ 246

SİMGELER VE KISALTMALAR

>	: Kelimenin yeni biçimini anlatır.
<	: Kelimenin kaynağını anlatır.
Ar.	: Arapça
bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
dzl.	: Düzenleyen
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
Far.	: Farsça
H	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazret
M	: Miladi
öl.	: Ölüm tarihi
S	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
T.	: Türkçe
vb.	: ve benzeri

1. GİRİŞ

1.1. Hac Kavramı

Din, insan hayatını bireysel ve toplumsal açıdan düzenler. Toplum içinde yaşayan insan şüphesiz ki kurallara ihtiyaç duymaktadır. Dinî kurallar insanın hem bu dünyadaki hayatını hem ölümden sonraki hayatını düzenler. Buna göre bu dünyada insanın yaptığı iyi veya kötü işler ölümünden sonra da ona eşlik edecektir. İyilikleri onun mükâfatı, kötülükleri ise cezası olacaktır. Dinin insan hayatını düzenlemek için koyduğu kurallardan biri de yaratıcı olan Tanrı'ya ibadet etmektir.

Gerekleri yerine getirildiği takdirde en mükemmel biçimde insan hayatını düzenleyip birey ve toplumu huzur ve mutluluğa kavuşturacak olan İslam insanlığa gönderilmiş son ilahi dindir. Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti, insanlığın başvuracağı bir rehberdir. Yapılması gerekenlerin açık biçimde ifade edildiği bu rehberdeki konulardan biri de ibadetlerdir. İslam'da ibadetler, net biçimde belirlenmiş ve kulların buna uyması emredilmiştir.

İslam'ın beş şartından biri olan *hac*, hem beden hem de malla yapılan bir ibadet olup kulun Allah yolundaki seyrinin önemli bir parçasıdır. Zira imkânı olan her Müslüman için *hac* farzdır. *Hac* vazifesini yerine getiren Müslüman, günahlarından arınır, imanı güçlenir ve çevresindeki diğer Müslümanlara da bu konuda örnek olur.

1.1.1. Haccın tanımı

Hac kelimesinin yüzyıllar boyunca devam eden serüvenini anlamak bu ibadetin özünü kavramamıza katkıda bulunacağından kelimenin etimolojik açıdan incelenmesi önemlidir.

> "İbrânîce'de *hag* şeklinde olan ve 'bayram' anlamına gelen bu kelime 'bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak' mânasındaki '*hvg*' kökünden türemiştir. *Hac* veya *hag* çok eski bir Sâmî tabir olup İbrânîceden başka Ârâmicede ve Sâbiî dilinde de bulunmaktadır. Arapçada 'gitmek, yönelmek; ziyaret etmek' anlamlarına gelen *hac* kelimesi, fıkıh terimi olarak imkânı olan her Müslüman'ın belirlenmiş zaman içinde Kâbe'yi, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadeti ifade eder. Bu ibadeti yerine getirenlere Arapçada hâc (çoğulu huccâc), Türkçede hacı denir" (Harman, 1996, s. 382).

Yine *hac* kelimesinin bir başka tanımı ise şöyledir: “Tartışarak, delil ile yenmek, susturmak, ikna etmek” (Mutçalı, 1995, s. 148).

1.1.2. İslam’da hac

Hac vazifesi birçok dinde bulunmaktadır. Her dinin kutsal kabul ettiği mekânlar, o dinin mensupları tarafından ziyaret edilir. Kâbe’nin bulunduğu bölge, İslam’dan çok daha önce Allah tarafından *hac* mekânı olarak belirlenmiş, peygamberler tarafından ziyaret edilerek diğer insanların da buraya gelmesi tebliğ edilmiştir.

> Hz. Âdem’den Hz. İbrahim’e kadar devam eden süreçte peygamberler, Allah’ın emriyle Kâbe’ye bireysel ziyaretlerde bulunmuşlardır. Hz. İbrahim ise oğlu Hz. İsmail ile birlikte Nuh tufanında yıkılan Kâbe’yi yeniden inşa etmiştir. Ardından Hz. İbrahim, Allah tarafından insanlara *hac* görevini tebliğ etmekle görevlendirilmiştir (Özaydın, 1996, s. 386).
>
> İslam’ın şartlarından biri olan *hac*cın Müslümanlar için ne zaman farz kılındığı konusunda da tartışmalar vardır. Yaygın görüş şöyledir: Hz. Peygamber, hicretin 9. yılında (632) Hz. Ebubekir’i emîr-i hac olarak görevlendirip onun önderliğinde Müslümanların haccetmesini sağlamış ve bu tarihten itibaren de *hac* Müslümanlara farz kılınmıştır (Barış, 2021, s. 554).

Her ibadetin olduğu gibi *hac*cın da kendine has kuralları vardır. İslam’da kutsal kabul edilen mekânlar yılın belirli dönemlerinde ziyaret edilir. Ziyaret esnasında önceden belirlenmiş kurallara göre hareket edilir. Diğer dinlerde ise *hac* ibadeti İslam’daki gibi kesin kurallara bağlı değildir. İslam’ın belirlediği birlik ve düzen hiçbir *hac* uygulamasında yoktur.

> “Diğer dinlerde İslam’daki gibi zamanı ve mekânı vahiyle belirlenmiş, belli ölçüde zengin olma şartına dayandırılarak farz kılınmış, edasının ve kabulünün şartları ortaya konulmuş düzenli bir *hac* uygulamasına rastlanılmamaktadır. İbrâhimî kökenli Yahudilik ve Hristiyanlık’ta bile İslam’daki gibi bir nitelik yoktur. İslam’ın dışında hiçbir dinde, hacı olabilmek için Arafe günü Arafat’ta bulunma ve ertesi gün de Kâbe’yi tavaf etme gibi, belli bir mekân ve zaman kaydı yoktur” (Erbaş, 2002, s. 120).

İslam’a göre haccedecek kişi, belli bir yeterliğe sahip olmalıdır. “*Hac* ibadetiyle yükümlü olmak için genel olarak bütün yükümlülüklerde öngörülen Müslümanlık, akıl ve bulûğ şartı yanında, ayrıca *hac* yapmaya bedenî ve malî imkânların yeterli olması da şarttır” (İlmihâl, 1998, s. 516).

İslamiyet'te bütün Müslümanlar Allah'ın huzurunda eşittir. Ancak *hac*da bu eşitlik gözle görülür biçimde ön plana çıkar. İhrama bürünen Müslümanlar; dil, din, ırk ve cinsiyet fark etmeksizin bir aradadır. Artık 'ben' yok 'biz' vardır. İhram dünyevilikten sıyrılıp Allah'ın huzuruna çıkışın sembolüdür. İhrama girmek, tavaf etmek ve şeytan taşlamak gibi *hac* esnasında yapılan her uygulama insanın manevî yolculuğunun birer simgesidir. *Hac* ibadeti devam ettikçe insan, kötülüklerden arınır; ruhunu huzurla doldurur.

1.1.3. Tarihin ışığında hac ibadeti

Kâbe'nin İslamiyet'ten yüzyıllar önce bir *hac* merkezi olarak inşa edildiği daha önce ifade edilmişti. İslam'ın ilk yıllarında Kâbe'den uzak kalan Müslümanlar, hicretin 9. yılında *hac* ibadetinin farz kılınmasıyla bölgeyi ziyarete başlamış, Mekke'nin fethedilip Kâbe'deki putların temizlenmesiyle de *hac* ibadeti esas kimliğini geri kazanmıştır. Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hulefâ-yı Râşidîn, Emevî ve Abbasî dönemlerinde İslam dünyasında ayrılıklar yaşansa da *hac* ibadeti, zorunlu hâller dışında engellenmemiştir. Müslümanlar, imkânları yettiğince ve tehlikelere rağmen *hac* bölgesini ziyaret etmiştir. Dönemin siyasi yönetimleri de *hac* ibadetinin düzgün biçimde gerçekleşmesi adına gerekli önlemleri almıştır. Ancak zaman zaman buhranlı dönemler geçiren İslam coğrafyasında *hac* yolculuğu hem yolda olanlar hem de yolu kontrol edenler için bir güvenlik meselesi olmuştur.

İslam tarihi boyunca *hac* ibadeti için Hicaz bölgesini ziyaret eden hacılar, bu ibadeti yerine getirebilmek için büyük riskleri göze almak zorunda kalmışlardır. Bölgeye hâkim olan yönetimlerin iç çekişmeleri, çölde soygunculuk yapan çeşitli topluluklar ve düşman devletlerin faaliyetleri her daim birer tehlike oluşturmuştur. *Hac* ibadeti, tarih boyunca yalnızca bir ibadet biçimi olarak kalmamıştır; kimi zaman iktidar mücadelesinin sebebi olmuş, kimi zaman da bölgede söz sahibi olan yönetimin saygınlığını göstermesi için önemli bir kanıt olmuştur.

> "Özellikle Emevîler ve Abbasîler gibi İslam halifeliğini bizzat temsil eden ve onlardan sonra da siyasi olarak himaye eden devletler, otoritelerini meşrulaştırmak maksadıyla bu ibadetin ve dolayısıyla organizasyonun sağlıklı ve düzgün bir şekilde yerine getirilmesini kendilerine görev olarak telakki etmişlerdir. Bu görev çerçevesinde ilgili devletler, hacı adaylarının izleyecekleri kuralları koyabilir hatta *hac*cın birtakım sebeplerle (kıtlık ve

> siyasi sebepler başta olmak üzere)[1] belirli bir sene hiçbir şekilde yapılamayacağını dahi ilan edebilirdi" (Erol, 2019, s. 266).

Kutsal topraklar tarih boyunca iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Kâbe'nin bulunduğu Mekke ve Hz. Peygamber'in mezarının bulunduğu Medine'yi kapsayan Hicaz bölgesi, yüzyıllar boyunca İslam dünyasında söz sahibi olmak isteyen yönetimlerin hizmet etmek istediği bir bölge olmuştur. Zira bu bölgeye hâkim olmak demek buraların hizmetkârı olmak demektir. Şüphesiz ki bu hâkimiyet, aynı zamanda siyasi alanda büyük bir saygınlık ve ekonomik anlamda da belli bir gelir kaynağı anlamına gelmekteydi. Hicaz bölgesine hâkim olan yönetimler, *hac* mekânlarının bakımından, hacı ve hacı adaylarının güvenliğinden sorumlu olurlardı. Bu hizmetleri alnının akıyla yerine getiren devlet yöneticileri, hem manevî bir doyum sağlıyor hem halkın gözünde itibarını sağlamlaştırıyor hem de İslam dünyasının lideri olarak bütün Müslümanların takdirini kazanıyordu. İşte bu etkenler, *hac* bölgesini manevî açıdan olduğu kadar siyasi açıdan da önemli bir konuma getirmekteydi.

Emevî ve Abbasî dönemlerinin ardından İslam dünyasının bulunduğu coğrafyada *hac* yollarında Fatımîler, Eyyûbîler, Anadolu Selçuklular ve Memlûklar gibi birçok devlet hâkimiyet kurmuş, kimi zaman kendi aralarında kimi zaman da Haçlılara karşı mücadele etmişlerdir. Türk devletleri uzun süre *hac* bölgesine egemen olmuş, aynı zamanda halifelik makamının da koruyucusu ya da sahibi olmuştur.

1.1.4. Kutsal topraklarda Türkler

Türkler, İslam dinini kabul etmeden önce dahi Müslüman devletlerle ilişki içerisinde bulunmuştur. Türk devletleri, İslam'ı kabul etmeye başladıktan sonra ise savaş alanındaki üstün becerileri sayesinde İslam dünyasının askerî gücü olmuştur. Haçlı seferlerinde kutsal emanetleri muhafaza eden Türkler, gerektiğinde İslam halifelerinin de koruyucusu olmuştur. Birçok Türk hükümdarı dönemin İslam halifesi tarafından takdir edilmiş, yapılan fetihler diğer Müslümanlar tarafından da sevinçle karşılanmıştır.

Türkler, Müslüman olduktan sonra birçok defa kutsal topraklara hâkim olmuştur. İhşidîler, Eyyûbîler ve Memlûklar gibi Türk devletleri Hicaz bölgesinde egemen olsa da en uzun süreli hâkimiyeti Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren Osmanlı Devleti

[1] "1047 ve 1048 yıllarında Hicaz'da ortaya çıkan kıtlık sebebiyle hac farizasına kısıtlama getirilmiştir", Faroqhi S. (1995). *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638).* (çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

sağlamıştır. Memlûklardan halifelik makamını da devralan Osmanlı Devleti, yaklaşık 500 yıl süren bu hâkimiyeti boyunca bölgeye büyük önem vermiş, bölgede gerçekleşen *hac* ibadetinin güvenli bir şekilde yapılması için her türlü çabayı göstermiştir. Kutsal mekânların tamir ve bakımı büyük bir titizlikle yapılmış, bölgeden herhangi bir vergi alınmamış ve evlâd-ı Resûl'den kabul edilen Seyyid ve Şeriflere özel ihsanlarda bulunulmuştur.

1.1.4.1. Osmanlı dönemi'nde hac yolculuğu ve surre alayları

İslam tarihi boyunca kutsal topraklar ve çevresinin Müslüman devletler arasında çekişmelere sebep olduğu bir gerçektir. Osmanlılar, 1517'de Hicaz'ın yönetimini Memlûklulardan devralmakla bütün İslam dünyasını ilgilendiren *hac* organizasyonunun sorumluluğunu da yüklenmiş oldular (Özcan, 1996, s. 400).

Kendilerini *Hâdimü'l-Haremeyn* olarak gören Osmanlı sultanları; *hac* yolculuğu için önemli bütçeler ayırmış, güvenliği sağlamak adına çeşitli çalışmalar yapmışlardır.

> "Her yıl Şam ve Kahire olmak üzere iki farklı güzergâhtan *hac* kervanları Mekke ve Medine'ye ulaşmıştır. Bu yollarda menzilhaneler, kervansaraylar ve hanlar yapılmış, yollardaki geçit yerlerinin korunması için *hac* emirlikleri kurulmuştur. Anadolu, İran, Orta Asya ile Halep ve Bağdat gibi bazı Arap beldelerinden gelip Şam'da toplanan hacılar Şam Emîr-i Hacc'ının, Kuzey Afrika çevresinden gelip Kahire'de toplanan hacılar ise Mısır Emîr-i Hacc'ının sorumluluğı altında Mekke ve Medine'ye olan seyahatlerini gerçekleştirmiştir" (Armağan, 2000, s. 76).

Osmanlı'nın *hac* yollarını kontrol altında tuttuğu dönem boyunca hem iç hem de dış tehlikeler hacıların ve hacı adaylarının yolculuğunu tehdit etmiştir. Kimi zaman İran'da bulunan Safevî Devleti'nin ajanlık faaliyetleri kimi zaman da yağmacı bedevî topluluklar hacıların canına ve malına kastetmiştir.

> "Hacı kervanlarını bedevîlerin tecavüz ve saldırılarından korumak üzere, hacıların yolları üzerinde bulunan bazı kabilelere her yıl *Urbân Surresi* adı altında bir para verilirdi. Çöllerdeki bedevîlere dağıtılan *surre*nin resmî gerekçesi hacı ve hacı adaylarını çölde çok az bulunan su kaynaklarından yararlandırmaları ve elverişli koşullarda yiyecek satmalarıydı. Oysa fiili olarak *surre*nin, bedevîlerin *hac* kervanlarına saldırmalarını önlemek üzere ödendiği anlaşılmaktadır" (Armağan, 2000, s. 78).

Bedevîler, düşman bir güç gibi görünse de yeri geldiğinde çöldeki yolculukta önemli görevler üstlenmişlerdir.

> "Çöl kılavuzları olarak da adlandırılan ve genellikle bedevî olan görevliler, kervanın en başında ilerler ve aşılacak çöl menziline aşinalığı ile kervana yol gösterirlerdi. Onları kervanda sakalar ve ileri gelenler izler, kervanın taşıdığı para ve diğer hediyeler (*surre*) muhafaza edilirdi" (Eroğlu Memiş, 2020, s. 45).

O dönemin şartlarında yaklaşık sekiz aylık bir zaman dilimini kapsayan *hac* yolculuğu, sıradan bir seyahat değil uyumlu bir şekilde hareket etmesi gereken büyük bir organizasyondu. Emîr-i haccın başında bulunduğu bir heyet tarafından yönetilen ve kutsal topraklara sağ salim ulaşıp ardından geri dönmeyi amaçlayan *hac* kervanları; oldukça kalabalık bir insan topluluğunu, kıymetli hediyeleri (*surre*) ve büyük miktarda altını beraberinde götürüyordu.

Hac yolundaki kervanlar, kutsal toprakları görecek olmanın heyecanıyla yolculuk eden binlerce hacı adayını taşıyordu. O dönem *hac* yolundaki insan sayılarına dair bilgi vermek gerekirse:

> "Cezerî, 1279'da Kahire ve Şam kervanlarında 40.000, XIV. yüzyılda yaşayan Veronalı Jacobo, çölde rastladığı bir *hac* kervanında yaklaşık 17.000 kişi bulunduğunu yazmakta, 1580 yılına ait anonim bir eserde de yalnızca Mısır kervanında 50.000 kişinin olduğu kaydedilmektedir" (Özcan, 1996, s. 402).

İslam dünyasının kutsal topraklara verdiği önemi gösteren bir gelenek olan *surre,* Osmanlı sultanları için de en mükemmel biçimde yerine getirilmesi gereken bir hizmet olarak görülmüştür.

> "Sözlükte 'içine altın ve para gibi kıymetli eşyaların konulduğu kese' anlamına gelen *surre* kelimesi terim olarak her yıl *hac* döneminden önce genellikle Mekke ve Medine halkına dağıtılmak için yollanan para, altın ve diğer eşyaları ifade eder" (Buzpınar, 2009, s. 567).

Surre, gönderilen hediyeleri ifade ederken bu hediyelerle birlikte hacı adaylarını taşıyan kervana da *surre alayı* adı verilmiştir. *Surre alayı*, her yıl İstanbul'dan yola çıkıp Mekke ve Medine'ye varır, *surre alayı*nın içinde yer alan hacı adayları da kutsal toprakları ziyaret ederdi.

Osmanlı sultanlarının gönderdiği *surre*ler, kutsal topraklara duyulan sevgi ve alakayı göstermek açısından oldukça önemlidir. Padişahlar, Hicaz bölgesinin yönetimi Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmeden önce dahi bölgeye *surre* göndererek kutsal topraklara duydukları muhabbet ve hürmeti göstermişlerdir.

> "Osmanlı padişahları içinde Mekke ve Medine'ye ilk defa *surre* gönderen Yıldırım Bâyezid ile oğlu Çelebi Sultan Mehmed olmuştur. Yıldırım Bâyezid *surre* olarak o zamanki devlet merkezi olan Edirne'den 80.000 altın, Çelebi Mehmed ise 14.000 altın göndermiştir. Manisa'daki malının 1/3'ünü (10.000 flori) Haremeyn'e vakfeden II. Murad, her yıl 3.500 floriyi de *surre* olarak göndermiştir. Fatih, İstanbul'un fethinden sonra Mekke emîrine 2.000 altın, Mekke ve Medine'deki seyyid ve nâiblerle fukara ve hademelere dağıtılmak üzere ise 7.000 altın göndermiştir. II. Bâyezid'in *surre*si 14.000 düka altın idi. Hicaz topraklarının Osmanlı egemenliğine girmesinden sonra Yavuz Sultan Selim, Haremeyn'e 200.000 flori altın ve deniz yolu ile 7.000 irdeb zahire göndermiş ve ayrıca Anadolu *surre*si olarak da her yıl 62.000 altın yollamıştır. Bundan sonra her yıl Osmanlıların *surre* göndermeleri âdet olmuş ve Haremeyn yani Mekke ve Medine ahalisi bu *surre*ye sadakat-ı Rûmiyye adını vermişlerdir. Osmanlıların Mekke ve Medine'ye *surre* göndermeleri 1915 yılına kadar sürmüştür" (Armağan, 2000, s. 77).

1.1.4.2. Türk toplumunda "hac"

Toplum içindeki *hac* algısına baktığımızda bu vazifenin Türk toplumunda oldukça önemli bir yere sahip olduğunu görebiliriz. *Hac*ca gidecek olanlar gitmeden önce sevdikleriyle vedalaşıp onları Allah'a emanet eder, dönüşte ise artık hacı olan kişi sevinçle karşılanır, akraba ve komşuları hacıyı ziyaret ederek Mekke ve Medine'nin havasını bir nebze olsun solumaya çalışır. *Hac* ibadetinin verdiği huzur ve bir yandan da kutsal topraklardan ayrılmanın verdiği hüzünle evine dönen hacı, beraberinde getirdiği hediyeleri çevresindekilere dağıtarak insanları mutlu eder. Hacı olmak toplum içinde de kişiyi saygın bir konuma yükseltir. Öyle ki geçmişte ve günümüzde Anadolu'nun en ücra yerlerinde dahi ebeveynler, çocuklarına "Hacı" ismini vererek onların bir gün bu kutsal vazifeyi yerine getirmesini dilemektedir.

Anadolu'da yüzyıllar süren toplumsal tecrübenin etkisiyle toplumun gözündeki hacı algısı da dikkate değerdir. Buna göre Allah'ın emrini yerine getirmenin huzuruna kavuşan hacılar, hayatlarında da önemli değişiklikler yapmalıdır. Hacılık makamının ağırlığını taşıyan bu bireyler, maddiyata gereğinden fazla önem vermemeli; günahlarından arınmış olarak döndükleri için bir daha günaha bulaşmadan yaşamalı ve oruç, namaz gibi ibadetleri de ömrünün sonuna kadar eksiksiz biçimde yerine

getirmelidir. Toplum tarafından hacılara yarı münzevî bir rol biçildiğini söylemek mümkündür.

1.1.4.3. Türklerde hac yolculuğunun edebî belgeleri

İnsan, doğduğu andan itibaren keşfetme arzusunu içinde taşır. Keşfedilenin anlatılması ihtiyacı da elbette bu arzunun bir parçasıdır. İnsan, tarih boyunca dünyayı keşfetmek için yola çıkmış, bu yolculuklarda kimi zaman yeni bir kıtayı keşfetmiş kimi zaman da farklı kültürleri tanımıştır. Gezilip görülen yerlerin anlatılması ve yazıya aktarılması da en az bu yolculuk kadar mühimdir. Zira yazı, insanı unutmaktan ve unutulmaktan kurtarır; sonraki nesillere tecrübenin aktarımını sağlar.

Gezilip görülen yerlerin anlatılma ihtiyacının bir sonucu olarak seyahatname türü doğmuştur. Seyahatnameler, anlatılan yere gidecek insanlar için bir rehberdir. Gidemeyecekler için ise merak edilen yer hakkında bilgi kaynağıdır.

> Seyahatnameler bilgi vermek amacıyla yazılmış eserlerdir. Müellifler, gezilen yerlerin coğrafî, tarihî ve sosyal değerleri hakkında okuyucusuna bilgi vermektedir. Diğer bir ifadeyle dünyanın bilinmeyen yerlerini keşfetme arzusu duyan, yeni yerleri çeşitli nedenlerle tanıma ihtiyacı hisseden insanlara seyahatnameler bu imkânı sunmuştur. Ayrıca iletişim imkânlarının sınırlı olduğu geçmiş dönemlerde bilimsel ve kültürel gelişmelerin aktarıcısı seyahatnameler olmuştur (Maden, 2008, s. 148).

Tarih boyunca müellifler, seyahatnamelerini yaptıkları yolculuğun amacına uygun olarak yazmışlardır. Yepyeni yerler ve kültürler keşfetmek amacıyla yola çıkmış olan müellifler, okurlarına gittikleri yerlerin fizikî, toplumsal ve ekonomik yapısı hakkında bilgiler vermişlerdir.

Elbette yolculuklar yalnızca gezmek görmek ya da keşfetmek için yapılmaz. *Hac* yolculuğu, kutsal vazifeyi yerine getirmek için yapılan ibadet amaçlı bir yolculuktur. İbadet amacıyla yola çıkan müellifler, yapılacak dinî vazifenin uygulanış biçimi ve ziyaret edeceği dinî mekânlar hakkında okurlarına bilgiler verir.

Müellifler, yerine getirmek için yolculuk gerektiren bir ibadet olan *hac*cı anlatmak için seyahatname türünü kullanmış, *hac seyahatnameleri* de kendi içinde farklı dallara ayrılmıştır.

Hac ibadeti hem beden hem mal varlığına dayanan bir ibadettir. Yolculuğu meşakkatli olduğu kadar yerine getirmesi de belli kurallara bağlıdır. Edebiyatımızda *hac* yolculuğunu ve *hac* ibadetinin uygulanışını anlatan birçok eser vardır. Bu tür eserler,

hac seyahatnameleri olarak da adlandırılır. Ancak unutulmamalıdır ki *hac seyahatnameleri*nde öncelikli amaç gezip görmek değil ibadeti yerine getirmektir.

> Klasik Türk edebiyatının önemli kaynaklarından olan dinî unsurlar, birçok metinde müstakil olarak bahis konusu edilmiştir. Bunlar arasında manzum ve mensur *hac seyahatnameleri* de sayıca fazladır. Bu seyahatnameler muhtevalarına göre iki grupta incelenmektedir. Buna göre gidilen konakların bahis konusu edildiği eserler *menâzil-i hac, hac*cın şartlarının anlatıldığı metinler *menâsik-i hac* olarak sınıflandırılmaktadır (Coşkun, 2002, s. 6-7).

1.1.4.3.1. Menâzil-i hac

Arapça bir kelime olan "menzil" sözlüklerde: "esnâ-yı seyr ü seyâhatte gece nüzul olunan yer, konak", "iki konak arası bir konak yol, merhâle", "ikâmet olunan yer, mesken, ikâmetgâh" (Kamus-ı Türkî, 2019, s. 782). gibi anlamlara gelmektedir. Menâzil ise menzil kelimesinin çoğulu olup menziller anlamına gelmektedir.

> Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur. Buna bağlı olarak menziller, devlet için kritik öneme sahip olmuştur. Osmanlı'da menziller, Rumeli ve Anadolu'da üç kola ayrılır. Bu kollar sağ, sol ve orta kollar olarak adlandırılır. Anadolu sağ kolu, Üsküdar-Eskişehir-Akşehir-Konya-Adana-Antakya ve Halep'e; orta kol, Üsküdar-Gebze-İznik-Sapanca-Geyve-Hendek-Ayaş-Düzce-Bolu-Hacıhamza-Merzifon-Amasya-Turhal-Tokat-Sivas-Malatya ve Diyarbekir'e; sol kol ise Üsküdar'dan Merzifon'a kadar orta kolu takip ederek buradan Karahisar-ı Şarki-Bayburd-Tercan-Erzurum ve Kars'a gitmekteydi (Halaçoğlu, 1981, s. 123).
>
> Osmanlı topraklarında her yıl iki önemli *hac* kervanı Mekke ve Medine'ye varıyordu. Bunlardan biri Kahire'den biri de Şam'dan hareket etmekteydi. Yukarıda bahsedilen yollardan Anadolu sağ kol, Osmanlı'nın aynı zamanda *hac* yollarından biriydi. Halep'ten sonra Şam'a bağlanan yol kutsal topraklara uzanıyordu (Armağan, 2000, s. 76).

Padişahın Mekke ve Medine'ye gönderdiği hediyeler ile *hac* kafilesinden oluşan *surre alayı*, Hicaz bölgesine buradan hareket eder, kutsal topraklara bu güzergâhtan ulaşırdı. Osmanlı yönetimi, bu yollar üzerinde hacı adaylarının ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için cami ve mescitler, hanlar, hamamlar yaptırmış; su kuyuları açtırmıştır.

Binlerce insanın çıktığı bu zorlu ve kutlu yola elbette eli kalem tutan ve gördüklerini anlatmak isteyen hacı adayları da çıkmıştır. Yolculuk boyunca uğranan durakların anlatılarak hacı adaylarının bilgilendirildiği eserler *menâzil-i hac* türünün oluşmasını sağlamıştır. Bu eserler manzum veya mensur olarak yazılmıştır. *Menâzil-i hac* türündeki eserler, kimi zaman usta şair veya müelliflerin elinden çıkmış kimi zaman da orta seviye bir eğitime sahip mütevazı kalemler tarafından yazılmıştır. Zira amaç hacı adaylarını bilgilendirmek olduğundan üstün bir sanat gücüne ihtiyaç yoktur.

> *Menâzil-i hac* türü eserlerin en belirgin özelliği, yolculuğun daha çok dinî amacını vurgulayan, hacı adayına kısa ama faydalı ve genel bilgiler veren, sadece seyahat hatıraları olmayan eserler olmalarıdır. Menzil adları belirtilerek iki menzil arasında zaman hesaplamaları dikkatlice yapılır. Bu tür eserlerde gereksiz ve maksadı dışında bilgi bulunmaz (Turay, 2017, s. 113).
>
> *Menâzil-i hac* türündeki eserlerde durulup ihtiyaçların giderildiği yerlere konak denir. Bu konaklardaki bekleme süreleri yol durumuna ve konağın hacılara sunduğu imkânlara göre değişebilir. *Menâzil-i hac*larda hacıların yol boyunca kullanacakları konaklar hakkında bilgi verilir. Konaklardaki imkânlar, güvenlik durumu ve o bölgede bulunan ibadet yerleri anlatılır. Kendinden önceki konağa olan mesafe saat cinsinden verilir. Yolculuk süresince büyük bir ihtiyaç olan suyun hangi duraklarda ne durumda bulunduğu belirtilir (Sak ve Çetin, 2005, s. 210).

Türk edebiyatında *menâzil-i hac* örneği çoktur. Bazılarına tablo-1'de yer verilmiştir. Ancak yolculuğun biçiminden ve eserin mahiyetinden dolayı Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'ne tabloda yer vermeyip ayrıca bahsetmemiz gerekmektedir.

> Evliya Çelebi'ye ait olan ve Türk edebiyatında seyahatname türünün en önemli örneği olan 10 ciltlik Seyahatnâme'nin dokuzuncu cildinde yazar, 1671 yılında çıktığı *hac* yolculuğunu anlatır. Altmış yaş civarında yola çıkan Evliya Çelebi; resmî *hac* kervanına katılmaz, maceracı yaradılışına uygun olarak kendi rotasını çizer. Ancak Şam'da *hac* kervanına katılır. Geçtiği birçok durak ve duraklara yakın yerler hakkında da bilgi vererek eserini zenginleştirir. Ayrıca Evliya Çelebi, gittiği yerlerde birçok rütbeli kişiyle görüşmüş ve bu kişilerin hâl ve görünüşlerinden de bahsetmeyi ihmal etmemiştir (Coşkun, 2002, s. 34-35).

Evliya Çelebi'nin eseri normal bir *menâzil-i hac* eserinden çok daha hacimli olup konu alanı daha geniştir. Yalnızca bir *menâzil-i hac* olmayıp Evliya Çelebi'nin

maceracı ruhunun göstergelerinden biridir. Ayrıca dönemin sosyal ve siyasi şartlarını görmek için de bir rehber niteliğindedir.

1.1.4.3.2. Menâsik-i hac

Menâsik, Arapça kökenli "nüsk" kelimesinden türetilen fıkhî bir terimdir. Nüsk, uygun biçimde ibadeti yerine getirme anlamı taşır. Menâsik; *mensek / mensik* kelimelerinin cem'idir. *Mensek / mensik* ise "ibadet edilen veya kurban kesilen yer" anlamına gelir (Kâmûsu'l-Muhît, 2013, s. 4300).

> Fıkıh literatüründe *hac* ibadetiyle ilgili farz, vacip, sünnet, mendup, mekruh, haram gibi terimlerle gruplandırılan kuralların tümüne "*menâsik-i hac*" denir. Bu kuralları okuyucunun anlayıp kavraması ve rahatlıkla uygulayabilmesi için Kur'an, Sünnet ve mezhep imamlarının görüşlerine istinâden kaleme alınan *menâsik-i hac* kitapları İslam tarihi boyunca hacı adayları ve *hac* rehberleri için çok önemli birer yardımcı eser olmuşlardır (Karataş, 2007, s. 2).

Fıkıhta *menâsik-i hac* olarak adlandırılan bu tür eserler, edebiyatta da aynı isimle anılmıştır. Şair ve müellifler, *hac* ibadetinin doğru biçimde yerine getirilmesi için *hac*cın nasıl eda edileceğine dair eserler yazarak edebiyatta *menâsik-i hac* türünün oluşmasını sağlamışlardır. Bu eserlerde, *hac* ibadeti esnasında hacı adaylarının neleri yapması gerektiği ve nelerden kaçınması gerektiği sade ve açık bir dille anlatılmıştır. *Menâsik-i hac*ların içinde kısa biçimde menâzile de yer verilebilir. Ancak esas olan menâsiktir. *Menâsik-i hac*lar manzum ya da mensur yazılmışlardır. Bu türde özellikle Osmanlı döneminde edebiyatımızda çok sayıda eser kaleme alınmıştır.

Menâzil-i hac ve *menâsik-i hac* türleri edebiyatımızda *hac seyahatnameleri*ni oluşturur. Türk edebiyatında *hac* menzilleriyle ilgili ilk eser Ahmet Fakîh'e ait olan Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe'dir (Mazıoğlu, 1974). *Menâsik-i hac* türünde ise Gubâri'nin manzum Menâsik-i Hacc'ı bilinen ilk örnektir (Coşkun, 2002, s.10). Bu eserlerden bazılarına Tuğluk tarafından hazırlanan tabloda yer verilmiştir (Tuğluk, 2021, s. 237):

Tablo 1.1. Manzum ve mensur hac seyahatnameleri

14-15. YÜZYIL			
Yazar	**Eser**	**Manzum/ Mensur**	**Tür**
Ahmed Fakîh	Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe	Manzum	Menâzil-i Hacc
16. YÜZYIL			
Yazar	**Eser**	**Manzum - Mensur**	**Tür**
Abdurrahman Gubârî	Menâsik-i Hacc (Gül 2006)	Manzum	Menâsik-i Hacc
Şemseddin Ahmed Sivâsî	Menâsikü'l-Huccâc veya Umdetü'l-Huccâc (Toker, 2009; Süer 2015)	Manzum	Menâsik-i Hacc
Amîkî	Fütûhu'l-Harameyn (Yılmaz, 2019)	Manzum	Menâsik-i Hacc
Muhyî Gülşenî	Menâsik-i Hacc (Hedyü'l-Haremeyn)	Manzum	Menâsik-i Hacc
Fevrî	Risâle-i Mekkiyye	Manzum Mensur	Menâzil-i Hacc
Yusuf Sinaneddin Bin Yakub	Menâsik-i Hac (Çelik, 2016; Arıç, 2015)	Mensur	Menâsik-i Hacc
Sinâneddîn Yûsuf b. Abdullâh Amâsî	Menâsik-i Hac (Özel, 2013)	Mensur	Menâsik-i Hacc
17. YÜZYIL			
Yazar	**Eser**	**Manzum - Mensur**	**Tür**
Bahrî	Eser adı yok (Koyuncu, 2020)	Manzum	Menâzil-i Hacc
Bahtî	Manzûme fî Menâsiki'l-Hac	Manzum	Menâsik-i Hacc
Nâlî	Menâsik-i Hac (Karataş, 2003)	Manzum	Menâsik-i Hacc
Sulhî	Der-Beyân-ı 'Aded-i Menâzil-i Hicaz (Donuk, 2017)	Manzum	Menâzil-i Hacc
Hacı Seyyid Hasan Rızâ'î	Tuhfetü'l-Menâzilü'l-Kâ'be	Manzum	Menâzil-i Hacc
Konyalı Seyyid Mehmed Efendi	Menâsik-i Hacc	Manzum	Menâsik-i Hacc
Nâbî	Tuhfetü'l-Harameyn	Manzum Mensur	Menâzil-i Hacc
Hacı Ali Bey	Tuhfetü'l-Huccâc (Baştürk, 2013)	Mensur	Menâzil-i Hacc
Abdurrahman Hibrî	Menâsik-i Mesâlik (İlgürel, 1975-1976)	Mensur	Menâsik-i Hacc
Bosnalı Hacı Yusuf Livnjak	Mensur Hac Seyahatnamesi (Özuygun, A.R; Yapıcı, Ş, 2014)	Mensur	Menâzil-i Hacc
Kadrî	Menâzilü't-Tarîk ilâ Beyti'llâhi'l-'Atîk	Mensur	Menâsik-i Hacc Menâzil-i Hacc
Kastamonî	Hâzâ Kitâb-ı Menâsik-i Hac	Mensur	Menâsik-i Hacc
18. YÜZYIL			
Yazar	**Eser**	**Manzum - Mensur**	**Tür**
Cûdî	Merâhilü Mekke Mine'ş-Şam (Coşkun, 2002)	Manzum	Menâzil-i Hacc

Bosnalı Muhlis	Delîlü'l-Menâhil ve Mürşidü'l-Merâhi	Manzum	Menâzil-i Hacc
Edirneli Nâtık	Tuhfetü'l-Harameyn / Tuhfe-i Nâtık (Aksoyak, 2012)	Manzum	Menâzil-i Hacc
En-Nakşibendî el-Muradî	Nebzetü'l-Menâsik (Ş. E. Memiş, 2018)	Mensur	Menâsik-i Hacc
Yazarı belirsiz	Cânib-i Mısr'dan Mekke-i Mükerreme (Coşkun, 2002)	Mensur	Menâzil-i Hacc
Diyarbakırlı Molla Mustafa	Menâsik-i Hacc (Ayata, 2013)	Mensur	Menâsik-i Hacc
Mehmed Edîb Bin Mehmed Derviş	Behcetü'l-Menâzil (Karadağ, 2011)	Mensur	Menâzil-i Hacc
Seyyid İbrahim Hanîf	Hâsıl-ı Hacc-ı Şerîf lî-Menâzili'l-Harameyn (Ramazanoğlu ve Özcan, 2011)	Manzum - Mensur	Menâzil-i Hacc
Hanîf İbrâhim Efendi	El-La'lü'l-Musaffâ fî Ziyâreti'l-Mustafâ (Alkahtani, 2019)	Mensur	Menâsik-i Hacc
Yazarı belirsiz	Menâzilü'l-Hacc ve Mesâfetü'l-Fec li'l-Âc ve's-Sac (Çaycı, 2006)	Mensur	Menâzil-i Hacc
19. YÜZYIL			
Yazar	**Eser**	**Manzum - Mensur**	**Tür**
Fethî (?)	Menâzil-i Hacc (Kiraz, 2020)	Manzum	Menâzil-i Hacc
İndî	Menâsik-i Hacc (Kiraz, 2020)	Manzum	Menâsik-i Hacc
Servet	Manzum Hac Seyâhatnamesi (Donuk, 2017)	Manzum	Menâsik-i Hacc Menâzil-i Hacc
Kâmil	Menâsik-i Hacc	Manzum	Menâsik-i Hacc
Eyüp Sabri Paşa	Mir'atü'l-Haremeyn (Levent, 2010)	Mensur	Menâsik-i Hacc Menâzil-i Hacc
Aşçı Dede	Risâle-i Tercüme-i Ahvâl-i Dede-i Nakşî Mevlevî (Çeven, 2017)	Mensur	Menâzil-i Hacc
20. YÜZYIL			
Yazar	**Eser**	**Manzum - Mensur**	**Tür**
Mehmed İlhami	Hicaz Yollarında Bir Sufi-Mehmed İlhami'nin Hac Seyahatnamesi (Çavuşoğlu, 2019)	Mensur	Menâzil-i Hacc
Bekir Sıdkî	Menâsik-i Hacc	Manzum	Menâsik-i Hacc
İbrahim Rıfat	Mirâtü'l-Haremeyn	Mensur	Menâzil-i Hacc Menâsik-i Hacc

1.2. Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn

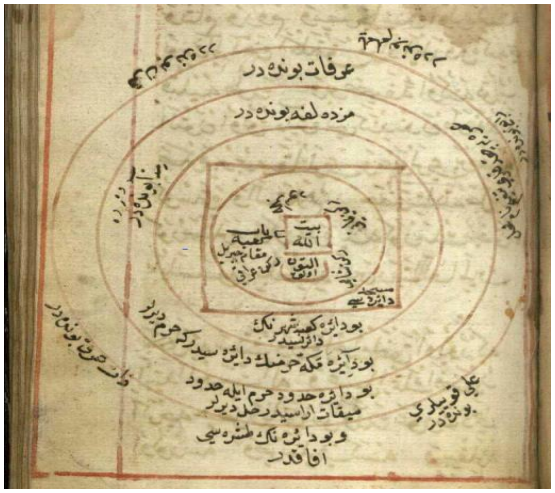
1.2.1. Eser hakkında genel bilgiler

Eserin tam adı "*Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fi-Tahsîli Umûrı'd-dîn*" olup "hacılar ve ümmî (okuma-yazma bilmeyen) Müslümanlar için dinî bilgiler ve hac rehberi" anlamına gelmektedir. Millî Kütüphane kataloğuna 06 Mil Yz A 9156 yer numarasıyla kayıtlı olan ve 120 varaktan oluşan eserin her varağı 13 satırdan oluşmaktadır. Harekeli olup nesih yazı ile kaleme alınmıştır. 32 baptan oluşan eserin bölüm başlıkları kırmızı renkle kalan kısımlar ise siyah renkle kaleme alınmıştır. Ayrıca

birkaç sayfada ise sayfa kenarına müellif ya da müstensih tarafından yazılmış, metnin içeriğine uygun yazılar vardır. Nüshada yer yer yıpranmalar olmasına rağmen genel olarak okunaklıdır. Eserde 116b-117a sayfaları arasında bir anlam kopukluğu vardır. Belli ki bu arada bir ya da birkaç varak eksiktir.

Eser üzerindeki ilk çalışma Mehmet Emin Tuğluk tarafından yapılmıştır. Tuğluk, eserin genel özelliklerinden bahsettiği makalesinde ses özelliklerini de incelemiştir (Tuğluk, 2021).

Nüshada 52a sayfasında Kâbe'nin, 82b sayfasında ise Mescid-i Nebevî'nin kuş bakışı çizilmiş planları vardır. Çizimler oldukça ayrıntılıdır. Çizimlerden yola çıkarak müellifin veya çizimi yapan kişinin buralarda bulunduğu sonucunu çıkarabiliriz. Çizimlerin amacının ise hem gidemeyenlere buraları bir nebze olsun çizimle de olsa göstermek hem de *hac* görevi esnasında buralarda bulunan hacı ve hacı adaylarına ne yapacakları konusunda yol göstermektir:

Görsel 1.a. Kâbe planı (52a)

Görsel 1.b. Mescid-i Nebevî (82b)

Eserin 32. babında ise Şam'dan ve Mısır'dan Mekke'ye kadar olan *hac* yolundaki duraklar konak adıyla ifade edilmiştir. Konaklar arası mesafe ile konaklarda su olup olmadığı ve varsa suyun durumu anlatılmıştır. Eserde bazı konaklarda kaç gece kalındığı da belirtilmektedir. Konaklardan çok kısa bahsedilip geçilmesi ve İstanbul-Şam arası herhangi bir konaktan bahsedilmemiş olması da dikkate değerdir.

1.2.2. Eserin müellifi / müstensihi ve istinsah tarihi

Eserin müellifinin ismi, kitapta herhangi bir yerde geçmemektedir. Eserdeki ipuçlarından yola çıkarak birtakım sonuçlara ulaşmak mümkündür. Buna göre müellif

bir dönem Mısır'da bulunmuştur. Bu süre içinde de Mısır valisi Vezir Sipâhizâde Halim Ali Paşa ile birkaç kez görüşmüştür. Eserinde paşadan saygıyla söz eden müellif, Ali Paşa'nın Mısır'a büyük hizmetlerde bulunduğunu belirtir. Müellife göre Sipâhizâde Halim Ali Paşa, halka zulmeden fırsatçılara meydan vermemiş, değeri düşen Mısır parasını kıymetli hâle getirmiş ve Mısır halkının huzurunu bozan meyhane gibi mekânları kapatmıştır.

Müellif, eserde "*Delîlü'l-Mütehayyirîn fi-Dā'i Hacci'l-Kâdirîn ve'l-'Âcizîn*" adlı bir eseri daha olduğundan bahsetmektedir. Ancak yapılan aramalarda böyle bir esere rastlanamamıştır.

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fi-Tahsîli Umûrı'd-dîn'in yazılış tarihi ile ilgili olarak Tuğluk'un (2021) görüşü şöyledir:

> "Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'in yazılış tarihi kesin olarak belli değildir. Ancak müellif, H 1105-M 1693-1694 senesinde *hac*dan döndükten sonra "bu kitaba ve bu kitaptan yazılan nüshalara" eklemeler yaptığını söylemektedir. Bu da eserin yazım tarihinin H 1105-M 1693-1694 tarihi veya öncesi olduğunu ve birden fazla nüshasının bulunduğunu göstermektedir. Eserde adı geçen Assâf Paşa 1694 yılında idam edilmiştir. Müellif, Assâf Paşa'dan "merhum" diye söz etmektedir. Bu da eserin Assâf Paşa'nın ölümünden sonra 1694 yılında kaleme alındığını göstermektedir" (s. 239).

Fikrimizce eserin menâsik kısmını önceden yazmış olan müellif, 32. bap olan menziller kısmını *hac* görevini yerine getirip yaşadığı yere döndükten sonra eklemiştir. Birden fazla nüshanın bulunduğu da müellifin sözlerinden anlaşılmaktadır. Ancak şu ana kadar kadar bir adet nüshaya ulaşılabildi.

1.2.3. Eserin konusu

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fi-Tahsîli Umûrı'd-dîn, menâsik-i hac türünde yazılmış mensur bir eserdir. *Hac*ca gidecek okuma yazma bilmeyen Müslümanların bu ibadeti doğru yapmaları adına yazılmıştır. Müellife göre okuma yazma bilmeyen ve *hac*ca gidecek olan Müslümanlar, bu eseri okuma bilen birine okutarak dinlemelidir. Bu sayede *hac* ibadetini eksiksiz yerine getirip hurafelerden korunacaklar ve emekleri ziyan olmayacaktır:

“Kaʿbe’ye vāṣıl olmadan ḥaccıñ farżlarını ve vāciblerini ve ḥaccı ifsād idenleri ögrene ve evlā olan oldur ki oḳumaḳ bilmezse daḫi maʿan kitāb götüre. Zīrā oḳur ādem ḳanda olursa bulınur” (33b/10-13 / 34a-1).

Delîlü’l-Huccâc ve’l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı’d-dîn, 32 baptan oluşmaktadır. Müellif, eserde öncelikle Ali Paşa’dan bahsedip eserin yazılış sebebini açıklar ve ”lisân-ı Türkî üzre” bir eser yazdığını söyler:

“Keşīrü’l-fevāʾid kitāb-ı şerīfi zamānımızda müstaʿmel olan lisān-ı Türkī üzre teʾlīf eyledıḳ” (2a-8/10).

Müellif, 32 bap boyunca eserde nelerden bahsedeceğini kısaca açıklar. Ardından Mısır’ın o dönemki hâlinden ve Ali Paşa’nın icrâatlarından bahseder. Müellifin açıklamalarına göre Ali Paşa’dan evvel Mısır’da toplumsal ve ekonomik sorunlar varken Ali Paşa’nın Mısır’a gelip gerekli önlemleri almasıyla bu sorunlar çözüme kavuşmuştur. Müellif, bu açıklamalardan sonra birinci baba başlar. Baplarda işlenen konular şöyledir:

Birinci bap: Ehl-i teklif (hac ibadetini yerine getirmek için gerekli şartları taşıyanlar) olanlar ve olmayanlar açıklanır, İslamiyet’in mühim meseleleri ile kişinin kendi amelinden ve idaresi altındakilerin amellerinden sorumlu olduğu ifade edilir ve konuyla ilgili açıklamalar yapılır.

İkinci bap: *Hac*cın farz olduğu kimseler, *hac*cı inkâr edenler, *hac*cı terk edenler ve *hac*cı erteleyenler hakkında bilgi verilir.

Üçüncü bap: *Hac* yoluna çıkacak olanlara vâcib ve sünnet olan hükümlerle ilgili bilgi verilir.

Dördüncü bap: Çıkılacak zorlu ve mübarek *hac* seferinin âdabıyla ilgili bilgi verilir.

Beşinci bap: Teyemmüm etmek ve hasteler, gemide olanlar, bedeni ya da elbisesi kirli olanların namazları hakkında bilgi verilir.

Altıncı bap: *Hac*cın tarifi, *hac*cın farzları ve *hac*ca çok defa gidenlerin durumuyla ilgili bilgi verilir.

Yedinci bap: *Hac*cın vâcipleri hakkında bilgi verilir.

Sekizinci bap: *Hac*cın sünnetleri hakkında bilgi verilir.

Dokuzuncu bap: *Hac*cın âdabı hakkında bilgi verilir.

Onuncu bap: İhrama girmiş kişiye haram olan şeyler hakkında bilgi verilir.

On Birinci bap: İhrama girmiş kişiye mekruh olan şeyler hakkında bilgi verilir.

On İkinci bap: İhrama girmiş kişiye caiz olan şeyler hakkında bilgi verilir.

On Üçüncü bap: İhrama girilecek mahâller ve Harem'in sınırarı hakkında bilgi verilir.

On Dördüncü bap: Sünnete uygun ihrama nasıl girildiği, Haremeyn ve Kâbe'ye nasıl ulaşılıp tavafın nasıl yapıldığı, hangi vakitlerde namaz kılmanın mekruh olduğu anlatılır. Kişinin kıbleye niyet ettiğinde Kâbe'yi niyet etmesi gerektiği belirtilir.

On Beşinci bap: Sa'y etmek hakkında bilgi verilir.

On Altıncı bap: Kâbe'den Mina'ya çıkmak ve Arafat'ta vakfeye durmak hakkında bilgi verilir.

On Yedinci bap: Arafat'tan Müzdelife'ye dönüş ve Müzdelife'nin hâli hakkında bilgi verilir.

On Sekizinci bap: Müzdelife'den Mina'ya gidiş ve Akabe cemreleri hakkında bilgi verilir.

On Dokuzuncu bap: *Hac* ibadeti esnasında kesilecek kurban hakkında bilgi verilir.

Yirminci bap: *Hac* usulüne uygun tıraş uygulaması hakkında bilgi verilir.

Yirmi Birinci bap: Tavaf ziyareti, Bâkî cemreleri atmak ve Kâbe'ye gidiş hakkında bilgi verilir.

Yirmi İkinci bap: Kıran *hac*cı hakkında bilgi verilir.

Yirmi Üçüncü bap: Umre ve *hac* için ihrama girmiş kimselerle ilgili bilgi verilir.

Yirmi Dördüncü bap: Kadınların ihramı hakkında bilgi verilir.

Yirmi Beşinci bap: Umre ve Kâbe'deki ziyaret yerleri hakkında bilgi verilir.

Yirmi Altıncı bap: Tavaf-ı sadr ve Kâbe'den çıkış hakkında bilgi verilir.

Yirmi Yedinci bap: Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret etmek hakkında bilgi verilir.

Yirmi Sekizinci bap: Medine mezarlığı ve diğer ziyaret yerleri hakkında bilgi verilir.

Yirmi Dokuzuncu bap: Rivâyet edilen duaların hükmü ve fazileti, kelime-i tevhidin anlamı ve fazileti ve Kur'an-ı Kerim okumanın fazileti hakkında bilgi verilir.

Otuzuncu bap: Bedel *hac*cının şartları hakkında bilgi verilir.

Otuz Birinci bap: Vesvesenin defedilmesi, *hac*cın fazileti, mükellefin üzerine vacip olan bazı mühim işler hakkında bilgi verilir. Ayrıca merhum Sinan Efendi'nin Menâsiki'nin sonunda *hac*ca gidenler ve *hac*cı terk edenler hakkında verdiği haberin şerhi bulunur.

Otuz İkinci bap: Mısır'dan Kâbe'ye ve Şam'dan Kâbe'ye yol üzerindeki konaklar, oturaklar ve sular hakkında bilgi verilir.

Müellif, eser boyunca sade ve anlaşılır bir üslup kullanmıştır. Müellifin okuma yazma bilmeyen ve dinleyerek anlamaya çalışan hacı adaylarının işini kolaylaştırmak adına böyle bir yol izlediği söylenebilir. Zira okuma yazma bilen herhangi bir kimse *hac*cın gereklerini bu kitaptan öğrenebilir, etrafındakilere okuyabilir veya anlatabilir. Müellif, belli ki en mühim bilgileri akıcı ve basit biçimde vermeyi amaçlamıştır. Eserin sistemli biçimde düzenlenmiş olması, yapılması gerekenlerin belli bir sırayla verilip 32 bölümden oluşması da hacı adaylarının her konuyu sıkılmadan anlamasını ve *hac* ibadeti esnasında yapılması gerekenleri birbirine karıştırmamasını sağlamaktadır. *Hac* ibadeti esnasında yapılması gerekenler sade bir şekilde adım adım anlatılmış, hacı adaylarının zihninde soru işareti kalmaması için gerekli özen gösterilmiştir. *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'in öğretici bir içeriği vardır. Eserin okuma yazma bilmeyenlere de yönelik olması onun üslubunu canlı kılmıştır. Müellif, yeri geldikçe dönemin sosyal şartlarından bahsetmiş, *hac* yolunda yaşanan çeşitli zorluklar hakkında bilgiler vermiş, hacı adaylarını bu zorlu yolculukta tedbirli olmaları konusunda uyarmıştır.

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'in müellifi, eseri yazarken farklı kaynaklardan yararlanmıştır. Ayet ve hadislerden örnekler vermiş, kendi dönemindeki ve kendinden önceki âlimlerin eserlerinden bahsetmiştir. Özellikle kendinden önce yazılmış bir *hac* menâsiki olan Sinan Efendi'nin eserinden kısa bir bölümü şerh etmiştir.[2] Müellif, konunun gidişatına göre yararlandığı kaynaklardan alıntı yaparak hacı adaylarını bilgilendirmeye çalışmıştır.

Müellif, eserde bazı hastalıkların şifası için Mekke ve Medine'de yapılacak çeşitli uygulamalardan da bahsetmiştir. Eserin 76a sayfasında tavaf bölgesinde bulunan tozların toplanıp kaynatılmasıyla oluşan karışımın sıtmaya iyi geldiğini ifade etmekte, 85b'de ise Medine sokaklarının tozunun cüzzam hastalığına iyi geldiğini söylemektedir.

[2] (Sünbülî) Sinan Efendi'nin Menâsik-i Hacc'ı hakkında daha geniş bilgi için: Arıç, D. P. (2015). Sünbülî Sinân'ın Menâsik-İ Hacc'ı (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Edirne.

1.2.4. Eserde geçen bazı tarihî şahsiyetler ve müellifin faydalandığı önemli eserler

Müellif, eserde birçok kaynaktan ve tarihî şahsiyetten bahsetmektedir. Eserlerin özellikle hadis ve fıkıh alanındaki eserler olduğu görülmektedir. Aşağıda bunlar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

1.2.4.1. Tarihî şahsiyetler

1.2.4.1.1. Minkârîzâde Yahya Efendi (öl. 1088/1678)

IV. Mehmed döneminde müderrislik, kadılık yapmış şeyhülislamlığa kadar yükselmiştir. Osmanlı'da önemli görevler üstlenen bir aileden gelmektedir. Padişahın takdirini kazanmış, dönemin önemli âlimlerinden olmuştur. "Fetâvâ-yı Minkârîzâde" en önemli eseridir (İpşirli, 2005, s. 114-115). *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'*de Minkârîzâde'nin talebelerinden biri olan Medine-i Münevvere mollası Edirneli Muhammed Efendi'den alıntı yapılırken kendisinin ismi de zikredilmiştir (26a-4).

1.2.4.1.2. Edirneli Muhammed Efendi (öl. 1050/1640'tan sonra)

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'in müellifi 26a sayfasının 5. satırında Muhammed Efendi'den alıntı yapar. Muhammed Efendi, 17. yüzyılda Kesbî mahlasıyla bir divan tertip etmiştir. Tarih düşürme konusunda mâhir olduğu dönemin kaynakları tarafından ifade edilmektedir. Tarih alanındaki eserleriyle de ön plana çıkmıştır. Nuhbetü't-Tevârîh ve'l-Ahbâr ve Târîh-i Âl-i Osmân onun tarih içerikli eserleridir (Sağırlı, 2003, s. 495).

1.2.4.1.3. Sünbülî Sinân (öl. 1581)

Asıl adı Yusuf Sinaneddin b. Ya'kûb-ı Germiyânî olup Ya'kub-i Germiyânî'nin oğludur ve babası Yanya'da şeyhlik yaparken doğmuştur. 1581'de Medine'de vefat etmiştir. "Şeyhü'l evliya" tamlamasıyla ölüm tarihi olan 989/1581 sayısı verilmektedir. Kabri Medine'de Cennetü'l Baki'dedir. Eserleri şunlardır: *1. Tenbihü'l Gabî fi Rü'yeti'n-Nebî, 2. Tadlîlü't-Tevîl, 3. Risâletü'l Hakikatü Li Talibü'l Îkan, 4. Menâsik-i Hacc* (Velikâhyaoğlu, 2000, s. 197-198).

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'in 5a-4 ve 107b-4 sayfalarında kendisinden Sinan Efendi olarak bahsedilmiş, Menâsik-i Hacc eserinden alıntılar yapılmış, eserinin kısa bir bölümü şerh edilmiştir.

1.2.4.1.4. Vezir Ali Paşa

Eserde ismi Sipâhîzâde Halim Ali Paşa adıyla da geçmektedir. Hayatı hakkında detaylı bilgiye ulaşılamadı. Ancak 1695 tarihinde paşanın Mısır'da beylerbeyi olduğunu söyleyebiliriz (Tok, 2009, s. 294).

1.2.4.1.5. Assâf Paşa (öl. 1694)

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın Zübde-i Vekayiât adlı eserine göre *hac* emirliği yaptığı sırada 1694 yılında İran'dan gelen hacılara eziyet ettiği ve fazla ücret aldığı gerekçesiyle idam edilmiştir (Özcan, 1996, s. 405). *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'in müellifi bu olaydan bahsetmez. Eserin 33a sayfasında paşanın *surre alayı*nın yolunu kesen soyguncularа karşı verdiği kahramanca mücadele anlatılır.

1.2.4.2. Bazı eserler

1.2.4.2.1. Nisâbü'l-Ahbar

Ali b. Osman el-Ûşî (öl. 575/1179) tarafından telif edilen eser, 100 konudaki 10'ar hadisten oluşan bir derlemedir. Eserde 1011 hadis yer almaktadır. Eser üzerinde Mehmet Sait Toprak "Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâbü'l-Ahbarı" adlı doktora çalışması yapmıştır (Toprak, 2005).

1.2.4.2.2. Tezkiretü'l-Kurtûbî

Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin (öl. 671/1273) ölüm ve sonrasına dair eseridir (Çelebi, 2019, s. 595). *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn* müellifi; *hac* esnasında, *hac* yolunda ve *hac*dan sonra vefat eden Müslümanların akıbetini anlatırken bu kitaptan faydalandığını ifade etmektedir:

"Ḥattā ki Kaʿbe ḳonşularından ve ġayrlardan baʿżı sünnīleriñ Kaʿbe mezārlıġında ve ġayrıda baʿde'l-ḥacc ve'l-vefāt ʿaẕāb olunduḳları baʿżı evliyāya ẓāhir olup görüldi. Nitekim Teẕkire-i Ḳurṭūbī'de ve Budūr-ı Sāfire'de ve ġayrılarda meẕkūrdur" (111b / 2-7).

1.2.4.2.3. el-Budûrü's-Sâfire

Süyûtî'nin (öl. 911/1505) âhiret hayatına dair eseridir. Tam adı *el-Budûrü's-Sâfire fî-Umûrü'l-Âhire*'dir. 162 bölümden oluşan eser, kıyâmetin kopmasından Rü'yetullah'a varıncaya kadar gerçekleşecekleri ayet, hadis ve sahabelerin görüşlerinden faydalanarak anlatır (Yavuz, 1992, s. 360).

1.2.4.2.4. Tefsîr-i Beydâvî

Osmanlı döneminin önemli âlimlerinden Mısırlı el-Hafâcî'nin (öl. 1069/1659) Kadî Beydâvî'nin (ö.685/1286) "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl" adlı eserine yazdığı haşiye türündeki eserdir. el-Hafâci, oldukça hacimli olan bu eserinde hemen hemen her kelimeyi ele alarak açıklamaktadır (Keskin, 2016, s. 125). *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de Müslüman olmayanların ölümden sonra yaşayacakları hakkında alıntı yapılmıştır:

"Şihāb Efendi Tefsīr-i Beyżāvī ḥaşiyesinde dir ki: 'Dünyāda ḫayrātı olan kefere egerçi āḫretde ṣevāba nāʾil olmazlarsa daḫi ʿaẕābları ḫafīf olur. Eṣaḥḥ-ı ḳavilde ḳanda ḳaldı ki ḫayrātı işlemege meʾmūr olan mü'min bi'llāh anuñ fāʾidesini görmeye' " (18b / 4-9).

2. İNCELEME

2.1. İmla (Yazım) Özellikleri

Türkler, tarih boyunca kültürel, dinî ve siyasi değişimlere bağlı olarak birçok yazı sistemi kullanmıştır. Buna bağlı olarak da her alfabe Türk imla geleneğinde farklı etkiler oluşturmuştur. Yüzyıllar süren değişimin yanı sıra müellif ve müstensih tasarrufları da eserlerin imlasını etkilemiştir. Tüm bu sebepler yazma eserlerin imlasını, birçok etkene bağlı olarak incelemeyi zorunlu kılmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde bir yandan eski Türk yazı geleneğinin izleri sürdürülmüş, bir yandan da Arap-Fars imlası Türkçeye uyarlanmaya çalışılmıştır. Bu durum dönem metinlerinde karışık ve müstensihlere göre değişebilen bir imla sisteminin oluşmasına yol açmıştır (Korkmaz, 1995, s. 491). Sonraki dönemlerde de bu durum pek değişmeden devam etmiş, yazılan eserlerde Uygur imla geleneği ile Arap-Fars imla geleneğinin etkileri bir arada görülmüştür.

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'de imla özellikleri ünlü ve ünsüz harfler açısından incelenmiştir. İncelemede ünlü harflerin tamamı ayrı ayrı ele alınırken ünsüz harflerin ise tamamı incelenmemiş, imla konusunda düzensizlikler yaşanan ünsüz harflerin yazımına yer verilmiştir.

2.1.1. Ünlülerin yazımı

2.1.1.1. /a/ ünlüsünün yazımı

Ön seslerde /a/ ünlüsü

/a/ ünlüsü ön seslerde "elif " (ا) veya "medli elif" (آ) ile yazılmıştır.

آفاَقْ Āfāḳ (3b-6)
اَنْدَنْ andan (5b-1)
اَلْتنْجي altıncı (4b-2)
آدَمْ ādem (5b-11)
آخِرنْدهَ āḫirinde (5a-4)
اَلْمَقْ almaḳ (63a-2)

İç seslerde /a/ ünlüsü

/a/ ünlüsü iç seslerde "elif" (ا) ile veya herhangi bir harf kullanılmadan gösterilmiştir.

تِكْرارْ tekrār (2a-1)
واَجِبْ vācib (2b-4)
قَرِنْداَشْلَرِكْ ḳarındaşlarıñ (2a-4)
أولَنلَرْ olanlar (2b-9)
قاَلْدوُرُب ḳaldurup (58b-7)
بُولُنْمَازْسَه bulunmazsa (90b-10)

Son seslerde /a/ ünlüsü

Son seslerde /a/ ünlüsü “elif” (ا) ile veya “güzel he” (ه) (hâ-i resmiye) ile gösterilmiştir.

صُڭْرَه şoñra (53b-4)
آوْلىٰ evlā (56b-9)
مُلَاحَظَه mülāḥaẓa (55a-3)
صَفَا Ṣafā (58a-4)
عُلَما ʿulemā (55b-3)
اَقْچَه aḳça (90b-13)

2.1.1.2. /e/ ünlüsünün yazımı

Ön seslerde /e/ ünlüsü

/e/ ünlüsü ön seslerde “elif” (ا) ile gösterilmiştir.

اَوْدَنْ evden (35a-13)
آلِيله eliyle (38b-5)
اگَرْ eger (36a-1)
اَسْبَابِي esbābı (40a-9)
اَوَّلْ evvel (37b-4)
اَكْثَرِنْدَه ekṣerinde (92a-4)

İç seslerde /e/ ünlüsü

/e/ ünlüsü iç seslerde “güzel he” (ه) (hâ-i resmiye) ile ya da herhangi bir harf kullanılmadan gösterilmiştir.

سَلَامْ selām (81a-4)
كِيدَرسَه giderse (91b-5)
اَثَرْلَرْ eṣerler (81b-12)
اِيدَه رَكْ iderek (92a-3)
گُونْدَه رَن gönderen (90b-8)
يَكِيلَه مَكْ yeñilemek (42b-2)

Son seslerde /e/ ünlüsü

/e/ ünlüsü son seslerde “güzel he” (ه) (hâ-i resmiye) ile gösterilmiştir.

يَرِينَه yerine (107b-12)
گُورَه göre (64b-8)
تَرْجُمَه tercüme (109b-3)
نَه ne (20b-11)
جَنَّتَه Cennet’e (110a-9)
اَيُوجَه eyüce (44b-8)

2.1.1.3. /ı/ ve /i/ ünlülerinin yazımı

Ön seslerde /ı/ ve /i/ ünlüleri

/ı/ ve /i/ ünlüleri ön seslerde “elif” (ا) ile ya da “elif” (ا) + “ye” (ي) ile gösterilmiştir.

اِيسَه ise (30a-1)
اِحْرَامِيلَه iḥrāmıyla (69a-7)
اِيتْمَك itmek (48b-4)
اِيمَانْ īmān (87b-1)

اِعْتِقَادْ iʿtiḳād (57b-2)

اِخْتِصَارْ iḫtiṣār (109a-8)

İç seslerde /ı/ ve /i/ ünlüleri

/ı/ ve /i/ ünlüleri iç seslerde “ye” (ي) ile ya da herhangi bir harf kullanılmadan gösterilmiştir.

زِيرَا zīrā (6a-2)

كِمْسَه kimse (38a-1)

يِنَه yine (17b-10)

صُولِنَه şolına (80a-4)

تَقْدِيرَه taḳdīre (18a-1)

قَالْمَدِقْدَه ḳalmadıḳda (109b-12)

Son seslerde /ı/ ve /i/ ünlüleri

/ı/ ve /i/ ünlüleri son seslerde “ye” (ي) ile gösterilmiştir.

كَنْدُولَرِني kendülerini (89b-13)

اَنْلَري anları (23a-1)

اُونُنْجي onuncı (92b-2)

كِشي kişi (27b-11)

كُوني güni (97a-4)

اُولمَه لَري olmaları (111b-1)

“ki” eserde hem ek hem de bağlaç olarak kullanılmış olup sonundaki /i/ harfi “güzel he” (ه) (hâ-i resmiye) ile gösterilmiştir.

اِيدَرْلَرْكِه iderler ki (41b-13)

اَوّلْكِه evvelki (2b-8)

2.1.1.4. /o/ ve /ö/ ünlülerinin yazımı

Ön seslerde /o/ ve /ö/ ünlüleri

/o/ ve /ö/ ünlüleri ön seslerde ”elif “ (ا) + “vav” (و) harfleri ile gösterilmiştir.

اُولْمَيَه olmaya (35b-4)

اُوپْمَكْ öpmek (80b-12)

اُورتْمَكْ örtmek (49b-11)

اُونْ on (7b-8)

اُورُچْ oruç (59b-1)

اُوكْدَه öñde (12b-11)

İç seslerde /o/ ve /ö/ ünlüleri

/o/ ve /ö/ ünlüleri iç seslerde “vav” (و) ile ya da herhangi bir harf kullanılmadan gösterilmiştir.

چُوبٰانْلَرْ çobānlar (90a-2)

بُوزِلْدِيلَرْ bozıldılar (33b-2)

بُورچْ borç (90b-13)

دُرتْ dört (67a-4)

صُكْرَه ṣoñra (24b-3)

دُوغْدُقْدَه doġduḳda (76a-4)

2.1.1.5 /u/ ve /ü/ Ünlülerinin Yazımı

Ön seslerde /u/ ve /ü/ ünlüleri

/u/ ve /ü/ ünlüleri ön seslerde “elif” (ا) + “vav” (و) harfleri ile gösterilmiştir.

اُوشَاقْ uşāḳ (9b-13)
اُوزَرِنْدَه üzerinde (40b-3)
اُويُويَانْدنْ uyuyandan (11a-8)
اُوچْ üç (55a-10)
اُولُو ulu (13a-12)
اُوزَاقْ uzaḳ (79a-10)

İç seslerde /u/ ve /ü/ ünlüleri

/u/ ve /ü/ ünlüleri iç seslerde “vav” (و) harfi ile ya da herhangi bir harf kullanılmadan gösterilmiştir.

اُولْدُوغي olduġı (61b-2)
مُكَلّفْ mükellef (18b-2)
اُومُزي omuzı (75a-1)
كِيدُوبْ gidüp (59a-6)
مَكْرُوهْ mekrūh (79a-5)
طُرُوبْ ṭurup (79a-12)

Son seslerde /u/ ve /ü/ ünlüleri

/u/ ve /ü/ ünlüleri son seslerde “vav” (و) harfi ile gösterilmiştir.

صُو ṣu (59a-12)
دَيُو deyü (16b-3)
بُو bu (105b-6)
اُولُو ulu (13a-12)

2.1.2. Ünsüzlerin yazımı

2.1.2.1. /b/ ve /p/ ünsüzlerinin yazımı

Eserde /b/ ünsüzü “be” (ب), /p/ ünsüzü “pe” (پ) harfi ile gösterilmiştir.

Ön seslerde /b/ ve /p/ ünsüzleri

باطِلْ bāṭıl (8b-11)
پَاشَا paşa (32b-7)
پَسْ pes (8b-11)
پَشْتَمَالَّري peştemālları (42a-1)
بُيُورْدي buyurdı (30a-12)
بَيرآمْ bayrām (41a-10)

İç seslerde /b/ ve /p/ ünsüzleri

قُرْبآنْ ḳurbān (70a-11)
قَاپُو ḳapu (76b-8)
كِبيجَه gibice (71b-8)
طَپَرْ ṭapar (97b-11)
قِبْلَيَه ḳıbleye (76a-13)
اُوپْمَكْ öpmek (47b-4)

Son seslerde /b/ ve /p/ ünsüzleri

حِسَابْ ḥisāb (100b-5)
وَارُبْ varup (102b-3)
مَكْتُوبْ mektūb (35b-11)
قَالْدُورَبْ ḳaldurup (58b-7)
قَرِيبْ ḳarīb (101b-11)
اُوزَآدُوبْ uzadup (56a-2)

Eserde zarf-fiil eki -up -üp daima “be” (ب) ile yazılmıştır.

اِيدُوبْ idüp (67b-7)
سيلَاحْلَنُبْ silāḥlanup (84b-7)

2.1.2.2. /c/ ve /ç/ ünsüzlerinin yazımı

Eserde /c/ ve /ç/ ünsüzü “cim” (ج) ve “çim” (چ) harfi ile gösterilmiştir.

Ön seslerde /c/ ve /ç/ ünsüzü

جِنْسِمِزَه cinsimize (2a-3)
چِقَارْكَنْ çıḳarken (36a-6)
جَمْرَه لَرِي cemreleri (4a-5)
چِبَانِي çıbanı (49b-5)
جَارِيَه cārīye (10b-6)
چُوقْ çoḳ (57b-7)

İç seslerde /c/ ve /ç/ ünsüzü

اِسِجَاغِي ısıcaġı (49b-6)
اَقْچَه aḳça (77a-6)
وَاجِبْ vācib (61b-1)
اِيچُونْ içün (25a-12)
وَارِنْجَه varınca (77a-5)
اَچِقْ açıḳ (45a-4)

Son seslerde /c/ ve /ç/ ünsüzü

حَجْ ḥac (29a-7)
بِرْقَچْ birḳaç (5b-1)
خَرجْ ḫarc (92a-3)
اَغَاچْ aġaç (39b-12)
مَأجُوجْ Meʾcūc (96b-4)
اُوچْ üç (45a-9)

2.1.2.3. /g/ ünsüzünün yazımı

Ön seslerde /g/ ünsüzü

Eserde /g/ ünsüzü ön seslerde “kef” (ك) harfi ile gösterilmiştir.

كَلُوبْ gelüp (2a-1)
كِبِي gibi (63a-4)
كُونْدَه رِلْدِي gönderildi (14b-5)
كُرُوهدَنْ gürūhdan (110b-11)
كَلْدِيلَرْ geldiler (33b-2)
كُونِي güni (46a-1)

İç seslerde /g/ ünsüzü

Eserde /g/ ünsüzü iç seslerde “kef” (ك) harfi ile gösterilmiştir.

يِكِرمِيدِر yigirmidir (90b-9)
مِكِر meger (50a-4)
بِلْدُوكِنْدَنْ bildüginden (89b-12)
دُوكُشُبْ dögüşüp (33a-12)
دَكِرَه degire (56a-2)
اَكَرْ eger (49b-13)

2.1.2.4. /s/ /ṣ/ ve /ş/ ünsüzlerinin yazımı

Eserde /s/ ünsüzü “sin” (س) “sad” (ص) ve “se” (ث) harfleriyle gösterilmiştir. Ön seslerde “se” (ث) sesi daha az örnekte görülmektedir. Eserde genellikle ön ünlülü kelimelerde “sin” (س), art ünlülü kelimelerde ise genellikle “sad” (ص) kullanılmıştır.

Ön seslerde /s/ /ṣ/ ve /ş/ ünsüzlerinin yazımı

Kalın sıradan kelime başı “sad” (ص)

صُو ṣu (116a-12)
صاَغْ ṣaġ (6b-13)
صُكْرَه ṣoñra (39a-9)

Kalın sıradan kelime başı “sin” (س)

سَكَا saña (34a-8)
سَاچْ saç (47b-9)
سِچَانْ sıçan (50b-1)

İnce sıradan kelime başı “sin” (س)

سُوزْلَرْدَنْ sözlerden (8b-11)
سَوْكُلي sevgüli (11b-13)
سَكِردَرَك segirderek (58b-2)

Ön seslerde “se” (ث) yalnızca üç örnekte kullanılmıştır:

ثَوَابِني ṣevābını (6a-11)
ثَابِتْدُرْ ṣābitdür (111b-1) (30a-7)
ثَنَا ṣenā (39a-8)

İç seslerde /s/ /ṣ/ ve /ş/ ünsüzlerinin yazımı

اِحْسَانْ iḥsān (6a-9)
آصْدِقَا aṣdiḳā (60a-4)
قِلْمَسُونْ ḳılmasun (26a-2)
اِمْتِثَالْ imtiṣāl (6b-4)
وآصِل vāṣıl (3b-8)
اكثَرْ ekṣer (7a-4)

Son seslerde /s/ /ṣ/ ve /ş/ ünsüzlerinin yazımı

پَسْ pes (6a-4)
نِفَاسْ nifās (52b-12)

مُنَجَسْ münecceṣ (40b-1)
حِديثْ ḥadīṯ (30a-7)
نَفسْ nefs (87a-13)
اِنسْ ins (16a-6)

2.1.2.5. /t/ ve /ṭ/ ünsüzlerinin yazımı

Eserde /t/ ünsüzü "te" (ت) ve "ṭı" (ط) harfleri ile gösterilmiştir. Eserde art ünlülü kelimeler; genellikle "ṭı" (ط), ön ünlülü kelimeler ise "te" (ت) ünsüzü ile gösterilmiştir.

Ön seslerde /t/ ve /ṭ/ ünsüzü

Kalın sıradan kelime başı "ṭı" (ط)

طَشْرَه سِنْدَنْ ṭaşrasından (44a-4)
طَوَارْ ṭavar (37b-5)
طُولَشْمَقْ ṭolaşmaḳ (45a-9)

Kalın sıradan kelime başı "te" (ت)

تُوتَارْ tutar (40a-7)

İnce sıradan kelime başı "te" (ت)

تُرْكِيجَه Türkīce (109a-10)
تَلْبِيه telbiye (72b-13)
تَوْفِيقْ tevfīḳ (95a-3)

İç seslerde /t/ ve /ṭ/ ünsüzü

اُورْتُسِنَه örtüsine (45b-1)
مُطَالَعَه müṭālaʿa (112b-12)
دُوتْمَديسَه dutmadıysa (70b-7)
قَطْرَانَه دُرْ Ḳaṭrāne'dür (118b-6)
يَتْمِشْ yetmiş (99a-4)
بَاطِلْدُرْ bāṭıldur (34a-10)

Son seslerde /t/ ve /ṭ/ ünsüzü

حَاجَتْ ḥācet (34a-9)
شَرطْ şarṭ (91a-2)
اَذِيَّتْ eẕiyyet (69a-6)
شَوطْ şavṭ (58b-9)
زِيَارَتْ ziyāret (75a-13)
بَسِيطْ basīṭ (24b-1)

2.1.2.6. /ñ/ ünsüzünün yazımı

Eserde ñ ünsüzünün yazımı eser boyunca "kef" (ك) harfi ile gösterilmiştir. Kelime köklerinde veya eklerde harfin yazımı ile ilgili bir farklılığa rastlanmamıştır. Türkçenin aslî seslerinden biri olan bu ses, Köktürk yazıtlarından beri gelişimini takip edebildiğimiz bir sestir. Kimi eserlerde (گ) (ڭ ك) (ڭ) gibi işaretlerle gösterilse de *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de tek bir harfle gösterilmiştir.

İç seslerde /ñ/ ünsüzü

صُكْرَه soñra (8a-5)
يَكي yeñi (97a-4)
يَالِكِزْ yalıñız (62b-6)
چِڤْدُوكُزْ çıḳduñuz (29b-12)
اُوكُنَه öñüne (77b-9)
سَكَا saña (34a-8)

Son seslerde /ñ/ ünsüzü

فَرْضُكْ farżuñ (42a-12)
بَيْرَامِكْ bayrāmıñ (68a-11)
اِيكِنْجِينُكْ ikincinüñ (51b-8)
دِيمَه نِكْ dimeniñ (13a-4)
كَنْدِينُكْ kendinüñ (56a-7)
آدَمُكْ ādemüñ (34b-1)

Şeddenin kullanımı

Şedde, Arap yazı sisteminde iki kez okunması gereken ünsüzün üstüne konan işarettir. Genellikle Arapça ve Farsça kelimlerde kullanılan şedde, (ّ) işareti ile gösterilir. *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de Arapça ve Farsça kelimelerin yanı sıra bazı durumlarda Türkçe kelimelerin yazımında da kullanılmıştır:

كُلِّيَّتْ külliyyet (7b-5)
تَبَرُّكْ teberrük (75b-12)
اُمَّتْ ümmet (24a-10)
قُبَّهَسي ḳubbesi (86a-10)
مُتَّصِلْ muttaṣıl (58a-13)
مُيَسَّرْ müyesser (87b-2)

Sonunda ünsüz bulunan kimi Arapça kelimelere, aynı ünsüzle başlayan Türkçe kökenli bir ek geldiğinde şedde kullanılmış ancak aynı ünsüz iki kez yazılmıştır:

اَمْثَالّلَرِني emṣāllerini (112a-7)
بَطَّالّلَرْ baṭṭāllar (105b-12)
حَلاّلّشْمَقْ ḥelāllaşmaḳ (31b-4)
جَلاّلِّغْني celāllıġını (55a-3)

Aşağıda verilen Türkçe kelimelerde ise kelimeye gelen ekin ilk sesiyle sözcüğün sonundaki sesin aynı olması durumunda aynı olan iki ünsüz de yazılmış ve buna rağmen şedde kullanıldığı da tespit edilmiştir:

يُولّلَر yollar (29b-1)
اللَّرِينَه ellerine (9b-5)

2.2. Ses Bilgisi (Fonetik)

2.2.1. Ünlüler

2.2.1.1. Ünlü uyumları

2.2.1.1.1. Kalınlık-incelik uyumu

Bir kelimenin ilk hecesinde kalın bir ünlü (a, ı, o, u) varsa ardından gelen hecelerdeki ünlüler de kalın olur. İnce bir ünlü (e, i, ö, ü) varsa ardından gelen ünlüler de ince olur.

> "Kalınlık incelik uyumu bir kelimedeki vokallerin kalınlık-incelik bakımından birbirine uygun olmasıdır. Türkçede bir kelimede vokallerin hepsi ya kalın ya ince olabilir. Bir kelimede hem kalın hem ince vokal bulunamaz. Yani bir kökün, bir ekin, kök ve eklerden yapılmış bir kelimenin vokalleri kalınlık ve incelik bakımından tamamiyle bir uygunluk içinde bulunurlar" (Ergin, 2013, s. 70).

Eserde genel olarak kalınlık-incelik uyumu bulunmaktadır. Ancak ünlü uyumunu etkileyen bazı sözcük ve eklerin durumu eserde şu şekilde tespit edilmiştir:

+ki aitlik eki: İsimden isim yapma eki olan *+ki*'nin Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde *+kı, +ki* şekli vardır. Ek günümüzde ünlü uyumu dışındadır. Eserdeki kullanımlar ünlü uyumu dışındadır:

Mescidü'l-Ḥayf ṭarafında*ki* cemreye ṣoñra orṭa yerde*ki*ne (43b-7/8/9).

Ḥacer ile ḳapu arasında*ki* dīvāra göksiyle dayanup (45a-12/13).

Ṣoñra ḳapu ḳarşusında*ki* Maḳām-ı İbrāhīm'e vara (56b-6/7).

Baʿżı yalın ḳat vāʿizler gibi mādām*ki* kişiden ṣudūr iden (113b-11/12).

-ken zarf-fiil eki: Zarf-fiil eki olan *-ken,* eserde hem kalın ünlülü hem ince ünlülü kelimelere gelmiştir. Ek, geldiği kalın ünlülü kelimelerde ünlü uyumu dışında kalmıştır. Bu ek, aşağıdaki örneklerde ünlü uyumuna uymamıştır:

Bābını oḳudur*ken* dersinde (23b-11).

Ṭavāf namāzını ḳılur*ken* (45a-4).

Var*ken* ṭurmaya (103a-7).

Evden çıḳar*ken* yāḫūd ḳable'l-ḫurūc yāḫūd baʿde'l-ḫurūc biraz ṣadaḳa iḥsān ide (35a-13/35b-1/2).

Uyur*ken* ve bayılmış veyā mecnūn daḫi olursa (42a-7/8).

Eserde *-ken* zarf-fiil eki aşağıdaki kelimelerde ünlü uyumuna uymuştur.

Şürūʿ itmek ve yürür*ken* saʿy itmek (43a-12).

Yüzüne dökmek ve saʿy ider*ken* (45b-4).

ʿArafāt'dan Müzdelife'ye gelür*ken* yāḫūd Müzdelife'de ya andan Mīnā'ya gelür*ken* almaḳ (47a-9/10).

ʿArafāt'a gider*ken* ṣaġda olan ṭaġ etegindeki yoldan (59a-9/10).

hangi kelimesi eserde *ḳangı* şeklinde geçmekte olup kalınlık-incelik uyumuna uymaktadır:

ḳangı: Her *ḳangı*sı içün itdürse (98b-10).

2.2.1.1.2. Düzlük-yuvarlaklık uyumu

Dudak uyumu da denilen düzlük-yuvarlaklık uyumuna göre Türkçede bir kelimenin ilk hecesinde düz ünlü (a, e, ı, i) varsa sonraki hecelerde de düz ünlü bulunmalıdır. Eğer ilk hecede yuvarlak ünlü (o, ö, u, ü) bulunuyorsa bunu izleyen ilk hecede dar yuvarlak (u, ü) ya da düz geniş (a, e) ünlülerden biri olmalıdır. "Türkçe sözlerin ilk hecelerindeki ünlülerin düz veya yuvarlak oluşlarına göre, kendilerini izleyen hecelerdeki ünlülerin de düz veya yuvarlak ünlülü oluşu, çok değişik güçte de olsa bütün Türk yazı dillerinde görülen bir ses özelliğidir" (Karaağaç, 2013, s. 75). Eser 17. yüzyılda istinsah edilmiş olmasına rağmen eserde Eski Anadolu Türkçesinin özelliği olan yuvarlaklaşmanın etkisi görülmektedir. Bu nedenle eserde tutarlı bir düzlük-yuvarlaklık uyumundan söz etmek mümkün değildir. Eserde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.2.1.1.2.1. Kelimelerde yuvarlaklaşma sebebiyle

Yuvarlaklaşma, "Bir sözde ön, iç ve son ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli nedenlerle yuvarlak sıraya geçmeleri olayıdır. Türk dili tarihinde oldukça değişik nedenlerle ortaya çıkmış yuvarlaklaşmalar görülür. Eski Anadolu Türkçesi, bu olayın en yaygın görüldüğü yazı dilidir" (Karaağaç, 2013, s. 100). Eserde ortaya çıkan yuvarlaklaşma örnekleri ve istisnaları aşağıda çeşitli başlıklar altında incelenmiştir:

2.2.1.1.2.1.1. /g/, /ġ/ seslerinin düşmesi sebebiyle yuvarlak ünlü taşıyan kelimeler

"Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçişte kelime sonunda bulunan kalın ve ince sıradaki *-g, -ġ* seslerinin düştüğü bilinmektedir. Bu düşme sonucunda bazı kelimelerin ünlülerinde yuvarlaklaşma meydana gelir" (Öztürk, 2017, s. 46). Eserde *-g, -ġ* seslerinin

düşmesi sonucu yuvarlak ünlülü olarak kullanılan bir örnekte dudak uyumunun bozulduğu görülmektedir:

ḳapu < ḳapıġ: Kaʿbe *ḳapu*sundan ṭarafa ṭolaşmaḳ (45a-8/9).

Eserde geçen aşağıdaki örnekte /g/ ve /ġ/ sesleri düştüğü hâlde dudak uyumu bozulmamıştır:

acı < acıġ: Anda ṣu vardır lākin biraz *acı*dur (120a-5/6).

2.2.1.1.2.1.2. Yapım eklerindeki yuvarlak ünlü sebebiyle yuvarlak ünlü taşıyan kelimeler

+ġaru, +gerü yön gösterme eki

Aşağıdaki örnekte dudak uyumu yön gösterme ekinin etkisiyle bozulmuştur:

yuḳaru < yoḳġaru: *Yuḳaru*dan aşaġa atmaḳ mekrūhdur (64a-7).

Eserde *+ġaru, +gerü* yön bildirme ekinin düz ünlülü kullanıldığı örnek vardır ve dudak uyumuna girmiştir:

içeri< içgerü: Ḥarem'iñ ḥudūdundan *içeri* tırāş olmaḳ (43b-4/5).

2.2.1.1.2.1.3. Eski Türkçeden beri yuvarlak ünlü taşıyan kelimeler

Günümüzde düz ünlülü olarak kullanılan bazı kelimeler Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde yuvarlak ünlülüdür. Bu kelimelerden bazılarına eserde de rastlanmaktadır. Bu kelimeler düzlük-yuvarlaklık uyumunu sağlamamaktadır:

içün: Ḥac *içün* taʿyīn olunduḳdan ṣoñra (91b-13).

altun: Mīri māla *altun*ı ṭoḳsana (7b-2).

ḳarşu: Ṣoñra ḳapu *ḳarşu*sındaki (56b-6).

Kendi kelimesi eserde hem yuvarlak ünlülü hem düz ünlülü olarak karşımıza çıkmaktadır:

kendü: Bu mālı *kendü*me hībe eyledim (91b-8).

kendi: Kişi *kendi*ʿamelinden sūʾāl olunduġı (2b-11).

2.2.1.1.2.2. Eklerde yuvarlaklaşma sebebiyle

Eski Anadolu Türkçesinin belirgin özelliklerinden olan yuvarlaklaşma, eklerde de kendini göstermiştir. Eski Anadolu Türkçesi ve sonraki dönemlerde standart bir imlanın bulunmaması eklerin farklı yazım biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde eklerin kalıplaşmış şeklinden dolayı bir düzlük-yuvarlaklık uyumundan söz etmek mümkün değildir. Bu duruma Eski Anadolu Türkçesi etkisinin görüldüğü

eserlerde de rastlamak mümkündür. *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de de Eski Anadolu Türkçesinin etkisi görüldüğünden ötürü tutarlı bir düzlük-yuvarlaklık uyumundan bahsedilemez.

2.2.1.1.2.2.1. Ünlüsü aslında yuvarlak olan ekler

-Up zarf-fiil eki

-Up zarf-fiil eki eserde daima yuvarlak ünlülü olarak kullanılmış ve dudak uyumunu bozmuştur:

var*up* (5a-7), çıḳar*up* (8a-5), ihmāl id*üp* (90b-3), gid*üp* (91b-2), geç*üp* (92b-3)

-dIr, -dUr faktitif eki

Bu ek, eserde hem düz ünlülü hem yuvarlak ünlülü biçimde kullanılmış olup yuvarlak ünlülü olarak düz ünlülü tabanlara da gelmiş ve dudak uyumunu bozmuştur:

yaz*dur*an (5a-9), it*dür*üp (9a-10), eşit*dür*mek (73a-2), it*dür*se (91a-8)

Aşağıdaki örneklerde -dUr faktitif eki dudak uyumunu sağlamaktadır:

en*dir*mek (8a-2), fā'idelen*dir*mek (26a-10), yap*dır*maya (36a-3), diñlen*dir*e (37b-3), di*dir*eler (41b-12), oḳu*dur*ken (23b-11),

Aynı ekin hem düz ünlülü hem yuvarlak ünlülü kullanımları da mevcuttur:

ḳal*dur*up (13a-12), ḳal*dır*mağa (13a-12)

-sIn, -sUn teklik 3. şahıs emir eki

Eserde *-sIn, -sUn* teklik 3. şahıs emir ekinin genel olarak yuvarlak ünlülü biçimde kullanıldığı, yuvarlak ünlülü tabanlarda dudak uyumunu sağladığı, düz ünlülü tabanlarda ise dudak uyumunu sağlamadığı görülmektedir:

oḳu*sun* (89a-12), dut*sun* (93a-6/7), ḳılma*sun* (26a-2), ıpranma*sun* (77a-4), ayırma*sun* (107a-7), eyle*sün* (52b-7/8), it*sün* (62b-9/10), vir*sün* (83a-12)

Düz ünlülü az sayıda kullanımın dudak uyumuna girdiği tespit edilmiştir:

yarlıġa*sın* (108a-2), dönder*sin* (26a-2), ḳaldır*sın* (55b-4)

-dIr, -dUr bildirme eki

Eserde bu ekin hem düz ünlülü hem yuvarlak ünlülü kullanımlarına rastlanmaktadır. Yuvarlak ünlülü biçimde düz ünlülü tabanlara gelen ek, dudak uyumunu bozmuştur:

aña*dur* (14a-13), bāṭıl*dur* (34a-10), yarlıġanmaḳ*dur* (103b-8), var*dur* (104b-13), ḳadar*dur* (101b-4), cā'iz*dür* (54a-7), yeri*dür* (57a-12), dibi*dür* (64b-11), gibi*dür* (72b-6), ile*dür* (101b-13), fitne*dür* (109b-5)

Eserde hem yuvarlak ünlülü hem düz ünlülü olarak kullanılıp dudak uyumunu sağlayan örnekler şunlardır:

bir*dir* (15a-1), inkār*dır* (18b-12), şer*dir* (19a-5), yoḳ*dur* (101b-13), bu*dur* (112b-5), ol*dur* (12b-10)

-mur fiilden isim yapma eki

Eserde yalnızca bir örneğine rastlanan bu ekin Türkçede kullanımı pek yaygın değildir.

yaġ*mur* (116a-7)

2.2.1.1.2.2.2. Ünlüsü sonradan yuvarlaklaşmış olanlar

+lI +lU isimden isim yapma eki

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'de bu ekin yazımıyla ilgili olarak bir tutarlılık yoktur. Ekin yazımıyla ilgili durumlar aşağıda gösterilmiştir.

Eserde düz ünlülü kelimelerden sonra ek de düz ünlüyle yazılmıştır:

saç*lı* (75a-6), ṣabır*lı* (59b-2), ṣanʿat*lı* (7a-3), ʿaḳıl*lı* (11b-10), sermāye*li* (7a-2), sevgü*li* (11b-13), deñ*li* (23a-9)

Aşağıdaki örneklerde kelime yuvarlak sıradan ünlüler taşımasına rağmen ek düz ünlüyle yazılmış ve dudak uyumunu bozmuştur:

orūç*lı* (59a-13), dür*li* (13a-13)

Eserde ekin yuvarlak ünlülü yazıldığı iki örnek tespit edilmiş olup bunlar dudak uymuna aykırıdır:

cān*lu*lar (15b-8), göz*lu*lıġa (103a-6)

+Iñ, +Uñ, +nIñ, +nUñ ilgi ekleri

Bu ek eserde bazı kelimelerde yuvarlak ünlülü bazı kelimelerde düz ünlülü yazılmıştır. Yuvarlak ünlüyle yazılıp dudak uyumuna aykırı olan örnekler aşağıda verilmiştir:

iḥrām*uñ* (67b-9), Ḥarem'*üñ* (3b-6), dime*nüñ* (4b-9), menāsiki*nüñ* (5a-4), Mışırlı*nuñ* (8b-8)

Düz ünlüyle yazılıp dudak uyumunu sağlayan örnekler:

anlar*ıñ* (10a-3), görünenler*iñ* (12a-10), enbiyālar*ıñ* (14a-9), īmān*ıñ* (23b-1), kimesne*niñ* (98b-6)

Eserde aynı kelimenin hem düz ünlülü hem yuvarlak ünlülü yazıldığı örneklere rastlanmaktadır:

dime*niñ* (13a-4), dime*nüñ* (12a-8), nesne*niñ* (17a-4), nesne*nüñ* (16b-10), farż*ıñ* (42a-8), farż*uñ* (42a-12)

+ImIz, +UmUz, +ImUz çokluk 1. şahıs iyelik eki

Bu ekin eserde bazı kelimelerde düz ünlüyle bazı kelimelerde yuvarlak ünlüyle yazıldığı tespit edilmiştir. Hatta aynı kelimede dahi bazen düz ünlülü bazen yuvarlak ünlülü kullanımlar olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki örnekler hem düz ünlülü hem yuvarlak ünlülü yazılıp dudak uyumunu sağlamıştır:

zamān*ımız*da (2a-9), cins*imiz*e (2a-3), olduġ*umuz*da (2a-2)

Aşağıdaki örnekler yuvarlak ünlüyle yazılmış, dudak uyumunu bozmuştur:

peyġamber*imüz* (14b-6), kitāb*ımuz*uñ (112b-9), ḥākimler*imüz*üñ (6b-1)

Aşağıdaki örneklerde ise aynı kelimenin hem düz ünlülü hem yuvarlak ünlülü yazıldığı tespit edilmiştir:

üzer*imiz*de (87b-5), üzer*imüz*e (61b-1), eyleduġ*umuz* (107b-5), eyledüg*ümüz* (9b-8), eyleduġ*ımız* (20a-9)

-Uz çokluk 1. şahıs eki

-vUz eki ‘biz’ zamirinden türemiş olup b > v değişimi ve /v/ dudak sesinin içteki ünlüyü yuvarlaklaştırmasıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonra *-vUz* ekindeki /v/ sesinin erimesiyle oluşan *-Uz* eki son sesi ünsüzle biten kiplere ve kelimelere eklenmektedir (Korkmaz, 1964, s. 57). Çokluk 1. şahıs eki eserde sık kullanılmamıştır. Rastlanan kullanımlarda /v/ ünsüzünün düştüğü ve yuvarlak ünlülü olarak kullanılıp düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozduğu görülmektedir:

virmez*üz* (33a-2), ẕikrider*üz* (31a-5)

Bir örnekte kelime kökü ve gelen eklerin yuvarlak ünlülü olması sebebiyle dudak uyumu sağlanmıştır:

olmuş*uz* (109b-13)

-elüm çokluk 1. şahıs emir eki

Bu ek, eserde tek örnekte yuvarlak ünlülü olarak tespit edilmiştir:

id*elüm* (12a-6)

-Ir, -Ur, -Ar geniş zaman eki

Eserde bu ekin yazımı konusunda birlik yoktur. Bazı örneklerde yuvarlak ünlüyle yazılan ek, bazı örneklerde de düz ünlüyle yazılmıştır.

Aşağıdaki örneklerde yuvarlak ünlüyle yazılan ek, yuvarlak ünlülü tabanlarda dudak uyumunu sağlarken düz ünlülü tabanlarda bu uyumun dışındadır:

ol*ur* (18b-7), bul*ur* (25b-13), ṭur*ur*sa (63a-5), yür*ür*se (77b-10), al*ur*lardı (7b-1), ḳal*ur*lar (16a-9), gir*ür* (18a-3), gel*ür* (18a-8), çekil*ür* (64b-6), bil*ür* (89b-4)

Aşağıdaki örneklerde düz ünlüyle kullanılan geniş zaman eki, düzlük-yuvarlaklık uyumunu sağlamıştır:

yıḳıl*ır* (97a-1), gel*ir*se (17b-11), ḳon*ar*sa (62b-2), gey*er* (71b-2)

Yuvarlak ünlülü tabana düz ünlülü ekin geldiği bir örnekte tespit edilmiştir:

ḳon*ır* (64b-7)

gel- fiil kökünün hem yuvarlak ünlülü hem düz ünlülü geniş zaman ekiyle kullanılan örnekleri de vardır:

gel*ir* (115a-2), gel*ür* (18a-8)

2.2.1.1.2.2.3. Düz ünlü taşıyan ekler

+(y)I belirtme hâli

Eski Türkçeden beri Türkçede var olan belirtme hâli yükleme hâli olarak da adlandırılmaktadır. "Cümlede geçişli fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur. Bu durum ya eksiz yahut da *+(y)I / +(y)U* ekiyle karşılanır" (Korkmaz, 2009, s. 24).

Eserde bulunan belirtme hâli örnekleri genelde düz ünlülüdür. Yuvarlak ünlü taşıyan tabanlarda dudak uyumunu bozmuş, düz ünlülü tabanlarda ise uyumu sağlamıştır.

aḳçay*ı* (93a-7), ayağ*ı* (104b-8), başın*ı* (39a-9), birin*i* (41b-12), sürmey*i* (49b-1), şolun*ı* (38b-6), bun*ı* (76b-3)

+I, +sI, teklik 3. şahıs iyelik eki

Eski Türkçeden beri düz ünlü taşıyan bu ek, eserde de düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmiştir. Genelde düz ünlüyle kullanılan ekin yuvarlak ünlülü örnekleri de vardır.

Aşağıdaki örnekler dudak uyumunu sağlamaktadır:

lisān*ı* (19a-8), namāz*ı* (57a-3), hākim*i* (29a-13), ism*i* (51b-2), yer*i* (56b-11), ana*sı* (10b-9), maʿnā*sı* (16a-12), nafaḳa*sı* (17b-1), gitme*si* (94a-9), ḥużūr*u*nda (24b-11), ḥudūd*u*ndan (43b-4), ḳuyu*su*na (73a-12),

Aşağıdaki düz ünlülü örneklerde teklik 3. şahıs iyelik eki yuvarlak tabanlı kelimelere gelerek dudak uyumunu bozmuştur:

gün*i* (68a-11), göz*i* (36a-12), göñl*i* (36a-13), boġum*ı* (73a-8), ḳul*m*a (8a-6), ḳol*ı* (45a-4), ṣuy*ı* (101a-13), yol*m*da (62a-11)

Tespit edilebilen tek bir örnekte tabanında düz ünlüler taşıyan bir kelimeye bu ek yuvarlak ünlülü biçimde gelmiştir:

ḫātır*u*ña (98a-2)

+lIḳ, +lUḳ isimden isim yapma eki

Bu ek, Eski Türkçe'de ünlü uyumuna girmiştir. EAT'de ise Gülsevin'e (2020) göre: "Ünlü uyumuna girmekle birlikte, yuvarlak ünlülü tabanlara düz ünlü ile geldiği örnekler de bulunur: bay*lık*, çıgan*lık*, sayru*lık*" (s. 127). Kartallıoğlu, (2011) XVII. yüzyıla ait eserlerden yola çıkarak yaptığı değerlendirmede bu ekin o dönemde Türkçe kelimelerde genel olarak dil uyumuna girdiğini ancak alıntı kelimelerin Türkçeye geçiş sürecinde meydana gelen telaffuz kararsızlıklarının bu kelimelere gelen ekleri de etkilediğini ve buna bağlı olarak genellikle alıntı kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulduğunu söylemektedir (s. 86). XVII. yüzyıla ait bir eser olan *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de bu ekin düzlük yuvarlaklık uyumuna girdiği görülmektedir.

Aşağıdaki örneklerde düz ünlü kullanılmıştır:

orta*lıḳ* (63a-10), ḳurbān*lıḳ* (71b-3), mezār*lıġ*ına (74b-8), ara*lıḳ*dan (81b-1)

Aşağıdaki örneklerde yuvarlak ünlü kullanılmıştır:

güç*lük* (7b-10), ḳuş*luḳ* (73b-1)

Aşağıdaki örneklerde ekin düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı olduğu görülmektedir:

ucuz*lik* (8b-13), debbaġ*lik* (106-6), ḳaḥṭ*lik* (8b-10)

-dI, -dU bilinen geçmiş zaman

Eserde ekin yuvarlak veya düz ünlülü taban fark etmeksizin düz ünlülü kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak az sayıda da olsa yuvarlak ünlülü kulanım vardır.
ol*dı* (113a-1), inan*dı*m (12a-8), te'līf eyle*dık* (2a-10), ilḥāḳ eyle*dık* (5b-2), olunmaz*dı* (113b-6), buyur*dı* (11a-9), gel*di* (107b-6), de*di* (109a-6), tertīb eyle*dık* (2b-3)

Eserde ekin yuvarlak ünlülü kullanımına dair örnekler şunlardır:
oḳur*du*m (89b-10), çıḳ*du*ñuz (29b-12), sebeb ol*duḳ* (76a-8)

-mIş, -muş öğrenilen geçmiş zaman

Bu ek, Türkiye Türkçesinde duyulan ya da öğrenilen geçmiş zaman eki adıyla anılmaktadır. Geçmişte gerçekleşen bir eylemin söylenen tarafından bizzat görülmediği, birinden duyulduğu durumlarda kullanılır: "Bizim çocuklar yenil*miş*." Ayrıca önceden gerçekleşmiş bir eylemin söyleyen tarafından sonradan fark edildiği durumlarda da kullanılır: "İçim geç*miş*." Ek, Türkiye Türkçesinde *-mIş, -mUş* biçiminde hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü kullanılmaktadır.

Ekin tarihi seyrine baktığımızda ise Eski Türkçede *-mIş* biçiminde düz ünlülü kullanım olduğu görülmektedir:

özi ança kergek bol*mış* "kendileri öylece vefat etmişler." (Tekin, 2020, s. 24)

Eski Anadolu Türkçesinde ekin duyulan-farkına varılan geçmiş zamanı içeren anlamıyla kullanıldığı ve daima düz-dar ünlü ile kullanıldığı görülmektedir: geçmesün aglayu kapumdan de*miş*sin şeyh içün / ol garîbe katı bî-dâd eylemişsin eyleme (Mec.Nez.260a.7) Ayrıca *-(y)Up dUr(u)r* ve *-DUK*'lu yapılar da aynı zamanı anlatmak için kullanılmıştır (Gülsevin, 2020, s. 88).

Kartallıoğlu'na (2011) göre "Bu yüzyıla (17. yüzyıl) ait olan çeviriyazılı metinlerde ek, daima düz ünlülüdür" (s. 137).

Ancak 17 ve 18. yüzyıllarda sınırlı sayıdaki örneklerle de olsa ekin düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmeye başladığı söylenebilir.

Görülmektedir ki Türkiye Türkçesine yaklaştıkça ekin kullanım biçimi düzlük ve yuvarlaklık uyumuna girmektedir.

Öğrenilen geçmiş zaman eki, *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de fazla kullanılmamış, rastlanan örneklerde de ağırlıklı olarak düz ünlülü kullanıma rastlanılmıştır. Bu kullanımlar genellikle dudak uyumunu sağlamıştır.
de*miş*ler (69a-4), it*miş*ler (77a-5), di*miş* (88a-8)

Eserde tek bir örnekte yuvarlak ünlülü tabana gelen *-mIş* öğrenilen geçmiş zaman eki, düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmuştur.

buyur*mış* (91a-9)

Ekin, yuvarlak ünlülü kullanımına yalnızca bir kez rastlanmıştır:

ol*muş*uz (109b-13)

-sIn teklik 2. şahıs eki

Bu ekin eserde ek-fiil geniş zamanda ve istek kipinde kullanıldığı tespit edilmiş, yuvarlak ünlülü kullanım bulunamamıştır:

münezzeh*sin* (87a-8), ḳādir*sin* (7a-9), Rabb'imiz*sin* (97a-12), gide*sin* (107b-12)

-mIş sıfat-fiil eki

Türkçenin işlek eklerinden *-mIş* sıfat-fiil eki, Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde düz ünlülü kullanılmıştır. Eserde de bu ekin genel olarak düz ünlülü kullanımını görmekteyiz. Ancak yuvarlak ünlülü örnek de az sayıda bulunmaktadır.

Eserde düz ünlülü tabanlara *-mIş* sıfat-fiil eki gelerek dudak uyumunu sağlamıştır:

Ḥaḳ Teʿālā'nıñ gönderil*miş* emīn ve maʿṣūm sevgüli ḳulıdur (11b-12/13).

Ḳırıl*mış* tırnaġı gidermek (49b-2/3).

Dikil*miş* esbāblarını çıḳarup (53a-11).

Geleceklerini ve geç*miş*lerini (8b-1).

Behāya kesil*miş* ḳullarını (31a-11).

Eserde *-mUş* sıfat-fiil ekinin geldiği yuvarlak ünlülü tabanların sayısı azdır. Ancak tespit edilebilen örneklerde dudak uyumu sağlanmıştır:

Yedi yun*muş* pākça ṭaşlar (63b-8).

Niʿmetine şākir ol*muş* ola (6b-5).

2.2.1.2. Ünlü düşmesi

Türkçede ünlü düşmesi örnekleri çoktur. Bu ünlü düşmeleri genelde orta hece düşmesi biçiminde gerçekleşir. Konuyla ilgili önemli bir çalışma yapan Lan Ya Tseng, Türkiye Türkçesinde Orta Hece Düşmesi adlı eserinde orta hece düşmesini şöyle açıklamaktadır:

> İkinci veya son hecesinde kısa ve dar ünlü taşıyan Türkçe ya da Türkçeye sonradan girmiş yabancı kökenli kelimelerin bir kısmında, iyelik ekleri olan

+Im, +In, +I, +ImIz, +InIz; durum eklerinden olan +A, +I, +In; isimden isim yapma eklerinden olan +Ak, +Al, +An; isimden fiil yapma eklerinden olan +A, +lA; fiilden isim yapma eklerinden olan -A, -Aç, -Ak, AnAk, -l, -IcI, -Iş, (I)k, -(I)m; çatı eklerinden olan -(I)l-, -(I)n-, -Ir-, -(I)ş- eklerinden birini aldığında iç hece hâline gelen son hecedeki dar ünlünün -nâdir olarak a, e ünlülerinin- vurgusuz kalması ve düşmesidir (Tseng, 2002, s.12).

Konuyla ilgili başka bir tanımda ise düşme olayının türlü ses etkileri altında gerçekleştiği ve düşmenin genelde iç seste olduğu vurgulanmaktadır: "Türlü ses etkileri altında kelimenin bünyesinde bulunan ünlülerden bazıları düşer. Buna ünlü düşmesi denir. Ünlü düşmesi olayı daha çok iç seslerde görülür. Ön ses ve son ses durumunda ünlü düşmesi olayına az rastlanır" (Vural ve Böler, 2014, s. 97). Eserde tespit edilen orta hece düşmesi örneklerinden bazıları şunlardır:

göñli (8a-3), oġlan (10a-10), beñzemez (12a-12), omzı (45a-2), boynına (49b-5), burnına (49b-9), göksüni (56b-5), ḳarnını (59a-12), alnını (95b-9)

"Omuz" kelimesinin ortadaki ünlüsünün düşmediği örnek de vardır: ve ṣol omuzı üzerine ata (55b-6/7)

2.2.1.3. Ünlü birleşmesi (ünlü kaynaşması)

"Ünlü birleşmesi; ünlüyle biten bir sözcüğün, ünlü ile başlayan bir ek alması ya da sözcük ile birleşmesi durumunda, ilk sözcüğün sonundaki ve ikinci sözcüğün başındaki ünlülerden birinin düşmesidir" (Eker, 2015, s. 233). *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de rastlanan ünlü birleşmesi örnekleri şunlardır:

böyle < bu + ile < bu + öyle (62b-7)

eyle < o + ile < ol + ile (87b-1)

nesne < ne + ise + ne (48a-12)

niçün < ne + içün (29b-12)

şol < şu + ol (7a-2)

kimesne < kim + ise + ne (5b-13)

kimse < kim + ise (38a-1)

şöyle < şu + eyle (34b-4)

2.2.1.4. Ünlü türemesi

"Türeme, seslerin kendi yapıları veya birbirleriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bir ses olayıdır; fakat ses türemeleri, genellikle, seslerin söyleyiş

kolaylığıyla ilgili görülür. Türkçede hem yapımlık hem çekimlik, hem ünlü hem ünsüz hem de yarı ünlü türemeleri görülür. Türkçenin iç ögelerinde ve iç ses olarak görülen türemeler, tam bir düzenlilik içinde çalışan yardımcı seslerdir" (Karaağaç, 2012, s. 141). Eserde ön seste ünlü türemesi iki örnekte tespit edilmiştir:

ısıcağına (100b-9), ısıtma (76a-5)

2.2.1.5. Ünlü değişmeleri

2.2.1.5.1. /i/-/e/ meselesi

Eski Türkçenin ilk dönemlerine kadar dayanan /i/-/e/ meselesi, kelime köklerindeki i'lerin e, e'lerin de i olma eğilimini ifade etmektedir. "Türkçede kelime başında ve ilk hecedeki bazı /e/'lerin /i/, bazi /i/'lerin /e/ olma temayülü vardır. Bu temayülü Eski Türkçenin başından beri görmekteyiz. Bu iki değişmeden /i/'lerin /e/ olması daha çoktur. Bu çokluk bilhassa Batı Türkçesinde görülmektedir" (Ergin, 2013, s. 79). /i/-/e/ meselesi, Türk dilinin en çok tartışılan konularından biridir.[3] Eserde /i/ ile yazılıp günümüzde /e/ ile yazılan kelimeler olduğu gibi /e/ ile yazılıp günümüzde /i/ ile yazılan kelimeler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca eserde aynı kelimenin hem /i/ ile hem /e/ ile yazıldığı örneklere de rastlanmıştır.

Eserde /i/ ile yazılıp günümüzde /e/ ile söylenen kelimeler:

gice: Çaḳ-ı bayrām *gice*sinüñ ṭañ yeri aġarınca (42a-3/4).
Mīnā'ya çıḳup ʿarefe *gice*si anda yatmaḳ (45b-10).

vir-: Ḫaber *vir*diklerine inandım (53a-9/10).
Ṣaġ pāra çıḳup mevācib *vir*ecek (7b-13).

Eserde /e/ ile yazılıp günümüzde /i/ ile söylenen kelimeler:

eşit-: Ecnebīlere āvāzını *eşit*dürmek cāʾiz degildir (73a-2/3).
Ḫaberi ve miṣāllerini *eşit*diklerinde (109b-7/8).

eyü: Ṭırnaḳları kesmek ve *eyü*ce ḳoḳulı şey istiʿmāl itmek (44b-8).

---

[3] Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Arat, R. R. (1987). Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair. *Makaleler*. (haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. C. 1. 334-341; Yavuz, O. (1991). Türkçede kapalı e. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*. S. 6. 271-306; Yılmaz Ceylan, E. (1991). Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları*. 151-165; Duman, M. (1999). Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair. *İlmi Araştırmalar 7*. 65-103; Thomsen, V. (2002). Yenisey Yazıtlarında İyi Değerlendirilmemiş Bir Harf. *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. (çev. ve haz. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 303-313.

gey-: Tırāş olup esbābını *gey*er (71b-1/2).
ʿĀdet üzre esbāblarını *gey*erler (72b-8).

Eserde aynı kelimenin hem /i/ hem /e/ ile yazıldığı örnekler:

di-: İsmine Delīlü'l-Ḥuccāc ve'l-Ümmiyyīn fī-Taḥṣīli Umūrı'd-dīn *di*dük ve otuz iki bāb üzre tertīb eyledik (2b-1/2/3).
*Di*megi anlara ögredeler (11b-1).

de-: Tebaʿiyyet ile ol daḫi Müslimān'dır." *de*diler (10b-8).
"Ḳavl-i ṣaḥīḥ bu ikinci ḳavldir." *de*diler (11a-1/2).

it-: Kaʿbe'ye vāṣıl olmaḳ ve ṭavāf *it*mek (3b-8/9).
Ḳullarını ṭarīḳ-i Ḥakk'a daʿvet *it*mek içün (11b-11).

et-: Anlara taʿlīm *et*mek vācib olmaz (10a-1/2).

yir: Gökden *yir*e ve *yir*den göge (13a-9/10).
Ulu melekler *yir*inden ḳaldırmaġa (13a-12).

yer: Kaʿbe'niñ *yer*ini niyyet itmek (3b-11).
Her bābıñ *yer*i gelduḳça (2b-4/5).

2.2.1.5.2. u > ı, u > i, ü > i Değişimi

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde dar-yuvarlak *u-ü* ünlüsü ile yazılmış bazı kelimeler eserde düz-dar ünlü *ı-i* yazılmıştır. Ancak aynı kelime üzerinde ikili kullanımlara da rastlamak mümkündür.

içeri < içgerü: Ḥarem'iñ ḥudūdundan *içeri* tırāş olmaḳ (43b-4/5).
Rücūʿ ide ve *içeri* girürse (83a-9/10).

dip < tüp / düp: Dutup bir bir andaki dīvārıñ *dib*ine rıżā-yı Allāh Teʿālā ve şeyṭāna körlük ata (63b-12/13-64a-1/2).
Ammā ibtidā dīvār *dib*ine düşüp (65a-2).

(EAT) kemuk > kemik (TT): Deyüp bıçaḳ *kemuġ*a varınca boġazlaya (66a-4).

'kendi' kelimesi eserde iki şekilde kullanılmıştır:

kendi < kentü: Mıṣr-ı Maḥrūse'de yine *kendi*yle mülāḳī olduġumuzda (2a-2).
Kişi *kendi*ʿamelinden sūʾāl olunduġı (2b-11).

kendü: ʿArefe güni *kendü*ñizi menhīlerden ḥıfẓeyleñiz (61b-10/11).
Megerki *kendü*si İslām'a gele (10b-12/13).

Eski Türkçede dar yuvarlak ünlü olan u-ü ile yazılan bazı kelimelerin eserde de u-ü ile yazıldığı tespit edilmiştir:

içün < uçun: Fiʿl-i ḳabīḥ itmek *içün* Mışır şehriñ eṭrāfında olan ḫarābelerde (8b-3/4).
Mübāḥeṣeyi tenbīh *içün* yazdıḳ (25a-12).

altun < altun: Anlara *altun* ile ve ġuruş ile (7a-7).
Günler ḳarīb olduḳda *altun*ı ṭoksan pāraya (8a-1).

2.2.1.5.3. ı > u değişimi

ḳapu < ḳapıġ: Kendinüñ ṣağına Kaʿbe *ḳapu*sundan ṭarafa ṭolaşmaḳ (45a-8/9).
Ḥacer ile *ḳapu* arasındaki dīvāra (45a-12/13).

2.2.1.5.4. i > ü değişimi

küçük < kiçig: Eger daḫi büyük veyā daḫi *küçük* olursa (63a-7/8).

2.2.1.5.5. u > a değişimi

boġaz < boġuz: Bıçaḳ kemuġa varınca *boġaz*laya (66a-4).
Ġayr ehli olan ḥayvānı *boġaz*lamaḳ (50a-6).

2.2.2. Ünsüzler

2.2.2.1. Ünsüz değişmeleri

Bir kelimede bulunan ünsüzün yerini herhangi bir sebeple başka bir ünsüze bırakması ya da tamamen kaybolması gibi olaylar ünsüz değişimini ifade eder. Eserde görülen bazı ünsüz değişimleri şöyledir:

2.2.2.1.1. k > g değişimi

Türkiye Türkçesinde Türkçe kelimelerde kelime başında bulunan /g/ler Eski Türkçede /k/'dir. Türkçenin tarihi seyrine baktığımızda k > g değişiminin Eski Anadolu Türkçesinde sistemli biçimde ortaya çıktığı görülmektedir.

> "Bugün Oğuz Türkçesinde kelime başında görülen /k-/ > /g-/ değişimlerinin ilk hecedeki uzun ünlünün kısalması sonrasında ilk hecedeki ton gücüne bağlı

olarak gerçekleştiği görülmektedir" […] "Başlangıçta sadece uzun ünlülü kelimelerin ilk seslerinde ortaya çıkan ön ses tonlulaşma hadisesi, daha sonraları Oğuz grubu lehçe ve ağızlarının gelişim sürecine bağlı olarak genişlemiştir" (Hunutlu, 2018, s. 171-172).

Eserde rastlanan k > g değişimi örnekleri şöyledir:

gün < kün: Almaḳdan ekṣer *gün*lerde żarar idüp (7a-4).

gök < kök: *Gök*den yire ve yirden *göğ*e (13a-9).

gör- < kör-: Her *gör*dügi şeyʾe ʿibret göziyle baḳup (38a-2).

gice < kiçe: Mīnā'ya çıḳup ʿarefe *gices*i anda yatmaḳ (45b-10).

git- < kit-: Mescid-i İbrāhīm'e *git*meyenler (59b-8).

gel- < kel-: ʿArafāt'a *gel*üp esbāblarını (59b-10).

gerek < kergek: *Gerek* ʿArafāt'da *gerek* ġayrīde (61b-13).

getür- < keltür-: Eyleyüp ṣoñra yine *getür*di (9b-4).

göñül < köñül: Dünyāya *göñül* virmeyeler (97a-2).

gir- < kir-: Anıñla maʿan Cennet'e *gir*ürler (97a-6/7).

2.2.2.1.2. ḳ > ḫ değişimi

aḫşam < akşam: Üç rekʿat olan namāz ki *aḫşam* ve vitrdür (39b-3/4/5).

daḫi < takı: *Daḫi* ẕikrolan iḫvānı ḫayr duʿā ile yād idüp (2a-12/13).

2.2.2.1.3. b > v değişimi

var < bar: Nice ḥikmetleri *var*dır (21b-1).

var- < bar-: Eger izdiḥāmdan Ḥacer'e ḳarīb *var*amazsa (56a-1).

ev < eb: *Ev*e girüp çıḳduḳça (36b-2).

2.2.2.1.4. b > p değişimi

pek < berk: İmdi namāza *pek* muḳayyed olup (38a-8).

2.2.2.1.5. d > y değişimi

ayaḳ < adaḳ: Cehl-i mürekkeb olmaġıyla *ayaḳ* başup ve yüzüme çaġırup (24b-2/3).

eyü < edgü: *Eyü*ce ḳoḳulı şey istiʿmāl ide (53a-3/4).

gey- < ked-: Yemekden ve içmekden ve *gey*mekden ve yürümekden (12b-4/5).

ḳoy- < ḳod-: Yollara ādem *ḳoy*up (9a-5).

2.2.2.1.6. d > t değişimi

Farsça kökenli "ümid" kelimesinin sonundaki "d" harfi değişerek "t" olmuştur.

ümīt < ümīd: Ḥaḳ Teʿālā'nuñ raḥmetinden *ümīt* kesmesünler (112a-8/9).

2.2.2.1.7. t > d değişimi

Eski Anadolu Türkçesinde başladığı düşünülen t > d değişimi tartışmalı bir konudur. Bu konunun tam olarak açıklığa kavuşturulamamış olmasının sebebi Arap alfabesinin Türkçede kullanılmasıdır.

Arap harfleriyle yazılan Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde başında *t* olan ince sıradan Türkçe kelimelerin "dal" (د) ile yazıldığı görülmektedir: teve > deve, tepe > depe vb. Ancak kalın sıradan Türkçe kelimelerde kelime başı *t*'nin "ṭı" (ط) ile yazıldığı görülmüştür: ṭavar, ṭaġ vb. Ayrıca çeşitli metinlerde ṭalaş, ṭagıl- gibi "ṭı" (ط) ile yazılan kullanımlar olduğu gibi daḳı, dut- gibi "dal" (د) ile yazılan örneklere de rastlanmıştır.

> "Oğuz Türkçesinde ön seste tonlulaşmanın temel sebebi, bu kelimelerin ilk hecede birincil uzun ünlü taşımış olmasıdır. Başlangıçta sadece uzun ünlülü kelimelerde görülen bu ses hadisesi zamanla diğer kelimelere de sirayet etmiş ve asli uzunluk taşımayan kelimeler de ön seste tonlulaşmaya başlamıştır" (Hunutlu, 2018, s. 172).

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'de ortaya çıkan t > d değişimi örnekleri değişimin mahiyetine göre açıklanmaya çalışılmıştır.

Eserde ince sıradan kelimelerde t > d değişimi:

dört < tört: *Dört* rekʿat ḳılursa (39b-4/5).

düş- < tüş-: Ẕikrolan helāklige *düş*meyeler (110a-6).

dil < til: Her ne *dil*ce olursa olsun (19b-9).

Kalın sıradan olduğu hâlde eserde "dal" (د) ile yazılan kelimeler:

daḫi < ṭaḳı: *Daḫi* ẕikrolan iḫvānı ḫayr duʿā ile yād idüp (2a-12/13).

daḳ- < ṭaḳ-: Çenberi altına *daḳ*up ve peçeyi anlarıñ üzerlerinden (72b-11/12).

Kalın sıradan olup eserde "ṭı" (ط) ile yazılan kelimeler:

ṭavar: *Ṭavar* üzerinde Kaʿbe'ye varup gelecek ḳadar (29a-10).

ṭolaş: Beytu'llāh'ı yedi kerre *ṭolaş*maḳdır (41a-12).

ṭarġın: *Ṭarġın*lara ke-ẕālik tesellī vire (37b-1/2).

Kalın sıradan bir kelime olan "dur-" eylemi ve "dağ" kelimesi, eserde hem "ṭı" (ط) ile hem de "dal" (د) ile yazılmıştır:

daġ < ṭaġ: Ziyāret ide ve *daġ* dibinde Resūlu'llāh'ın diñlenüp (84b-9/10).

ṭaġ: Bir *ṭaġ*ı vayā birḳaç *ṭaġ*ı Cibrīl gibi ulu melekler yirinden ḳaldırmaġa (13a-11/12).

dur- < ṭur-: Ḳırḳ sene dünyā ışṣız ve ḫarāb *dur*duḳdan ṣoñra (15b-10).

ṭur: Ḥac zamānına dek iḥrāmsız *ṭur*sa (92b-7/8).

2.2.2.2. Ünsüz türemesi

/y/ Türemesi

Ḥaḳ Teʿālā'ya ʿibādet itme*y*üp (18b-2).

"Maʿlūm-u ʿizzetiñizdir." di*y*eler (108a-4).

Kelime başı ünsüz türemesi

yeriş-: Ḥac zamānı el *yeriş*mez yere varınca (77a-4/5).

Bilgil ki ʿaḳlı *yeriş*meyen uşāḳ (9b-12/13).

/n/ türemesi

Teklik 3. şahıs iyelik ekinde /n/ türemesi

Eṭrāfındaki ḥalḳaları*n*a nūrdan zencīrler daḳup (107b-10/11).

Velīleri*n*e daḫi anlara (10a-1).

2.2.2.3. Ünsüz düşmesi

g / ġ düşmesi

acı < acıġ: Lākin biraz *acı*dur (120a-6).

ḳapu < ḳapıġ: *Ḳapu* arasındaki dīvāra (45a-13).

ulu < uluġ: *Ulu* melekler yirinden ḳaldırmaġa (13a-12).

Kelime başı *y* ünsüzünün düşmesi

(EAT) yıpran- > ıpran-: Bir iki arşun yeri *ıpran*masun deyü (77a-3/4).

aġla- < yıġla-: Vilāyetine rücūʿ eyleduḳda *aġla*maḳ (46a-4).

incit- < yunçıt-: *İncit*duġı ādemler ile (31b-3).

aġaç < yıġaç: Yerde bir *aġaç* ṭayaya (39b-12).

Orta hece ünsüzü *l*'nin düşmesi

getür- < keltür-: Īmān *getür*üp ʿibādet eyledügi ḫālıḳa (95b-8).

otur- < oltur-: *Otur*aḳ olurlar (120b-13).

Ünsüz düşmesine uğrayan bazı sözcükler aşağıda gösterilmiştir.

ol- < bol-: Bir şey vācib *ol*maz (10a-1).

i- < er-: Anlara cāʾīz *i*düġını bile (22b-11/12).

2.2.2.4. Ünsüz uyumu

Oluşumu sırasında ses tellerinin titreşmesini sağlayan ünsüzler ötümlü ünsüzlerdir: *b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z*. Geriye kalan ünsüzler ise oluşurken ses telleri titreşmez ve bu ünsüzler ötümsüz ünsüzler olarak adlandırılır: *p, ç, t, k, f, h, s, ş*. Bu ünsüzlerden bazıları aynı yerde boğumlandıkları hâlde ses tellerindeki titreşmeye bağlı olarak ötümlü ya da ötümsüz olarak adlandırılmaktadır. Ses tellerinin titreşmesine bağlı olarak ötümlü ya da ötümsüz olarak adlandırılan ancak aynı yerde boğumlanıp birbirinin karşılığı olan sesler şunlardır:

Tablo 2.1. Birbirinin karşılığı olan ötümlü ve ötümsüz ünsüzler

Ötümlü ünsüzler	Ötümsüz ünsüzler
b	*p*
c	*ç*
d	*t*
g	*k*
v	*f*
z	*s*
j	*ş*
ğ	*h*

l, m, n, r, y ünsüzleri ise karşılığı olmayan geniz sesleridir. Korkmaz, (1992) ünsüz uyumunu "Kelimelerin eklerle genişletilmesi sırasında, ötümlü ünsüzlerden ve ünlülerden sonra ötümlü, ötümsüz ünsüzlerden sonra genellikle ötümsüz ünsüzlerin gelmesi temeline dayanan uyum" (s. 163). biçiminde açıklamaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde genel olarak ünsüz uyumunun olmadığı kabul görmektedir.[4]

[4] Aziz Gökçe, çalışmasında Eski Anadolu Türkçesinde ünsüz uyumunun -çok yaygın olmamakla birlikte- örneklerini göstermektedir. Gökçe, A. (2009). Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine Dudak Uyumu ve Ünsüz Uyumu. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 4/3*. 1008-1009.

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'de imlası kalıplaşmış eklerin varlığından ötürü ünsüz uyumu görülmez.

2.2.2.4.1. İmlası kalıplaşmış ekler

+dA bulunma hâl eki

olmaduḳ*da* (38a-11), şerīʿat*da* (41a-1), ṣuret*de* (48b-9), ḳıyāmet*de* (64b-7)

+dAn ayrılma hâl eki

encās*dan* (26b-5), vefāt*dan* (102a-3), durduḳ*dan* (15b-10), tırāş*dan* (67b-12), ateş*den* (104a-1), meclis*den* (106b-5), cihet*den* (11b-4)

-dI öğrenilen geçmiş zaman eki

çıḳ*dı*ysa (10b-11), düş*di* (85b-5), iḫrāc it*di* (97a-10)

-dUḳ sıfat-fiil eki

ol*duġ*ı ḥālde (41a-7/8), gir*duġ*ı vaḳtdan (46a-5), at*duġ*ı gibi (64a-2)

+dUr bildirme eki

muḫālif*dür* (15a-3), Ḫuleys'dür (117a-1), ṯābit*dür* (30a-7), iṭāʿat*dur* (95b-1), ḳomaḳ*dur* (95b-9)

-dUr fiilden fiil yapım eki

yaz*dur*an (5a-9), ḳal*dur*up (53b-2), it*dür*se (98b-10)

2.2.2.5. Ünsüz ötümlüleşmesi

Ötümsüz ünsüzlerin çeşitli biçimlerde ötümlü ünsüzlere dönüşmesine ünsüz ötümlüleşmesi denir. Türkçede ötümsüz sesler ve onların dönüştüğü ötümlü ünsüzler şunlardır: p > b, ç > c, t > d, k > g, ḳ > ġ, f > v, s > z, ş > j.

Eserde görülen bazı ünsüz ötümlüleşmesi örnekleri ise şöyledir:

k > g ötümlüleşmesi

didigimizde < didik+imizde: *Didigimizde* "Ḥelāldir." didi (24a-5/6).

düştügi < düştük+i: Miskīnüñ *düştügi* varṭaya çoḳ kimesneler vāḳiʿdir (25a-13/25b-1).

idügini < idük+ini: ʿĀṣī müʾminlere şefāʿatleri ḥaḳ *idügini* bile (23a-8/9).

yürümege < yürümek+e: Eger *yürümege* ḳādir degil ise (36a-1).

inmege < inmek+e: Ṭavardan *inmege* ḳādir olmaduḳda (38a-11).

ḳ > ġ ötümlüleşmesi

mezārlıġa < mezārlıḳ+a: Vāṣıl olduḳda ibtidā *mezārlıġa* uġrayup (102a-11/12).

açgözlulıġa < açgözlulıḳ+a: Ḥubb-ı dünyāya ve *açgözlulıġa* ve ḳalb ḳararmasına (103a-5/6).

ayaġını < ayaḳ+ını: Cemāʿat meẕhebi üzre olan *ayaġını* her ḳaldurup (104b-1/2).

eyleduġumuz < eyleduḳ+umuz: Henüz ẕikr *eyleduġumuz* gibice (71b-7/8).

olduġuñuzda < olduḳ+uñuzda: Kaʿbe'ye vāṣıl *olduġuñuzda* anuñ ıscaġından ʿācizlıḳ getürmeñiz (100b-12/13).

t > d ötümlüleşmesi

ider < it+er: Ṣevāb iḥsān *ider* (104b-3).

oḳudup < oḳut+up: Kitāb ṣāḥibi kitābını aña buña *oḳudup* (34a-2).

ardından < art+ından: Dā'ireniñ *ardından* ṭolaşmaḳ (43a-10).

idüp < it+üp: Varup istilām *idüp* ṭavāfa şürūʿ itmek (45a-7/8).

ç > c ötümlüleşmesi

ucını < uç+ını: Bir bölügin *ucını* keserse (67a-5).

orucı < oruç+ı: Namāzı ve *orucı* ḳażā itmek (113b-5/6).

p > b ötümlüleşmesi

dibine < dip+ine: Dīvārıñ *dibine* rıżā-yı Allāh Teʿālā (63b-13).

2.3. Şekil Bilgisi (Morfoloji)

2.3.1. İsim

*İsim*ler; canlı ya da cansız, soyut ya da somut olarak evrende yer alan her varlığın ve her kavramın bildirilmesini sağlayan kelimelerdir. *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de isimlere gelen çekim ekleri tespit edilerek uygun başlıklar altında gösterilmiştir.

2.3.1.1. Çokluk ekleri

Türkçede yaygın olarak kullanılan çokluk eki +lAr'dır. Eski Türkçede +An (oġl+an 'oğullar', er+en 'erler'), +t (tig+it 'şehzâdeler') ve +z (oġ+uz 'oklar', bi+z 'ben ve ait olduğum grup') gibi çokluk ekleri mevcuttu. Ancak günümüzde bu ekler ya kullanımdan düşmüş ya da kelimenin köküne yapışarak artık ek olmaktan çıkmıştır. "oğlan" örneğinde olduğu gibi birçok çokluk eki de çokluk anlamını yitirmiştir.

Eserde isimlere gelen +lAr eki kullanılarak elde edilen örneklerden bazıları şunlardır:

vaḳt*lar* (3b-10), duʿā*lar*ıñ (4b-8), şarṭ*lar*ı (4b-13), ḳonaḳ*lar* (5a-8), nüsḫa*lar*a (5b-1), an*lar*a (5b-12), muḥtāc*lar*a (6a-3), üstād*lar*ına (6a-8), cānib*ler*i (106a-12), miṣāl*ler* (107a-5)

+n çokluk eki kalıplaşmış şekilde tek bir örnekte görülmektedir:

oğla*n* (10a-10)

+z çokluk eki kalıplaşmış şekilde iki örnekte görülmektedir:

biz*e* (19a-2), göz*i* (97b-6),

2.3.1.2. İyelik ekleri

Gülensoy (2000) iyelik ekleri hakkında "İsmin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu ifade eden işletme ekleri" (s.385) tanımını yapmaktadır. İyelik eklerinin kökeni Türk dilinin tartışmalı konularındandır. Araştırmacılar konuyla ilgili önemli çalışmalar yapmış, farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Ancak yaygın kanı iyelik eklerinin "şahıs zamirlerinin zayıflamış biçimleri olduğu"dur. Eserde tespit edilen iyelik ekleri ilgili başlıklar altında gösterilmiştir.

+Im teklik 1. şahıs iyelik ekleri

Teklik 1. şahıs iyelik eki eserde yalnızca *+Im* biçimindedir:

ḥayāt*ım*da (102a-4), ben*im* (91b-9), vekālet*im* (91b-7), vekīl*im* (91b-2)

+Iñ, +uñ teklik 2. şahıs iyelik ekleri

Teklik 2. şahıs iyelik eki eserde hem yuvarlak ünlülü hem de düz ünlülü biçimde tespit edilmiştir:

ehl*iñi* (61a-7), luṭf*uñ* (87a-8), iḥsān*ıñ* (87a-8), ḳul*uñ* (87a-9)

+I, +sI teklik 3. şahıs iyelik ekleri

Ek eserde yalnızca düz ünlülü biçimde tespit edilmiştir. Zira bu ekin Osmanlı Türkçesi devrinde ünlü uyumuna girdiği bilinmektedir. Ancak 17. yüzyıla ait olan eserde, yuvarlak ünlü taşıyan kelimelerde dahi ekin düz ünlüyle kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla teklik 3. şahıs iyelik ekinin *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de henüz ünlü uyumuna girmediği tespit edilmiştir:

ṣevāb*ı*nı (6a-11), göz*i* (8a-2), işleme*si* (2b-3), emekler*i* (2b-6), olunma*sı* (2b-13), beden*i* (3a-7), efʿāl*i* (4a-4), maʿnā*sı* (4b-10), olma*sı* (4b-11), niʿmet*i*ni (6a-3), cühelā*sı* (8b-8), deve*si* (16a-3), Tābūt Ḳoru*sı* (115a-13), gül ṣuy*ı* (48b-5)

Eserde *ek yığılması* şeklinde oluşan teklik 3. şahıs iyelik eki örnekleri de mevcuttur. Korkmaz (1960) konuyla ilgili görüşü şöyledir: Bir devirde sık kullanılan bir ekin başka bir devirde işlekliğini kaybedip yerini aynı işlevi gören başka bir eke bırakması Türkçede sık görülen bir durumdur. Dilde bulunan eski ekin terk edilmesi sırasında yine dilden kaynaklanan birtakım sebeplerden ötürü eski ekin düşmeyip aynı işlevi gören yeni ekin de onun arkasına getirildiği görülmüştür. İlk ek ya kelimeyle kaynaşmış ya da sonradan gelen ekle birleşik bir ek meydana getirmiştir (s. 173).

begi*si* (6b-11), kimi*si* (111a-6), biri*si* (114a-5)

+mIz +mUz çokluk 1. şahıs iyelik eki

Eserde ekin hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü biçimde kullanıldığı örneklere rastlanmıştır:

cümle*miz*e (2b-7), didigi*miz*de (24a-6), ẕürriyyeti*miz*e (87b-4), aḳrabā*mız*a (87b-4), eḥibbā*mız*a (87b-4), üzeri*miz*de (87b-5), kitābı*muz*uñ (112b-9), peyġamberi*müz* (14b-6)

Ayrıca ekin aynı kelime üzerinde hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü kullanımına rastlanmıştır:

eyleduġı*mız* (20a-9) - eyleduġu*muz* (107b-5)

+ñIz, +ñuz çokluk 2. şahıs iyelik eki

Eserde çokluk 2. şahsa ait örnekler genelde düz ünlülüdür. Yuvarlak ünlülü yalnızca iki adet örneğe rastlanmıştır:

kendü*ñiz*i (61b-11), cenābı*ñız*a (81a-4), ʿālīye*ñiz*den (81a-5), ehli*ñiz*e (89b-6), Rabb'i*ñiz* (97a-12), şabrı*ñız* (101a-2), biri*ñüz* (27b-8), olduġu*ñuz*da (100b-12)

+lArI çokluk 3. şahıs iyelik eki

Bu ek *+lAr* çokluk ekiyle *+I* iyelik ekinin birleşimiyle oluşmuştur.

namāz*ları* (3a-8), farż*ları* (3a-9), maʿrūf*ların*ı (6b-1), aḥkām*ların*ı (6b-2), ḫaṭır*ları* (8a-8), rızıḳ*ların*ı (9a-10), mal*ların*ı (9b-5), ana*ları* (10a-12), baba*ları* (10a-13), iş*leri*ne (103b-2)

2.3.1.3. +ki aitlik eki

Aitlik eki olarak kullanılan *+ki* Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde +kı ve +gı biçiminde de kullanılarak ünlü ve ünsüz uyumlarına girmiştir: aşnukı, tagdakı, atamdagı vb. Ancak bu ekin Farsça'dan dilimize giren *ki* bağlacının etkisiyle zaman içinde tek şekilli bir hâle gelmiş olması muhtemeldir.

A. Von Gabain (1995) *+ki* eki hakkında şunları söylemektedir: "ki, nadiren kı: Aitlik, içinde bulunma bildirir. Nadiren isim, ekseriya sıfat yapar. ay*ḳı* "her ay", sö*ki* "eskiden", içrä*ki* "içeriki, içerdeki" vb. Bulunma hâlinden sonra gelen şekiller daha çoktur: yirdä*ki* "yerdeki, dünyadaki", tört yıñaḳda*ḳı* "dört gök çevresindeki" (s. 44-47).

Eker (2015) *+ki* ekini, "Aitlik grubu, aitlik eki *+ki* ile kurulan gruptur. Aitlik eki sözcük gruplarında ve tümcelerde zamir (senin*ki* geliyor) ya da (karşıda*ki* adam) görevlerinde kullanılır" (s. 359). biçiminde tanımlamıştır.

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'de *+ki* eki, isim ya da isim soylu sözcüklere gelmiş olup yalnızca *+ki* biçiminde kullanılmıştır:

evvel*ki* (2b-8), erkānların*ki* (26b-7), öñünde*ki* (43a-9), ṭarafında*ki* (43b-8), yerde*ki*ne (43b-9), arasında*ki* (45a-13), üzerinde*ki* (55b-5), ḳarşusında*ki* (56b-6), eteginde*ki* (59a-10)

2.3.1.4. Hâl ekleri

2.3.1.4.1. Yalın hâl

Yalın hâldeki sözcük herhangi bir hâl eki almamıştır. Kelimenin üzerinde hiçbir ek yoksa yalın hâldedir. Ayrıca yapım eki, iyelik eki, çokluk eki ya da tamlama ekleri

alan sözcükler de yalın hâlde kabul edilir. Eserde yalın hâlde bulunan bazı kelimeler şöyledir:

melek (15b-1), münezzeh (21a-1), Edirneli (26a-5), kişi (26a-7), kitāb (34a-2), deñiz (39a-1), ayaḳ (39a-1), ṣabırlı (59b-2), ayrıḳ (64a-2), ziyāret (75a-13)

2.3.1.4.2. Belirtme hâli

Belirtme ya da yükleme hâli olarak da anılan bu yapının eki, Türkiye Türkçesinde -ı, -i, -u, -ü'dür. Ek, Eski Türkçede genellikle +(I)G biçiminde yalın hâldeki isimlere, +n biçiminde iyelik eki almış isimlere, +nI biçiminde de zamirlere ekleniyordu. Bu eklerden +(I)G ekinin ünsüzü zamanla kullanımdan düşerek Batı Türkçesine geçmiş ve yardımcı ünlü görevindeki ünlü Batı Türkçesinin belirtme hâli eki olmuştur.

Belirtme hâlini almış olan isimler cümlede geçişli eylemle etkileşime girer. Cümlede ismin almış olduğu belirtme hâli eylemin de geçişli olmasını sağlar. "Yükleme hâli, ismin cümle içindeki geçişli fiilden doğrudan etkilenmesi hâlidir. Yani cümlenin nesnesi yükleme hâlinde bulunur. Ekli nesne ile eksiz nesne arasındaki fark 'belirlilik' veya 'belirsizlik'tir. Belirsiz, genel nesne; ekle belirli hâle getirilir" (Karahan, 1996, s. 610).

Eserde tespit edilen bazı belirtme hâli kullanımları şöyledir:

iḫvān*ı* (2a-12), namāzı*nı* (69b-10), esbābı*nı* (71b-1), başları*nı* (72b-7), āvāzı*nı* (73a-2), Ḥamza'*yı* (84b-8), şühedā*yı* (84b-9), aḳça*yı* (93a-7), ṣu*yı* (101a-13)

2.3.1.4.3. Yaklaşma hâli

Fiilin yönünü gösteren ve yakınlık ifade eden yaklaşma hâli eki Türkiye Türkçesinde -a, -e biçimindedir. Eserde tespit edilen yaklaşma eki +(y)A biçimindedir:

Teʿālā'*ya* (6a-5), pāra*ya* (8a-1), ʿİsā'*ya* (14a-7), dünya*ya* (15b-12), maʿnā*ya* (19b-11), ʿaẕāb*a* (20a-12), ṣevāb*a* (26b-12), siz*e* (33a-2), Kaʿbe'*ye* (33b-10), bilen*e* (34a-6)

2.3.1.4.4. Bulunma hâli

Fiilin gösterdiği iş, oluş ve hareketin geçtiği yeri ve zamanı gösterir. Bulunma hâli somut olduğu kadar soyut anlamda bir bulunuşu da ifade eder.

ʿibādet*de* (2a-5), ḥükmin*de* (2b-12), beyānın*da* (2b-13), üzerin*de* (3a-6), gemi*de* (3a-7), ʿArafāt'*da* (4a-1), Kaʿbe'*de* (4b-1), taʿab*da* (7a-2), şirā*da* (7a-12), olduḳ*da* (7b-5)

2.3.1.4.5. Ayrılma hâli

Eski Türkçenin Köktürk Türkçesi döneminde müstakil bir ayrılma hâli eki yoktur. Orhun kitabelerindeki bulunma hâli eki +DA aynı zamanda ayrılma hâli için de kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesi ile birlikte ayrılma hâli için +DIn kullanılmaya başlanmıştır. Doğu Türkçesinde bu ek, +DIn olarak kullanılmaya devam edilmiş, Batı Türkçesinde ise +DAn olarak kullanılmıştır (Aksu, 2016, 1).

Ayrılma hâli eki Türkiye Türkçesinde +dan, +den, +tan, +ten biçiminde kullanılarak ünlü ve ünsüz uyumlarına girmektedir. Bu ekin *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de imlası kalıplaşmış bir ek olarak kullanıldığından ve ünsüz uyumuna girmediğinden bahsedilmişti. Ancak ünlü uyumunu sağladığı görülmektedir. Ekin kullanımını gösteren bazı örnekler şöyledir:

ḥarāmlar*dan* (54a-11), mekrūhlar*dan* (54a-11), Bāb-ı Selām'*dan* (55a-8/9), altın*dan* (55b-6), arasın*dan* (55b-13), yer*den* (57a-13), Kaʿbe'*den* (59a-2), menhīler*den* (61b-7), Müzdelife'*den* (63a-1), refīḳlerin*den* (65a-8), girdıḳ*dan* (72a-13)

2.3.1.4.6. İlgi hâli

Türkiye Türkçesinde ilgi hâli ekinin ünsüzle biten kelimelerden sonra *+In*, ünlüyle biten kelimelerden sonra *+nIn* biçiminde olduğunu görmekteyiz.

Tekin (2013), "Türkçe İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine" adlı çalışmasında genel Altaycada bu ekin *+(I)n* biçiminde olduğunu, zaman içinde 'n'nin nazallaşması sonucu *+Iñ* ve *+nIñ* yapısının ortaya çıktığını söylemektedir (s.160).

İlgi hâli ekinin *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü biçimleri tespit edilmiştir:
ẕikrolunan*uñ* cümlesi (82a-8), zuḳāḳları*nıñ* ġubārı (85b-11), an*uñ* emriyle (91a-5), filān*uñ* ḥaccı (92b-1), ḳabūllığı*nuñ* ʿalāmetidür (107a-6), An*uñ* hüsn tedbirleriyle (9a-1), an*uñ* lisānı (19a-7), ḳuyu*nuñ* içine (76b-5), güni*nüñ* ṭañ yeri (41a-6), ḥavli*nüñ* ṭaşrasına (51b-9), eli*niñ* baş parmağıyla (63b-11)

2.3.1.4.7. Eşitlik hâli

İsme gelen çeşitli eklerle eşitlik, benzerlik ve gibilik anlamları verir. Eşitlik hâli, Türkiye Türkçesinde +ca/+ce ve +ça/+çe ekleriyle kullanılır: *bence, çocukça* vb.

> Türkçenin asıl eşitlik eki +ca/+ce ve +ça/çe'dir. Bir başka eşitlik eki +cak/+cek, +çak/çek'tir. Ancak bugün birkaç örnekte kalıplaşmış biçimdedir: *çabukcak > çabucak, evcek* gibi. Ayrıca günümüzde artık bir yapım eki olarak

anılan +layın/+leyin eki de eşitlik ekidir: *akşamleyin, sabahleyin* gibi (Karaağaç, 2013, s.346).

Eşitlik hâl eki eserde yalnızca +ca/+ce ve +ça/çe ekleriyle kullanılmıştır. +cak/+cek, +çak/çek ve +layın/+leyin ekleriyle kurulan eşitlik hâline rastlanmamıştır: yayan*ca* (78a-11), ziyāde*ce* (106b-12), Türkī*ce* (24a-8), pāk*ça* (38b-1), yavaş*ça* (50a-7), pek*çe* (78a-10), Kürd*çe* (19b-8)

2.3.1.4.8. Vasıta hâli

Günümüzde vasıta hâli ekinin görevini *ile* edatı görmektedir. *İle* edatı ekleşerek de kullanılmaktadır. Türkçenin asıl vasıta hâli eki *+n*'dir. Ancak günümüzde *+n* eki kullanımdan kalkmış olup yalnızca bazı kelime köklerinde kalıplaşmış hâlde bulunmaktadır. Eserde vasıta hâlinin kullanımları şu şekildedir:

+lA: yaġıy*la* (47a-8), şarṭıy*la* (50a-10), lisānıy*la* (53b-6), ayasıy*la* (56a-5), parmaġıy*la* (63b-11), ḥelāliy*le* (68a-6), ehliy*le* (71b-11), kendiy*le* (81a-2), ġāyet*le* (120b-9)

ile: Baş imām *ile* (59b-4), laḳlaḳa *ile* (61a-5), duʿā *ile* (63a-10), oḳumaḳ *ile* (64a-4), ḥāl *ile* (65a-5)

+n: içü*n* (70a-1), yaya*n* (29b-5)

2.3.1.4.9. Yön gösterme hâli

Günümüzde kalıplaşmış örnekler sebebiyle yapım eki olarak da ifade edilen yön gösterme hâli eki fiildeki oluş ve kılışın yönünü gösterir.

Eski Türkçede yön gösterme hâli eki farklı biçimler de görünmekle birlikte çoğunlukla +GArU'dur ve oldukça sık kullanılır. Ayrıca +rA biçimi de az da olsa bulunur. Karahanlı Türkçesinde ise ekin kalıplaşma süreci başlamıştır. Eski Anadolu Türkçesine geldiğimizde +GArU eki, +ArI, +ArU, +rI, +rU biçiminde karşımıza çıkmıştır: *yukaru, ileri, berü* vb. Ekin +rA'lı biçimi de çeşitli örneklerde kendini göstermiştir: *taşra*, *sonra* vb (Erdem, 2011, s. 628).

Eylemin yönünü gösteren yön gösterme hâlinin eki günümüzde kalıplaşmış örneklerde bulunmakta olup bu örnekler de genel olarak cümle içinde zarf görevinde kullanılmaktadır: *sonra, dışarı ileri* vb. *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûri'd-dîn*'de tespit edilen yön gösterme hâli örneklerinden bazıları şunlardır:

iç*eri* (43b-5), şoñ*ra* (84b-6), taş*ra* (50a-8), üz*re* (94a-3), yuḳ*aru*dan (64a-7)

2.3.1.5. İsim tamlaması

İsim tamlamaları en az iki isimden oluşan ve kendi içinde bir anlam bütünlüğü arz eden söz öbeğidir. Karahan (2012) isim tamlamasını "İyelik ekli bir unsurun iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur" (s. 42) biçiminde tanımlayarak tamlamalarda bulunan iyelik varlığına vurgu yapmıştır. Tamlamalarda birinci unsur tamlayan ikinci unsur ise tamlanan olarak ifade edilir.

2.3.1.5.1. Belirtili isim tamlaması

Belirtili isim tamlamasında tamlayan unsur ilgi eki alırken tamlanan unsur ise 3. şahıs iyelik ekini alır. Tamlayan unsuru belirtme görevindedir. Eserde tespit edilen belirtili isim tamlaması örneklerinden bazıları şunlardır:

kitābıñ müsveddesine (5a-13), dimeniñ maʿnāsı (13a-4), Ḥaḳ Teʾālā'nıñ emri (13b-8/9), enbiyānıñ dīnleri (15a-1), diriliginüñ evveli (21b-8), vācib olanlarıñ nafaḳalarını (31b-5), ḥaccıñ farżlarını (33b-10), ḥavlinüñ ṭaşrasına (51b-9)

2.3.1.5.2. Belirtisiz isim tamlaması

Tamlayanı herhangi bir ek almayan isim tamlamalarına belirtisiz isim tamlaması denir. Eserde tespit edilen belirtisiz isim tamlaması örneklerinden bazıları şunlardır:
sular beyānı (5b-4), Mışır pārası (6b-12), vilāyet hākimi (29a-13), zeytūn yaġı (50a-2), şevvāl ayı (51a-6), Ḥarem ḥudūdına (54b-3), Kaʿbe ḳapusı (55b-7), cemre ṭaşları (65a-13), ṭavāf namāzı (70a-1), Müslimān ḳabri (83b-12)

2.3.1.6. İsimden isim yapma ekleri

"İsimden isim tabanları çoğu asıl üretim ekleriyle yapılmış, birtakımı da çekim eklerinin anlatımlarına uygun bir üretim işleyişi kazanmaları yoluyla meydana gelmiş görünürler" (Banguoğlu, 1995, s. 158). Eserde bulunan isimden isim yapım eklerinden bazıları şunlardır:

+ak: çan*aḳ* (49b-7)
+aru, +eri: yuḳ*aru* (64a-7), iç*eri* (43b-5)
+cI: duʾā*cı*lara (8a-6), dilen*ci* (104a-5)
+ça: aḳ*ça* (106a-9)
+daş: ḳarın*daş*larıñ (2a-4)
+ncI, +inci: altı*ncı* (3a-8), yedi*nci* (3a-10), beş*inci* (38a-5),
+lI, +lu: ṣanʿat*lı* (7a-3), dür*li* (13a-13), cān*lu*lar (15b-8)

+k: gökçe*k* (13b-1)

+kek: er*kek*likden (13a-7)

+ki: evvel*ki* (15a-3)

+lIk, lUk: ey*lik* (5b-5), kem*lik* (6a-13), ḳaḥṭ*lik* (8b-10), ḳurbān*lıḳ* (71b-3), büyük*lüg*i(38a-1), ḳuş*luḳ* (73b-1), müflis*lıġ*a (103a-6), ucuz*lik* (8b-13)

+sIz: yaġ*sız* (9a-7), peynir*siz* (9a-7), ḥarf*siz* (13b-7)

+ra: ṣoñ*ra*dan (20b-11), ṭaş*ra* (74b-3)

2.3.1.7. Fiilden isim yapma ekleri

Fiil kök ve gövdelerine gelen bu ekler, onlardan isim türetir. Eserde tespit edilen bazı fiilden isim yapım ekleri şunlardır:

-AcAk: çıḳ*acaḳ* (3a-3), gel*ecek*lerini (8b-1)

-ak: ḳon*aḳ*ları (114b-4), otur*aḳ*ları (114b-4)

-iş: in*iş* (35b-13),

-(ı)k, uk: büyü*k*lügi (38a-1), eksi*k* (35b-4), aç*ıḳ* (45a-4), art*uḳ* (16b-7)

-mAk: getür*mek* (10a-5), ḳıl*maḳ* (38a-13), oḳu*maḳ* (34a-6)

-mAz: yara*maz* (8b-5), görün*mez* (57a-9)

-mIş: geç*miş*lerini (8b-1), ḳırıl*mış* (49b-2)

-mur: yaġmur (116a-7)

2.3.3. Zamir

*Zamir*ler, nesneleri temsil veya işaret yoluyla karşılayan kelimelerdir. Zamirler, nesnelerin gerçek karşılıkları olmayan fakat gerekince onları ifade edebilen kelimelerdir. (Ergin, 2013, s. 262). Zamirler; şahıs, dönüşlülük, işaret, belirsizlik ve soru zamirleri olmak üzere beşe ayrılır.

2.3.2.1. Şahıs zamirleri

Türkçede şahıs zamirleri teklik ve çokluk olmak üzere iki gruptan ve bu gruplarda bulunan üçer şahıstan oluşur. Eserde tespit edilen şahıs zamirleri: *ben, sen, ol, biz, siz, anlar*'dır.

Teklik 1. şahıs zamiri

Eserde teklik 1. şahıs kullanımları şunlardır:

ben: Ḥaḳ Teʿālā'nıñ *ben*i Ādem'den gönderdügi cemīʿ peyġamberlerine inandım (14b-1/2/3).

Ben günehkār ḳuluñ bu mübārek maḳāmlarda ve zamānlarda enbiyā ve evliyā ve melā'ike ve bu mübārek maḳāmlar ve āṣḥāb maḳāmlar ḥürmetine günāhını ʿafveyle (87a-9/10/11/12).

Teklik 2. şahıs zamiri

Eserde teklik 2. şahsa dair örnekler şunlardır:

sen: Eger *sen*üñ ḳalbiñe bunuñ gibi nesne ḫāṭıruña gelürse (98a-1/2).

Ezberden ḫaber virduġıñı baʿżı kimseler ḳabūl itmeyüp *sen*i ḫacīl ider (34b-7/8).

Teklik 3. şahıs zamiri

Eserde *ol* biçiminde görünen teklik 3. şahıs zamiri, işaret zamiri olarak da kullanılmıştır. *ol* kelimesi, -işaret zamiri ya da şahıs zamiri olması fark etmeksizin- herhangi bir isim çekim eki aldığında ise *an* biçiminde kullanılmıştır: *an*uñ (9a-1), *an*dan (13a-1) vb. Eserde çokluk 3. şahıs zamiri olarak tespit edilen *ol* kullanımları şunlardır:

ol: Müslimān'a tebaʿiyyet ile *ol* daḫi Müslimān'dır (10b-8).

Taḳdīr-i ezel ne ise *ol* ẓuhūr ider (16b-13).

Bir kişi *an*ıñ ḳatline iḳdām itmese (17a-12).

Çokluk 1. şahıs zamiri

Teklik 1. şahsın çokluk biçimi eserde şu örneklerde tespit edilmiştir:

biz: *Biz*, Ḥaḳ Teʿālā'nuñ āzādlı ḳulları imişiz (109b-8).

Lākin *biz*e ẓāhir degildir (19a-2).

Çokluk 2. şahıs zamiri

Eserde bulunan çokluk 2. şahıs zamiri örnekleri şunlardır:

siz: *Siz* şefāʿat eyleñiz (29b-12).

*Siz*den biriñüz taḫt-ı ḥükminde olanlarıñ (27b-8).

Çokluk 3. şahıs zamiri

Türkiye Türkçesinde onlar biçiminde kullanılan çokluk 3. şahıs zamiri, eserde *anlar* biçimindedir. Bu kullanımın Türkçenin çok eski dönemlerine dayandığı söylenebilir. Buna göre *anlar*'daki *n* sesi *zamir n*'sidir. Bu ses günümüzde birçok ek ve sözcükte yaşamaktadır: bu - n - lar, o - n - lar, kapı - sı - n - da vb. Tekin'e (2003) göre "Ana Türkçede isimleri bağımsız olarak izleyerek iyelik ifade eden 3. kişi zamiri *in, yalın hâlde, Moğolca ve Mançu-Tunguzcada olduğu gibi, sonundaki /n/ fonemini yitirmiş ve ekleşmiş olmalıdır. Yalın hâlde, başka bir deyişle söz sonu durumunda, yiten bu /n/ fonemi çekimde yeniden belirir. Aslında bu olay söz içinde /n/ belirmesi değil, *in zamirindeki /n/ foneminin sonses durumunda yitmesidir (s. 135).

anlar: Ancaḳ on beş ādemi var idi ve *anlar* daḫi ḳıtāle müḥeyyā degiller idi (32b-1/2).

*Anlar*dan çoḳ ādem ḳatleylediler (33a-7).

2.3.2.2. İşaret zamirleri

Eserde rastlanan işaret zamirleri: *bu*, *ol*, *bunlar* ve *anlar*dır. *şu*, *şunlar*, *öteki*, *beriki* gibi işaret zamirlerine rastlanmamıştır.

bu: Ḥükmleri daḫi *bu*na göre inṣāf ve tedbīr üzredir (9b-9/10).

ol: Pes *ol* daḫi Ḥaḳ Teʿālā'ya ʿibādetdür (96a-8).

bunlar: Buyurdı ve *bunlar*dan vāḳiʿ olan (11a-9).

anlar: *Anlar*ñ güni ve vaḳtı gelduḳça ḫalḳ idüp (16b-3/4).

2.3.2.3. Dönüşlülük zamirleri

Şahıs zamirlerinin daha güçlü biçimde ifade edilmesini sağlayan "kendi" sözcüğü dönüşlülük zamiridir. İyelik eklerinin tümünü alabilen "kendi" zamiri, tamlama ve sözcük grubu oluşturabilir. Türkiye Türkçesinde "kendi" biçiminde olan dönüşlülük zamiri Azerbaycan Türkçesinde "öz" biçimindedir.

Eserde dönüşlülük zamiri olarak *kendi* ve *kendü* kelimeleri kullanılmıştır.

kendi / kendü: Kişi *kendi*ʿ amelinden sūʾāl olunduḫı (2b-11).

Ḥasence bu mālı *kendü*me hībe eyledim (91b-8).

2.3.2.4. Belirsizlik zamirleri

biri: Miskīn vāʿiziñ *biri* kitāb-ı Ḳudūrī'nüñ Murābaḥa bābını oḳudurken (23b-10/11).

biri biri: Ammā şerīʿatları baʿżı āhkāmda *biri biri*ne muḫālifdür (15a-2/3).

cümlesi: İctihād ile çalışsalar *cümlesi*ʿ āciz olup (16b-11/12).

her biri: Taʿlīm itmek ile *her biri* kendini meşġūl ide (105a-4/5).

şey: Bir *şey* vācib olmaz (10a-1).

kimi: *Kimi* ḫıdmetkār ve *kimi* dilenci oldı (7a-6).

kimse: Zīrā bu muṣībete çoḳ *kimse* uġradı (57b-6/7).

kimesne: Üzerine ḥaccitmek farż olan *kimesneler* beyānında (29a-5/6).

filān: Bu *filān* içün ve bu *filān* içün olsun (54a-1).

2.3.2.5. Soru zamirleri

ne: Söyledügi söz *ne* idüginden ḫaberi yoḳdur (86b-7).

kim: Her *kim* ki kendini bu bāṭıl iʿtiḳādda bulur ise (25b-12/13).

ḳanda: Oḳur ādem *ḳanda* olursa bulınur (34a-1).

ḳandan: Olmazsa *ḳandan* esbābını ve bedenini pāk idüp (74a-4/5).

2.3.3. Sıfat

Sıfatlar, isimlerden önce gelerek onları niteleyen ya da belirten sözcüklerdir. Sıfatlara isimlerden önce gelmelerine bağlı olarak ön ad da denilmektedir. Sıfatlar, bir isimle bir araya gelerek sıfat tamlamasını oluşturur. Bu tamlamada sıfat tamlayan, isim ise tamlanan görevindedir.

2.3.3.1. Niteleme sıfatları

Canlı cansız varlıkların süreklilik bildiren yani renk, boy, ağırlık, tat, koku, huy vb. gibi kolayca değişmeyen ve varlıkla birlikte anılan vasıflarını bildiren sıfatlara niteleme sıfatı denir (Özkan, 1996, s. 132).

Beyāż peştemāl ḳuşanup (53a-12).

ʿUlā *büyük* ḳaṣabadır (116a-10/11).

Bir *emīn* yere esbābını ḳoduḳdan ṣoñra (55a-6/7).

Ġāyetle *güzel* ṣuyı vardır (116a-4/5).

Yeñi gelin gibi merġūb ve maḥbūb olduġı ḥālde (97a-4/5).

2.3.3.2. Belirtme sıfatları

Belirtme sıfatları, niteleme sıfatları gibi önüne geldiği ismin içinde barındırdığı özelliklerine vurgu yapmaz, daha yüzeyseldir. İsimleri işaret, sayı, belirsizlik ve soru yönünden belirtirler.

2.3.3.2.1. Sayı sıfatları

Eski Türkçede Köktürk, Uygur ve Karahanlı devirlerinde kullanılan sayı sistemleri birbirinden farklıdır. Köktürk ve Uygur Türkçelerinde genel olarak iki farklı sayı sistemi kullanılırken Karahanlı Türkçesinden itibaren günümüz sayı sisteminin kullanıldığını görmekteyiz. Bahsedilen kullanımlarda yine 10'luk sayı sistemi hâkimdir. Ancak 10'luk sistemin kullanımı Köktürk ve Uygur Türkçelerinde günümüzdeki gibi değildir.

"Eski Tükçede genel olarak üç farklı sayı sisteminin olduğu görülmektedir. Bunlar; bir üst onlu sayı sistemi, ilaveli sayı sistemi ve son olarak bugünkü kullandığımız sayı sistemidir. Bir üst onlu sayı sistemi; birler hanesinde bulunan bir sayı ve söylenmek istenen onlunun bir üstündeki onlu söylenerek veya daha kısa söyleyişle önce küçük sayı ardından büyük sayı söylenerek yapılır. Örn: *iki yigirmi = 12*. İlaveli dediğimiz sayı sisteminde ise, önce büyük sayı sonra küçük sayı ve sayı kelimelerinin arasına "artukı, takı, ve" gibi ilave sözler eklenerek yapılır. Örn: *on artukı iki = 12*. Bugünkü kullandığımız sistemde ise; ilaveli sayı sisteminin gelişmiş bir seviyesi olarak ilave sözler atılıp, önce büyük sayı sonra ise küçük sayı söylenerek yapılır. Örn: *on iki = 12*" (Şenaysoy, 2016, s. 23).

Günümüzde 10.000 askerden oluşan askerî birliği ifade "tümen" kelimesi ise Eski Türkçenin sayı sisteminde büyük sayıları ifade etmek adına kullanılırdı. Daşdemir'e (2013) göre 10.000 sayısını ifade eden tümen kelimesi 1 ile 1.000 arasındaki sayılarla çarpma işlemine girerek çok büyük miktarları belirtir: *tokuz tümen* (9 x 10.000 = 90.000). Ayrıca sayılamayacak kadar çok miktarları belirtmek için de kullanılır: *sansız tümen* (sayısız on bin, on binlerce), *öküş tümen* (çok on bin, on binlerce) (s. 325).

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'de kullanılan sayı sıfatlarını şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

2.3.3.2.1.1. Asıl sayı sıfatları

Önüne geldiği ismin kaç adet olduğunu kesin olarak belirten sıfatlardır. Eserde asıl sayı sıfatlarının birçok örneği bulunmaktadır. İlk on sayı tam olarak bulunurken diğer sayıların bir kısmı genelde 10'un, 100'ün ve 1000'in katları biçiminde karşımıza çıkmaktadır:

bir: Anda *bir* gice oturaḳ olurlar (116a-5/6).

iki: Yoluna ṭurup *iki* gün uġraşıp (33a-10).

üç: *Üç* rekʿat olan namāz (39b-3).

dört: Mīnā'da *dört* gün ṭurursa (63a-5).

beş: *Beş* arşun ḳadar ya daḫi uzaḳ ṭurup (63b-10).

altı: Buña göre *altı* kerre daḫi ṭolaşa (56b-1).

yedi: Olunduġı gibice *yedi* ṭaş ata (68b-1).

sekiz: *Sekiz* gün oturaḳ olurlar (115a-6).

ṭoḳuz: *Ṭoḳuz* dirhem ṣaġ pāraya (7b-8/9).

on: Ḥaḳ Teʿālā aña *on* ṣevāb iḥsān ider (104b-2/3).

yigirmi: Mışır'a gelmeden *yigirmi* sene muḳaddem (6b-12).

ḳırḳ: *ḳırḳ* sene dünyā ışşız ve ḫarāb durduḳdan ṣoñra (15b-10/11).

yetmiş: *Yetmiş* ṭaş ala (63a-5/6).

yüz yigirmi: Her gün *yüz yigirmi* raḥmet iner (100a-3).

iki yüz: *İki yüz* ṣevāba nāʾil olur (89b-3).

üç yüz: İki yüz ġuruş kifāyet eyleduḳda *üç yüz* virürse (91a-11/12).

beş yüz: Ṣabrideni Allāh Teʿālā *beş yüz* sene Cehennem'den uzaḳ ider (100b-9/10).

yedi yüz: Kaʿbe yolunda ḫarç olan bir aḳçanuñ ṣevābı *yedi yüz* aḳça ṣadaḳanuñ ṣevābı ḳadardur (99a-9/10/11).

biñ: Müslimān ḳabrine *biñ* nūr girür (83b-12).

biñ yüz beş: *Biñ yüz beş* senede bi-ḥasebi'l-iḳtiżā ḥacdan geldıḳdan (5a-11/12/13).

yetmiş biñ: Ḥaḳ Teʿālā *yetmiş biñ* melek gönderir (36a-9).

2.3.3.2.1.2. Sıra sayı sıfatları

Eski Türkçede sıra sayılarını karşılamak için birinci ve ikinci sıra sayı kelimeleri dışındaki sayı isimlerine +nç eki getirilmiştir: *törtünç*, *bişinç* vb. Birinci için Köktürkçede *ilki*, ikinci için de *ekinti* kelimeleri kullanılmıştır. Bahsedilen +nç eki de günümüzde kullanılan ve sıra sayı sıfatı eki olan +IncI, +UncU ekinin temeli olmuştur.

Otuz iki babdan oluşan eserde ise her bab için sıra sayı sıfatı kullanılmıştır. Ayrıca haccın şartları ve hac menzilleri de sıra sayı sıfatlarıyla gösterilerek bu sıfatlar geniş biçimde kullanılmıştır. Birinci yerine "evvelki" ifadesi kullanılan eserde sıra sayı sıfatlarının otuz sekize kadar çıktığı tespit edilmiştir:

evvelki: *Evvelki* bāb, ehl-i teklīf olanlar (2b-8/9).

ikinci: *İkinci* gün ḥuccāc Munṣerif'den Reʾsü't-Teyh'e giderken (120a-10/11).

üçünci: Bayrāmıñ *üçünci* güni (68b-8).

dördünci: *Dördünci* bāb seferiñ edebleri beyānında (3a-4/5).

beşinci: *Beşinci* gün Müzeyrīb'e gider (114b-11).

altıncı: *Altıncı* ḳonaḳ Belḳa'dır (115a-10/11).

yedinci: *Yedinci* bāb ḥaccıñ vācibleri beyānında (3a-10/11).

sekizinci: Ẕī'l-ḥicceniñ *sekizinci* güni (72a-4).

ṭoḳuzuncı: *Ṭoḳuzuncı* şarṭ, iḥrām vaḳtı gönderen ādemüñ (92a-10/11/12).

onuncı: *Onuncı* ḳonaḳ Ḳonaḳ-ı Maʿān Ḳalʿası'dur (115b-3/4).

yigirminci: *Yigirminci* bāb tırāş olmaḳ beyānında (4a-7/8).

otuzuncı: *Otuzuncı* ḳonaḳ Ḥesā'dır (118b-5).

otuz ikinci: *Otuz ikinci* bāb Mışır'dan Kaʿbe'ye ve Şām'dan Kaʿbe'ye varup gelince ḳonaḳlar ve oturaḳlar ve ṣular beyānındadır (5a-7/8).

otuz sekizinci: *Otuz sekizinci* ḳonaḳ Maḥrūse-i Şām'dır (119a-2/3).

2.3.3.2.1.3. Üleştirme sayı sıfatları

Üleştirme sayı sıfatları isimleri paylaştırma yoluyla belirtir. ünsüzle biten sayılara +Ar, ünlüyle biten sayılara ise +şAr eki getirilerek üleştirme sayı sıfatları meydana getirilir. Eserde yalnızca bir adet üleştirme sayı sıfatı tespit edilmiştir:

ikişer: İmdi cehd idüp *ikişer* ʿumre getüreler (75a-11/12)

2.3.3.2.2. İşaret sıfatları

İsimleri işaret yoluyla belirten sıfatlardır. İşaret sıfatları, ismin önüne gelmediğinde işaret zamiri olurlar. Eserde rastladığımız işaret sıfatlarından bazıları şunlardır:

bu: *Bu* kitābı yazup (5a-9), Ol dilce *bu* ẕikrolur (19b-10).

şol: *Şol* mertebe ki (7a-2), Pes *şol* aġalara ki (104b-12).

ol: Emri ve nehyi *ol* kitāblar ile bilinür (13b-9), *Ol* zamān üzerlerine (109a-3).

2.3.3.2.3. Soru sıfatları

İsimleri soru yoluyla belirten soru sıfatlarının en çok kullanılanları "kaç, nasıl, hangi" gibi soru sözleridir. Eserde az sayıda soru sıfatı tespit edilmiştir. Bunun sebebi eserin mahiyetiyle alakalıdır. Müellif eser içinde hem soru-cevap anlatım tarzını tercih etmemiş hem de hac ibadetiyle ilgili bilgiler açık ve detaylı biçimde verilerek okuyucuların aklında oluşabilecek soruların hepsi önceden cevaplanmıştır.

ne: Yā Kaʿbetu'llāh, ümmetim *ne* ḥāldedir? (108b-5)

ḳaç: *Ḳaç* ṭavāf iderse (57a-6).

ḳanġı: *Ḳanġı* sünnet olursa olsun (46b-10).

2.3.3.2.4. Belirsizlik sıfatları

İsimleri belli belirsiz biçimde belirten sıfatlardır.

az: *Az* sermāyeli müsebbibler (7a-2/3).

beş on: Arḳa ḳaşaġası olup *beş on* ādemde bir silāḥlı ādem ancaḳ bulınup (32a-6/7).

bir: Ḫilāfınca *bir* nesnenüñ olmasını murād idüp (16b-10).

birkaç: Ḥişşelerinden *birḳaç* aḳça eksilmeye (77a-6).

cümle: *Cümle* ḳonşularımı luṭfıyla yarlıġasın (108a-2).

her: *Her* cānibden ḳalḳup (108b-13).

nice: *Nice* ḥikmetleri vardır (21b-1).

2.3.3.3. Sıfat-fiiller

Cümle içinde sıfat gibi kullanılan fiil şekilleridir.

-An: Üzerine ḥaccitmek farż ol*an* kimesneler (29a-5).

Bedel gid*en* kişi kendi ḥaccidivire (92b-12).

-mAz: Ayaḳ baṣ*maz* pākça yere defnide (67a-10).

Gerek Beytu'llāh görün*mez* yerde olsun (57a-9/10).

-AcAk: Tırāş ol*acaġ*ı vaḳt (67a-10/11).

İḥrāma gir*ecek* mahâller (3b-5).

-mIş: Aġıran dişi çıḳarmaḳ ve ḳırıl*mış* ṭırnaġı gidermek (49b-2/3) .

Ġayr dikil*miş* esbabı (49a-1).

-dIk: Vir*dik*leri mālı ve nice ḥayvānlarını alup (33a-6).

2.3.4. Zarf

Türkçe Sözlük, zarfı "Bir fiilin, bir sıfatın veya bir zarfın anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik, soru kavramları bakımından etkileyen kelime, belirteç" (TS, 2011, s. 2645). biçiminde tanımlamıştır. Zarfların çoğu isim, sıfat, zamir gibi kelime türlerinden alınan sözcüklerle kurulmuş olup fiil, fiilimsi, sıfat ve kendi türünden sözcükleri etkileyerek cümle içinde zarf görevini yerine getirirler.

2.3.4.1. Hāl (durum) zarfları

Cümle içinde fiil, fiilimsi ya da sıfatı nitelik yönünden etkileyen zarflardır. Genellikle fiil, fiilimsi ya da sıfata sorulan "Nasıl?" sorusunun cevabı hâl (durum) zarfı olur.

Bil ki ol yola *yayan* çıḳmaḳ tehlikedir (29b-4/5).

Mucibince ʿamel ideler (31a-3/4).

Diñlene diñlene andan ayaḳ üzre ḳıbleye ḳarşu içe (76a-12/13, 76b-1).

Andan *ġāfil* olmayalar (106a-13).

2.3.4.2. Zaman zarfları

Fiil ve fiilimsileri zaman yönünden etkileyen zaman zarfları, eylemin gerçekleştiği zamanı gösterir.

Vācib olan tertīb üzre *imdi* her bābıñ yeri gelduḳça (2b-4/5).

Aḫşam şifā bula (86a-1).

Pes bu diyārıñ ḫalḳını rāḥat ve mesrūr eyledi (8a-12).

Ṣoñra bir deve ya bir ṣıġır ḳurbān idüp (74a-10/11).

Ḳurʾān bileydim *dāʾimen* oḳurdum (89b-10).

2.3.4.3. Azlık-çokluk zarfları

Miktar belirten zarflardır. "Ne kadar?" sorusuna cevap verirler.

Bāḳī *ziyāde* eyledügümüz fāʾideler (9b-10).

İniş yoḳuş yerlerde *biraz* yüriyüp ḥayvānı diñlendire (37b-2/3).

Ol fāʾide ġāyetle *az* daḫi olursa (24a-11).

İmdi namāza *pek* muḳayyed olup terk itmeyeler (38a-8/9).

Ey, luṭfı *bī-nihāye* olan kerīm Allāh! (87b-8/9)

2.3.4.4. Yer-yön zarfları

Fiil ve fiilimsileri yer ve yön bakımından etkileyen yer-yön zarflarının sayısı fazla değildir. *İleri-geri, aşağı-yukarı, içeri-dışarı* gibi kelimeler yer-yön zarflarıdır. Yer-yön zarfları isim çekim eki aldıklarında zarf olmaktan çıkarlar.

Ḥarem'iñ ḥudūdundan *ṭaşra* olan yaş aġacı ve nebātı kesmek (50a-8/9).

İçeri girürse günehkār olup ḥarāmı irtikāb itmiş olur (83a-10/11).

Doḳunup *geri* dönerse cāʾiz olmaz (64a-11).

2.3.4.5. Soru zarfları

Fiil, fiilimsi, sıfat ve diğer zarfları soru yoluyla belirten zarflardır.

Siz bu yola *niçün* çıḳduñuz? (29b-12).

Ne zamān olursa olsun ṭavāf niyyetiyle Beytu'llāh'ı yedi kerre ṭolaşmaḳdır (41a-11/12).

Söyledügi söz *ne* idüginden ḫaberi yoḳdur (86b-7).

Nice büyük ʿālimleriñ ġāyetle ẓāhir olan mesʾelelerde (34b-9/10/11).

Her *ḳanda* olursañız gerek ʿArafāt'da gerek ġayrīde (61b-12).

2.3.4.6. Zarf-fiiler

Fiil kök ve gövdelerine belirli zarf-fiil eklerinin getirilmesiyle oluşan zarf-fiiller, zarf göreviyle kullanılan fiil şekilleridir. Zarf-fiiler; çekimli bir fiile dönüşemezler, iyelik ve hâl eki alamazlar. Zarf-fiiler aldıkları ekler vasıtasıyla cümleye süreklilik, zaman ve neden anlamı katarlar.

-ArAḳ: Ṣoñra bu duʿā ile duʿā id*erek* ḥudūd-ı Ḥarem'i geçe (54b-5/6).

-dUḳçA: Ayaġını her ḳaldurup ḳo*duḳça* Ḥaḳ Teʿālā aña on ṣevāb iḥsān ider (104b-1/2/3).

-dUḳdA: Kişi ḳıbleye niyyet eyle*duḳda* (3b-10).

Bu ḥaḳīr sūʾāl olun*duḳda* bi'l-ittifāḳ ḥarāmdır didikden ṣoñra (24a-2/3).

-IncA: Maṭarasına ve silāḥına var*ınca* ḥayvān ṣāḥibine göstere (35b-7/8).

Kaʿbe'ye varup gel*ince* ḳonaḳlar ve oturaḳlar ve sular beyānındadır (5a-7/8).

-ken: Çıḳar*ken* Āyete'l-Kürsīʾi oḳuya (36a-6).

Atmaġa ḳādir i*ken* vekīle attırmaḳ cāʾiz degildir (65a-11/12).

-mAdAn: Pes evden çıḳ*madan* anları ögrenib ve mūcibince ʿamel ideler (31a-2/3/4).

Güni geç*meden* atmaḳ (43b-6).

-Up: Var*up* istilām id*üp* (45a-7).

Kaʿbe'ye yönel*üp* ayaḳ üzre zemzem içmek (45b-2/3).

2.3.5. Edatlar

Edatlar, kendi başlarına anlamı olmayıp ancak cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli anlam ilişkileri kurmaya yarayan sözlerdir (Hacıeminoğlu, 2015, s. XIII). Edatlar cümle içinde herhangi bir isim çekim eki almayan kalıplaşmış kelimelerdir.

2.3.5.1. Çekim edatları

Edatlar, kendine has bir kelime grubudur. Cümlede mutlaka ayrı yazılıp isimlerle kurdukları anlam ilişkileri sonucunda sıfat ve zarf grupları oluşturabilirler. "İsimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümlenin diğer unsurları arasında zaman, mekân, cihet, tarz, benzerlik, başkalık vb. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimelere çekim edatı diyoruz" (Hacıeminoğlu, 2015, s. 1). Eserde tespit edilen çekim edatı örnekleri şunlardır:

ancaḳ: Zīrā *ancaḳ* on beş ādemi var idi (32b-1).

Bir silāḥlı ādem *ancaḳ* bulınup (32a-7).

gibi: Ẕikreyledügümüz *gibi* işāret ile bāḳī rekʿatları ḳılup (39b-7/8).

Bir ḥāle dönmek *gibi* ṣıfatlar daḫi Ḥaḳ Teʿālā'da olması (22a-7/8).

içün: Mübāḥaṣeyi tenbīh *içün* yazdıḳ (25a-12).

Ādemüñ keṣret-i nisyānı olduġı-*çün* insān dinildi (34b-1/2).

ile: ʿİbādet ve ṭāʿat *ile* meşġūl bile (23a-3).

Ecl-i maʿlūm *ile* virmek ḥükmi nedir? (24a-5).

üzre: Zamānımızda müstaʿmel olan lisān-ı Türkī *üzre* teʾlīf eyledıḳ (2a-9/10).

Geregi gibi vaṣiyyet *üzre* ola (107a-4).

-A dek: Sene āḫirin*e dek* vilāyete kifāyet eyledi (9a-13).

Bu ḳonaġ*a dek* gelür (116a-2).

-A ḳarşu: Ayaḳ üzre ḳıbley*e ḳarşu* içe (76a-13, 76b-1).

-dAn ġayri: ʿİbādāta müstaḥaḳ Allāhu Teʾālā'*dan ġayrī* yoḳdur (88b-2/3).

Allāh'*dan ġayrī* Maʿbūd-ı bi'l-ḥaḳ yoḳdur (88b-11).

2.3.5.2 Bağlama edatları

Gülensoy (2000) bağlaçlar için şunları söylemektedir: "Kelimelerden küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil veya manâ bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında irtibat kuran edatlara bağlama edatları denir" (s. 426). Tuncer Gülensoy[5], Muharrem Ergin[6] ve Necmettin Hacıeminoğlu[7] gibi araştırmacılar eserlerinde bağlacı bir edat çeşidi olarak görmüş, bağlaç terimini kullanmamışlardır. Araştırmacıların bağlaçları bu şekilde değerlendirmelerinin sebebi Türk dilinin ilk

[5] Türkçe El Kitabı, Akçağ Yay. Ankara 2000, s. 425
[6] Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay. İstanbul 2013, s. 606
[7] Türk Dilinde Edatlar, Bilge Kültür Sanat Yay. 2015, s.112

zamanlarında bağlaç yapısına rastlanılmamasıdır. Hacıeminoğlu (2015) konuyla ilgili şunları söylemektedir:

> Eski Türkçede *kaltı, ulayu* gibi cümle açıcı unsurlar bulunmasına rağmen bunların sayısı ve görev biçimleri yetersizdir. Zira Türkçenin bağlama edatlarının birçoğu yabancı kökenli olup Karahanlı devresinden itibaren kendilerini göstermektedirler. Gelişmiş ve işlek bir dil olan Türkçe, yabancı dilllerden aldığı bağlama edatlarını kendi bünyesinde işlemiş ayrıca kendi içinden de birçok kelimeyi edatlaştırmıştır. Kutadgu Bilig'den itibaren çekim edatlarının azalıp bağlama edatlarının artması da düşüncemizi desteklemektedir (s. 112-113).

Yavuz (2011): "Bir dilin akıcılığını, bağlaçlarla sağlanmış cümlelerin çokluğu daha net ifade etmektedir. Bu da bir bakıma o dilin gelişmişlik seviyesini göstermektedir" (s. 60) diyerek bağlaç ya da bağlama edatlarının önemini vurgulamaktadır. Adlandırmalar farklı olsa dahi Türkçenin bağlayıcı kelimelerdeki zenginliği inkâr edilemez.

Eserde tespit edilen bağlaçlardan bazıları şunlardır:

ammā: Īmān getürmede enbiyānıñ dīnleri birdir. *Ammā* şerīʿatları baʿżı āhkāmda biri birine muḫālifdür (15a-1/2/3).

Aldugı aḳçaya żāmin olur. *Ammā* iḥrāmsız Mīḳāt'ı geçüp (92b-5/6).

belki: Eger böyle iʿtiḳād itmeyüp *belki* ḳıble Kaʿbe'nüñ bināsıdır deyü iʿtiḳād iderse (57b-1/2).

da, de: Pes bu aralıḳda *da* ṭavāf iderse (57a-4/5).

Bir kendi içün bir *de* gönderen ādem içün iḥrāmlanmaya (93b-11/12).

daḫi: Taʿyīn olunan *daḫi* fevt olsa (94b-5).

Pes ol *daḫi* Ḥaḳ Teʿālā'ya ʿibādetdür (96a-8).

elbette: Dutmadıysa *elbette* ḳurbān vācib olur (70b-7).

Rāfiżī gibi ki *elbette* ḳable düḫūli'l-Cennet'e Cehennem'e girmeleridür (111a-10/11).

eger: Buyurmalarından murād *eger* ḥelāldir deyü içerse (113a-9).

Eyledugı-çün ve *eger* saʿy eyledügi ḫayr (17b-7).

egerçi: Dünyāda ḫayrātı olan kefere *egerçi* āḫretde ṣevāba nāʾil olmazlarsa (18b-5/6).

Egerçi tenhāda daḫi olursa (20a-3/4).

ḥattā ki: Bedel olup iḥrāmlanmaḳ, *ḥattā ki* iki ādemden ötüri iḥrāmlanursa (93b-6/7).

Müslimān olmaḳ *ḥattā ki* bedel giden yāḫūd gönderen (93b-13/94a-1).

ki: Virmek ribādır *ki* Türkīce māmelehi dirler (24a-8).

Mükellefe vācibdir *ki* üzerine farż olan (26b-3).

megerki: *Megerki* kendüsi İslām'a gele (10b-12/13).

Megerki ḥayvānı ṭurġurup ve maḥaffe altına yerde bir aġaç ṭayaya (39b-11/12).

lākin: Anda ebedī ḳalurlar *lākin* baʾżı müʾminler nāra girüp (16a-9/10).

Mensūbdur *lākin* bunuñ daḫi ḫālıḳı Allāh Teʿālā'dır (17a-7/8).

ola ki: Nedāmet ḥāṣıl *ola ki* vaṣfı ḳābil olmaya (109a-4/5).

Anlara şākir *ola ki* Ḥaḳ Teʿālā'nıñ ve Resūlu'llāh'ıñ emrine (6b-3/4).

şöyle ki: Yol üzre olan kişi biraz sersem olur: *Şöyle ki* günleri bilmez olur (34b-3/4).

tā ki: Ṣoñra dünyā yıḳılır, *tā ki* dünyāya göñül virmeyeler (97a-1/2).

yāḫūd: Anlarıñ anaları *yāḫūd* babaları Müslimān ise (10a-12/13).

Ṣevābını anlara *yāḫūd* cemīʿ ehl-i īmāna hībe ide (37b-9).

zīrā: Vācib olmaz bi'l-ittifāḳ *zīrā* anlarıñ ḳābiliyyeti yoḳdur (10a-2/3).

Baʿżı maḥallerini taġyir eyledilerse daḫi. *Zīrā* taġyir olmayan ekṣerdür (14a-12/13).

2.3.5.3 Ünlem edatları

Ünlem, çeşitli duygu durumlarını ya da seslenme biçimlerini ifade eden kelime türüdür. "Sevinme, kızma, korkma, acıma, beğenme, şaşma, üzülme gibi duyguları anlatmaya; karşıda bulunan kimselere seslenmeye, cevap vermeye, onları göstermeye, çağırmaya, onaylamaya, redde veya birtakım tabiat seslerini anlatmaya yarayan kelimelere *ünlem* denir" (Vural ve Böler, 2014, s. 260). Hacıeminoğlu (2015) konuyla ilgili eserinde ünlemleri bir edat türü biçiminde göstererek şunları söylemektedir: Takdir, temenni, dua, hayret, pişmanlık vb. duyguları ifade eden edatlardır. Köken ve yapı bakımından ya tabiat seslerini taklit suretiyle yahut da hislerin yorumlanarak "ses" şeklinde ifade edilmesi sonucunda meydana gelmişlerdir (s.293).

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'de tespit edilebilen az sayıdaki ünlem örneği şunlardır:

ey: *Ey,* luṭfı bī-nihāye olan kerīm Allāh! (87b-8/9)

āh: Āh Ḳurʾān bileydim dāʾimen oḳurdum, böyle baṭṭāl ṭurmazdım! (89b-9/10/11)

Gerçek bir ünlem taşımayıp ünlem anlamı veren ifadeler:

Müʾmin ḳarındaş! (34a-13)

Neʿam Rabb'imizsin! (97a-12)

Ateşden ṣaḳınıñız! (104a-1)

İmdi ḥācı ḳardaş! (101b-7)

2.3.6. Fiil

Dil biliminde kelime türleri, ana hatlarıyla isim soylu sözcükler ve fiil soylu sözcükler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fiiller; iş, oluş, hareket bildiren kelimelerdir. Aldıkları fiil çekim ekleriyle cümle içinde yüklem görevinde kullanılabilirler. İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerini alarak fiilimsi denen yeni bir kelime türüne dönüşebilirler.

> "Fiiller; bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelimelerdir. Buna göre fiilleri nitelikleri bakımından kılış fiilleri, oluş fiilleri ve durum fiilleri diye sınıflandırmak mümkündür. Fiiller, gösterdikleri kılış ve oluşun söz içinde bir şahsı veya bir nesneyi etkileyip etkilememesi bakımından da geçişli ve geçişsiz diye sınıflandırılır. Fiiller çeşitli çatı ekleri alarak aynı fiil kökünün farklı görünüşlerini sergileyen fiil tabanlarını oluştururlar. Buna göre de olumsuz, dönüşlü, edilgen, işteş, ettirgen gibi isimler alırlar. Fiilleri yalnız başına fiil olup olmama özellikleri bakımından da asıl fiiller, yardımcı fiiller ve ek-fiil diye gruplandırabiliriz" (Korkmaz, 1995, s. 61).

Fiillerin aldığı çekim ekleri şunlardır: şahıs ve kip. Fiilere gelen yapım ekleri ise fiilden fiil ve fiilden isim yapım ekleri ile olumsuzluk ekidir.

2.3.6.1. Olumsuzluk eki

Türkçede fiillerde olumsuzluk *-mA* ekiyle yapılırken isimlerde olumsuzluk *değil* kelimesiyle yapılır: "*Kimse bir yere gitmesin.*" "*Artık çocuk değilim.*" vb. *-mA* eki, bir yapım eki olup fiillere kip ve şahıs eklerinden önce gelir.

"Türkçenin bilinen ilk metinlerinden günümüze kadar yüklem olan çekimli fiillerle beraber kullanılan olumsuzluk eki -mA'dır. Fiil kök ve gövdelerinden sonra gelip onların manālarını olumsuzluk yönüyle genişleten *–mA* eki olumsuz fiil cümleleri oluşturulurken kullanılmaktadır" (İlhan, 2005, s. 271).

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn, menâsik-i hac türünde bir eser olduğu için hac ibadetiyle ilgili yasaklardan sıkça bahsedilmiş ve buna bağlı olarak olumsuzluk eki *-mA* sıkça kullanılmıştır. Eserde karşımıza çıkan olumsuzluk eki örneklerinden bazıları şunlardır:

Nedāmet ḥāṣıl ola ki vaṣfı ḳābil ol*ma*ya (109a-4/5).

Dünyāda nafaḳası ḳal*ma*dı (17b-1/2).

Çaġırup rücūʿ it*me*di (24b-3).

Sizi evvel Allāh'a emānet ḳorum ki emāneti żāyiʿ it*mez* (35a-12/13).

2.3.6.2. Şahıs ekleri

Tablo 2.2. Zamir kökenli şahıs ekleri

Teklik	1. Şahıs	-um / -ın
	2. Şahıs	-sin
	3. Şahıs	-
Çokluk	1. Şahıs	-üz
	2. Şahıs	-siz
	3. Şahıs	-lar, -ler

Tablo 2.3. İyelik kökenli şahıs ekleri

Teklik	1. Şahıs	-m
	2. Şahıs	
	3. Şahıs	-
Çokluk	1. Şahıs	-k, -ķ
	2. Şahıs	-ñuz, -ñız
	3. Şahıs	-lar, -ler

Tablo 2.4. Emir kipi şahıs ekleri

Teklik	1. Şahıs	
	2. Şahıs	-
	3. Şahıs	-sun, sün, -sin
Çokluk	1. Şahıs	-k, -ķ
	2. Şahıs	-ñız, -ñiz, -ñüz, -üñ
	3. Şahıs	-sunlar, -sünler

2.3.6.3. Fiil çekimi

Türkçede fiiller, aldıkları kip ve şahıs ekleriyle çekime girerek cümlenin yüklemi olur. Kip ekleri, eylemlere zaman veya istek, emir, gereklilik gibi anlamlar yükler. Şahıs ekleri ise eylemi gerçekleştiren kişi ya da kişileri belirler.

Banguoğlu (1995) fiil çekimi hakkında şunları söylemektedir: “Fiilerin ağır basan işleyişlerini teşkil edip dilin altyapısını kuran şekilleri çekimli hâlleridir. Onlar bu hâliyle cümlede yüklem olur ve yargıyı tamamlar” (s. 441).

Türkçede fiil çekimi iki şekilde yapılır: 1. Haber ve dilek kiplerinden yalnızca bir tanesiyle çekimlenen fiiller *basit çekimli fiiller* olup fiilin üzerinde tek bir kip eki

bulunur. 2. Üzerinde tek bir kip eki bulunan ve henüz tam olarak çekime girmemiş fiile *i-* ek-fiilinin çekimli şeklinin eklenmesiyle *birleşik çekimli fiil* oluşur.

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'de tespit edilebilen *basit çekimli fiiler* ve *birleşik çekimli fiiller* uygun başlıklar altında incelenmiştir.

2.3.6.3.1. Basit çekimli fiil

Üzerinde tek bir kip eki bulunan *basit çekimli fiiller*, *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de haber ve dilek kipleri başlıkları altında incelenmiş, eser içinden örnekler tespit edilmiştir.

2.3.6.3.1.1. Haber kipleri

Türkçede kipler haber ve dilek kipleri olmaz üzere ikiye ayrılmaktadır. Haber kipleri genelde zaman bildirirken dilek kipleri istek, emir, gereklilik ve şart bildirir. Kip kavramı Delice (2012) tarafından şöyle tanımlanmıştır: "Kip, fiil cümlelerinde yüklem olan sözcük veya sözcük öbeklerinin zaman, şekil, sürerlilik, bitmişlik, pişmanlık, gerçekleşmemişlik, planlama, küçümseme ve rivayet etme gibi değişik anlamları belli bir kişi düzlemine yaslayarak aktarmak için oluşturulmuş kalıp yapılardır" (s. 5).

Haber kipleri görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zamandan oluşmaktadır. *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de haber kiplerinden şimdiki zamana dair bir kullanım tespit edilememiştir. Diğer kipler hakkında gerekli açıklamalar yapılmış ve eser içinden örnekler verilmiştir.

2.3.6.3.1.1.1. Görülen geçmiş zaman

Eylemin gerçekleştirildiği zamanın anlatılandan önce gerçekleştiğini bildirir. Eserde görülen geçmiş zamanda teklik 2. şahısa ait bir örnek tespit edilememiştir. Tespit edilen görülen geçmiş zaman kullanımları ise şunlardır:

Teklik 1. şahıs: inan*dı*m (12a-8), ayt*dı*m (24b-11)

Teklik 3. şahıs: gönderil*di* (14b-5), ẓāhir ol*dı* (34a-8)

Çokluk 1. şahıs: teʾlīf eyle*dik* (2a-10), ilḥāḳ eyle*dik* (5b-2), tertīb eyle*dik* (2b-3), sebeb ol*duḳ* (76a-8)

Çokluk 2. şahıs: çıḳ*duñuz* (29b-12)

Çokluk 3. şahıs: ḳaçır*dılar* (33b-1), buyur*dılar* (88a-9)

2.3.6.3.1.1.2. Öğrenilen geçmiş zaman

Türkçedeki bir başka geçmiş zaman kipi olan öğrenilen geçmiş zaman, görülen geçmiş zamandan farklı olarak anlatılan eylemin içinde bulunmamayı ifade eder. Eserde öğrenilen geçmiş zamana dair az sayıda örnek tespit edilmiştir. Teklik 3. şahısta ve çokluk 1. şahısta birer, çokluk 3. şahısta ise iki kullanıma rastlanmıştır. Teklik 1., teklik 2 ve çokluk 2. şahıslara ait örnek bulunamamıştır.

Teklik 3. Şahıs: di*miş* (88a-8)

Çokluk 1. Şahıs: helāk ol*muş*uz (109b-13)

Çokluk 3. Şahıs: de*miş*ler (69a-4), ʿādet it*miş*ler (77a-5)

2.3.6.3.1.1.3. Gelecek zaman

Eylemin henüz gerçekleşmediğini belirten haber kipidir. Tuğluk, (2018) doktora çalışmasında ekin tarihi serüveni hakkında şunları söylemektedir:

> "Eski Türkçede gelecek zaman eki -ġay, - gey'di. Zamanla ekin sonundaki y sesi düşmüş ve -ġa, -ge şekline girmiştir. Batı Türkçesinde ekin başındaki ġ ve g sesi de düşmüş ek a, e şekline girip istek ekine dönüşmüştür.
>
> Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan gelecek zaman eki -ısar, -iser'dir. Ek, Eski Türkçenin sonlarında ortaya çıkmıştır. -ısar, -iser Eski Anadolu Türkçesinde kullanıldıktan sonra yerini -açaḳ, -eçek'e bırakmış böylelikle Batı Türkçesinin eski ve yeni devrelerinde iki ayrı gelecek zaman eki birlikte kullanılmıştır. -acak, -ecek Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıktığında -ısar, -iser yaygın gelecek zaman eki olarak kullanılıyordu. Osmanlı Türkçesinde ise -ısar, -iser unutulmuş ve -acaḳ, -ecek tek gelecek zaman eki olarak kullanılmaya başlanmıştır" (s. 194).

Eserde Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kullanılan *-IsAr* ekine rastlanmamış olup yalnızca -acak, -ecek biçimi görülmüştür:

-AcAḳ: ol*acaḳ*dır (15b-6), gir*ecek* (16a-1), id*ecek* (96b-3)

Bir örnekte ise gelecek zaman ekinin ilk ünlüsünün daralmaya uğradığı görülmüştür:

ol*ıcaḳ* (30b-5)

2.3.6.3.1.1.4. Geniş zaman

Türkiye Türkçesinin geniş zaman ekleri, *-r, -Ar, -Ir* ve *-Ur* biçimleridir. Bu ekler, tarihi Türk lehçelerinde de geniş zaman ekleri olarak kullanılmıştır. Geniş zamanın 2.

ve 3. teklik ve çokluk şahıslarında olumsuzluk *-maz, -mez* biçiminde yapılır. 1. teklik ve çokluk şahıslarda ise *-ma*, *-me* olumsuzluk eki kullanılır.

> "Geniş zaman, geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanları içine alan belirsiz bir zamandır. Dil kullanımı şimdiki zamanda yapılmakta, geçmiş ve gelecek konu edilmektedir. Şimdiki zamanda gelişen dil kullanımını geçmiş ve geleceğe yayan, geniş zamandır. Geniş zamanı, en çok da şimdiki zamanın yanına koyan gerçek budur ve (bu sebeple) birçok dilde, geniş zaman ile şimdiki zamanı sıkı bir ilişki içinde buluruz" (Karaağaç, 2009 s. 88).

Eserde geniş zaman -r, -Ar, -Ir ve -Ur ekleriyle çekimlenmiştir. Rastlanan geniş zaman örnekleri şunlardır:

inan*ır*ın (11b-3), şefi' ol*ur*um (102a-9), emānet ḳo*r*um (35a-12), kāfir ol*ur* (30a-6), ẕikrolun*ur* (5b-6), günāha gir*ür* (18a-2/3), ḳon*ır* (64b-7), er*ir* (98a-8), çıḳ*ar* (113a-8), ẕikrid*er*üz (31a-5), um*ar*sız (97b-12) ẓannid*er*ler (41b-13), gey*er*ler (72b-8)

2.3.6.3.1.2. Dilek (tasarlama) kipleri

Dilek kipleri, eylemlere zaman anlamı katmayıp istek, gereklilik, şart ve emir anlamları katan eklerle meydana gelir. Gülsevin (2002) dilek kipleri için şunları söylemektedir:

> "Bugün 'Dilek-İstek Kipleri' başlığı altında verilegelen 'Emir', 'İstek', 'Dilek-Şart' ve 'Gereklilik' kiplerini ETTK'de fonksiyonları itibarı ile ayrı ayrı müstakil şekillerde gösterebilmek oldukça güçtür. Bu kiplerin hepsinde ben tarafından istenmesi vardır. ETTK'de tek bir şekil hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebilmektedir. Yani aynı ek hem dilek-istek, hem emir, hem tavsiye yolu ile gereklilik, hem temenni vs. göstermek için kullanılmıştır" (Gülsevin, 2002, s. 38-39).

Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn'de dört adet dilek kipinden istek, şart ve emir kiplerine ait örnekler tespit edilmiş, gereklilik kipine ise rastlanamamıştır.

2.3.6.3.1.2.1. İstek kipi

İstek kipi fiil kök ve gövdelerine -a/-e ekinin getirilmesiyle oluşur. Ancak Türkiye Türkçesinde istek kipinin 1. teklik şahıs ve 1. çokluk şahıs çekimleriyle emir kipinin 1. teklik şahıs ve 1. çokluk şahıs çekimleriyle birbirine karışmıştır: *gideyim, gidelim* örneklerindeki 1. teklik şahıstaki *-AyIm* eki, Osmanlı Türkçesindeki emir 1.

teklik şahıs eki *-AyIn*'ın değişmiş hâlidir. 1. çokluk şahısta *-AlIm* biçiminde ortaya çıkan yapı ise yine Türkçenin eski devirlerindeki emir kipinin 1. çokluk şahıs ekidir. İstek kipi emir kipinden aldığı yapıları kendi bünyesine katarak günümüzdeki hâlini almıştır. Eserde bulunan istek kipi örnekleri şunlardır:

gid*e*sin (107b-12), gid*e* (108b-2), diñlendir*e* (37b-3), namāz ḳıl*a* (38b-7), vāṣıl ol*a*sız (61b-12), idivir*e*ler (74b-2), didir*e*ler (41b-12)

İstek kipinin olumsuz biçiminin örnekleri şunlardır:

yapdırmay*a* (36a-3), itdürmeye (92b-13), żāyiʿ itmey*e*siz (61a-7), helāk olmay*a*lar (29b-10),

2.3.6.3.1.2.2. Emir kipi

Emir kipi araştırmacılar arasında tartışılan önemli konulardan biridir. Emir kipinin 1. teklik ve çokluk yapılarının istek mi yoksa emir kipi mi olduğu konusunda bir uzlaşma sağlanamamıştır. Zeynep Korkmaz, Muharrem Ergin ve Ahmet Bican Ercilasun gibi araştırmacılar emir kipinin 1. teklik ve çokluk şahıs eklerinin olduğunu savunurken Tahsi Banguoğlu, Haydar Ediskun ve Ahmet Topaloğlu gibi araştırmacılar ise emir kipinde 1. teklik ve çokluk şahıs ekinin olmadığını savunmuşlardır. Banguoğlu (1995) özetle şunları söylemektedir:

> Bu kip 2. teklik ve çokluk şahıslardan meydana gelir. Kişinin kendine emir vermesi mantıklı sayılmaz. Ancak kendimizi 2. şahıs sayarak emir verme işini kendimize çevirebiliriz: "Silkin ve sakin ol! dedim avare gönlüme" 1. kişiye dönük en kesin eğilim kipi gereklilik kipidir: "çalışmalıyım, çalışmalıyız" (s. 473).

Öte yandan 1. teklik ve çokluk şahıs ekinin olduğunu savunanlardan Ergin (2013) ise şunları söylemektedir:

> "Türkçede bütün şahıslar için emir eki vardır. Böyle olduğu hâlde birinci şahıs kendi kendine emredemez şeklinde yanlış bir düşünce ile öteden beri emir birinci şahıslarının mevcut olmadığı ileri sürülür. Yabancı gramerlerin tesiri ile yerleştiği anlaşılan bu kanâat tamamıyla yanlıştır. Yabancı dillerde emir birinci şahıs olmayabilir. Fakat Türkçede böyle bir durum yoktur" (s. 307).

İstek kipinin 1. teklik ve çokluk şahıs ekleriyle emir kipinin 1. teklik ve çokluk şahıs eklerinin aynı olduğu ve bu iki çekimin birbirine karıştığı "istek kipi" başlığı altında yukarıda ifade edilmişti. Ancak bu konunun tartışmalı olduğunu da söylemek

gerekir. Eserde emir 1. teklik ve çokluk şahıs ekiyle çekimlenmiş bir örneğe rastlanmamıştır. Ayrıca yuvarlak ünlülü ve düz ünlülü kullanımlar da belirtilmiştir:
namāz ḳılma*sun* (26a-2), güç olma*sun* (7b-7), ḫaber vir*üñiz* (57b-9/10), bezed*iñiz* (107b-8), getür*üñüz* (107b-9), rücūʿ id*iñiz* (24a-13), taʿlīm id*üñ* (89b-8), kesme*sün*ler (112a-9), oḳu*sun*lar (89a-11)

Eserde az sayıda örnekte düz ünlülü kullanım bulunur:
dönder*sin* (26a-2), yarlıġa*sın* (108a-2)

Eserde Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde 2. tekil şahıs emir eki olarak kullanılıp Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde kaybolan -gIl ekiyle örnekler de bulunmaktadır. Ancak bu ek yalnızca *bil-* fiil köküne eklenerek 29 defa kullanılmış, başka bir fiil kökünde kullanılmamıştır:
bil*gil* (56b-10), bil*gil* (90b-1) vb.

2.3.6.3.1.2.3. Şart kipi

Fiil kök ve gövdelerine gelen *-sA* ya da *ise* biçiminde eklenen bu kip, dilek-şart anlamı verir, çekimi ise iyelik kökenli şahıs ekleriyle olur.

Gülsevin (1990) konuyla ilgili bir makalesinde şunları söylemektedir:

> Cümlede -birkaç özel örnek dışında- hiçbir zaman yüklem göreviyle kullanılmayan *-sA* ekinin gramerlerin "fiil kipleri" bölümünde değil fiilden türemiş zarflar olan "gerundiumlar" (zarf-fiil) bölümünde verilmesi gerekir. Ayrıca bu ekin Eski Türkçedeki şahıs eki almadan kullanıldığı örnekler de vardır: *barsar bargıl* (gidersen git!). Bu kanıtlara dayanarak *-sA* eki gramerlerimizde "şart gerundiumu" (şart zarf-fiili) başlığı altında verilebilir (s.279).

Gülsevin, konu hakkında bu sözleri söyleyerek "Eski Anadolu Türkçesinde Ekler" adlı eserinde *-sA* ekini "Şart Zarf-Fiilleri" başlığı altında incelemiştir.

Benzer (2010) ise şart eki *-sA*'nın diğer dilek kiplerinin aksine zaman eklerine eklenebilen tek dilek kipi olduğunu söylemektedir: *geldiyse, gelmişse, geliyorsa, gelecekse* vb (s. 132).

Eserde *-sA* şart kipi basit çekimli fiillerde ekleşmiş biçimde kullanılmış "ise" biçimi kullanılmamıştır. Ayrıca bu kipin kullanımı genelde teklik 3. şahısla gerçekleşmiş diğer şahıslar hakkında az sayıda örnek tespit edilebilmiştir:
teklik 3. şahıs: bulun*sa* (73b-4), iḥrāmlan*sa* (92b-10), fevt ol*sa* (98b-8), di*se* (41b-11), geri dön*se* (64b-12/13), gel*se* (71b-12), gönder*se* (90b-13), ġanī ol*sa* (91a-1), ṭur*sa*

(92b-8), vefāt ol*sa* (94b-4), idivir*se* (98a-11), itdür*se* (98b-10), vefāt it*se* (100b-4), gir*se* (113a-8)

çokluk 3. şahıs: vefāt it*se*ler (10a-11/12), çalış*sa*lar (16b-11), gir*se*ler (110a-10)

Eserde şart kipinin olumsuz biçimlerine örnekler şunlardır:

iḳdām itme*se* (17a-12), żarar olma*sa* (18a-5), bulunma*sa* (42a-13), gitme*se* (90b-13), ḥaccitme*se* (91a-7/8)

2.3.6.3.2. Birleşik çekimli fiil

Birleşik çekimli fiillerde yardımcı fiil olarak kullanılan *i-* ek-fiili çoğu kez çekim sırasında eriyerek kaybolur: *bakıyor idim > bakıyordum, sevecek idim > sevecektim* vb. Birleşik çekimli fiillerde iki adet kip eki bulunur. Ancak kip ekinin anlamını yüklenen unsur *i-* ek-fiilinin üzerindeki kip ekidir. Örnek vermek gerekirse: "Büyük işler yapacaktık." cümlesinde esas fiile gelecek zaman kip eki gelmiştir. Ancak yardımcı fiile gelen kip eki geçmiş zamanı belirtmektedir. Cümlenin anlamı da eylemin geçmişte kaldığını ifade etmektedir.

"Birleşik zamanlı fiillerde *i-* ek fiili sadece görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kipi ekleri alabilir. Dolayısıyla birleşik kipli fiiller kendi içinde *hikâye*, *rivâyet* ve *şart* olmak üzere üç gruba ayrılır" (Vural ve Böler, 2014, s. 235). *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn*'de hikâye ve şart birleşik çekimine rastlanmış olup rivâyet birleşik çekimine rastlanmamıştır.

2.3.6.3.2.1. Hikâye birleşik çekimi

Kip eklerinden birini almış fiile, görülen geçmiş zaman eki *-DI, DU*'dan uygun olanı getirilerek hikâye birleşik çekimi yapılır.

Gelecek zamanın hikâyesi

Gelecek zamanın hikâyesine dair tek bir kullanım tespit edilmiştir:

ẓuhūr id*ecek idi* (96b-3)

Geniş zamanın hikâyesi

Eserde geniş zamanın hikâye çekimi genelde düz ünlüyle yapılmış, tek bir örnek bu durumun istisnası olmuştur. Ayrıca hikâye kipinin hem ek biçiminde hem de "idi" yapısıyla kullanılan örneklerine rastlamakatayız:

ẓulmolu*rdı* (7a-12), çıḳ*ardı* (32a-1), bey‘ id*erdi* (7a-8), di*r*ler*di* (8b-10), gir*ür*ler *idi* (119a-12), vir*ür*ler*di* (7b-3)

Geniş zamanın hikâyesinin yuvarlak ünlülü kullanımı tek bir örnekte saptanmıştır:

oḳur*du*m (89b-10)

Bu ekin olumsuz biçimine dair örnekler de şunlardır:

ṭurma*zdı*m (89b-11), te’līf itme*z*ler *idi* (34a-13)

İstek kipinin hikâyesi

Eserde istek kipinin hikâye kullanımına çok az rastlanmıştır:

bil*eydi*m (89b-10), tevekküllikden ol*aydı* (31b-13)

Eserde istek kipinin hikâyesinin olumsuz hâline yalnızca bir kez rastlanmıştır: ḥācet olmay*aydı* (34a-11)

2.3.6.3.2.2. Şart birleşik çekimi

Tek bir kip eki almış olan fiile şart *i-* ek-fiilinin şart kipiyle çekimlenmiş hâlinin getirilmesiyle oluşur. Şart birleşik çekimi iyelik kökenli şahıs eklerini alır.

Geniş zamanın şartı

Eserde geniş zamanın şartı genelde -sa/-se biçimi kullanılmış, “ise” yapısı pek tercih edilmemiş, teklik 2. ve çokluk 3. şahsa ait örnek de tespit edilememiştir:

teklik 1. şahıs: gid*erse*m (29b-3), vefāt id*erse*m (111b-10)

teklik 3. şahıs: terk id*erse* (44a-6/7), çıḳ*arsa* (8a-9), rāżı ol*ursa* (36a-5), oḳ*ursa* (36a-8), gel*irse* (54b-4), ṭut*arsa* (63b-12), ṣabāḥla*rsa* (68b-11), bulun*ursa* (106b-3), ibḳā olun*ursa* (109b-4)

çokluk 1. şahıs: rāst gel*ürse*k (97b-12/13)

çokluk 2. şahıs: ḳanda ol*ursa*ñız (61b-12)

Yalnızca bir örnekte “ise” biçiminde kullanım vardır: bulur *ise* (25b-13)

Geniş zamanın şartının olumsuz biçimine dair örnekler şunlardır:

nā’il olma*z*lar*sa* (18b-6), ḳādir olma*zsa* (65a-6), çıḳarma*zsa* (41b-8), varılma*zsa* (56a-4), bulunma*zsa* (90b-10), hīç olma*zsa* (101b-8), mālı virme*zse*ñiz (33a-2)

Görülen geçmiş zamanın şartı

Eserde görülen geçmiş zamanın şartına dair örnekler şunlardır:
yıḳul*dıysa* (120b-4), iẕin vir*diyse* (93a-6), taġyīr eyle*dil*er*se* (14a-12)

Sınırlı sayıda görülen geçmiş zamanın şartı örneklerinden bir tanesinde "ise" ayrı biçimde yazılmıştır: götür*di ise* (71b-4)

Görülen geçmiş zamanın şartının olumsuz biçimleri şunlardır:
ʿibādet itme*diyse* (19b-6), emritme*diyse* (50a-1), yardım itme*diyse* (50a-1), getürme*diyse* (71b-3), ḳalma*dıysa* (64a-13), dutma*dıysa* (70b-7), dime*diyse* (94b-8)

2.3.6.4. Ek-fiil

Ek-fiilin Türkçede iki görevi vardır: 1. Basit çekimli fiillere gelerek birleşik çekimli fiilleri meydana getirir, 2. Ad soylu sözcüklere eklenerek onların fiil gibi kullanılmasını sağlar. Ek-fiilin birleşik çekim görevinden yukarıda bahsedilmiştir.

Ek-fiil ad soylu sözcükleri fiil durumuna getirirken bütün kip ekleriyle çekime girmeyip geniş zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kipi olmak üzere dört adet kip ekiyle kullanılır. Ek-fiil, Eski Türkçedeki er- "olmak" yardımcı fiilinin er > ir > i biçiminde değişimiyle meydana gelmiştir.

"Ek-fiilin tek başına kök olarak bugün kesin ve belirli bir anlamı yoktur. Onun için *imek* şeklinde fiil ismi de kullanılmaz" (Vural ve Böler, 2014, s. 231).

2.3.6.4.1. Ek-fiilin görülen geçmiş zamanı

Eserde ek-fiilin görülen geçmiş zamanı "idi" yapısıyla meydana getirilmiştir. Görülen geçmiş zamanın ek biçim, olan -DI/DU yapısı ek-fiillerde görülmemiştir:
nādir *idi* (7a-1), var *idi* (8b-6), taʿabda *idi* (7a-2), mubāḥ *idi* (15a-4), ḳıble *idi* (15a-6), iʿtiḳādda *idi* (57b-4/5), evi *idi* (80b-8), üzre *idi*ler (14b-13), üzre *idi*ler (14b-13)

Eserde ek-fiilin görülen geçmiş zamandaki olumsuz hâline ait bir adet örnek tespit edilmiştir:
müḥeyyā degiller *idi* (32b-2)

2.3.6.4.2. Ek-fiilin öğrenilen geçmiş zamanı

Eserde ek-fiilin öğrenilen geçmiş zamanına dair tek bir örnek tespit edilmiştir:
ḳulları *imiş*iz (109b-9)

2.3.6.4.3. Ek-fiilin geniş zamanı

Ek-fiil geniş zaman ekinin hem *-dIr* hem *-dUr* biçiminde kullanımlarına rastlanmıştır:

vācib*dir* (6a-7), baṭṭāl*dır* (8b-8), münāfıḳlardan*dır* (20a-1), ḥelāl*dir* (25b-9), müşkül*dür* (26b-2), vācib*dür* (27a-3), ṣābit*dür* (30a-7), muḫālif*dür* (31b-9), cāʾīz*dür* (40a-2), ḳādirler*dir* (13b-2), gibiler*dir* (99b-7), mevcūdlar*dır* (13a-5), kimseler*dür* (110b-3), gibiler*dir* (99b-7), Ḫāricīler*dir* (111a-9)

Eserde ek-fiilin geniş zamanının olumsuzu *degil+dir/dür* biçiminde hem düz ünlülü hem yuvarlak ünlülü biçimde yapılmış olup aynı kelime üzerinde dahi farklı kullanımlara gidilmiştir:

mümkin degil*dir* (42b-3), vācib degil*dir* (65b-3), cāʾīz degil*dir* (50a-4), cāʾiz degil*dür* (72b-9), lāzım degil*dür* (40a-1), cināyet degil*dür* (67a-1/2)

2.3.6.4.4. Ek-fiilin şartı

Eserde ek-fiilin şartına dair kullanımlarda belli bir düzen bulunmaktadır. Fiillere gelen basit çekimli *-sA* şart kipinin ek biçiminde yazıldığı gözlenmiştir. Ancak ek-fiil örneklerinde *ise* yapısının kullanıldığı gözlenmektedir.

Müslimān *ise* (10a-13), köle *ise* (10b-6), ṣāliḥ *ise* (23a-10), yoḳ *ise* (30a-1), meçhūl *ise* (91b-12), ʿİbādet *ise* (95b-6), ḳoḳulı *ise* (120b-6)

Eserde ek-fiilin şartının olumsuz biçimi de "degil" yapısıyla gösterilmiştir:

mekrūh degil *ise* (35a-5), ḳādir degil *ise* (36a-1), Oruçlı degil *ise* (59a-13), ʿaḳlı başında degil *ise* (65a-7/8)

Eserde ek-fiilin şart eki *ise*'nin kalıplaşması yoluyla oluşan bir adet örnek de tespit edilmiştir:

kim*se* (57b-7)

2.3.6.5. İsimden fiil yapma ekleri

+A: beñze*me*z (12a-12), oyn*a*maḳ (105b-1), uġr*a*duġı (37a-11)

+ar: aġ*ar*ınca (42a-4), ḳar*ar*masına (103a-6)

+da: al*da*nmañız (31b-12)

+lA: bağ*la*ya (65b-5), boğaz*la*ya (65b-6), gice*le*mek (46a-3), ilik*le*memek (49a-3), iş*le*mek (73b-11), ḳap*la*yu (38b-6) yeñi*le*mek (42b-2), yük*le*dacağı (35b-6)

+(e)l: yön*el*sün (40a-5), diri*l*üp (15b-13), ṭoğru*l*a (39a-12), eksi*l*meye (77a-6)

+et: göz*et*mek (29b-9)

+ır: çağ*ır*up (24b-3)

+ür: üf*ür*mek (66a-13)

2.3.6.6. Fiilden fiil yapma ekleri

-Ar: çık*ar*mazsa (41b-8), gid*er*mek (48a-8), ḳop*ar*maḳ (49b-4)

-dUr: eşit*dür*mek (73a-2), it*dür*di (8a-5), ḳal*dur*up (53b-2), yaz*dur*an (5a-9)

-Il: ayr*ıl*maya (34b-6), boz*ıl*dılar (33b-2), kes*il*miş (31a-11), vir*il*sün (32b-13), yaz*ıl*an (5b-1), yıḳ*ıl*up (15b-9)

-Un, -n: bul*un*duġı (90a-3), bür*ün*mek (50a-11), gör*ün*mez (57a-9), ol*un*duġı (2b-11), yu*n*muş (63b-8)

-Iş, -Uş: deg*iş*mege (40a-11), dög*üş*mek (50a-12), incin*iş*duġı (53a-6), yap*ış*up (35a-11), yet*iş*meyenler (59b-8)

2.3.6.7. Birleşik fiiller

Birleşik fiiller, iki fiilin bir araya gelmesiyle, bir isim ve bir fiilin bir araya gelmesiyle ya da anlamca kaynaşıp deyimleşme yoluyla meydana gelirler. Birleşik fiilin isim + fiil ya da fiil + fiil biçiminde kurulan yapısında sondaki fiil yardımcı fiil olarak anılır. Türkçede en çok kullanılan yardımcı fiiller: *etmek, eylemek* ve *olmak*tır.

Vural ve Böler (2014) ise en az iki unsurla kurulan birleşik fiilin tek bir kavrama karşılık olduğunu vurgulamıştır: “Bir isim ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da isim soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiillerdir” (s. 244).

bul-: nihāyet bul- (57a-13), şifā bul- (86a-1)

ḳıl-: namāz ḳıl- (3b-9), öli ḳıl- (20b-6)

eyle-: ʿādet eyle- (119b-1), ʿafveyle- (87a-12), āzād eyle- (108a-5), beyān eyle- (14b-11), emreyle- (95b-11), esīr eyle- (32a-12), fehmeyle- (86b-11), ḥarāb eyle- (120b-3), ḥarām eyle- (67b-10), ḥıfżeyle- (61b-11), hībe eyle- (91b-8), ʿibādet eyle- (95b-8), ībrām eyle- (24a-13), ibṭāl eyle- (8b-7), iḥāṭa eyle- (51a-10), ihdā eyle- (3b-11/12), iḫtişār eyle- (109a-8), iḥsān eyle- (87b-7), iḳtiżā eyle- (72b-10), iʿlām eyle- (108a-7), ilḥāḳ eyle- (5b-2), imtişāl eyle- (17b-6/7), istimāʿ eyle- (9b-8), irtikāb eyle- (17b-13), ḳatleyle- (33a-7), kifāyet eyle- (91a-11), ḫaber eyle- (9a-8), maḥrūm eyle- (77a-7/8), maḥveyle- (7b-12), maʿmūr eyle- (87b-12), manṣūr eyle- (87b-10), menʿ eyle- (106b-4/5), mesrūr eyle- (8a-12), muʿāmele eyle- (31b-3), murād eyle- (58a-11), mübāşeret eyle- (17a-9), müṭālaʿa eyle- (112b-12), müyesser eyle- (52b-7/89, naḳleyle- (5a-5),

nehyeyle- (106a-11), nesḫeyle- (13b-12), niyyet eyle- (3b-10), rāḥat eyle- (8b-2), raḥmet eyle- (87b-8), rücūʿ eyle- (46a-4), ṣarf eyle- (26a-8), saʿy eyle- (17b-3), şefāʿat eyle- (81a-7), taġyīr eyle- (109a-9), ṭaleb eyle- (32b-6), taʿlīm eyle- (105b-9), ṭard eyle- (98a-5/6), taʾyīn eyle- (94b-2), telbiye eyle- (46a-7/8), teʾlīf eyle- (2a-10), tertīb eyle- (2b-3), terk eyle- (46b-6), tevfīḳ eyle- (95a-3), vaʿad eyle- (107b-4/5), yaṣaḳ eyle- (8b-9/10), żāyiʿ eyle- (105b-3), ẕikreyle- (75a-5), ziyāde eyle- (9b-10)

it-: ʿamel it- (28b-4), beyʿ it- (9a-10), daʿvet it- (11b-11), defʿ it- (49b-7), duʿā it- (5b-12), edā it- (30b-4), eẕiyyet it- (62a-6), faḳīr it- (21a-8), farḳ it- (32a-9), fehmit- (19a-7), ġālib it- (21a-10), ġuslit- (44b-7), ḥaccit- (29a-7), ḫalḳ it- (19a-1), hībe it- (6a-11), ictināb it- (18a-10), idḫāl it- (48b-4), iḫtirāz it- (26b-2), iḳdām it- (17a-12), īṣāl it- (6a-3), istiʿmāl it- (49b-1), işāret it- (45a-11), iʿtibār it- (18b-10), ḳabūl it- (34b-8), ḳanāʿat it- (32b-12), ḳatlit- (47b-13), ḳażā it- (42b-5), kesb it- (17b-5/6), ḳurbān it- (72a-7), maḳhūr it- (61a-13), menʿ it- (28a-8/9), naṣbit- (9a-10), nehyit- (18a-6), niyyet it- (3b-11), rücūʿ it- (24b-3), saʿy it- (3b-12), sebb it- (23b-7), seyrit- (61a-5), şirā it- (7a-5), şüruʿ it- (17a-5), ṭaleb it- (30b-8), taʿlīm it- (28a-5), ṭavāf it- (73b-13), teʾḫīr it- (38b-12), teʾlīf it- (34a-13), terk it- (38a-9), teyemmüm it- (3a-6), yardım it- (47b-6/7), żāyiʿ it- (61a-7), ẕikrit- (6a-12), ẕiyāret it- (4b-5)

ol-: bāliġ ol- (11a-7), cāʾīz ol- (3b-4), dilenci ol- (7a-6), efḍal ol- (78a-4), evlā ol- (19a-8), fāʾidesi ol- (18a-6), farż ol- (109a-3), fevt ol- (6a-7), güç ol- (7b-7), günehkār ol- (83a-10), ḫafīf ol- (18b-7), ḥarām ol- (3b-1), ḫaste ol- (38b-12), ḥāṣıl ol- (82a-6), helāk ol- (15b-9), ḳādir ol- (31b-7), ḳaḥṭlik ol- (8b-10), ḳāʾīm ol- (13b-7), ḳarīb ol- (8a-1), ḳıble ol- (15a-9), maʿlūm ol- (84a-2), meʾmūr ol- (18b-8), menhi ol- (17b-13), meşġūl ol- (37b-13), mevcūd ol- (6a-7), muhtāc ol- (12b-8), muḳadder ol- (18a-7), muḳayyed ol- (9a-2), murād ol- (12a-5), mülāḳī ol- (2a-2), müstaʿmel ol- (2a-9), nāʾil ol- (17b-10), nāzil ol- (13b-10), rāḥat ol- (9a-1), rāżı ol- (36a-5), ṣaḥīḥ ol- (30b-10), sersem ol- (34b-3), sünnet ol- (3a-4), şākir ol- (6a-4), şarṭ ol- (3b-11), tamām ol- (17b-1), telef ol- (5a-11), tırāş ol- (43b-5), turāb ol- (16a-6), ümmī ol- (2a-4),) vācib ol- (2b-4), vāṣıl ol- (108b-10), ẕāhib ol- (10-9), ẓāhir ol- (34a-8), żāyiʿ ol- (2a-5)

3. ÇEVİRİ YAZILI METİN

[2a] (1) ʿAli Paşa Ḥażretleri güninde gelüp ve tekrār (2) Mışr-ı Maḥrūse'de yine kendiyle mülāḳī olduġumuzda (3) meẕkūrlara vesāʾir ebnā-yı cinsimize muḥabbeten ve (4) ümmī olan ḳarındaşlarıñ dīnlerini bāṭıl iʿtiḳāddan (5) şıyāneten ve ʿibādetde emeklerini żāyiʿ olmaḳdan (6) ṭaḥaffuẓan ḫuṣūṣan ḥuccācuñ ve ḫuṣūṣan ḥacca (7) gidenleriñ ḳāṣıdan li-vechi'llāhi Teʿālā bu (8) ʿaẓīmü'n-neffʿ ve keşīrü'l-fevāʾid kitāb-ı şerīfi (9) zamānımızda müstaʿmel olan lisān-ı Türkī üzre (10) teʾlīf eyledıḳ ki ʿale'd-devām inşāʾallāhü'l-meliki'l-ʿallām (11) ʿibādu'llāh anuñla nefʿlenüp ve bu (12) ḥaḳīri ve daḫi ẕikrolan iḫvānı ḫayr duʿā ile (13) yād idüp şevāba nāʾil olalar **[2b]** (1) ve ismine *Delīlü'l-Ḥuccāc ve'l-Ümmiyyīn fī-Taḥṣīli* (2) *Umūrı'd-dīn* didük ve otuz iki bāb (3) üzre tertīb eyledik. Ḥac efʿālini işlemesi (4) vācib olan tertīb üzre imdi her bābıñ (5) yeri gelduḳça müṭālaʿa idüp ve mūcibince (6) ʿamel ideler ki emekleri żāyiʿ olmaya. (7) Ḥażret-i Allāh cümlemize tevfīḳ eylesün bi-luṭfihi (8) āmīn Rabbe'l-ʿālemīn. Evvelki bāb (9) ehl-i teklīf olanlar ve olmayanlar ve daḫi ehemmi'l- (10) umūr olan ʿaḳāʾid-i İslām'ıñ mühim (11) mesāʾili ve kişi kendi ʿamelinden sūʾāl olunduġı (12) gibi taḥt-ı ḥükminde olanlardan daḫi sūʾāl (13) olunması beyānında. İkinci bāb **[3a]** (1) ḥac farż olan kimseler ve ḥaccı inkār idenler (2) ve terk idenler ve teʾḫīr idenler beyānında. (3) Üçünci bāb ḥacca çıḳacaḳ ādem üzerine (4) vācib ve sünnet olanlar beyānında. Dördünci (5) bāb seferiñ edebleri beyānında. Beşinci (6) bāb teyemmüm itmek ve ḥayvān üzerinde ve (7) gemide ve ḫasteler ve bedeni ve esbābı nā-pāk (8) olanlarıñ namāzları beyānında. Altıncı bāb (9) ḥaccıñ taʿrīfi ḥaccıñ farżları ve ḥaccı ifsād (10) idenler beyānında. Yedinci bāb ḥaccıñ (11) vācibleri beyānında. Sekizinci bāb (12) ḥaccıñ sünnetleri beyānında. Ṭoḳuzıncı bāb (13) ḥaccıñ edebleri beyānında. Onuncı bāb **[3b]** (1) iḥrāmda olana ḥarām olan eşyā beyānında. (2) On birinci bāb iḥrāmda olana mekrūh (3) olan eşyā beyānında. On ikinci bāb (4) iḥrāmda olana cāʾīz olan eşyā beyānında. (5) On üçünci bāb iḥrāma girecek maḥaller (6) ve daḫi Ḥarem'üñ ve Ḥill'iñ ve Āfāḳ'ıñ miṣālleri (7) beyānında. On dördünci bāb sünnet üzre (8) iḥrāma girmek ve Ḥaremeyn ve Kaʿbe'ye vāṣıl (9) olmaḳ ve ṭavāf itmek ve namāz ḳılması mekrūh (10) olan vaḳtlar ve kişi ḳıbleye niyyet eyleduḳda (11) Kaʿbe'niñ yerini niyyet itmek şarṭ olması (12) beyānında. On beşinci bāb saʿy itmek (13) beyānında. On altıncı bāb Kaʿbe'den **[4a]** (1) Mīnā'ya çıḳmaḳ ve ʿArafāt'da vaḳfeye ṭurmaḳ (2) beyānında. On yedinci bāb ʿArafāt'dan (3) Müzdelife'ye rücūʿ itmek ve Müzdelife'niñ (4) efʿāli beyānında. On sekizinci bāb (5) Müzdelife'den Mīnā'ya göçmek ve ʿAḳabe cemreleri

(6) atmaḳ beyānında. On ṭoḳuzuncı bāb (7) ḳurbān itmek beyānında. Yigirminci bāb (8) tırāş olmaḳ beyānında. Yigirmi birinci bāb (9) ṭavāf ziyāreti itmek ve bāḳī cemreleri atmaḳ (10) ve Kaʿbe'ye göçmek beyānında. Yigirmi ikinci bāb (11) ḥacc-ı ḳırān beyānında. Yigirmi üçinci bāb (12) temettüʿ beyānında. Yigirmi dördünci bāb (13) ʿavretler iḥrāmı beyānında. Yigirmi beşinci bāb **[4b]** (1) ʿumre getürmek ve Kaʿbe'de olan ziyāretgāhlar (2) beyānında. Yigirmi altıncı bāb ṭavāf-ı ṣadrı (3) itmek ve Kaʿbe'den çıḳmaḳ beyānında. Yigirmi (4) yedinci bāb Resūlu'llāh ʿaleyhi'ṣ-ṣalātu (5) ve's-selāmı ẕiyāret itmek beyānında. Yigirmi (6) sekizinci bāb Medine Mezārlıġını ve ġayr (7) ẕiyāretgāhları ziyāret itmek beyānında. Yigirmi (8) ṭoḳuzuncı bāb mervī olan duʿālarıñ (9) ḥükmi ve faẕīleti ve Lā-ilāhe illa'llāh" dimenüñ (10) maʿnāsı ve faẕīleti ve Ḳurʾān oḳumaḳ faẕīleti (11) ve her kişi Ḳurʾān oḳumaġa ḳādir olması (12) beyānında. Otuzuncı bāb bedelü'l-ḥacc (13) şarṭları beyānında. Otuz birinci bāb **[5a]** (1) defʿ-i vesvese ve feżāʾilü'l-ḥacc ve'z-ziyāreti ve daḫi (2) ile'l-mevti mükellef üzerine vācib ve lāyıḳ (3) olan baʿżı umūr-ı mühimme ve merḥūm Sinān (4) Efendi menāsikinüñ āḫirinde ḥaccidenler ve ḥaccı (5) terk idenler ḥaḳḳında naḳleyleduġı ḫaberiñ (6) şerḥi beyānında. Otuz ikinci bāb (7) Mışır'dan Kaʿbe'ye ve Şām'dan Kaʿbe'ye varup (8) gelince ḳonaḳlar ve oturaḳlar ve şular beyānındadır (9) ve bu kitābı yazup ve yazduran iḫvāna (10) emānetdir ki baʿde'l-kitābeti muḳābele ideler ki (11) kitāb telef olmaya ve's-selām. Ve bilgil ki (12) biñ yüz beş senede bi-ḥasebi'l-iḳtiżā ḥacdan (13) geldıḳdan ṣoñra bu kitābıñ müsveddesine **[5b]** (1) ve andan yazılan nüsḫalara birḳaç mühim fāʾideler (2) ve mesʾeleler daḫi ilḥāḳ eyledıḳ bi-tevfīḳi' (3) llāhi Teʿālā. Biri henüz işāret olan (4) ḳonaḳlar ve şular beyānı ve biri eyligi bilüp (5) eylik idenlere şākir olması vācib olmaḳ (6) beyānıña ẕikrolunur. Ḳāle Resūlu'llāhi ṣallā'llāhu (7) ʿaleyhi ve sellem *"Men-lem yeşküri'n-nāse lem-yeşküri'l-llāhe* (8) *Teʿālā eḫreceḥu't-Buḫāriyyu ve ġayruhu ve ẕālike* (9) *le-ennehu lem-tuʿṭihi fī-imtiṣāli emrihi bi-şükri'lleẕīne* (10) *hum vesāyiṭi fī-īṣāli niʿami'llāhi Teʿālā ve'ş-şükrü* (11) *innemā yetümmü bi-muṭāvʿetihi "* yaʿnī: "Ādemleriñ eylegini (12) bilmeyüp anlara ḫayr duʿā itmek ile ve şākir (13) olmayan kimesne Allāh Teʿālā'nıñ niʿmetine daḫi **[6a]** (1) şākir degildir." buyurdı Resūlu'llāh ṣallā' (2) llāhu ʿaleyhi ve sellem. Zīrā eylik idiciler Ḥaḳ (3) Teʿālā'nıñ niʿmetini muḥtāclara īṣāl itmede (4) vāsıṭadur. Pes anlara şākir olan Ḥaḳ (5) Teʿālā'ya şākirdir ve anlara şākir olmayan (6) Ḥaḳ Teʿālā'ya şākir degildir. Pes her müʾmine (7) vācibdir ki mevcūd olan ve fevt olan (8) vālideynine ve üstādlarına vesāʾir kendine (9) iḥsān ve yardım idenlere ve gölgesinde (10) olduġı İslām pādişāhlarına ve ḥākimlere (11) baʿżı ʿibādetleriniñ ṣevābını hībe itmek ile (12) ve ḫayr duʿā ile

ẕikritmek ile ve baʾżı (13) kimseler anları kemlik ile ẕikreyledıḳda **[6b]** (1) ḥākimlerimüzüñ maʿrūflarını ve ʿāmme-i nāsa (2) nefʿi olan baʿżı aḥkāmlarını ẕikritmek ile (3) anı ḳarşulamaḳ ile anlara şākir ola ki (4) Ḥaḳ Teʿālā'nıñ ve Resūlu'llāh'ıñ emrine imtiṯāl (5) ve Ḥaḳ Teʿālā'nıñ niʿmetine şākir olmuş ola (6) ḥuṣūṣan Kaʿbe'de ve ʿArafāt'da ve ġazā yüzinde (7) ve ġurbetlikde ve evḳāt-ı mübārekede duʿā itmek (8) Ḫuṣūṣan ḳarīb zamānda ʿayālu'llāh'a ṣādıḳāne (9) ḫıdmet iden merḥūm Muṣṭafā Paşa ki baʿżı (10) fiʿlü'l-ḫayrı ẕikrolundı ve ḥālā Mışır (11) begler begisi olan Sipāhī-zāde Ḥalīm ʿAlī Paşa ki (12) Mışır'a gelmeden yigirmi sene muḳaddem Mışır pārası (13) züyūf ve kesik olup ṣaġ pāra ġāyetle **[7a]** (1) nādir idi ve Mışır ḫalḳı ol sebeb ile ġāyetle (2) taʿabda idi. Şol mertebe ki az sermāyeli (3) müsebbibler ve alçaḳ ṣanʿatlı ādemleriñ saḳaṭ pārayı (4) ṣaġ yerine almaḳdan ekṯer günlerde żarar idüp (5) ve beyʿ u şirā itmekden birazı ferāġat idüp (6) kimi ḫıdmetkār ve kimi dilenci oldı. Zīrā (7) getürici rızḳı anlara altun ile ve ġuruş ile (8) beyʿ iderdi ve anlar züyūf ile beyʿ iderdi. (9) Pes her bārı ehl-i ṣanʿata ve müsebbiblere ve (10) ücret ile işleyenlere eẕiyyet ve ẓulmolurdı (11) ve ke-ẕālik bāzirgāna ve daḫi raʿiyyeye her (12) bārı ẓulmolurdı. Zīrā beyʿ u şirāda (13) altunı ṭoḳsan beşe ve esedī ġuruşu **[7b]** (1) ḳırḳ beşe alurlardı ve gümrüke vesāʾir (2) mīrī māla altunı ṭoḳsana ve ġuruşı ḳırḳa (3) virürlerdi. Pes merḥametli Ḥalīm ʿAlī Paşa (4) yessere'llāhu Teʿālā lehū mine'l-ḫayrātı mā-yeşāʾ (5) bu ḥāle muṭṭaliʿ olduḳda külliyyet ile taḳayyüd (6) ve erbāb-ı maʿrifet ile meşveret idüp (7) ṣaġ pāra kesdirüp ve fuḳarāya güç olmasun (8) deyü züyūf pāranıñ on dirhemini ṭoḳuz dirhem (9) ṣaġ pāraya ḍarb-ḫāneye alup muʿāmele (10) ṣaġ olup beyne'n-nās olan güçlük (11) ve nizāʿ bi-keremi'llāhi't-Teʿālā maḥvoldı. Ḥażret-i (12) Allāh anıñ daḫi günāhını maḥveylesün bi-luṭfihi (13) āmīn ve ṣaġ pāra çıḳup mevācib virecek **[8a]** (1) günler ḳarīb olduḳda altunı ṭoksan pāraya (2) endirmek iḳtiżā eyledıḳda gözi ṭoḳ (3) ve göñli ġanī kerimü't-ṭabʿ mezbūr vezīr Ḥalīm (4) ʿAlī Paşa, ibtidā altūnı ṭoḳsana nidā (5) itdürdi ṣoñra ʿulūfe çıḳarup ve Mışır (6) ḳulına ve kendi itbāʾına vesāʾir duʿācılara (7) siʿrü'n-nās altūnı ṭoḳsana virdi ki anlarıñ (8) daḫi ḫaṭırları ḫoş ola. Eger ḳable'n-nidā (9) ʿulūfe çıḳarsa birḳaç kīse kendine (10) fāʾide-i dünyeviyye olurdı lākin *ḳaṣede bi-ẕālike* (11) *mā ʿinde'l-llāhi mine'n-niʿami'l-bāḳiyeti taḳabbele'llāhu minhu.* (12) Pes bu diyārıñ ḫalḳını rāḥat ve mesrūr eyledi. (13) Ḥaḳ Teʿālā anı ve mevcūd olan ẕürriyyetini **[8b]** (1) ve geleceklerini ve geçmişlerini maʿ-sāʾīri'l-Müslimīn (2) dāreynde rāḥat eylesün bi-iḥsānihi'l-ʿamīm (3) āmīn Rabbe'l-ʿalemīn. Ve fiʿl-i ḳabīḥ itmek içün (4) Mışır şehriñ eṭrāfında olan ḫarābelerde āşikāre (5) yaramaz ʿavretler ṭururlardı ve şehr içinde (6) mey-ḫāneler ve buz-ḫāneler var idi. Mezbūr (7)

vezīr cümlesini yaṣaḳ ve ibṭāl eyledi. Ve ile'l- (8) ān baṭṭāldır ve Mıṣırlınuñ baʿżı cühelāsı (9) "Filān sene yaramaz ʿavretleri yaṣaḳ (10) eyledikleri-çün vilāyet ḳaḥṭlik oldı." dirlerdi. (11) Pes anlar daḫi bu bāṭıl sözlerden ve (12) īʿtiḳāddan rücūʿ eylediler. Zirā mezbūr vezīr (13) bu diyāre gireli yıl yıldan ucuzlik oldı. **[9a]** (1) Anuñ hüsn-ü tedbiriyle raʿiyye rāḥat olup ve (2) işlerine muḳayyed olup biri birine düşmemek (3) sebebiyle ve'l-ḥamdü li'llāhi ʿalā-haẕihi'n-niʿemi (4) mezbūruñ güninde bu sene birḳaç aġır sermāyeli (5) muḥtekirler ẓuhūr idüp ve yollara ādem ḳoyup (6) Mıṣır'a gelen yaġı ve peyniri cemʿ ve ḫazen idüp (7) ve ekṣer ehlü'l-Mıṣır yaġsız ve peynirsiz ḳalup (8) şikāyet ve ḫaber eyledıḳlarında Ḥalīm ʿAlī Paşa (9) Ḥażretleri anları ḥabsidüp ve anlara (10) rızıḳlarını beyʿ itmege vekīl naṣbitdürüp (11) ve kendi ṭarafından emīn ādemler taʿyīn (12) idüp cüzʾīce fāʾide ile beyʿ itdürüp (13) sene āḫirine dek vilāyete kifāyet eyledi. **[9b]** (1) Zīrā yalıñız bir ādemde birḳaç biñ ḳanṭār peynir (2) ve yaġ çıḳtı ve müvālisler ricāsına (3) baḳmayup baʿde'l-ḥabs anları taʿzīre'n-nefyü'l-beled (4) eyleyüp ṣoñra yine getürdi ve bī-ḳuṣūr (5) mallarını ellerine virdi. *Fe-cezāhu'llāhu Teʿālā* (6) *ʿani'l-Müslimīne ḫayru'l-cezāʾi bi-ḥürmeti'l-Enbiyāʾi* (7) *ve ālihim ʿaleyhimü'ṣ-ṣalātu ve's-selāmu āmīne.* (8) *Rabbe'l-ʿālemīn.* Vesāʾir istimāʿ eyledügümüz (9) ḥükmleri daḫi buna göre inṣāf ve tedbīr (10) üzredir ve bāḳī ziyāde eyledügümüz fāʾideler (11) gelecek ebvāblarda mündericdir ve's-selām. (12) el-Bābü'l-evvelü, bilgil ki ʿaḳlı yerişmeyen (13) uşāḳ ve daḫi mecnūn kişi üzerine **[10a]** (1) bir şey vācib olmaz ve velīlerine daḫi anlara (2) taʿlīm etmek vācib olmaz bi'l-ittifāḳ (3) zīrā anlarıñ ḳābiliyyeti yoḳdur ammā ʿaḳlı (4) yerişen nā-bāliġ uşāḳ üzerine īmān (5) getürmek vācib olur mı olmaz mı? İki (6) ḳavl vardır: Evvelki ḳavl, anlarıñ üzerine (7) īmān getürmek vācibdir. Zīrā ʿilletü'l-vücūb ki (8) ʿaḳıldır, mevcūddur[8] ve ikinci ḳavl: Vācib (9) degildir. Ḥattā ki bu ḳavle ẕāhib olan (10) ʿulemā buyurdılar ki: "ʿAḳlı yerişen nā-bāliġ oġlan (11) ve ḳız īmān getürmekden ġāfil vefāt (12) itseler eger anlarıñ anaları yāḫūd (13) babaları Müslimān ise aña tebaʿiyyet ile ol **[10b]** (1) nā-bāliġ oġlan ve ḳız şerʿen Müslimāndır." (2) dediler. "ʿAḳlı yerişmeyen uşāḳ ve mecnūn (3) kişi gibi. Gerek ol vaḳt ol Müslimān olan (4) ana yāḫūd baba diri olsun gerek meyyit (5) olsun ve eger ol nā-bāliġ uşāḳ yāḫūd (6) mecnūn köle ise yāḫūd cārīye ise (7) anı dār-ı ḥarbden iḫrāc iden Müslimān'a (8) tebaʿiyyet ile ol daḫi Müslimān'dır." dediler. (9) "Eger ol kölenüñ ve mecnūnuñ anası yāḫūd (10) babası maʿan çıḳmadıysa. Ve eger ana (11) yāḫūd baba maʿan çıḳdıysa ol ṣaġīriñ (12) İslām'ına ḥükmolunmaz. Megerki

[8] ṣaḥḥ kaydıyla der-kenarda yazılmış: "Pes anlarıñ velīleri üzerine vācibdir. Anlara umūr-u dīni taʿlīm ideler."

kendüsi (13) İslām'a gele yāḫūd dār-ı ḥarbden maʿan **[11a]** (1) çıḳan ana yāḫūd baba İslām'a gele." ve "Ḳavl-i (2) ṣaḥīḥ bu ikinci ḳavldir." dediler ekṣer ʿulemāʾi'l- (3) muḥaḳḳiḳīn. Zīrā Resūlu'llāh ṣallā'llāhu ʿaleyhi (4) ve sellem: "*Rufiʿe'l-ḳalemü ʿan-ṣelāṣetin ʿani'ṣ-ṣabiyyi* (5) *ḥattā yeḥtelimun ve ʿani'l mecnūni ḥattā yufīḳa (6) ve ʿani'n-naʾimi ḥattā yesteyḳiẓa."* Yaʿnī ṣabīden (7) bāliġ olunca ve mecnūndan ʿaḳlı gelince (8) ve uyuyandan uyanınca ḳalem ḳalḳmışdur (9) buyurdı ve bunlardan vāḳiʿ olan (10) ġaflet ve ihmāl günāhı bunlara ḥükmiden (11) velīleriyle kāʾīmdir zīrā nā-bāliġ oġlan (12) ve ḳız ve velīleri üzerine vācibdir ki (13) anlara *"Eşhedü en lā-ilāhe illa'llāh ve eşhedü* **[11b]** (1) *enne Muhammeden Resūlu'llāh"* dimegi anlara ögredeler (2) ve maʿnāsı anlara egledeler ki budur: *"Eşhedü* (3) *en lā-ilāhe illa'llāh"* yaʾnī: "Ben inanırın ki evveli (4) ve āḫiri olmayan daḫi cihetden ve mekāndan ve (5) cemīʿ ʿaḳla ve fikre gelen şekillerden ve (6) nāḳış ṣıfatlardan münezzeh ve berī olan (7) Allāh Teʿālā'dan ġayrı Maʿbūd-ı bi'l-ḥaḳ yoḳdur.' " (8) dimekdir ve *"Eşhedü enne Muhammeden abduhu ve* (9) *resūlü"* maʿnāsı daḫi: "Ben inanırın ki taḫḳīḳan (10) Muhammed aleyhi's-selām Ḥaḳ Teʿālā'nıñ ʿaḳıllı (11) ḳullarını ṭarīḳ-i Ḥakk'a daʿvet itmek içün (12) Ḥaḳ Teʿālā'nıñ gönderilmiş emīn ve maʿṣūm (13) sevgüli ḳulıdur." dimekdir bu īmān **[12a]** (1) īcmālīdür ve īmān-ı tafṣīl *Āmentu bi'llāhi* (2) *ve melāʾiketihi ve kütübihi ve rüsūlihi ve'l-yevmi'l-āḫiri* (3) *ve bi'l-ḳaderi ḫayrihi ve şerrihi mine'llāhi Teʿālā* (4) maʿnāsıyla bilmekdir. Zīrā elfāẓdan (5) murād olan maʿnādan imdi muḫtaṣarca (6) müfīd ʿibāret ile maʿnālarını beyān idelüm: (7) *"Bi-ʿavni'llāhi Teʿālā pes āmentü bi'l-llāhi"* (8) dimenüñ maʿnāsı inandım ki: "Allāhu Teʿālā (9) mevcūddur ve birdir. Evveli ve āḫiri yokdur. (10) Cemīʿ göze görünenleriñ ve ʿaḳla ve fikre (11) gelenleriñ ḫilāfınca bir mevcūddur ki aṣlen (12) bir nesneye beñzemez ve bir nesne aña beñzemez (13) ve ḥayāt ve ʿilm ve semʿ ve baṣar **[12b]** (1) ve irādet ve ḳudret ve kelām ve taḫlīḳ (2) ve daḫi sāʾir kemāl ṣıfatlar ile mevṣūf ve (3) cemīʿ ʿayblardan ve nāḳış ṣıfatlardan ve (4) taġayyürden ve yemekden ve içmekden ve geymekden (5) ve yürümekden ve ṭurmaḳdan ve oṭurmaḳdan (6) uyumaḳdan ve ġafletden ve ʿaczden (7) ve yorulmaḳdan ve bedenden ve āʿżādan ve (8) ve daḫi sāʾir maḫlūḳuñ muhtāc olduḳları (9) nesnelerden berīdür. Celle celālüh. Ve cemīʿ (10) ʿibādāta müstaḥıḳ ancaḳ oldur. Ṣaġda (11) ve ṣolda öñde ve ardda altda (12) ve üstde degildir. Bu mekānları ve cehetleri (13) ve bāḳī maḫlūḳātı yoḳdan var iden ve baʿde'l- **[13a]** (1) vücūd yoḳ iden oldur. Andan ġayrı (2) var idici ve yoḳ idici yoḳdur ve olmaḳ (3) daḫi mümkin degildir. ve "melāʾiketihi" (4) dimeniñ maʿnāsı daḫi: "Ḥaḳ Teʿālā'nıñ (5) meleklerine inandım ki mevcūdlardır ve (6) peyġamberler gibi maʿṣūmlardır.

Yemekden (7) ve içmekden ve cimāʿdan ve erkeklikden (8) ve dişilikden ve cünündan ve cehlden (9) berīlerdür. Ve fi'l-hāl gökden yire ve yirden (10) göge ve ġarbdan şarḳa gidüp gelmege (11) ve bir ṭaġı veyā birḳaç ṭaġı Cibrīl gibi (12) ulu melekler yirinden ḳaldırmaġa ve āḫir yere (13) götürmege ve ṭaġıtmaġa ve dürli dürli **[13b]** (1) gökçek ṣūretlere girmege ve maḫlūḳa (2) görünmege ve görünmemege ḳādirlerdir (3) Ḥaḳ Teʿālā'nıñ iḳdārıyla." *"ve kütübihi"* (4) dimenüñ maʿnāsı daḫi inandım ki: "Cibrīl (5) ʿaleyhi's-selām ile enbiyā ʿaleyhimü's-selāma (6) inen kitāblar Ḥaḳ Teʿālā'nıñ ẕāt-ı şerīfiyle (7) ḳāʾīm olan ḥarfsiz ve ṣavtsız ve luġatsız (8) kelām-ı ḳıdemine dāldır ve Ḥaḳ Teʾālā'nıñ (9) emri ve nehyi ol kitāblar ile bilinür ve Ḳurʾān (10) cümlesinden ṣoñra nāzil oldı ve (11) ḳıyāmete dek ḥükmi bāḳīdür ve sābıkan inen (12) kitāblarıñ baʿżı ahkāmlarını nesḫeyledi. (13) Ḳurʾān'ıñ baʿżı āyetleri baʿżı āyetlerinüñ ḥükmini **[14a]** (1) nesḫeyledüġiñi ve nāsiḫ ve mensūḫ (2) cümlesi vācibü't-taʿẓīm kelām-ı Rabbi'l-ʿalemīndir (3) lākin mensūḫ olan aḥkām ile ʿamel (4) cāʾīz degildir ve maḫlūk ḥarfsiz ve ṣavtsız (5) tekellüme ḳādir olmadıġı içün ḥarfle Musā'ya (6) Tevrāt, luġat-ı ʿİbrānī ve Dāvud'a Zebūr, Ḳıbṭī (7) lisānı ve ʿİsā'ya İncil, luġat-ı Süryānī ve (8) Muhammed'e Furḳān ʿArab lisānı ve bāḳī ṣuḥuflar (9) nāzil olduḳları enbiyālarıñ lisānı üzre (10) nāzil oldılar ve cümlesi vācibü't-taʿẓīm (11) ve tekrīmdir. Egerçi Yehūdu Naṣārā (12) baʿżı maḥallerini taġyīr eyledilerse daḫi. Zīrā (13) taġyīr olmayan ekṣerdür ve taʿẓīm añadur." **[14b]** (1) *"ve resūlihi."* dimenüñ maʿnāsı daḫi: "Ḥaḳ (2) Teʿālā'nıñ beni Ādem'den gönderdügi cemīʿ (3) peyġamberlerine inandım ki Ḥaḳ peyġamberlerüdür (4) ve anlarıñ evvelleri Ḥażret-i Ādem'dir. Evlādlarını (5) daʿvet itmege gönderildi ve āḫirleri (6) ve efḍalleri peyġamberimüz Muhammed'dir. Mükellefleri (7) ṭarīḳ-i müstaḳīme daʿvet itmek içün (8) Ḥaḳ Teʿālā anları dünyāya gönderdi ve (9) anlar Ḥaḳ Teʿālā'nıñ emrini ve nehyini ve ġayrı (10) ẕālike murādu'llāh üzre ḳullara teblīġ ve (11) beyān eylediler ve āḫirete intiḳāl idinceye (12) ictihādıyla fiʿlü'l-ḫayrāt ve ḫalḳı aña (13) daʿvet itmek üzre idiler ve Ḥaḳ Teʾālā'ya **[15a]** (1) īmān getürmede enbiyānıñ dīnleri birdir. (2) Ammā şerīʿatları baʿżı ahkāmda biri birine (3) muḫālifdür. Evvelki şerīʿatlarda ġazā mālı (4) ḥarām ve şarāb içmek mubāḥ idi ve bu (5) şerīʿatda ġazā mālı ḥelāl ve şarāb ḥarāmdır (6) ve baʿżı şerīʿatlarda Beytü'l-Maḳdis ḳıble idi (7) ve ke-ẕālik on yedi ay miḳdārı bu şerīʿatda (8) ḳıble idi. Ṣoñra Kaʿbe'nüñ yiri (9) ḳıble oldı. Ammā zinā ve livāṭa ve bühtān (10) ve ẓulm ve yalan ve emṣālleri cemīʿ şerīʿatlarda (11) ḥarāmdır ve enbiyā üzerine zevāl-i īmān (12) ḫavfı ve aẕāb ḫavfı ve peyġamberliginden (13) maʿzūl olmaḳ ḫavfı yoḳdur. Zīrā **[15b]** (1) Ḥaḳ Teʿālā'nıñ emīn ve maʿṣūm melek (2) ṭabīʿatlı ve meleklerden efḍal ḳullarıdır. (3) *"Ṣalevātu'llāhi Teʿālā ʿaleyhim*

ecmāīne. (4) *Ve'l-yevmi'l-āḫiri."* dimeniñ maʿnāsı daḫi: (5) "Dünyanıñ ṣon günine ki - ḳıyāmet ḳopacaġı (6) gündür- inandım ki olacaḳdır. İsrāfil (7) boynuz heyʾetinde olan ṣūrı çalup (8) ve ol günde mevcūd olan cemīʿ cānlular (9) helāk olup ve ṭaġlar ve gökler yıḳılup (10) ḳırḳ sene dünyā ışṣız ve ḫarāb durduḳdan (11) ṣoñra Ḥaḳ Teʿālā İsrāfil'i dirildüp (12) bir daḫi ṣūrı çalup ve dünyāya gelüp (13) giden cemīʿ cānlular dirilüp ṣoñra Cennet'e **[16a]** (1) girecek Aṣḥāb-ı Kehf'iñ kelbi ve İsmāʿīl peyġamber (2) ʿaleyhi's-selāmuñ ḳoçı, Ṣāliḥ (3) peyġamber aleyhi's-selāmuñ devesi ve ʿÜzeyir (4) peyġamber ʿaleyhi's-selāmuñ ḥimārı ve peyġamberimüz (5) Muhammed ʿaleyhi's-selāmuñ Burāḳ'ından mā-ʿadā (6) ḥayvānlar tekrār turāb olurlar ve ins ve cīn (7) keferesi ve şeyṭānlar nāra girüp anda (8) ebedī ḳalurlar ve ins ve cīn müʾminleri (9) Cennet'e girüp anda ebedī ḳalurlar lākin (10) baʿżı müʾminler nāra girüp çıḳdıḳdan ṣoñra (11) Cennet'e girürler. *"Ve'l-ḳaderi ḫayrihi ve şerrihi* (12) *mine'llāhi Teʿālā"* dimeniñ maʿnāsı daḫi: (13) "İnandım ki ḫayrıñ ve şerriñ taḳdīri **[16b]** (1) Allāh Teʿālā'dandır." Yaʿnī cemīʿ olup olacaḳ (2) ḫayırları ve şerleri vücūda gelmeden gelecekdir (3) deyü taḳdīr iden ve anlarıñ güni ve vaḳtı (4) gelduḳça ḫalḳ idüp īẓhār iden (5) Allāh Teʿālā'dır. Andan ġayrī ḫālıḳ yoḳdur (6) ve olmaḳ daḫi mümkin degildir. Taḳdīrden (7) artuḳ ve eksik veyā taḳdīrüñ ḫilāfınca (8) şey olmaḳ mümkin degildir. Cemīʿ melāʾike (9) ve ins ve cīn vesāʾiri'l-maḫlūḳāt taḳdīriñ (10) ḫilāfınca bir nesnenüñ olmasını murād idüp (11) ictihād ile çalışsalar cümlesi ʿāciz (12) olup ve emekleri żāyiʿ olup ve (13) taḳdīr-i ezel ne ise ol ẓuhūr ider ve maʿa **[17a]** (1) haẕā mükellef-i meʾmūrdur ki ḫayrıñ taḥṣīline (2) saʿy ide ve şerden ictināb ide ve (3) aña Ḥaḳ Teʿālā irāde-i cüzʾiyyeyi virdi ki (4) bir nesneniñ taḥṣīline ḳaṣd ve iḳdām ve (5) şüruʿ itmekdir. Zīrā irāde-i cüzʾiyye (6) sebebiyle vücūda gelen ḫayr ve şer ḳula (7) mensūbdur lākin bunuñ daḫi ḫālıḳı Allāh (8) Teʿālā'dır. Görülmez mi ki ḳan iden kişi (9) ol fiʿle iḳdām ve mübāşeret eyledüġi-çün (10) şerʾen ḳatlolunur. Ḥālbuki maḳtūlde (11) mevti ḫalḳ iden Allāh Teʿālā'dır. Ḥattā ki (12) bir kişi anıñ ḳatline iḳdām itmese yine ol (13) sāʿatde ol maḳtūl fevt olurdı. **[17b]** (1) Zīrā ʿömri tamām olup ve dünyāda nafaḳası (2) ḳalmadı. Pes kişi irāde-i cüzʾiyye ile ḫayrı (3) ve şerri kesb ider. Pes ḫayra saʿy eyleduḳda (4) eger taḳdīre muvāfıḳ gelürse Ḥaḳ Teʿālā ol (5) ḫayrı ḫalḳ ider ve mükellef anı kesb (6) itmek ile ṣevāba nāʾil olur imtiṣāl (7) eyleduġı-çün ve eger saʿy eyledügi ḫayr (8) taḳdīre muvāfıḳ gelmezse ol ḫayr vücūda (9) gelmez ve lākin mükellef aña saʿy itmek ile (10) yine ṣevāba nāʾil olur ve eger şerre saʿy idüp (11) muḳaddere muvāfıḳ gelirse Allāh Teʿālā şerri (12) ḫalḳ ider ve kesb iden günāha girür (13) menhi olanı irtikāb eyledüġi-çün ve eger **[18a]** (1) taḳdīre muvāfıḳ gelmezse ol şer

vücūda gelmez (2) lākin ol kişi şerre saʿy itmek ile günāha (3) girür. Müʾmin ḳarındaş! Eger ḳuluñ ḫayra (4) çalışmasında fāʾide ve şerre çalışmasında (5) żarar olmasa peyġamber ve kitāb gelüp ḳullara (6) emr ve nehyitmegin fāʾidesi olmazdı. Pes (7) saña ẓāhir oldı ki muḳadder olan başa (8) gelür ve ʿibādātıñ vesāʾir ḫayrātıñ (9) fāʾidesi yoḳdur deyüp ve anları terk (10) idüp ve menhiyyātdan ictināb itmeyenleriñ (11) sözleri bāṭıl ve ʿaḳīdeleri fāsid mülḥidlerdür. (12) Zīrā emre imtiṯāl farżdur ve ke-ẕālik (13) ṭāʿatda iḫlāṣ farżdur ve iḫlāṣ oldur ki **[18b]** (1) Cehennem ḫavfından ve Cennet ṭamaʿından ötüri (2) mükellef, Ḥaḳ Teʿālāʾya ʿibādet itmeyüp belki (3) Maʿbūd-ı biʾl-ḥaḳ olduġı-çün ʿibādet ide. (4) Şihāb Efendi Tefsīr-i Beyżāvī ḥaşiyesinde (5) dir ki: "Dünyāda ḫayrātı olan kefere egerçi (6) āḫretde ṣevāba nāʾil olmazlarsa daḫi (7) ʿaẕābları ḫafīf olur. Eṣaḥḥ-ı ḳavilde ḳanda (8) ḳaldı ki ḫayrātı işlemege meʾmūr olan (9) mü'min biʾllāh anuñ fāʾidesini görmeye." (10) Pes irāde-i cüzʾiyye-i iʿtibār itmemek (11) kütüb-i münzeleyi tekẕīb ve şerīʿat-ı muṭahharayı (12) inkārdır. *"Neʿūẕü biʾllāhi Teʿālā min-ẕālike* (13) *ve min sāyiriʾş-şürūr."* ve bilgil ki Ḥaḳ Teʿālāʾnıñ **[19a]** (1) şerleri ḫalḳ itmesinde fāʾideler ve hikmetler (2) vardır lākin bize ẓāhir degildir. ʿAbeṣ yere (3) şey ḫalḳ itmekden münezzehdir. Rabbeʾl-ʿalemīn. (4) Pes şerri ḫalḳ itmek kemāldir ammā şerri (5) kesb itmek şerdir. Zīrā irtikāb-ı menhīdür. (6) Bu ise kesb idene żarardur. Bilgil ki (7) ʿArabī lisānı fehmitmeyen kişiye ki anuñ (8) lisānı Türkīcedür, evlā olan böylece īmān (9) getüre ve āḫara taʿlīm ide, diye ki "Cemīʿ peyġamberleriñ (10) āḫiri olan Ḥabību'llāh Teʿālā Muhammed bin (11) ʿAbdu'llāh bin Ābdu'l-muṭṭalib ʿaleyhiʾs-ṣalātū (12) veʾs-selām Ḥaḳ peyġamber idüġine[9] ḳalbim ile (13) inandım. *Eşhedü en lā-ilāhe illaʾllāh ve eşhedü* **[19b]** (1) *enne Muhammeden Resūluʾllāh."* der. Zīrā bu iki üç (2) kelime ile icmālen cemīʿ iʿtiḳādı vācib (3) olanlara īmān getürmiş olur. Pes (4) bu iʿtiḳād üzre vefāt iden kişi ehl-i Cennet (5) mü'min-i biʾllāhdır. Ve *bi-sāyiri mā-yecibu bihiʾl-* (6) *īmān.* Egerçi aṣlen ʿibādet itmediyse daḫi (7) ehl-i Cennetʾdir ve eger lisānı Fārisīce yāḫūd (8) Kürdçe yāḫūd Rūmca veyā ġayrı dilce (9)[10] her ne dilce olursa olsun. Eger çingen (10) dilince daḫi olursa ol dilce bu ẕikrolur. (11) Maʿnāya dāll olan elfāẓıyla īmān getürsün. (12) Bilā-ḫilāf īmānı ṣaḥīḥdir. Eger ḳalbinde (13) taṣdīḳi var ise ve eger taṣdīḳi yoḳ ise **[20a]** (1) esfelü'ş-sāfilīn olan münāfıḳlardandır (2) ve taṣdīḳ dāʾimen müstemir gerekdir. Ammā (3) iḳrār-ı ömrinde bir kerre kifāyet ider. Egerçi (4) tenhāda daḫi olursa. Ve eger kendinden (5) küfr ṣādır olursa baʿdeʾt-tevbe tekrār (6) iḳrār lāzımdur ve bir ḳulda taṣdīḳü'l-ḳalb (7) kāfīdür.

[9] Der-kenarda yazılmış: "ve anıñ cemīʿ emr ü nehyi idügi Ḥaḳ Teʿālāʾdan idügini"
[10] Der-kenarda yazılmış: "olursa"

İḳrāra ḥācet yoḳdur. Bu (8) ḳavl daḫi İmāmü'l-Aʿẓam'da mervīdür. (9) Daḫi bilgil ki diger eyleduġımız īmān (10) getürmeklige ṣıfat-ı īmān dirler ve ḥaḳīḳata (11) īmān ve ẓāt-ı īmān yine oldur. Daḫi (12) bilgil ki bu mertebede ḳalan kişi ʿāṣī ve ʿaẕāba (13) müstaḥıḳ müʾmindür. Zīrā her mükellef **[20b]** (1) üzerine vācibdir ki Ḥaḳ Teʿālā ḥaḳḳında (2) vācib olan ṣıfatlarıña Ḥayāt (3) ve ʿİlm ve Baṣar ve İrādet (4) ve Ḳudret ve Kelām ve Taḫlīḳ ve (5) Terzīḳ ve İḥyā ve İmāte yaʿnī (6) öliyi diriltmek ve diriyi öli ḳılmaḳ ve (7) ẕāt-ı şerīfiyle ḳāʾim olmaḳ ve ulu heyʾetde yalıñız (8) olmaḳ ṣıfatlarıyla mevṣūf idügini bile. (9) Daḫi bile ki bu ṣıfatlar Ḥaḳ Teʿālā'nıñ ẕāt-ı (10) şerīfinüñ neʿaynıdır ve ne ġayrıdır ve (11) ne ṣoñradan olmadır ve ne andan infiṣāli (12) mümkindir ve ẕāt-ı şerīfi şekilden ve heyʾetden (13) ve taġayyürden ve fānī olmaḳdan ve ġayr āfātdan **[21a]** (1) münezzeh olduġı gibi ṣıfatları daḫi bu āfātdan (2) berīlerdür ve daḫi Ḥaḳ Teʿālā ḥaḳḳında cāʾiz (3) olan ṣıfatları bile ki her mümkin olanı (4) ḫalḳ itmek ve itmemek gibi. Meṣelā kişiye (5) evlād virmek ve virmemek gibi ve (6) ʿāṣiye ʿiḳāb itmek ve ʿafvitmek, gibi (7) ve muṭīʿa ṣevāb virmek ve virmemek gibi (8) ve faḳīri ġanī itmek ve ġanīyi faḳīr itmek (9) gibi ve ṣāliḥi tālih itmek ve tālihi (10) ṣālih itmek gibi ve muḥıḳḳı ġālib itmek ve (11) maġlūb itmek gibi ṣıfatlar ṣıfāt-ı cā'īze (12) idügini bile. Zīrā Ḥaḳ Teʾālā'nıñ üzerine (13) bir şeyʾ vācib olmaz ve her işledügi işde **[21b]** (1) nice ḥikmetleri vardır. Baʿżısı ḳullara ẓāhirdir (2) ve baʿżısı ẓāhir degildir ve daḫi Ḥaḳ Teʿālā (3) ḥaḳḳında müsteḥīl olmayan ṣıfatları (4) bile ki bunlardur: Ḥaḳ Teʿālā diri olmamaḳ (5) mümkin degildir. Zīrā diri olmayan ʿācizdür (6) lākin diriligi yemek ile ve içmek ve nefeslenmek (7) ve beden ile degildir ve diriligi kendindendir, (8) ġayrdan degildir. Diriliginüñ evveli ve āḫiri (9) yoḳdur. Nitekim cemīʿ ṣıfatları böyledür. (10) Böylece bilüp ve iʿtiḳād itmek vācibdür (11) ve ke-ẕālik Ḥaḳ Teʿālā cemīʿ olacaġı bilmemek (12) ve eşitmesi ve görmesi ve dilemesi (13) olmamaḳ ve ḫarfsiz ve ṣavtsız kelāmı **[22a]** (1) olmamaḳ ve her mümkine ḳādir olmamaḳ (2) gibi ṣıfatlar ile mevṣūf olmaḳ mümkin (3) olmadıġını bilmek vācibdür ve ke-ẕālik (4) gitmek ve gelmek ve mekānda olmaḳ ve (5) cihetde olmaḳ ve yatmaḳ ve ḳalḳmak ve (6) oṭurmaḳ ve uyumaḳ, bir ḥālden (7) bir ḥāle dönmek gibi ṣıfatlar daḫi Ḥaḳ Teʿālā'da (8) olması mümkin olmaduġını bile ve ke-ẕālik (9) enbiyā ḥaḳḳında vācib ve müstehīl ve cāʾīz olan (10) ṣıfatları bilmek vācibdür. Pes anları dāʾimen (11) Ḥaḳ Teʿālā'nıñ emrine imtiṯāl ve nehyinden (12) ictināb üzre bilmek ve teblīġiyle emr (13) olunduḳları emri ve nehyi ḳullara teblīġ **[22b]** (1) itmekde emīn bilüp iʿtiḳād itmek vācibdür (2) ve daḫi enbiyā ḥaḳḳında mümkin olmayan ṣıfatları (3) bilmek vācibdür. Pes enbiyā Ḥaḳ Teʿālā'nıñ (4) emrine imtiṯāl itmemek ve nehyinden ictināb (5) itmemek ve umūr-ı dīnde cāhil olmaḳ

ve (6) teblīġ-i aḥkāmda ḫıyānet itmek ve ġayrı fısḳ (7) īcāb ideni işlemek anlarıñ ḥaḳḳında (8) mümkin olmaduġını bilüp iʿtiḳād itmek (9) vācibdür ve daḫi enbiyā ḥaḳḳında cāʾiz olan (10) ṣıfatları ki evlenmek ve ticāret itmek (11) ve ṣanʿat işlemek ṣıfatları anlara cāʾīz (12) idüğını bile ve ke-ẕālik melāʾike ḥaḳḳında (13) vācib olan ṣıfatları bilmek vācibdür. **[23a]** (1) Pes anları daḫi enbiyā gibi emre imtiṯāl ve (2) nehyden ictināb üzre olup ve dāʾīmen (3) ʿibādet ve ṭāʿat ile meşġūl bile. Daḫi (4) vācibdir ki kerāmet-i evliyā ve sūʾāl-i ḳabr (5) ve ʿaẕābü'l-ḳabr ve naʿīmü'l-ḳabr ve Cennet ve (6) Cehennem ve Ṣırāṭ ve mīzān ve ḳıyāmet günüñ (7) izdiḥāmı ve enbiyā ve şühedā ve ʿulemā-yı ʿāmilīn (8) ʿāṣī müʾminlere şefāʿatleri ḥaḳ idügini (9) bile. Pes şeksiz iʿtiḳād ile bu deñli (10) bilgisi olan kişi eger ṣāliḥ ise velīyyü'- (11) llāh'dır. Egerçi kendinden kerāmet ẓuhūr (12) itmezse daḫi ve eger fāsıḳ ise nefsiniñ (13) maġlūbi müʾmin-i kāmildir. **Faṣl: [23b]** (1) Ve daḫi mükellef üzerine vācibdir ki īmānıñ (2) żıddını ki küfrdür bile ve īmānı kişiden (3) defʿ iden efʿāl-i mükeffireleri bile ki puta (4) ṭapmaḳ veya ġayrı maḫlūka ṭapmaḳ, kişi (5) ve żarūretsiz kefere şapḳasını giymek gibi (6) ve akvāl-i mükeffereleri bile ki meẕāhib-i marżiyyeye (7) sebb itmek gibi ve bi'l-icmāʿi delīl-i ḳaṭʿīyle (8) ḥelāl olana ḥarām dimek ve ḥarām olana (9) helāl dimek gibi. Bu sene Mıṣır gibi şehrde (10) miskīn vāʿiziñ biri kitāb-ı Ḳudūrī'nüñ (11) Murābaḥa bābını oḳudurken dersinde "Ecl-i (12) maʿlūm ile onı on bir buçuġa aḳçayı (13) aḳçaya virmek ḥelāldir." deyüp helāk oldı **[24a]** (1) ve niceleri daḫi müteḥayyir olup ʿulemāya sūʾāl (2) ider oldılar ve bu ḥaḳīr sūʾāl olunduḳda (3) bi'l-ittifāḳ ḥarāmdır didikden ṣoñra ol (4) miskīne varup "Aḳçayı aḳçaya onı on bir (5) buçuġa ecl-i maʿlūm ile virmek ḥükmi nedir?" (6) didigimizde "Ḥelāldir." didi. Pes bu ḥaḳīr (7) aña luṭfiyle ayıtdı ki aḳçayı akçaya fāʾide ile (8) virmek ribādır ki Türkīce mā-melehi dirler. (9) Ribā ise kitābu'llāh ile sünnet-i Resūlu' (10) llāh ile ve icmāʿ-ı ümmet ile harāmdır. Egerçi (11) ol fāʾide ġāyetle az daḫi olursa. Aṣlen (12) bu mesʾelede kimsenüñ ḫilāfı yoḳdur. "İmdi (13) bundan rücūʿ idiñiz." deyü çoḳ ībrām eyledik. **[24b]** (1) Megerki miskīnüñ cehli, cehl-i basīṭ olmayup (2) cehl-i mürekkeb olmaġıyla ayaḳ başup ve yüzüme (3) çaġırup rücūʿ itmedi. Ṣoñra bize (4) sükūtı cāʾīz olmaduġı ecilden ʿālim-i muḥaḳḳıḳ (5) ve nāṣiḥ *munṣife'l-leẕī yedūru meʿā'l-ḥaḳḳi ve bihi* (6) *yeḳūlu lā-yeḫāfu levmete lāʾim* ṣıfatlarıyla (7) ve emṯālleriyle mevṣūf olan Anṭākiyyeli (8) Mevlānā Ḳanbūr Şeyḫ Muhammedī Hafiẓhu'llāhu Teʿālā (9) min-külli sūʾin ve ceʿale minhu ẕürriyyeten ṣāliheten (10) bi-Muḥammedin ve ālihi maʿan alup yine ol miskīne (11) varup cemāʿat ḥużūrunda aytdım ki onı (12) on bir buçuġa ecl-i maʿlūm ile aḳçayı aḳçaya (13) virmek ḥelāldir dedi bu kişi bu ādemleriñ **[25a]** (1) öñünde. Pes fāżıl

müttaḳī *cezāhu'llāhu Teʿālā* (2) *ḫayrān ḍiyāneten li-ʿaḳīdeti iḫvānihi'l-müʾminīne ṣerāḥeten* ol cemāʿat ḥużūrunda aytdı ki (4) fāʾide ile aḳçayı aḳçaya virmek ribādır (5) ve ribāya ḥelāl dimek yāḫūd ḥelāl iʿtiḳād (6) itmek ḳavlen ve aḥdenʿ cemīʿ meẕāhib-i marżiyye (7) ittifāḳıyla küfürdür. Pes ol miskīn (8) ḫaṭāsına muḳırr olup rücūʿ eyledi (9) *ʿAfe'llāhu Teʿālā ʿannā ve ʿanhu ve ʿan-sāʾiri'l-* (10) *Müslimîne āmīn Rabbe'l-ʿālemīn bi-ḥürmeti'l-* (11) *enbiyāʾi ecmaʿīn* ve bu maḥalde bu bārid (12) mübāḥaṣeyi tenbīh içün yazdıḳ. Zīrā (13) bu miskīnüñ düştügi varṭaya çoḳ **[25b]** (1) kimesneler vāḳiʿdir. Ḫuṣūṣan baʿżı büyük (2) ṣarıḳlı imāmlar ve müʾeẕẕinler ve tekke (3) şeyḫleri ki ellerinde vaḳf-ı aḳça vardır (4) ve ḥelāli ḥarāmdan temyīz ider ʿilimleri yoḳdur (5) ve ke-ẕālik ellerinde yetīm mālı olan baʿżı (6) vaṣīler ve cāhil kāḍılar ki bilā-naḳl ve (7) senedin yetīm aḳçasını ve vaḳf-ı aḳçayı onı (8) on bire onı on ikiye aḳçayı aḳçaya (9) virmek ecl-i maʿlūm ile ḥelāldir deyüp (10) helāk olurlar. *"Neʿūẕu bi'llāhi Teʿālā min-ẕālike* (11) *ve min-sāʾiri mā-yūcibu'l-küfre ve'ḍ-ḍelāl."* İmdi (12) her kim ki kendini bu bāṭıl iʿtiḳādda (13) bulur ise īmānını ve nikāḥını yeñleyüp **[26a]** (1) ve bu iʿtiḳādda olan hocanıñ ardında (2) namāz ḳılmasun ve ḳıldıḳlarını döndersin. (3) Zīrā dār-ı İslām'da riyā muṭlaḳen ḥarāmdır. (4) Merhūm Minḳār-zāde Yahyā Efendi'nüñ tilmīẕi (5) Medīne-yi Münevvere mollāsı Edirneli Muhammed Efendi (6) buyurdı ki: "İllā ribā ile yetīm mālını vaṣīsinden (7) alan kişi aḳça fāʾidesini vaṣiyye rıżāsıyla (8) virüp 'Bunı yetīme ṣarf eyle.' deye." didi (9) ve yetīm mālı ve vaḳf mālı ve daḥi ġayr mālı (10) fāʾidelendirmek vech-i şerʿīsi oldur ki (11) muḍārebeye vireler yāḫūd ol māl ile (12) rızḳ ṣatın alup ve ecl-i maʿlūm ile (13) fāʾide ile ṣatalar ucunda aḳça olmamaḳ **[26b]** (1) şarṭıyla. Pes küfr īcāb idenleri bile nice (2) küfrden iḫtirāz itmek müşküldür. (3) Daḫi mükellefe vācibdir ki üzerine farż olan (4) namāzları ve vācib olan namāzları ve (5) şarṭlarını ki incāsdan ve iḥdaṣdan pāk (6) olmaḳ gibi ki ṣıḥḥatü'l-ʿibāde anlarıñ bulunmasına (7) mevḳūfdur ve erkānlarınki ḳırāʾat (8) ḳıyām rükūʿ sücūd gibi ki ʿibādet (9) anlarıñ vücūdiyle ḥāṣıl olur ve (10) vāciblerini ki ḳırāʾatü'l-fātiheti ve's-sūreti (11) ve ḳırāʾatü't-teşehüdi gibi ki anlarıñ vücūdiyle (12) namāz kemāl bulup fāʿili ṣevāba nāʾil olur (13) ve ol ʿibādetde ḥarām ve mekrūh olanları **[27a]** (1) daḫi bile ki anlara düşüp emegi żāyiʿ olmaya. (2) Ke-ẕālik bāḳī ʿibādetleri ve şarṭlarını (3) ve vāciblerini bilmek vācibdür ve ke-ẕālik (4) beyʿ ve şirā vesāʾir muʿāmele-i cāʾīzeleri (5) ve cāʾīz kārları bilmek ve anlarıñ ahkāmlarını (6) bilmek ve daḫi ḥarām olan ve mekrūh olan (7) kārları ve işleri ve sözleri bilmek daḫi (8) vācibdir ki ḥuḳūḳü'l-vālideyn ve ṣılā-i raḥm (9) ve muʿāşereti'n-nās ve ekli ve şürbi ve geymesi (10) cāʾīz olanları ve cāʾīz olmayanları bile ve (11) mūcibince ʿamel ide ve ke-ẕālik taḫt-ı

ḥükminde (12) olan ʿavretine ve evlādına ve yetīme ve ücretiyle (13) dutduġı ḫıdmetkāra ve yanaşmaya ve ḳula [27b] (1) ve cāriyeye egerçi ṣatlıḳ yāḫūd kendinde (2) emānet daḫi olursa ʿilm-i ḥāli taʿlīm (3) itmek ve cebr ile anlara işletmek vācibdir. (4) Zīrā mükellef kendi āʿżāsından sūʾal (5) olunduġı gibi bunlardan daḫi sūʾāl olunur. (6) Nitekim Resūlu'llāh ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem (7) *"Küllüküm rāʿin"* buyurdı ilā-aḫiri'l-ḥadīṯ. (8) Yaʿnī: "Sizden biriñüz taḥt-ı ḥükminde olanlarıñ (9) güdüci çobanıdır ve her çoban (10) gütduġı şeyden sūʾāl olunur." dedi. (11) Pes "Her kişi ḳalbinüñ ve gözinüñ ve daḫi (12) bāḳī āʿżāsınuñ ve daḫi taḥt-ı ḥükminde (13) olan ḥayvānıñ ve insānıñ ve mālıñ olduġı [28a] (1) mālınuñ güdüci çobanıdır ve anlarıñ (2) ḫālıḳı ve māliki olan Rabbü'l-ʿālemīn celle (3) celālühü her güdüciye gütdüġi şeyden (4) sūʾāl ider." dedi Seyyidü'l-kāyināt. Ve (5) eger taʿlīm itmezse kişinüñ ʿiyāli daḫi (6) kişiye ḳıyāmetde daʿvācı olur ki "Bize (7) umūru'd-dīni taʿlīm itmedi." deyü ve daḫi taḥt-ı (8) ḥükminde olanları cemīʿ menhiyyātdan menʿ (9) itmek velīleri üzerine vācibdür. ʿİlm-i (10) ḥāl didikleri ki her mükellefe taḥṣīl idüp (11) ve mūcibince ʿamel itmesi vācib olan (12) ʿilm budur. Ve bilgil ki ṭālibü'l-ʿilm gibi ḳavāʿid (13) ve iʿrāb ile kitābdan oḳumaḳ şarṭ degildür. [28b] (1) Bil ki vācib olan oldur ki her beyʿiñ ve (2) şirānıñ her işiñ ve terkiñ vācib olanını (3) ve cāʾīz olanını ve mekrūh olanını ʿulemāya sūʾāl (4) itmek ile bilüp ʿamel itmekdir. Nitekim ehl-i (5) taḳvā olan ümmī müʾminleriñ deʾbi böylecedir. (6) Bir işe iḳdām itmezler illā ʿulemāya sūʾāl (7) idüp cevāzını ḫaber aldıḳdan ṣoñra (8) *"Ve'l-ḥamdü li'llāhi'lleẕī sehhele ʿaleyni'l-umūri ve* (9) *eṣābenā ʿaleyhā bi'l-ucūri Ḥażreti Allāh celle celāluhu* (10) cümlemizi dīnine ve ʿırżına muḳayyed olanlardan (11) eyleye." *"bi-ḥaḳḳi ismihi'l-aʿẓam ve ḥürmeti'l-enbiyāʾi ve ālihim āmīn āmīn Rabbe'l-ʿalemīn."* (13) Ve bu kitāb-ı şerīf her kimüñ eline girürse [29a] (1) gerekdir ki bu bābı tenbīh içün tekrār ve tekrār (2) iḥvāna oḳuya. Zīrā ġayetle mühim (3) mesāʾildir ki anları bilmemek ʿayn-ı ḫaṭādır (4) İkinci Bāb: (5) Üzerine ḥaccitmek farż olan kimesneler (6) beyānında. Pes ẕikrolunanlar her kişi üzerine (7) farżdır ammā ḥaccitmek her kişi üzerine (8) vācib olmaz. Bil ki cemīʿ borçlarından (9) mā-ʿadā ve kendine geçineceġi levāzımından mā-ʿadā (10) ṭavar üzerinde Kaʿbe'ye varup gelecek ḳadar (11) aḳçası olan mükellef ḥürr Müslim üzerine (12) bir kerre baʿde'l-bülūġ ḥaccitmek farż olur. (13) Eger kendini pādişāh ya vilāyet hākimi menʿ [29b] (1) itmezse ve yollar emīnlik olup ġālib ḫuccāc (2) selāmet ile gidüp gelirse. Ammā "Ḥacca (3) gidersem manṣıbım gider." ḥavfı ʿöẕür degildir. (4) Bininge ḳādir olmayanlara farż olmaz. Bil ki (5) ol yola yayan çıḳmaḳ tehlikedir. Pes (6) anları yayan ol yola çıḳmaḳdan menʿ itmekden (7) ḳādir oluna, vācibdir ki menʿ ide. Lākin (8) yola

çıḳdıḳdan ṣoñra yayan olan fuḳarāyı (9) bi-ḥasebi'l-imkān gözetmek vācibdir ki (10) çölde ḳalup helāk olmayalar ve (11) taḳdīru'llāh'a naẓar idüp baʿde'l-ḥurūc (12) "Siz bu yola niçün çıḳduñuz?" dimeyeler (13) ve eger kişinüñ geçinmesi ticāret ile olup [30a] (1) ṣanʿatı yoḳ ise ve ġayr yüzden geçineceği (2) yoḳ ise Kaʿbe'ye varup gelecek ḳadar (3) aḳçadan mā-ʿadā geçinecek ḳadar elinde (4) sermāye artmayınca anıñ üzerine ḥaccitmek (5) farż olmaz ve's-selām. Ve ḥaccıñ farżiyyetini (6) inkār iden kāfir olur. Zīrā naṣṣ-ı Ḳurʾān ile (7) ve ḥadīṯ ile ve icmāʿ-ı ümmet ile ṣābitdür (8) ve inkār itmeyüp terk iden ḳudreti olan (9) kişi fāsıḳ ve merdūdü'ş-şehāde günehkār (10) olur ve ke-ẕālik bilā-öẕr teʾḫīr iden (11) çaḳ-ı ḥaccidinceye dek Resūlu'llāh ʿaleyhi'ṣ (12) - ṣalātu ve's-selām buyurdı ki: "Ḳudreti (13) olup ḥaccitmeyen gerek Yahūdi ölümiyle [30b] (1) ölsün gerek Naṣrānī ölümiyle ölsün, (2) teraḥḥum olunmaya." İbni ʿAbbās dir ki: "Her (3) kimüñ üzerine ḥac ve zekāt vācib olup (4) edā itmeye, vefāt iderken āḫiretdeki (5) ḥāli kendine ʿayān olıcaḳ. Dünyāya rücūʿ (6) idüp anları edā itmegi ṭaleb ider. Bu ise (7) muḥāldir ve bunları edā idenlere Cennet (8) beşāreti olunmaḳ ile rücūʿ itmegi ṭaleb itmezler." (9) dedi. Bilgil ki ḥarām māl ile ḥac (10) ideniñ ḥaccı ṣaḥīḥ olur ammā ṣevāba nāʾil (11) olmaz. Ebū Ḥanīfe ve Mālik ve Şāfiʿī ḳavlince. (12) Ammā Aḥmed bin Ḥanbel ḳavlince ḥaccı ṣaḥīḥ olmaz. (13) **Üçünci Bāb: [31a]** (1) Ḥacca çıḳacaḳ ādem üzerine vācib ve (2) sünnet olan eşyā beyānında. Pes evden (3) çıḳmadan anları ögrenüb ve mūcibince ʿamel (4) ideler ve anlarıñ mühimm olanlarını bu bābda (5) ẕikriderüz. Bi-iʿāneti'llāhi Te'ālā. Pes (6) ḳable'l-ḫurūc vācibdir ki üzerinde olan (7) ḥuḳūḳu'llāhı ve ḥuḳūku'n-nāsı edā ide (8) ve ol vaḳt edāsı mümkin olmayanları ṣāliḥ (9) ādemler ḥużūrunda beyān ve vaṣiyyet ide (10) ve ke-ẕālik kendinüñ el üzerinde olan (11) mālını ve daḫi āzādlı ve müdebber ve behāya kesilmiş (12) ḳullarını ve kendinden ṭoġran ve düşen (13) ümmü veledini beyān itmek vācibdür ve mālı [31b] (1) ve ʿiyāli üzerine ve vaṣiyyetini icrā ider bir metīn (2) emīn ādemi vekīl ve vaṣī naṣbitmek vācibdir (3) ve incitduġı ādemler ile ve muʿāmele eyledügi (4) ādemler ile ḥelāllaşmaḳ ve üzerine nafaḳası (5) vācib olanlarıñ nafaḳalarını alıḳomaḳ ve (6) ḥelālca mālından kifāyet miḳdārı ḫarçlıḳ (7) maʿan almaḳ ve istiʿmālına ḳādir olduġı (8) silāḥı maʿan almaḳ daḫi vācibdür. Silāḥsız (9) yola çıḳmaḳ sünnete muḫālifdür ve tehlikedir (10) silāḥsız yola çıḳmaġı tevekküllikden ʿaddiden (11) baʿżı cāhil ʿālim heyʾetlileriñ fiʿline ve sözüne (12) aldanmañız zīrā silāḥsız yola çıḳmaḳ (13) tevekküllikden olaydı Resūlu'llāh ṣallā'llāhu [32a] (1) ʿaleyhi ve sellem silāḥsız yola çıḳardı. (2) Silāḥ selāmete sebebdir. Biñ yüz üç (3) tārīḫiniñ Şām'dan Kaʿbe'ye giden ḥuccāc (4) tiryākīler ḳahve-ḫāneye gider ki kimisinüñ (5) elinde tütün çubuġı ve kimisinüñ elinde

(6) arḳa ḳaşaġası olup beş on ādemde (7) bir silāḥlı ādem ancaḳ bulınup ve emīr-i ḥacları (8) ḳıtāle müḥeyyā olmamaḳ sebebiyle ḥaḳḳı (9) bāṭıldan farḳ itmez. Ṭahāretsiz ʿAneze (10) ʿArabları yollarına ṭurup bu deñli (11) ḥayvānlarını ve māllarını alup ve ādemlerini (12) ḳatl ve esīr eylediler ḥattā ki Ḳırım Ḫānı'ñ (13) çoḳ mālını alup ve birḳaç ādemini ḳatl **[32b]** (1) eylediler. Zīrā ancaḳ on beş ādemi var idi (2) ve anlar daḫi ḳıtāle müḥeyyā degiller idi ve (3) irtesi sene ḥuccāc ve emīr-i ḥac ḳıtāle (4) müḥeyyā ve ḥācılarıñ ġālibleri silāḥlı (5) çıḳup ve ʿAneze ʿArabları öñlerine ṭurup (6) şurrelerini ṭaleb eyledıḳlarında merḥūm Ṣāliḥ (7) Paşa yegeni emīrü'l-ḥāc ʿAṣṣāf Paşa (8) şurrelerini virdi ve anlar aña ḳanāʿat (9) itmeyüp daḫi ṭaleb eylediler. Defʿ-i fesād (10) içün emīr-i ḥac birḳaç biñ ġuruş daḫi (11) ḥuccācdan cemʿ idüp virdi. Aña daḫi (12) ḳanāʿat itmeyüp "Tatar Ḫan, her sene filān (13) ḳadar biñ ġuruş ʿādetden ziyāde virilsün." **[33a]** (1) deyü bize kāġıd virdi. İmdi ol deñli (2) mālı virmezseñiz size yol virmezüz." (3) deyüp ḳarşu ḍurduḳlarında merḥūm (4) ʿAssāf Paşa, silāḥlı olan ḥuccāc anlarla (5) idüp ve ol meẕhebsiz ʿArabları bozup (6) ve virdikleri mālı ve nice ḥayvānlarını alup (7) ve anlardan çoḳ ādem ḳatleylediler (8) daḫi irtesi sene ki biñ yüz beş tārīḫinde (9) ol cāhil meẕhebsiz ʿArablar yine ḥuccāc-ı (10) Müslimīnüñ yoluna ṭurup iki gün uġraşıp (11) ve mezbūr emīr-i ḥāc ve ekṣer ḥuccāc silāḥlı (12) ve ḳıtāle müḥeyyā olmaḳ ile dögüşüp ol (13) ḫabīṯ ʿArabları bozup birazını ḳatl **[33b]** (1) ve birazını ḳaçırdılar ve tekrār yine cemʿ (2) olup geldiler ve yine bozıldılar bi-luṭfi' (3) llāhi Teʿālā sünnet-i Resūlu'llāh'ı icrā idüp (4) ekṣer ḥuccāc silāḥlı olmaḳ sebebiyle (5) ve daḫi ṣāliḥ ādemler ile refīḳ ola (6) ve anlar ile ḳonuşa. *"Er-refīḳ ḳable't-ṭarīḳ"* (7) buyurdı Resūlu'llāh ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem. (8) Ve oḳumaḳ bilürse bir ṣaḥīḥce menāsik (9) kitābı maʿan ala ve ʿulemāya mülāzemet idüp (10) Kaʿbe'ye vāṣıl olmadan ḥaccıñ farżlarını (11) ve vāciblerini ve ḥaccı ifsād idenleri (12) ögrene ve evlā olan oldur ki oḳumaḳ (13) bilmezse daḫi maʿan kitāb götüre. Zīrā **[34a]** (1) oḳur ādem ḳanda olursa bulınur ve (2) kitāb ṣāḥibi kitābını aña buña oḳudup (3) tekrār ve tekrār diñlemek ile ʿālim ādem (4) gibi mesʾelelerini ve bāblarını ʿaḳlına alup (5) vaḳt-i ḥācetde oḳumaḳ bilmez iken "Bu mesʾele (6) bu bābdadır." deyü oḳumaḳ bilene ḫaber virür. (7) Kitāb böyle niʿmetdir. Pes müʾmin olan (8) anı taḥḳīr itmez. Pes saña ẓāhir oldı ki (9) kitāba ḥācet yoḳdur diyen baḫīl maʿkūslar (10) aḥmaḳdır ve sözleri bāṭıldur. Eger (11) kitāba ḥācet olmayaydı meẕāhib-i erbaʿa (12) ʿulemāsı bu deñli ḥisābsız menāsik kitāblarını (13) teʾlīf itmezler idi. Müʾmin ḳarındaş! **[34b]** (1) Ādemüñ keṣret-i nisyānı olduġı-çün (2) insān dinildi ve bundan māʿ-adā (3) yol üzre olan kişi biraz sersem olur: (4) Şöyle ki günleri bilmez olur. İmdi (5) ezberiñde olan aḥkāma maġrūr olup (6)

kitābdan ayrılmaya ve bir daḫi oldur ki (7) ezberden ḫaber virduġıñı baʿżı kimseler (8) ḳabūl itmeyüp seni ḫacīl ider. Ḥaḳ ile (9) yāḫūd bāṭıl ile nice büyük ʿālimleriñ (10) ġāyetle ẓāhir olan mesʾelelerde yol (11) sersemlıġıyla yāñılup ve baʿde'l-iʿtirāż (12) "Neʾam öyledir." didiklerini gördük. (13) Pes kitāb ikinci silāḥdır ve fuḳarāya **[35a]** (1) iḥsān ve ġanīlere iṭʿām ve ihdā içün (2) zaḫīre ve ḥarçlıġı kifāyetden ziyādece (3) maʿan getüre ve menzilinden çıḳacaġı vaḳt (4) iki rekʿat namāz ḳıla. Eger ol vaḳt (5) namāz ḳılmaḳ mekrūh degil ise ve evvelki (6) rekʿatda baʿde'l-fātiḥa ḳul yâ eyyuhe'l-kāfirūn (7) ve ikincide Ḳul huva'llāhu eḥad oḳumaḳ daḫi (8) müsteḥabdır ve ġayr sūreler oḳursa (9) cāʾizdir. Ṣoñra duʿā idüp ve ehlini (10) ve mālını Allāh Teʿālā'ya emānet ḳoyup ve anlarıñ (11) ve ḥāżır olan eḥibbānuñ ellerine yapışup: (12) "Sizi evvel Allāh'a emānet ḳorum ki emāneti (13) żāyiʿ itmez." diye ve evden çıḳarken **[35b]** (1) yāḫūd ḳable'l-ḫurūc yāḫūd baʿde'l-ḫurūc (2) biraz ṣadaḳa iḥsān ide. Selāmete (3) sebebdir ve evlā oldur ki ṣadaḳa (4) virduġı kimseler yediden eksik olmaya (5) ve artuḳ olursa evlādır ve kirā ile (6) ḥayvān dutarsa yükledacaġı şeyleri (7) maṭarasına ve silāḥına varınca ḥayvān (8) ṣāḥibine göstere ve andan ṣoñra bir şey (9) ziyāde itmeye ve ziyāde itmek iḳtiżā iderse (10) anı daḫi göstere. Baʿżı selef-i ṣāliḥine (11) emānet mektūb virdiklerinde ḥayvān (12) ṣāḥibine göstermeyince almazdı ve (13) iniş yoḳuş yirlerde inüp yürüye **[36a]** (1) ve eger yürümege ḳādir degil ise bu ḥālini daḫi (2) ḥayvān ṣāḥibine ḫaber vire ve ʿādetden (3) büyük maḥaffe yapdırmaya ve ʿādetden (4) ziyāde yüklenmeye eger ḥayvān ṣāḥibi (5) rāżı olursa daḫi. Ve daḫi evden (6) çıḳarken Āyete'l-Kürsīʾi oḳuya. Resūlu'llāh (7) ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: "Her kim ki (8) evinden çıḳarken Āyete'l-Kürsīʾi oḳursa (9) Ḥaḳ Teʿālā yetmiş biñ melek gönderir ki (10) anı şerlerden ḥıfẓideler. Çaḳ-ı rücūʿ (11) idüp evine gelince ve gelduḳda evine (12) girerken oḳursa Ḥaḳ Teʿālā anıñ gözi (13) öñinden faḳirligi giderir ve göñli ve gözi **[36b]** (1) ġanī olur." dedi. İmdi müʾmin ḳarındaşlar! (2) Eve girüp çıḳduḳça li'llāhi Teʿālā Āyete'l-Kürsīʾi (3) oḳıñuz ki bu ʿālī mertebeye nāʾil olasız (4) ve ṣaġ ayaġıyla evinden çıḳa.... (5) **Dördünci Bāb:** (6) Baʿde'l-ḫurūc seferiñ müsteḥabları beyānında. (7) Anlar çoḳdur. Biri oldur ki ṭavara bindıḳda: (8) "Bismi'llāh." diye ve bindiḳden ṣoñra: (9) *"Sübḥāne'l-lezî seḫḫara lenā hāẕā ve mā künnā lehu* (10) *muḳrinīn"* diye ve gemiye girse: *"Bismi'llāhi* (11) *mecrāḥā ve mursahā inne Rabbī le-ġafūru'r-raḥīm."* (12) diye ve yüce yirlere çıḳduḳça tekbīr ide (13) ve alçaḳ yirlere indıḳda: *"Subḥānallāh."* diye **[37a]** (1) ve ḳonaġa vardıḳda: *"Rabbi enzilnī münzelen* (2) *mübāreken ve ente ḫayru'l münzilīn Allāhümmeʿ* (3) *uʿṭinī ḫayra hāẕā'l-menzili ve ḫayra mâ fīhi ve* (4) *ikfinī şerrehu ve şerre mā fīhi*." diye ve göçduḳda: (5) *"Allāhümme kemā eḫrectenā min-*

menzilinā hāẕā bi-sālimīna (6) *belliġnā ġayrahu āmīnīn"* diye. Her ḳonduḳça (7) ve göçduḳça böyle ide ve ḳonduġı (8) menzilde: *"Eʿūẕü bi-kelimāti'llāhi't-tāmmāti* (9) *min-şerri mā-ḫalaḳ."* dirse ol menzilden (10) gidince maḫlūḳdan kendine żarar gelmeye (11) inşāʾallāh Teʿālā ve uġraduġı (12) müʾmine güler yüz ile baḳup selām vire (13) ve yorġunlara şevāb-ı cezīl ile beşāret idüp **[37b]** (1) ve ġayret vire ve ṭarġınlara ke-ẕālik tesellī (2) vire ve iniş yoḳuş yerlerde biraz yüriyüp (3) ḥayvānı diñlendire ve eger yol düz ise (4) bir kerre öyleden evvel ve bir kerre öyleden şoñra (5) ine. Gerek ṭavar kendiniñ olsun gerek (6) kirā ile olsun. Zīrā ḥayvānıñ ḥaḳḳıdır (7) ve uġraduġı Müslimān mezārlıġına selām (8) vire ve Fātiḥa ya ġayr sūre oḳuyup (9) ṣevābını anlara yāḫūd cemīʿ ehl-i īmāna hībe ide (10) ve eḥibbāyı yoḳlaya. Ḫuṣūṣan ḫasteleri (11) ve ʿācizleri ve dāʾīmen ḳırāʾat-ı Ḳurʾān ile ve (12) ẕikru'llāh ile ve ṣalavāt ile ve istiġfār (13) ile meşġūl olup māʿlayānī musaḫḫar **[38a]** (1) olmaya ve kimse üzerine göñli büyüklügi (2) itmeye ve her gördügi şeyʾe ʿibret (3) göziyle baḳup Ḥaḳ Teʿālā ḳudretini (4) ve maḫlūḳuñ ʿaczini fikride. (5) **Beşinci Bāb:** (6) Teyemmüm itmek ve ḥayvān üzerinde ve gemide (7) namāz ḳılmaḳ beyānında. Bilgil ki namāz, ḥacdan (8) efḍaldır. İmdi namāza pek muḳayyed olup (9) terk itmeyeler ve ḳażāya ḳomayalar ve şu (10) ʿazīz olan yirde teyemmüm ile ḳılalar ve (11) ṭavardan inmege ḳādir olmaduḳda ḥayvān (12) üzerinde işāret ile ḳılalar. Teyemmüm (13) oldur ki namāz ḳılmaḳ ḳaṣdına teyemmüm itmege **[38b]** (1) niyyet idüp iki eli ayalarını pākça (2) turāb yāḫūd ḳum yāḫūd ṭaş üzerine (3) urup ve ḳaplayu bir kerre yüzini ḳulaḳdan (4) ḳulaġa mesḥ ide. Ṣoñra bir kerre daḫi (5) ellerini yere urup ve ṣol eliyle ṣaġını ve (6) ṣaġıyla ṣolını dirsekleriyle maʿan ḳaplayu (7) bir kerre mesḥ idüp namāz ḳıla. Cünub daḫi (8) olursa ve ḥayżdan ve nifāsdan kesilmiş (9) ʿavret daḫi olursa böylece teyemmüm (10) idüp namāzı ḳıla. Ġusle ve ābdeste (11) ḳādir olunca böylece kıla ve ḳılmayup (12) teʾḫīr itmek ḥarāmdır ve kişi ḫaste olup (13) ayaḳ üzre ṭurmaġa ḳādir olmazsa **[39a]** (1) ya deryāda deñiz ṭutup ayaḳ üzre ṭurmaġa (2) ḳādir olmazsa ya ṭavar üzerinde olup (3) inmege ḳādir olmazsa īmā ile ḳılsun. (4) Yaʾnī bunlara daḫi ḳıyām ve rükūʿ ve sücūda (5) ḳādir olunca işāret ile ḳılmayup teʾḫīr (6) itmek harāmdır ve işāret ile namāz ḳılmaḳ (7) keyfiyyeti oldur ki namāza niyyet ve tekbīr idüp (8) ve şenā ve taʿavvüẕ ve tesmiye ve Ḳurʾān oḳuduḳdan (9) ṣoñra rükūʿ içün başını ve arḳasını (10) aşaġa egüp üç kerre: *"Sübḥāne rabbiye'l-ʿaẓīm"* (11) diye. Ṣoñra: *"Semiʿa'llāhu limen ḥamideh"* deyüp (12) ṭoġrula. Ṣoñra secde içün evvelkiden (13) daḫi ziyādece egile ve yine ṭoġrula **[39b]** (1) ve ikinci rekʿat içün Ḳurʾān oḳuyup ve aña (2) göre ikinci rekʿatı ḳılup et-teḥiyyāt oḳuyup (3) selām vire ve üç rekʿat olan namāz ki (4) aḫşam ve vitrdür yāḫūd dört rekʿat

(5) ḳılursa bu Teḥiyyāt'dan ṣoñra ḳıyām tekbīrini (6) idüp ve üçünci rekʿat içün Fātiḥa (7) oḳuyup ve ẕikreyledügümüz gibi işāret ile (8) bāḳī rekʿatları ḳılup selām vire. Maḥaffe (9) içinde daḫi olursa yine böylece ḳılsun. (10) Rükūʿ ile ve sücūd ile ḳılmaḳ cāʾīz degildir. (11) Megerki ḥayvānı ṭurġurup ve maḥaffe altına (12) yerde bir aġaç ṭayaya. Pes bu ṣūretde (13) secde ile cāʾīz olur. Lākin elbette **[40a]** (1) böyle olmaḳ lāzım degildür. Bil ki işāret ile (2) ḳılmaḳ cāʾīzdür ve sücūd işāreti rükūʿ (3) işāretinden daḫi alçaḳ olmazsa namāz cāʾīz (4) olmaz ve maḥaffe içinde ḳalan kişi ḳıbleye (5) yönelsün ve ke-ẕālik ḥayvān arḳasında (6) olan kişi farżı ḳılınca ḥayvānı ḳıbleye (7) tutar ādemi var ise ve illā ḥayvānıñ başı (8) her ne cānibe ise ol cānibe ḳılsun (9) ve eger kişinüñ üzerindeki esbābı münecces (10) olup ve ol vaḳt yumaġa ḳādir olmazsa (11) esbāb degişmege daḫi ḳādir olmazsa (12) ve ol esbābı çıḳarup gömlekce ḳalmaġa ḳādir (13) ḳādir olmazsa ol münecces esbāb içinde **[40b]** (1) ḳılsun cāʾīzdür ve ke-ẕālik gevdesi münecces (2) olursa ve keẕālik ḫaste kişi münecces (3) esbāb üzerinde yatup ve pāk yere (4) intiḳāle ḳādir olmazsa ve keẕālik bindügi (5) ḥayvān üzerinde olan eger yāḫūd üzengi (6) münecces olup ve inmege ḳādir olmazsa (7) namāz cāʾīzdir ve teʾḫīr itmek ḥarāmdır (8) ve bu özrler ile ẕikreyledügümüz gibice namāzı (9) ḳılan kişi ābdeste ve ġusle ve esbābı (10) yumaġa ḳādir olduḳda bu namāzları tekrār (11) ḳılmaḳ bidʿatdır. İmdi döndermeyeler, (12) ve's-selām. **Altıncı Bāb:** (13) Bilgil ki ḥac, luġatda muṭlaḳ ḳaṣda dirler **[41a]** (1) ve şerīʿatda mekān-ı maḫṣūṣı, zamān-ı maḫṣūṣda (2) fiʿl-i maḫṣūṣ ile ziyāret itmekden ʿibāretdir. (3) Mekān-ı maḫṣūṣdan murād Beytu'llāh ile (4) ʿArafāt'dır ve zamān-ı maḫṣūṣdan murād (5) ʿArafāt ḥaḳḳında ʿarefe günüñ zevāl-i şemsinden (6) bayrām güninüñ ṭañ yeri aġarıncadır. (7) Fiʿl-i maḫṣūṣdan murād kişi muḥrim olduġı (8) ḥālde ẕikrolan zamānda cüzʾīce vaḳt (9) ʿArafāt'da bulunmaḳdır ve Kaʿbe ḥaḳḳında (10) bayrām güninüñ ṭañ yeri aġardıḳdan ṣoñra (11) ne zamān olursa olsun ṭavāf niyyetiyle (12) Beytu'llāh'ı yedi kerre ṭolaşmaḳdır ve bu (13) ziyāret her kime müyesser olursa aña ḥācı **[41b]** (1) dirler ve ḥaccıñ farżları üçdür: Evvelkisi, (2) iḥrāmdır. Pes iḥrām yerine vāṣıl olduḳda (3) ya daḫi evvel ḥac efʿāline şürūʿ idüp (4) ve ḥaccı edā itmek ḳaṣdına iḥrāma girmek (5) niyyet idüp ve ʿaḳabınca: *"Lebbeyk Allāhümme* (6) *lebbeyk lebbeyke lā-şerīke leke lebbeyk inne'l-ḥamde* (7) *ve'n-niʿmete leke ve'l-mülk lā-şerīke lek."* dimekdir (8) iḥrām. Egerçi aṣlen esbāblarını çıḳarmazsa (9) daḫi ve eger baʿde'n-niyyet *"Lebbeyk ilā-aḫire."* dimeyüp (10) lākin anıñ yerine: *"Lā-ilāhe illa'llāh."* yāḫūd (11) *"Allāhu ekber."* dise iḥrāmı ṣaḥīḥ ve ḥaccı cāʾīzdir. (12) İmdi dili dönmeyenlere bunlarıñ birini didireler. (13) Ümmi ādemler ẓanniderler ki iḥrām iki beyāż **[42a]** (1) peştemālları geymekden ʿibāretdir ve farżıñ (2) ikincisi, ʿarefe

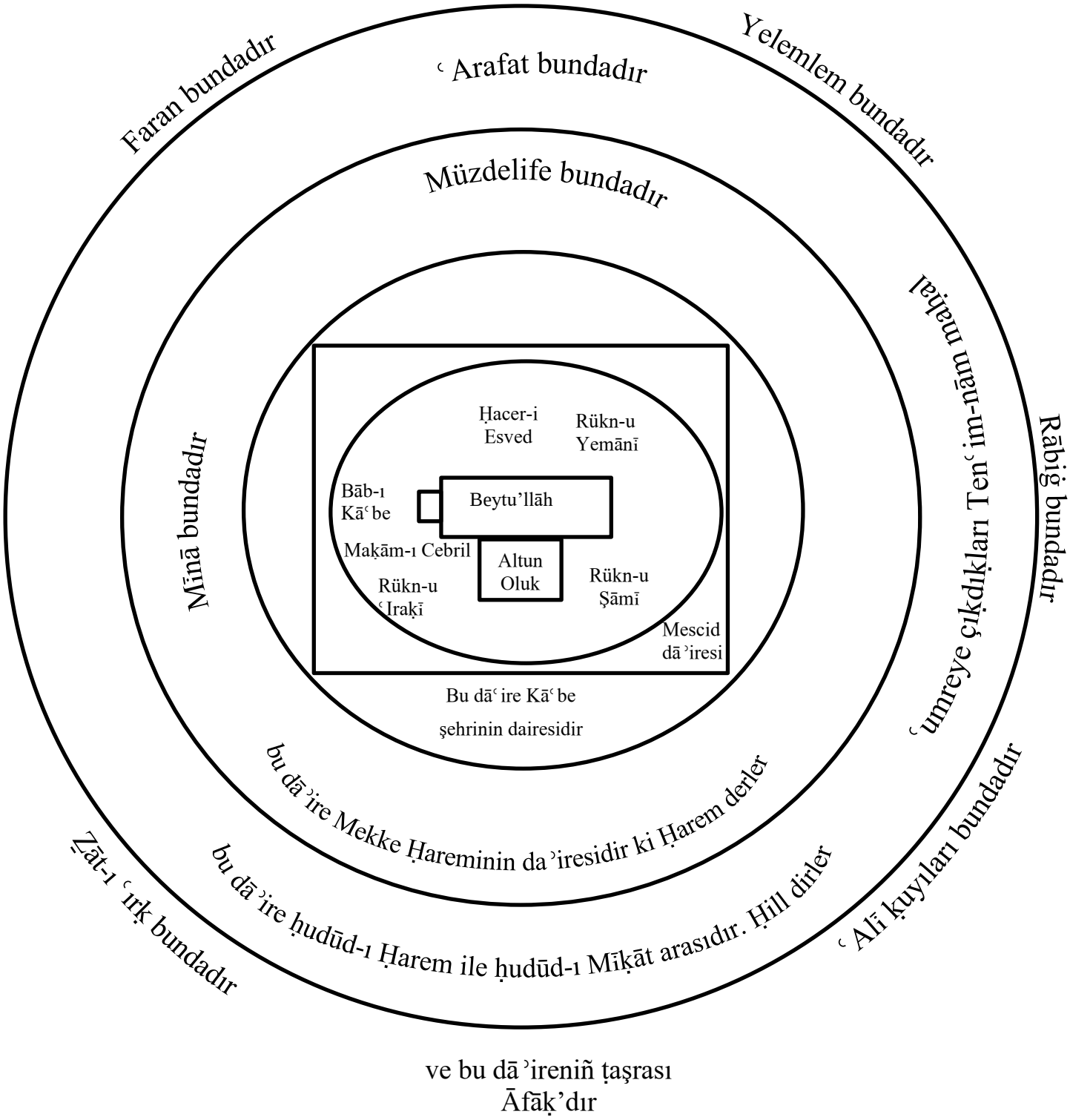
güni güneş ġarb ṭarafına meyl (3) itdıḳdan ṣoñra çaḳ-ı bayrām gicesinüñ (4) ṭañ yeri aġarınca bu aralıḳda kişi muḥrim (5) olduġı ḥālde göz açup yumacaḳ (6) ḳadar daḫi olursa ʿArafāt'da bulunmaḳdır. (7) Uyurken ve bayılmış veyā mecnūn daḫi (8) olursa vaḳfesi cāʾīzdür ve farżıñ (9) üçüncisi, ṭavāf ziyāretidir ki evvel vaḳti vaḳfeye (10) ṭurduḳdan ṣoñradır. Ammā ṣoñı maḥdūd (11) degildir. Her ne zamān iderse ol zamān (12) iḥrāmdan çıḳar ve bu üç farżuñ biri (13) bulunmasa ḥac ṣaḥīḥ olmaz ve ke-ẕālik baʿde'l- **[42b]** (1) iḥrām vaḳfeye ṭurmadan cimāʿ itmek daḫi (2) ḥaccı ifsād ider ve ol sene anı yeñilemek (3) mümkin degildir ve fāsid olduġı ḥālde (4) anı itmām idüp ve āḫir senede tekrār (5) ḳażā itmek farż olur ve ke-ẕālik mürted (6) olmaḳ daḫi ḥaccı ifsād ider. Ḳırḳ seneden (7) ṣoñra daḫi olursa imdi küfr īcāb (8) ider. Aḳvālden ve efʿālden ve bāṭıl iʿtiḳaddan (9) dāʾīmen ḥaẕer oluna. Zīrā küfr cemīʿ ʿibādātlarıñ (10) ṣevāblarını daḫi ibṭāl ider. *Eʿāẕene'llāhu Teʿālā* (11) *meʿa cemīʿi'l-Müslimīne min-ẕālike āmīn.* (12) **Yedinci Bāb:** (13) Ve ḥaccıñ vācibleri taḳrīban yigirmi dörtdür: **[43a]** (1) Biri Mīḳāt'a gelduḳdan iḥrāmlanup ol maḥalli (2) iḥrāmsız geçmemek ve ʿādet üzre esbāb (3) ve ṣārıḳ ve ṭaḳıyye ve ayaḳ üzerini örter (4) ayaḳḳabı geymemek ve cemīʿ mekrūhları (5) ve menhīleri terk itmek ve ḥacda ve ʿumrede (6) ṭavāf-ı ḳable's-saʿy olmaḳ ve ṭavāf iderken (7) iḥdāṯdan ve incāsdan ṭāhir olmaḳ ve (8) ʿavret yeri mestūr olmaḳ ve maḥmūlen (9) ṭavāf itmemek ve altun oluḳ öñündeki (10) dāʾireniñ ardından ṭolaşmaḳ ve saʿy itmek (11) ve ṭavāfa Ḥacer-i Esved'den ve saʿya Ṣafā'dan (12) şürūʿ itmek ve yürürken saʿy itmek ve (13) ʿArafāt'da güneş batınca ṭurmaḳ ve aḫşamı **[43b]** (1) ve yatsıyı ʿArafāt'da ve yolda ḳılmaḳ Müzdelife'de (2) ḳılmaḳ ve bayram güninüñ ṭañ yeri aġardıḳda (3) Müzdelife'de bulunmaḳ ve cemreleri atmaḳ (4) ve tırāş olmaḳ ve Ḥarem'iñ ḥudūdundan (5) içeri tırāş olmaḳ ve her günüñ cemrelerini (6) güni geçmeden atmaḳ ve ikinci gün ve üçünci (7) gün cemreleri atduḳda ibtidā Mescidü'l- (8) Ḫayf ṭarafındaki cemreye ṣoñra orṭa (9) yerdekine ṣoñra ʿAḳabe'ye atmaḳ ve bayram (10) günleri geçmeden ṭavāf ziyāreti itmek ve kāmil (11) yedi şavṭ itmek. Zīrā farż olan anuñ (12) dört ṭolaşmaġıdır ancaḳ. Ve her ṭavāfdan (13) ṣoñra iki rekʿat ṭavāf namāzını ḳılmaḳ ve ḳārin **[44a]** (1) ve mütemettiʿ olana ḳurbān itmek ve bunlara (2) ibtidā ʿAḳabe'ye cemreleri atmaḳ ṣoñra (3) ḳurbān itmek ṣoñra tırāş olmaḳ ve (4) Mīḳāt'ıñ ṭaşrasından gelüp gideceklere (5) ṭavāf-ı ziyāretden ṣoñra ṭavāf-ı ṣaderi (6) itmek ve eger muḥrim ʿoẕürsüz vācib terk (7) iderse ḥaccı nāḳıṣ ve kendi günehkār olur (8) ve vācib başına bir ḳoyun ḳurbān itmek (9) vācib olur ve eger ʿoẕriyle terk iderse (10) günehkār olmaz. Ammā ḳurbān itmek vācib (11) olur. Lākin baʿżı vācibler terkiyle ḳurbān (12) vācib olmaz. Ṭavāfda maḥmūl ṭavāf (13) itmek gibi ve saʿyda rākiben saʿy

itmek gibi **[44b]** (1) ve ḥayż ve nifās ʿöẕriyle ṭavāf ziyāreti (2) bayram günleri geçince teʾḫīr itmek gibi (3) ve bayrām günleri geçince ʿöẕriyle tırāşı (4) teʾḫīr itmek gibilerde bir şey vācib olmaz. (5) **Sekizinci Bāb:** (6) Ve ḥaccıñ sünnetleri taḳrīban yigirmidir: İḥrām (7) vaḳtı ġuslitmek ve ustura dutunmaḳ (8) ve ṭırnaḳları kesmek ve eyüce ḳoḳulı (9) şey istiʿmāl itmek ve iki rekʿat namāz (10) ḳılmaḳ ve niyyeti lisānıyla ẕikritmek ve (11) Bāb-ı Muʿallā'dan Kaʿbe şehrine girmek (12) ve Bāb-ı Selām'dan Ḥarem'e girmek ve Kaʿbe (13) göründuḳda üç kerre *"Allāhu ekber, lā-ilāhe illa'llāh* **[45a]** (1) *ve Allāhu ekber"* deyüp duʿā itmek ve iḥrām bezini (2) ṣaġ ḳoltuġı altından alup ṣol omzı (3) üzere aṭup ṭavāfda ve saʿyda ṣaġ (4) ḳolı açıḳ olmaḳ ammā ṭavāf namāzını ḳılurken (5) iḥrām bezini omuzları üzre almaḳ sünnetdir (6) ve Ḥarem'e girduḳda bilā-teʾḫīr Ḥacer-i Esved'e (7) varup istilām idüp ṭavāfa şürūʿ (8) itmek ve kendinüñ ṣaġına Kaʿbe (9) ḳapusundan ṭarafa ṭolaşmaḳ ve üç ṭolaşmaġı (10) yele yele itmek ve Ḥacer-i Esved'e gelduḳça (11) anı istilām itmek yāḫūd işāret itmek (12) ve yedi ṭolaşmaḳ tamām olduḳda Ḥacer ile (13) ḳapu arasındaki dīvāra göksiyle dayanup **[45b]** (1) Kaʿbe örtüsine ṣarılup ve niyāz ile duʿā (2) itmek ve zemzem ḳuyusuna varup Kaʿbe'ye (3) yönelüp ayaḳ üzre zemzem içmek ve başına (4) ve yüzüne dökmek ve saʿy iderken ikisi (5) arasında segirtmek ve Ṣafā ile Merve'ye (6) vardıḳça ṣoffalarına çıḳup ve Kaʿbe'ye (7) yönelüp duʿā itmek ve ẕī'l-ḥicceniñ yedinci (8) güni baʿde zevāliʿş-şems Ḥarem'de ḫutbe oḳumaḳ (9) ve aña ḥāżır olmaḳ ve ẕi'l-ḥiccenüñ sekizinci (10) güni Mīnā'ya çıḳup ʿarefe gicesi anda yatmaḳ (11) ve baʿde ṭulūʿü'ş-şems ʿArafat'a gitmek ve anda (12) ġuslitmek ve baʿde ġurūbü'ş-şems ʿArafāt'dan (13) rücūʿ olunduḳda imāmdan ṣoñra rücūʿ **[46a]** (1) itmek ve ʿarefe güni ʿArafāt'da ve bayram güni (2) Müzdelife'de ve ayıñ on birinci güni Mīnā'da (3) ḫutbe oḳumaḳ ve Mīnā günleri Mīnā'da gicelemek (4) ve vilāyetine rücūʿ eyleduḳda aġlamaḳ ve iḥrāma (5) girduġı vaḳtdan çaḳ-ı ʿAḳabe cemrelerini (6) atıncaya dek eksiksiz telbiye itmek, illā ṭavāf (7) iderken ve saʿy iderken degil ve telbiye (8) eyleduḳda üç kerre tekrārlamaḳ daḫi *"Allāhümme* (9) *ṣalli-ʿalā cemīʿi'l-enbiyāʾi ve ālihim."* dimek ve (10) eksiksiz nāfile ṭavāf itmek ve ʿarefe (11) güni Mescid-i İbrāhīm'e varup baş imām ile (12) öyle vaḳtında evvel öyleyi, ṣoñra ikindiyi (13) ḳılmaḳ ve ḳārin ve mütemettiʿ olmayana ḳurbān **[46b]** (1) itmek ve andan yimek ve ke-ẕālik ḳurbān ve mütemettiʿ (2) ḳurbānından ṣāḥibine yemek ve Müzdelife (3) vaḳfesini güneş çıḳunca uzatmaḳ ve Mīnā'dan (4) Kaʿbe'ye göçduḳda Muḥaṣṣab-nām maḥalde inüp (5) diñlenmek daḫi sünnetdir ve sünnet-i müʾekkedi (6) öẕürsüz terk eylemek kerāheti taḥrīmiyle (7) mekrūhdur ve müʾekked olmayan sünnet-i (8) müsteḥabeleri ʿöẕürsüz terk itmek kerāhet-ı (9) tenzīhīdir ve ʿöẕr ile terk itmek mekrūh

(10) degildir, ḳanġı sünnet olursa olsun. (11) **Ṭoḳuzuncı Bāb:** (12) Ve ḥaccıñ edebleri çoḳdur. İḥrāma gireceġi (13) vaḳt refīḳleriyle ḥelāllaşmaḳ ve īmānını **[47a]** (1) yeñilemek ve tırāş olmaḳ ve ḳoltuḳ (2) yolumak ve bıyıḳ ḳırḳmaḳ ve Kaʿbe şehrine (3) girmek içün ġuslitmek ve ke-ẕālik (4) Kaʿbe'ye girmek içün ve cemreleri atmaḳ (5) içün ve ṭavāf ziyāreti itmek içün ve (6) ṭavāf-ı ṣaderi itmek içün ġuslitmek (7) ve iḥrāma girduḳda ehli maʿan ise cimāʿ itmemek (8) ve zeyt yaġıyla yaġlanmamaḳ ve cemre ṭaşlarını (9) ʿArafāt'dan Müzdelife'ye gelürken yāḫūd (10) Müzdelife'de ya andan Mīnā'ya gelürken almaḳ (11) ve anları yumaḳ daḫi müsteḥabdır ve daḫi (12) on dördünci bābdan yigirmi birinci bāba varınca (13) ẕikrolunacaḳ efʿāl ki farż **[47b]** (1) ve vācib ve sünnet olmaya. Cümlesi ḥaccıñ müsteḥablarıdur. (2) **Onuncı Bāb:** (3) Baʿde'l-iḥrām cimāʿ itmek ve şehvet ile (4) öpmek ve yapışmaḳ ve fuḥuş söylemek (5) ve fısḳ ve cidāl itmek ve ḳarada olan avı (6) dutmaḳ ve avcıya göstermek ve yardım (7) itmek ve avı ṣatın almaḳ ve ṣatmaḳ ve (8) yumurdasını incitmek ve ṭīb istiʿmāl (9) itmek ve ṭırnaḳ kesmek ve saç ve ṣaḳal (10) vesāʾir beden ḳıllarından gidermek ve baş (11) ve yüz örtmek ve ʿādet üzre dikilmiş (12) esbāb geymek ve ayaḳ üstüni örter (13) ayaḳḳabı geymek ve kehle ḳatlitmek **[48a]** (1) ve atmaḳ ve başını ve ṣaḳalını ḫoş ḳoḳulı şey ile (2) yumaḳ ve ḥınna yaḳınmaḳ ve Ḥarem'iñ ḥudūdundan (3) içeri olan yaş aġacı ve aẕḫirden (4) ġayrī nebātı kesmek ḥarāmdır. Bunlardan (5) iḥtirāz itmek farżdır. Ġaflet olunmaya ve's-selām. (6) **On birinci Bāb:** (7) Ve muḥrime bedeni gireni sidr ve ṣābūn gibi (8) şey ile gidermek mekrūhdur ve ke-ẕālik (9) saç ve ṣaḳal daramaḳ ve ḳopacaḳ (10) ḳadar ve kehle ḳatlolacaḳ ḳadar şiddetle (11) ḳaşınmaḳ mekrūhdur ve ke-ẕālik ʿöẕürsüz (12) iḥrām bezlerinüñ uçlarını bağlamaḳ ve bir nesne (13) ile ilişdirmek ve yüzi üzre **[48b]** (1) yaṣdıḳ veyā ġayr esbāb üzerine yatmaḳ (2) ve ḫoş ḳoḳulı şeyʾ ḳoḳmaḳ ve ḫoş (3) ḳoḳulı nebātı yemek ve kendini bezemek ve Kaʿbe (4) örtisinüñ altına başı idḫāl itmek ve (5) içinde misk gibi ve gül ṣuyı gibi ḫoş (6) ḳoḳulı nesne olan ṭaʿāmı ve şerbeti yimek (7) ve içmek mekrūhdur. Megerki ol yeyecek (8) ve içecek ḫoş ḳoḳulı nesne ile maʿan (9) ḳaynanmış ola. Pes bu ṣuretde mekrūh (10) degildir ve bunlardan iḥtirāz itmek vācibdir. (11) **On İkinci Bāb:** (12) muḥrime cāʾīz olan eşyā beyānında Kenz-i (13) Şerḥī Zeyleʿī'de ve ġayrīde dir ki: "İḥrāmda **[49a]** (1) olana ferāceyi ve ġayr dikilmiş esbābı ʿādet (2) üzre omuzları üzerine almaḳ mubāḥdır. (3) Ellerini yeñlerine geçürmemek ve iliklememek (4) şarṭıyla ve *Tuḥfetü'l-Fuḳahā*'da ẕikrolunan (5) keyfiyyetiyle geymek ḥarāmdır." dedi ve baʿżı ʿulemā (6) mekrūhdur dimiş. Lākin evvelki ḳavl (7) eṣaḥdur ve Molla Sindī Raḥmetu'llāhi ʿaleyh (8) Menāsikinde ve daḫi ġayrlar dediler ki muḥrime (9) żarūretsiz ḥammāmda ve ġayrıda

ġuslitmek (10) ve ṣuya dalmaḳ ve balıḳ dutmaḳ ve (11) gölgede ṭurmaḳ ve aḳça kemerini ve silāḥ (12) ve bağlamaksızın ḳuşaḳ ḳuşanmaḳ (13) ve ḫātem ṭaḳmaḳ ve ṭībsiz olan **[49b]** (1) sürmeyi çekmek ve misvāḳ istiʿmāl itmek (2) ve ağıran dişi çıḳarmaḳ ve ḳırılmış ṭırnaġı (3) gidermek ve ḳan almaḳ ve sünnet olmaḳ (4) ve gözde biter ḳılı ḳoparmaḳ ve yarayı ve (5) çıbanı bağlamaḳ ve boynına muṣḥaf ve kitāb (6) ve kīse aṣmaḳ ve berdi ve ısıcaġı ve (7) yaġmurı defʿ itmek içün başına çanaḳ (8) ya ḳalḳan gibi nesne ḳomaḳ ve ellerini başına (9) ve burnına ḳomaḳ ve kāh yüzüni ve (10) kāh bir yüzüni yastıḳ üzerine ḳoyup (11) yatmaḳ ve ḳulaḳlarını örtmek ve iḥrāmda (12) olmayanıñ ṭutup boġazladuġı av etinden (13) yemek daḫi mubāḥdır. Eger muḥrim dutmaġa **[50a]** (1) emritmediyse ve aña yardım itmediyse (2) ve ke-ẕālik zeytūn ve zeytūn yaġı yemek mubāḥdır (3) ammā zeyt yaġıyla ve şırlaġan ile yaġlanmaḳ (4) cāʾīz degildir. Megerki aġrı içün ola (5) ve avlanmaḳ ve ṭavuḳ ve ḳoyun ve ṣıġır (6) ve ġayr ehli olan ḥayvānı boġazlamaḳ ve (7) ḳıl ḳopmayacaḳ ḳadar yavaşça ḳaşınmaḳ (8) ve Ḥarem'iñ ḥudūdundan ṭaşra olan yaş (9) aġacı ve nebātı kesmek ve başını ve yüzüni (10) örtmemek şarṭıyla yorġan ve velense (11) gibi esbāb içine bürünmek ve aynaya (12) baḳmaḳ ve düşmān ile dögüşmek ve (13) pire ve çaylaḳ ve ḳuduz kelb ve yılan **[50b]** (1) ve ʿaḳreb ve sıçan ve sivrisinek ve taḫta (2) biti ve kene ve muḥrim üzerine gelen canavārı (3) bilā-ḳatl defʿi mümkin olmazsa ḳatlitmek (4) mubāḥdır. *Va'llāhu Teʿālā eʿlemu hedānī li'llāhi Teʿālā* (5) *ve iyyāküm meʿa sāʾiri'l-Müslimīne limā yuḥibbu ve yerāhu* (6) *āmīn Rabbe'l-ʿālemīn.* (7) **On Üçünci Bāb:** (8) Mīḳātlar ve daḫi Ḥarem'iñ ve Ḥill'iñ ve Āfāḳ'uñ (9) miṣālleri beyānındadur. Bilgil ki Şām (10) cānibinde Kaʿbe'ye gelenler ʿAlī ḳuyılarına yāḫūd (11) Rābiġ'e vāṣıl olduḳlarında ve Mışır cānibinden (12) gelenler daḫi Rābiġ'e geldıḳlarında ve Yemen cānibinden (13) gelenler Yelemlem'e geldıḳlarında ve ʿIrāḳ cānibinden **[51a]** (1) gelenler Ẕāt-ı ʿIrḳ'a geldıḳlarında ve ḫilāf (2) yerden gelenler bunlarıñ birinüñ berāberine (3) geldıḳlarında iḥrāmlanup Mīḳāt'ı iḥrāmsız (4) geçmemek vācibdür ve eger Mīḳāt'a gelmeden (5) iḥrāmlanursa daḫi evlādır ṣabrı olanlara. (6) Lākin şevvāl ayı girduḳdan ṣoñra olmaḳ (7) şarṭıyla ve şevvālden evvel iḥrāmlanmaḳ (8) mekrūhdur ve bilgil ki Beytu'llāh'ıñ ʿinde'llāhi (9) Teʿālā ḳadri ʿaẓīm olduġı-çün Ḥaḳ Teʿālā (10) anı iki ḫavl ile iḫāṭa eyledi ki biri (11) Ḥarem'dir ki Kaʿbe'den ʿumre getürmege (12) çıḳdıḳları Tenʿīm-nām maḥalden çaḳ-ı ʿArafāt'a (13) ḳarīb olan mīllere varınca pes Mīnā **[51b]** (1) ve Müzdelife, Harem'dedir ve Cidde ṭarafında (2) Bīr-i Şümeys'e varıncaya dekdir aṣl ismi (3) Ḥudeybiye'dir ve Vadi'l-ʿAbbas ṭarafında (4) Ciʾrāne'ye varıncaya dekdir. Ḥuneyne yolundan (5) ve bu ḥudūdlardan ẕikrolunan Mīḳātlar (6) baʿżı iḥrāma girecek yerlere

varınca (7) Mekke'niñ iki ḥavlidür ve evvelki ḥavlinüñ (8) ismi Ḥaremʿdir ve ikincinüñ ismi Ḥill'dür (9) ve ikinci ḥavlinüñ ṭaşrasına Āfāḳ (10) dirler. Miṣāli budur: **[52a]**

Görsel 3.1. Kâbe ve çevresinin planı

[52b] (1) ve Şām ve Rūm ve Mışır cānibinde olan kimesne (2) bu miṣāli āḫara añlatmaḳ murād eyleduḳda kendisi (3) ḳıbleye ṭura ve bu ṣaḥīfeyi öñüne ḳoyup (4) altun oluḳ dāiʾresi kendinden ṭarafa ola. (5) Ṣoñra bir bir Mīḳātları ve ġayrları parmaġıyla (6) göstere ve's-selām. Ḥażret-i Allāh celle celālühü (7) görmeyenlere ve görenlere yine görmek müyesser (8) eylesün *bi-luṭfihi āmīn Rabbe'l-ʿālemīn.* (9) **On Dördünci Bāb:** (10) Bilgil ki sünnet üzre iḥrāmlanmaḳ oldur ki (11) ibtidā ābdest ala ve ġuslitmek efḍaldır. (12) Egerçi ḥayż ve nifās üzre ʿavret daḫi (13) olursa ve ṭırnaḳlarını kese ve bıyıḳlarını **[53a]** (1) ḳırḳa ve ḳoltuḳ ve ḳasıḳ ḳıllarını izāle (2) ide ve ḫatunı maʿan ise ḳable'l-ġusl (3) cimāʿ ide ve eyüce ḳoḳulı şey istiʿmāl (4) ide ve zeyt yaġıyla yaġlana ve misvāk (5) dutuna ve saçını ve ṣaḳalını daraya (6) ve incinişduġı ādemler ile barışup ḥelāllaşa (7) ve cemīʿ günehlerden rücūʿ idüp tevbe ide (8) ve īmānını yeñileye: "Āmentü bi'llāhi ilā-āhirihi." dimek ile (9) yāḫūd "Peyġamberimüz Muḥammed ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem (10) ḥażretlerinüñ cemīʿ ḫaber virdiklerine inandım." (11) dimek ile dikilmiş esbāblarını çıḳarup (12) ve bir beyāż peştemāl ḳuşanup ve birini (13) omuzları üzerine ala. Ṣoñra Allāh Teʿālā'ya **[53b]** (1) iki rekʿat yāḫūd daḫi ziyāde namāz ḳıla (2) ve el ḳaldurup Ḥaḳ Teʿālā'ya ḥamd ü ṣenā (3) ve enbiyāya ṣalavāt ve kendine vesāʾir (4) müʾminlere ḫayr duʿā ide. Ṣoñra iḥrāmına (5) girüp ḥacca şürūʿ itmegi ḳalbiyle niyyet (6) idüp ve lisānıyla: *"Allāhümme innī ürīdül-ḥacce* (7) *fe-yesserehü lī ve teḳabbelehü minnī Allāhümme lebbeyk lebbeyke* (8) *lebbeyke lā-şerīke leke lebbeyk. İnne'l-ḥamde* (9) *ve'n-niʿmete leke ve'l-mülk, lā-şerīke lek."* diye (10) ve eger ol vaḳt namāz ḳılmaḳ mekrūh ise (11) namāz ḳılmayup duʿa ile iktifā ide ve (12) bilgil ki iḥrāma girüldüġı yerde ve (13) ʿArafāt'da ʿavāmıñ elleriyle ḳum cemʿ idüp **[54a]** (1) "Bu filān içün ve bu filān içün olsun." (2) deyüp ve anları çaġırmaları kitāba (3) muḫālif fiʿldir. Meşrūʿ ve maṭlūb olan (4) duʿādır ve eger: *"Lebbeyk ilā-āḫirihi"* dimeyüp (5) lākin anuñ yerine: *"Lā-ilāhe illa'llāh"* dise yāḫūd (6) *"Subḥāna'llāh"* yāḫūd *"Allāhu ekber"* dise (7) cāʾizdür. Nitekim ẕikrolundı. Ḫuşūşan (8) dili dönmeyenlere pes niyyet idüp *"Lebbeyk"*(9) didügi sāʿat iḥrāmlanmış olur. İmdi (10) onuncı bābda ve on birinci bābda ẕikrolunan (11) ḥarāmlardan ve mekrūhlardan ḥaẕer üzre ola (12) ve ṣabāḥ vaḳtı ve aḫşam vaḳtı ve yüce (13) yerlere ve alçaḳ vādīlere ve ādemlere **[54b]** (1) uġraduḳça ve namāzlar ardınca refʿ-i ṣavtla (2) çoḳ çoḳ telbiye iderek Kaʿbe'ye gide (3) ve Ḥarem ḥudūdına vāṣıl olduḳda ḳolayına (4) gelirse ġuslidüp ve namāz ḳılup (5) duʿā ide. Ṣoñra bu duʿā ile duʿā iderek (6) ḥudūd-ı Ḥarem'i geçe*: "Allāhümme inne hāẕā ḥarāmüke* (7) *ve emnüke fe-ḥarramenī ʿale'n-nāri ve āminni min-ʿaẕābike* (8) *yevme tebʿaṯü ibādeke vecʿalnī min-evliyāʾike* (9) *ve ehli ṭāʿatike bi-ḥürmeti'l-Enbiyāʾi*

ʿaleyhimü'ṣ- (10) *ṣalātu ve's-selām."* diye ve Kaʿbe şehrini (11) görduḳda: *"Allāhümme'c-cʿallī bihā ḳarāren* (12) *verzuḳnī fīhā rızḳen ḥalālen Rabbenā ātinā* (13) *fi'd-dünyā ḥaseneten ve fi'l-āhireti ḥaseneten veḳinā* **[55a]** (1) *ʿaẕābe'n-nārī. Allāhümme innī es'elüke min-ġayri* (2) *māes'eleke minhu Muḥammedü ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem."* (3) diyüp ve Beytu'llāh'ıñ celāllıġını mülāḥaẓa (4) idüp ve ḫuşūʿ ile ve tevāżuʿ ile ve (5) tekbīr ve tehlīl ve enbiyāya ṣalavāt ve telbiye (6) iderek şehre girüp bir emīn yere esbābını (7) ḳoduḳdan ṣoñra ġuslidüp yāḫūd (8) ābdest alup ve iʿtikāf niyyetine Bāb-ı (9) Selām'dan Ḥarem-i Şerīf'e gire. Telbiyeyi ḳaṭʿ (10) ide ve Beytu'llāh'ı görduḳda üç kerre: (11) *"Allāhu ekber"* ve üç kerre: *"Lā-ilāhe illa'llāh"* diye (12) ṣoñra*: "Allāhümme zid beyteke hāẕā teşrīfen ve* (13) *taʿẓīmen ve mehābeten ve zid men-şerrefehu ve ʿaẓẓemehü* **[55b]** (1) *teşrīfen ve taʿẓīmen ve mehābeten."* deyüp ve kendine (2) vesā'ir ehl-i īmāna ḫayr duʿā ide ve bu duʿāda (3) "El ḳaldırmasun." dedi baʿżı ʿulemā ve baʿżı (4) ʿulemā "Ḳaldırsın, cā'izdir." dedi. Ṣoñra (5) üzerindeki iḥrām bezüñ bir ṭarafını ṣaġ (6) ḳoltuġı altından alup ve ṣol omuzı (7) üzerine ata. Ṣoñra Kaʿbe ḳapusına (8) ḳarīb olan Kaʿbe'nüñ köşesine vara ki (9) Ḥacer-i Esved ol köşededir ve namāza el (10) ḳaldurur gibi el ḳaldurub daḫi *"Allāhu ekber* (11) *lā-ilāhe illa'llāh Allāhümme ṣalli ʿalā cemīʿi'l-enbiyā'i* (12) *ve ālihim"* deyüp ve ellerini Ḥacer üzerine (13) ḳoyup ve iki eli arasından Ḥacer'i öpe **[56a]** (1) ve eger izdiḥāmdan Ḥacer'e ḳarīb varamazsa (2) elini uzadup ve Ḥacer'e degire ve elini (3) öpüp yüzüne süre daḫi ziyāde izdiḥām (4) olup ādemler eẕiyyet itmeyince Ḥacer'e varılmazsa (5) uzaḳdan elleri ayasıyla işāret (6) idüp ve ellerini öpüp ve ṭavāf itmege (7) niyyet idüp kendinüñ ṣağına Kaʿbe (8) ḳapusından ṭarafa gidüp oluḳ öñündeki (9) dā'irenüñ ardından: *"Subḥāna'llāhı ve'l-ḥamdü* (10) *li'llāhi ve lā-ilāhe illa'llāh ve Allāhu ekber ve* (11) *lā-ḥavle ve lā-ḳuvvete illā bi'llāhi'l-ʿaliyyi'l-ʿaẓīm"* (12) diyerek ṭolaşup yine Ḥacer'e gele ve (13) evvelki gibi Ḥacer'i öpe yāḫūd işāret **[56b]** (1) ide. Ṣoñra buña göre altı kerre daḫi ṭolaşa. (2) Üç evvelki ṭolaşmaġı yele yele ve ṣaġ (3) ḳolını ṣala ṣala ide ve dördüni te'enniyle (4) ide. Ṣoñra Ḥacer ile ḳapu arasındaki (5) dīvāra gele, göksüni dayayup duʿā ide. (6) Aña mültezem dirler. Ṣoñra ḳapu ḳarşusındaki (7) Maḳām-ı İbrāhīm'e vara ve iḥrām bezini iki (8) omuzları üzre alup iki rekʿat ṭavāf (9) namāzı ḳıla. Evlā budur ve ġayr yirde (10) ḳılursa cā'izdür ve bilgil ki ṣabāḥ (11) yeri aġardıḳdan ṣoñra çaḳ-ı güneş (12) ṭoġup bir mızrāḳ boyı ḳalḳınca ve (13) daḫi güneş zevālde iken ve kişi ikindi **[57a]** (1) ikindi namāzını ḳıldıḳdan ṣoñra çaḳ-ı (2) güneş batup aḫşamı ḳılınca nāfile (3) namāzı ḳılmaḳ ve ṭavāf namāzını ḳılmaḳ (4) cā'iz degildir. Pes bu aralıḳda da ṭavāf (5) iderse ṭavāf namāzını te'ḫīr idüp (6) vaḳt-

ı mubāḥda ḳıla. Ḳaç ṭavāf iderse (7) her ṭavāfa iki rekʿat namāz ḳıla daḫi (8) bilgil ki kişi gerek Beytu'llāh'ıñ yanında (9) olsun gerek Beytu'llāh görünmez yerde (10) olsun Beytu'llāh'a teveccüh idüp (11) namāza ṭurduḳda böyle iʿtiḳād itmek (12) gerek ki ḳıble Kaʿbetu'llāh'ın yeridür. Yeriñ (13) nihāyet bulduġı yerden çaḳ-ı göke varınca **[57b]** (1) ve eger böyle iʿtiḳād itmeyüp belki ḳıble (2) Kaʿbe'nüñ bināsıdır deyü iʿtiḳād iderse (3) bu iʿtiḳad bāṭıldur. Pes andan rücūʿ itmek (4) vācibdür ve mādāmki ol iʿtiḳādda (5) idi, ḳıldıġı farżları tekrār ḳılmaḳ farż (6) olur, ġaflet olunmaya. Zīrā bu muṣībete (7) çoḳ kimse uġradı. Ḥattā baʿżı ʿulemā (8) daḫi uġradı. İmdi bu mesʾeleyi eşiden (9) müʾmin ḳarındaşlar eşitmeyenlere ḫaber (10) virüñiz. Ṣevāb-ı ʿaẓīmdür ve ṭavāf namāzını (11) ḳıldıḳdan ṣoñra yine vara, Ḥacer'i öpe (12) ve izdiḥām ise işāret ide. (13) **On Beşinci Bāb: [58a]** (1) Ṣoñra iḥrām bezini yine ṣaġ ḳoltuġı (2) altından alup ṣol omuzı üzre (3) ata ve Mescid-i Ḥarem'iñ Ṣafā ḳapusından (4) çıḳup Ṣafā'ya vara. Üzerine çıḳa.[11] (5) Kaʿbe'ye teveccüh ide ve üç kerre: *"Lā-ilāhe illa'llāh."* (6) diye ve bir kerre: *"Lebbeyk ilā-āḫirihi"* diye. Ṣoñra: (7) *"Allāhümme ṣalli ʿalā-cemīʿi'l-enbiyāʾi ve ālihim"* deyüp (8) ve el ḳaldurup duʿā ide. Ṣoñra: *"Subḥāna'* (9) *llāh ve'l-ḥamdü'llāh ve lā-ilāhe illa'llāh ve Allāhu* (10) *ekber ve lā-ḥavle ve lā-ḳuvvete illā bi'llāhi'l-ʿaliyyi'l-* (11) *āẓīm."* diyerek ve daḫi murād eyledügi (12) duʿā ile duʿā iderek teʾenniyle Merve cānibine (13) gide ve Kaʿbe Ḥareminüñ dīvārına muttaṣıl **[58b]** (1) olan iki mīlleriñ evvelkisine vāṣıl olduḳda (2) andan çaḳ-ı ikinci mīle varınca segirderek (3) geçe. Ṣoñra yine teʾenniyle gide ve Merve'ye (4) vāṣıl olduḳda anıñ daḫi üzerine çıḳa (5) ve üç kerre: *"Allāhu ekber"* ve üç kerre *"Lā-ilāhe illa'* (6) *llāh."* diye ve telbiye ide ve enbiyāya ṣalavāt (7) getüre ve el ḳaldurup duʿā ide. Buña (8) bir şavṭ dirler. İmdi buña göre altı daḫi (9) şavṭ ide. Pes yedincisi Merve'de tamām (10) olur ve baʿde'l-itmām duʿā idüp menziline (11) gide, iḥrāmda ṭura ve eksiksiz telbiye (12) ide ve nāfile ṭavāf ide. Zīrā Āfāḳ'dan (13) gelenler ḥaḳḳında namāzdan efḍaldır ve bu ṭavāflarda yelmeye. **[59a]** (1) **On Altıncı Bāb:** (2) Kaʿbe'den Mīnā'ya çıḳmaḳ ve ʿArafāt'da vaḳfeye (3) ṭurmaḳ beyānında ve ẕī'l-ḥicceniñ yedinci (4) güni Mescid-i Ḥarem'de öyle namāzını ḳıla (5) ve ḫutbeyi diñleye ve sekizinci güni baʿde (6) ṭulūʿü'ş-şems Mīnā'ya gidüp Mescid-i Ḫayf'a (7) ḳarīb ḳona. Öyleyi ve ikindiyi ve aḫşamı (8) ve yatsıyı ve ʿarefe günüñ ṣabāḥını anda ḳıla (9) ve baʿde ṭulūʿü'ş-şems ʿArafāt'a giderken (10) ṣaġda olan ṭaġ etegindeki yoldan (11) ʿArafāt'a gidüp anda ḳona ve ḥayvānına (12) ṣu virüp ve ḳarnını ṭoyura ve kendi (13) ḳarnını daḫi ṭoyura. Oruçlı degil ise **[59b]** (1) ve

[11] Der-kenarda yazılmış: "üç kerre 'Allāhu ekber' diye"

anda olana oruç ṭutmaḳ mekrūh degildir. (2) Eger ṣabırlı ādem ise ve baʿde zevāli'ş-şems (3) ġuslidüp yāḫūd ābdest alup Mescid-i (4) İbrāhīm'e gide. Baş imām ile evvel öyleyi (5) ṣoñra ikindiyi öyle vaḳtında ḳıla. Bir (6) eẕān ve iki ḳāmet ile ve aralarında sünnet (7) ve nāfile ḳılmaya. Zīrā mekrūhdur ve imāma (8) yetişmeyenler ve Mescid-i İbrāhīm'e gitmeyenler (9) ikindinüñ vaḳti girmeyince ikindiyi ḳılmayalar. (10) Ṣoñra ʿArafāt'a gelüp esbāblarını cemʿ idüp (11) yüklede ve ḥayvānına binüp Cebel-i ʿArafāt'a (12) ḳarīb ḳıbleye yönelüp vaḳfeye ṭura. El (13) ḳaldurup Ḥaḳ Teʿālā'ya ḥamd ü ṣenā ve bu niʾmete **[60a]** (1) vāṣıl olduġına şükride ve daḫi tekbīr (2) ü tehlīl ü telbiye ide ve enbiyāya ṣalavāt (3) getüre ve ḳuvvet-i recā-yı icābetle duʿā ide. (4) Kendi içün vesāʾir aḳrabā ve aṣdiḳā ve kendi (5) üzerine ḥaḳḳı olanlar ve eyligi olanlar (6) içün ve ʿasker-i İslām selāmetligi içün (7) ve kāfir elinde esīr olanlar ḫalāṣı içün (8) ve īmānları maḥfūẓ olmaḳ içün ve daḫi (9) sāʾir ehl-i īmānıñ iḥyāsı ve emvātı içün (10) ḫayr duʿā ide ve kendi ḳabāyiḥlerini ve (11) taḳṣīrātını teẕkīr idüp aġlaya, ʿAlāmet-i (12) ḳabūldur ve eger ḥayvānı yoḳ ise ḳādir (13) olduġı ḳadar ayaḳ üzre ṭura ve Ḥaḳ Teʿālā'ya **[60b]** (1) ḥamd ü ṣenā ve enbiyāya ṣalavāt getürduḳdan (2) ṣoñra*: "Lā-ilāhe illa'llāhu vaḥdehu lā-şerīke leh* (3) *lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve ʿalā külli şeyʾin* (4) *ḳadīr. Allāhümme'cʿal fī-semʿī nūran ve fī-* (5) *baṣarī nūran ve fī ḳalbī nūran. Allāhümme'ş-raḥ* (6) *ṣadrī ve yessirlī emrī. Allāhümme innī* (7) *eʿūẕü bike min-vesvāsi'ṣ-ṣudūr. Ve min-* (8) *şettāti'l-umūr. Ve min-şerri fitneti'l-Ḳabri* (9) *ve min-şerri mā-yelicu fī'l-leyli ve'n-nehāri ve min-* (10) *şerri mā tuhibbu bihi'r-riyāḥi ve min-şerri bevāīfu'd-* (11) *duhūri Resūlu'llāhi ʿaleyhi'ṣ-ṣalātu ve's-selām."* (12) ve daḫi cemīʿ enbiyānuñ ʿarefe güni etdükleri (13) duʿā budur dedi ve gürūh gürūh ẕikrolunanlara **[61a]** (1) duʿā ide ve ḳable'd-duʿā Ḳurʾān oḳuyup (2) ṣevābını anlara hībe ide. Zīrā icābete (3) aḳreb ve ṣevābı ezyeddür. Ḫuṣūṣan üç (4) İḫlāṣ oḳursa. Tütün içmek ile (5) ve laḳlaḳa ile ve eṭrāfı seyritmek ile ve (6) ġaflet ile ol iki üç sāʿat zamānı (7) żāyiʿ itmeyesiz. Zīrā ehliñi sefīl ve (8) kendüñi ġarīb idüp ve bu deñli mālı ḫarc (9) idüp ve bu deñli ḥayvānları yormaḳ ve bu (10) deñli meşaḳḳatı çekmek bu murāda irmek içün (11) idi. Pes bunuñ biraz vaḳtı żāyiʿ olmaḳ (12) büyük ziyāndır ve şeyṭāñ ʿaleyhi'l-laʿne'nüñ (13) ḥaẕẕı köşesidür ve anı maḳhūr itmek **[61b]** (1) üzerimüze vācib ve anı mesrūr idüp (2) sevindirmek ḥarām olduġı saña maʿlūmdur. (3) Resūlu'llāh ʿaleyhi's-selām ḥażretleri ümmetine (4) beşāret idüp buyurdı ki: *"Men-ḥafiẓe* (5) *lisānehu ve semʿehu ve beṣerahu yevme ʿarafeti ġufire* (6) *lehu min-ʿarafeti ilā-ʿarafeti"* yaʿnī: "Her kim ki (7) ʿarefe güni dilini ve gözüni ve ḳulaġını menhīlerden (8) ḥıfẓiderse tā gelecek ʿarefe günine (9) varınca yarlıġanur." dedi. İmdi bu beşāreti (10) ḳabūl ve bu

mertebeye nāʾil olmaḳ ḳaṣdına ʿarefe (11) güni kendüñizi menhīlerden ḥıfżeyleñiz ki (12) bu niʿmete vāṣıl olasız. Her ḳanda olursañız (13) gerek ʿArafāt'da gerek ġayrīde, zīrā Resūlu'llāh'ıñ **[62a]** (1) kelām-ı şerīfi muṭlaḳdır. Ḥażret-i Allāh cümlemize (2) tevfīḳ eylesün, bi-luṭfihi āmīn (3) **On Yedinci Bāb:** (4) Ve baʿde ġurūbi'ş-şems Müzdelife'ye rücūʿ (5) idüp teʾenniyle gide ve ġāyetle ḥaẕer (6) idüp kimseye eẕiyyet itmeye ve ʿArafāt'ıñ (7) ḥudūdı içün naṣbolunan mīller arasından (8) geçmege cehd itmeyeler. Zīrā anlarıñ arasından (9) geçmek sünnet degildir. Anlar ṣoñradan (10) iḥdāṯdır ve aḫşamı ʿArafāt'da ve Müzdelife (11) yolında ḳılmayup Müzdelife'de yatsı vaḳtında (12) ḳıla ve telbiye ve ẕikru'llāh ve ṣalavāt (13) iderek Müzdelife'ye varup anda olan **[62b]** (1) Mescid-i Şerīf'iñ ṭarafındaki Cebel-i Ḳuzaḥ'a (2) ḳarīb ḳona ve ġayr yirde ḳonarsa (3) cāʾizdür. İllā Mīnā ile Müzdelife arasındaki (4) Baṭın-ı Muḥasser-nām maḥalde cāʾiz degildir (5) ve bir eẕān bir ḳāmet ile evvel aḫşāmı (6) ṣoñra yatsıyı ḳıla. Yalıñız daḫi ḳılursa (7) böyle ḳılsun ve aralarında sünnet ve nāfile (8) ḳılmaya ve eger ḳılursa yāḫūd bir şeyʾ ile (9) meşġūl olursa yatsıya daḫi ḳāmet (10) itsün ve ḳādir olduġı ḳadar ol (11) mübārek giceyi ol mübārek mekānda iḥyā ide. (12) Bir sāʿat daḫi olursa ve ḳırḳ ṭoḳuz (13) cemre ṭaşlarını ʿArafāt'dan gelürken **[63a]** (1) yāḫūd Müzdelife'de ya Müzdelife'den Mīnā'ya (2) giderken almaḳ müsteḥabdır ve Mīnā'da (3) alursa beʾis yoḳdur. Lākin cemreler ʿindinde (4) almaḳ mekrūhdur ve eger ehl-i Mekke gibi (5) Mīnā'da dört gün ṭurursa yetmiş ṭaş (6) ala ve her ṭaş orta baḳla dānesi ḳadar (7) ola ve eger daḫi büyük veyā daḫi küçük (8) olursa cāʾizdür ve ṭañ yeri aġardıḳda (9) ṣabāḥı anda ḳılup vaḳfeye ṭura. (10) Yaʿnī duʿā ile meşġūl ola ve ortalıḳ (11) aġardıḳda Mīnā'ya rücūʿ ide. Baṭın-ı Muḥasser'e (12) uġradıḳda pek pek sürʿat ile geçe. (13) **On Sekizinci Bāb: [63b]** (1) Ve Mīnā'ya vāṣıl olduḳda: *"Allāhümme inne hāẕā* (2) *minen ḳad eteytuhā ve ene ʿabduke ve ebnu ʿabdike* (3) *esʾelüke en-temünne ʿaleyye bimā menente bihi ʿalā* (4) *evliyāʾike Allāhümme innī eʿūẕü bike mine'l-ḥirme* (5) *ve'l-muṣībeti fī-dīni yā erḥeme'r-rāḥimīn* (6) *el-ḥamdüli'l-llāhi'l-lleẕi belleġenī minen muʿāfen"* deyüp (7) ve anda ḳonup ṭavarınuñ ḳaydını gördukdan (8) ṣoñra yedi yunmuş pākça ṭaşlar maʿan (9) alup ve telbiye iderek ʿAḳabe'ye gide. (10) Beş arşun ḳadar ya daḫi uzaḳ ṭurup (11) ṣaġ elinüñ baş parmaġıyla ve ṣalavāt (12) parmaġıyla her ne şekl ṭutarsa dutup (13) bir bir andaki dīvārıñ dibine rıżāʾen li'llāhi Teʿālā **[64a]** (1) ve şeyṭāna körlük ata ve evvelki ṭaş (2) atduġı gibi: *"Lebbeyk"* dimegi ḳaṭʿ idüp ayrıḳ (3) dimeye. Ġayr eẕkārıyla ve ṣalavāt ile (4) ve Ḳurʾān oḳumaḳ ile meşġūl ola ve (5) her ṭaşı atarken: *"Bismi'llāhi Allāhu Ekber* (6) *raġmen li'ş-şeyṭāni ve ḥizbihi ve rıżan li'r-Raḥmān"* (7) diye ve yuḳarudan aşaġa atmaḳ mekrūhdur (8) ve beş arşundan daḫi

ḳarīb ṭurub atarsa (9) cāʾiz degildir. Zīrā bu bıraḳmaḳdır, atmaḳ (10) degildir ve atduġı ṭaş insāna ya ḥayvāna (11) doḳunup geri dönerse cāʾiz olmaz. Pes (12) anuñ yerine ġayr ṭaş atsun ve eger elinde (13) ṭaş ḳalmadıysa anda olan ṭaşlardan **[64b]** (1) alup ata. Beʾis yoḳdur ve izdiḥāmdan (2) elindeki ṭaşlar düşerse daḫi andaki (3) ṭaşlardan alup ata, cāʾizdür. Ammā oraya (4) ṭaşsız gidüp ve andaki ṭaşlardan (5) alup atmaḳ mekrūhdur. Zīrā rivāyet (6) olunur ki maḳbūl olan ṭaş göke çekilür (7) ve ḳıyāmetde ṣāḥibinüñ mīzānına ḳonır. (8) Pes bu rivāyete göre anda ḳalan ṭaşlar (9) merdūddur ve niyyeti anda olan dīvārıñ (10) dibine atmaḳ ola. Zīrā ol dīvār ʿalāmetdir (11) ve Maḥalli'r-Remy anuñ dibidür. Ḥattā ki (12) atduġıñ ṭaş dīvāra urup geri (13) dönse eger bir arşun ḳadar uzaḳ **[65a]** (1) düşerse cāʾiz olmaz ve andan yaḳın düşerse (2) cāʾizdür. Ammā ibtidā dīvār dibine düşüp (3) geri dönerse cāʾizdür. Egerçi bir arşundan (4) daḫi uzaḳ olursa ve eger kişi pek (5) ḫaste olup bir ḥāl ile varup cemreleri (6) atmaġa ḳādir olmazsa bir ādemi vekīl naṣb (7) idüp ṭaşları attura ve ʿaḳlı başında (8) degil ise refīḳlerinden biri andan ötüri (9) atsun ve ḫasteyi anda iḥżār itmek (10) lāzım degildir. Keẕā fi'l-muḥīṭ ammā kendi (11) atmaġa ḳādir iken vekīle attırmaḳ cāʾiz (12) degildir. **On Toḳuzuncı Bāb**: (13) Ve cemre ṭaşlarını atdıḳdan ṣoñra ḳonaġa **[65b]** (1) gele ve murād iderse ḳurbān itsün. (2) Zīrā yalıñız ḥac iḥrāmıyla gelene ḳurbān (3) itmek vācib degildir ve müsteḥab oldur ki (4) ibtidā ḥayvāna ṣu vire ve öñ ayaḳlarıyla (5) bir ard ayaġını baġlaya ve ḳıbleye yönelde (6) ve elinden gelirse kendi boġazlaya ve illā (7) ġayra boġazladup ve kendi ḥāżır ola (8) ve ezberinde ise: *"İnnī veccehtu vechiye li'lleẕī* (9) *feṭara's-semāvāti ve'l-arḍa ḥanīfen muslimen* (10) *ve mā-ene mine'l-müşrikīn. İnne ṣalātī ve* (11) *nusukī ve maḥyāye ve memātī li'llāhi Rabbi'l-ʿālemīne.* (12) *Lā-şerike lehu ve bi-ẕālike umirtu ve ene mine'l-* (13) *Müslimīn. Allāhümme teḳabbel minnī hāẕe'n-nusuke* **[66a]** (1) *vecʿalhā ḳurbānen livechike'l-kerīm ve aẓẓım* (2) *ecrī ʿaleyhā."* diye ve yüzinden oḳursa (3) cāʾizdür. Ṣoñra: *"Bismi'llāhi Allāhu ekber"* (4) deyüp bıçaḳ kemuġa varınca boġazlaya (5) ve yalñız: *"Bismi'llāh"* dimek cāʾizdür ve: (6) *"Bismi'llāhi Allāhu ekber"* dimek evlādur (7) ve ẕikrolunan: dimek (8) daḫi evlādır ve boġazlamadan fuḳarāya virmek (9) cāʾiz degildir ve fuḳarā yedi olmaḳ ve Kaʿbe (10) fuḳarāsı olmaḳ şarṭ degildir ve aḳan ḳanı (11) turāb ile örte ve ḥayvān ölmeden (12) dalaġını kesmek ve ḳanġırub gerdānını ḳırmaḳ (13) ve ayaġından çekmek ve ṣoymaḳ ve üfürmek **[66b]** (1) ve fuḳarāya virmek ve ġayr ḥayvān baḳarken (2) boġazlamaḳ ve ḳarşusında bıçaḳ biletmek (3) ve kesmez bıçaḳ ile boġazlamaḳ mekrūhdur. (4) Bunları iden günehkār olur ve bu ḳurbāndan (5) ṣāḥibine yemek ve ġanīye virmek ve faḳīre (6) virmek cāʾizdür ve bayrām ḳurbānı gibi (7) bu ḳurbān ve daḫi sāʾir müteʿalliḳ olan (8)

ḳurbānlar ʿayblardan berī olmaḳ şarṭdur ve’s-selām. (9) **Yigirminci Bāb:** (10) Ḳurbāndan ṣoñra tırāş ola ve bilgil ki (11) berber kendisi tırāş olup iḥrāmdan (12) çıḳmadan ʿAḳabe’ye cemreleri atup iḥrāmdan (13) çıḳmaġı murād idenleri tırāş itmek cāʾizdür **[67a]** (1) bilā-ḫilāf zīrā bu tırāş vācibdür, cināyet (2) degildür ve eger saçlı kişi ise parmaḳ (3) boġumı boyınca saçıñ ucundan kese. (4) Tırāş yerine ḳāʾimdür ve eger saçıñ dört (5) bölüginüñ bir bölügin ucını keserse yāḫūd (6) başınuñ rubʿunı tırāş iderse kifāyet (7) ider ve eksik olursa kifāyet itmez. (8) Egerçi ʿavret daḫi olursa ve müsteḥabdur ki (9) ṭırnaḳların daḫi kese ve saç ile maʿan (10) ayaḳ başmaz pākça yere defnide ve tırāş (11) olacaġı vaḳt: *“el-ḥamduli’llāhi ʿalā mā-hedānā* (12) *ve enʿame ʿaleynā Allāhümme hāẕihi nāṣiyetī bi-yedike* (13) *fe-teḳabbel minnī veġfirlī ẕunūbī. Allāhümmek’tublī* **[67b]** (1) *bi-külli şeʿretin ḥaseneten vemḥu ʿannī seyyiʾeten verfeʿlī* (2) *bihā dereceten. Allāhümmeġfirlī ve’l-muḥalliḳīne* (3) *ve’l-muḳaṣṣirīne yā vāsiʿe’l-Maġfireti āmīn.”* diye (4) ve tırāşdan ṣoñra: *“el-ḥamdü’llāhi’l-leẕī ḳażā* (5) *ʿannā nusukenā Allāhümme zidnā īmānen ve yaḳīnen”* (6) diye ve eger bu duʿā ile duʿā itmeyüp kendi (7) dilince Ḥaḳ Teʾālā’ya ḥamd ü ṣenā ve şükridüp (8) duʿā iderse cāʾizdür ve tırāş olduḳdan (9) ṣoñra cimāʿ ile ṭībden mā-ada iḥrāmuñ (10) ḥarām eyledügi cemīʿ eşyā kendine ḥelāl olur. (11) **Yigirmi Birinci Bāb:** (12) Ve tırāşdan ṣoñra ol gün ki bayrāmıñ (13) evvel günidür yāḫūd irtesi gün ya daḫi **[68a]** (1) irtesi gün Kaʾbe’ye vara. Farż olan ṭavāf (2) ziyāreti ide ve bu ṭavāfda yelmeye ve Ṣafā (3) Merve arasında saʿy itmeye. Megerki ṭaşradan (4) gelduḳda ṭavāf ve saʿy itmeden doġrı (5) ʿArafāt’a çıḳmış ola ve bu ṭavāfdan ṣoñra (6) ḥelāliyle cimāʿ itmek ve ṭīb istiʿmāl (7) itmek daḫi ḥelāl olur ve ẕikrolan (8) üç günden ṣoñra bu ṭavāfı iderse (9) ḳurbān vācib olur ve evvelki gün ṭavāf (10) itmek evlādır ve baʿde’ṭ-ṭavāf yine Mīnā’ya (11) gele ve bayrāmıñ ikinci güni baʿde zevāli’ş- (12) şems yigirmi bir taş maʿan alup Mescidü’l- (13) Ḫayf ṭarafındaki cemreye vara ve ẕikr **[68b]** (1) olunduġı gibice yedi ṭaş ata. Ṣoñra (2) el ḳaldurup Ḥaḳ Teʿālā’ya ḥamd ü ṣenā (3) ve enbiyāya ṣalavāt ve daḫi duʿā ve istiġfār (4) ide. Ṣoñra ol cemre ile cemre-i ʿAḳabe (5) beynindeki cemreye vara. Yedi ṭaş ata (6) ve öylece duʿā ide. Ṣoñra cemre-i ʿAḳabe’ye (7) vara. Yedi ṭaş ata ve duʿā itmeyüp (8) menziline gide ve bayrāmıñ üçünci güni (9) baʿde zevāli’ş-şems yine böylece ata ve ol (10) gün güneş baṭmadan Kaʿbe’ye göçe ve (11) dördünci gün Mīnā’da ṣabāḥlarsa yine (12) böylece ata. Lākin dördünci gün ḳable (13) zevāli’ş-şems atmaḳ cāʾizdür ve dördünci gün **[69a]** (1) anda ḳalmamaḳ ile nesne lāzım gelmez ve cemre-i (2) ʿAḳabe’ye rākiban bāḳīlere yayanca atmaḳ (3) müsteḥabdır, aṣlında lākin “fī-zemāninā (4) cümlesine yayan atmaḳ evlādır.” demişler. (5) Zīrā ḥuccāc çoḳdur ve

ol maḥal ṭar yerdir. (6) Pes ḥayvān ile giden ʿİbādu'llāh'a eẕiyyet (7) ider. Pes yalñız ḥac iḥrāmıyla gelenleriñ (8) ḥac efʿāli tamām oldı. Buña müfred bi'l-ḥac dirler. (9) **Yigirmi İkinci Bāb:** (10) Ve bilgil ki ḥacc-ı ḳırān ẕikrolunan müfred bi'l-ḥacdan (11) efḍaldır ve ke-ẕālik ẕikrolunacaḳ mütemettiʿden (12) efḍaldır ve ḥacc-ı ḳırān oldur ki kişi (13) Mīḳāt'a gelduḳda ʿumre ile ḥacca birden **[69b]** (1) niyyet idüp ve lisānıyla: *"Allāhümme innī urīdu'l-* (2) *ḥacca ve'l-ʿumrete fe-yesserhumā lī ve teḳabbelehumā minnī."* (3) deyüp ve bir kerre: *"Lebbeyke bi-ʿumretin ve ḥaccetin Allāhümme* (4) *lebbeyk lebbeyke lā-şerike leke lebbeyk inne'l-ḥamde* (5) *ve'n-niʿmete leke ve'l-mülke lā-şerike."* diyüp (6) iḥrāmlanur ve ẕikrolunduġı gibice (7) telbiye iderek Kaʾbe'ye gidüp Mescid-i Ḥarem'e (8) girüp ve ibtidā ʿumre içün ẕikreyledügümiz (9) gibi iḥrām bezini geyüp ve üç ṭolaşmaġı (10) yele yele ṭavāf ider ve ṭavāf namāzını (11) ḳılup ve duʿā idüp Ṣafā'ya çıḳup (12) ẕikreyleduġımız gibice saʿy ider ve tırāş (13) olmayup yine Ḥarem'e girür ve yine öylece **[70a]** (1) ḥac içün ṭavāf ider ve ṭavāf namāzını (2) ḳılur ve duʿā ider ve yine Ṣafā'ya çıḳar. (3) Ḥac içün saʾy ider ve eger biri birinüñ (4) ardınca iki ṭavāf biri ʿumre içün (5) ve biri ḥac içün idüp ṣoñra buña göre (6) iki saʿy iderse cāʾizdür. Lākin mekrūhdur. (7) Ṣoñra iḥrāmda ṭurup ve ẕikreyledügümiz (8) gibice ẕī'l-ḥicceniñ sekizinci güni Mīnā'ya (9) ve Mīnā'dan ʿArafāt'a gidüp vaḳfeye ṭurup (10) Müzdelife'ye ve Müzdelife'den Mīnā'ya gelüp (11) ʿAḳabe'ye cemreleri atup ve ḳurbān idüp (12) ve tırāş olup iki iḥrāmdan çıḳar ve (13) ḳurbān itmege ḳudreti yoḳ ise bayrāmdan **[70b]** (1) evvel üç gün ve efʿāl-i ḥacdan fāriġ (2) olduḳdan ṣoñra yedi gün oruç ṭutmaḳ (3) vācib olur ve evlā oldur ki üç (4) günüñ evveli ẕī'l-ḥicceniñ yedincisi ve (5) āḫiri ʿarefe güni ola ve daḫi evvel dutarsa (6) cāʾizdür ve eger bayrāmdan evvel üç gün (7) dutmadıysa elbette ḳurbān vācib olur (8) ve eger ḳārin müfred bi'l-ḥac olana bir ḳurbān (9) īcāb ider. Cināyet iderse iki ḳurbān (10) vācib olur zīrā ḳārin iki iḥrāmıyla mütelebbis (11) **Yigirmi Üçünci Bāb:** (12) Ve ke-ẕālik mütemettiʿ müfred bi'l-ḥacdan efḍaldır (13) ve temettüʿ oldur ki kişi Mīḳāt'a gelduḳda **[71a]**[12] (1) yalñız ʿumre içün iḥrāmlanur. Pes baʾde (2) ṣalāti'l-iḥrāmi ʿumreye niyyet idüp ve (3) lisānıyla: *"Allāhümme innī urīdü'l-ʿumrete fe-yesseruhā* (4) *ve teḳabbeluhā minnī lebbeyke bi-ʿumretin. Allāhümme lebbeyke* (5) *lebbeyke lā-şerike lebbeyk inne'l-ḥamde ve'n-* (6) *niʿmete leke ve'l-mülke lā-şerike"* diyüp (7) iḥrāmlanur ve telbiye iderek Kaʿbe'ye gidüp (8) şevvāl ayı girduḳdan ṣoñra Mescid-i Ḥarem'e (9) girür ve ṭavāfa şürūʿ idüp telbiyeyi (10) ḳaṭʿ ider ve bu daḫi ṣaġ ḳolı açıḳ (11) olduġı

[12] Der-kenarda yazılmış: "neveytü'l-ʿumrete ve eḥramtu bihe li'llāhi Teʾālā

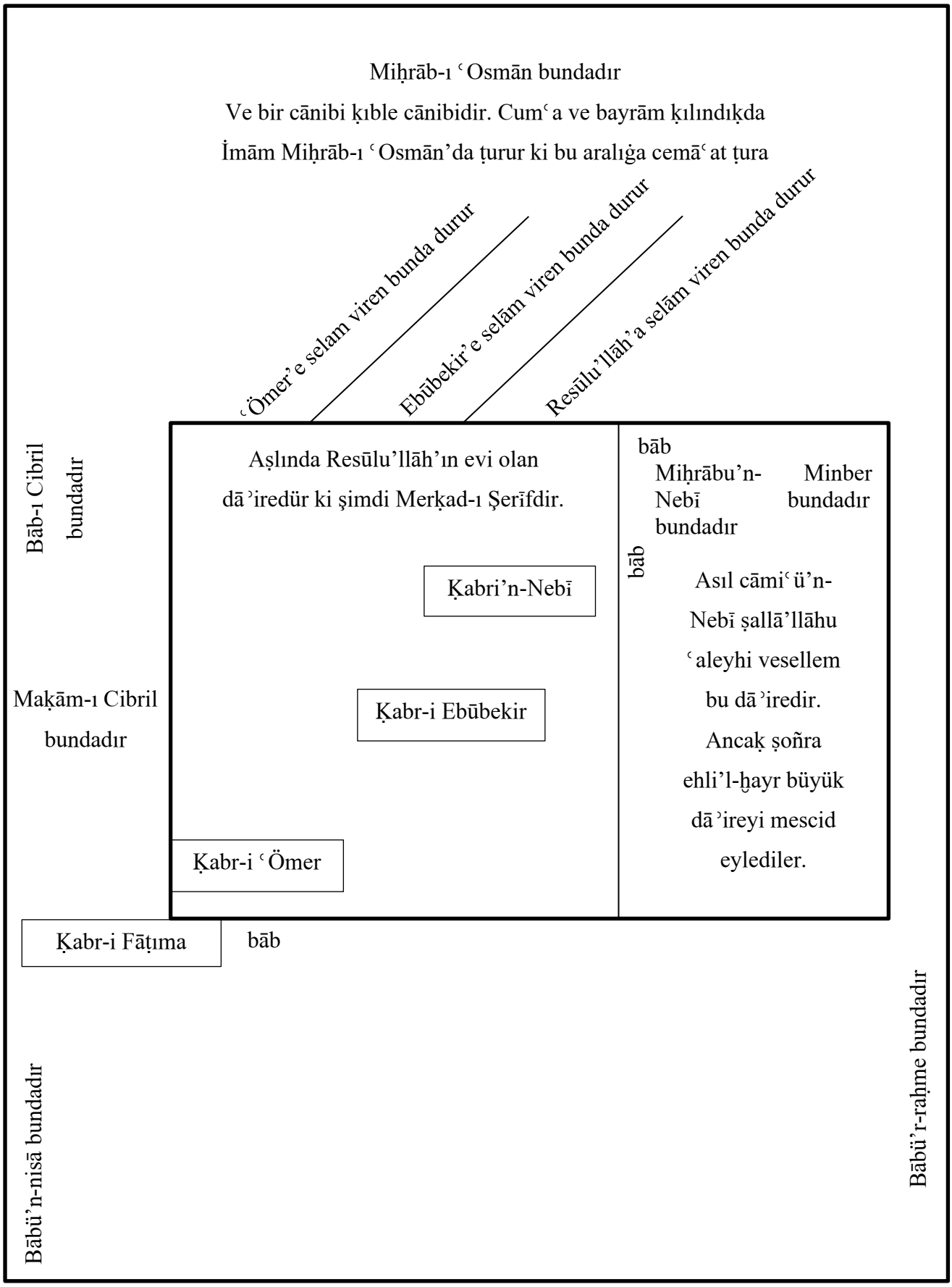
ḥālde üç ṭolaşmaġı yele yele (12) ider ve ṭavāf tamām olduḳda namāzını (13) ḳılur ve duʿā ider ve Ṣafā'ya çıḳar saʿy ider. [71b] (1) Lākin baʿde tamāmi's-saʿy tırāş olup esbābını (2) geyer. Eger iḥrāmlanduġı yerden maʿan (3) ḳurbānlıḳ ḥayvān getürmediyse ve eger maʿan (4) ḳurbanıñ götürdi ise müfred bi'l-ḥac gibi (5) ve ḳārin gibi bu daḫi ḥaccı tamām ider. Cemre-i (6) ʿAḳabe'ye cemreleri atınca iḥrāmdan çıḳamaz (7) ve ʿumre iḥrāmında iken henüz ẕikreyleduġumuz (8) gibice ẕī'l-ḥiccenüñ sekizinci güni Kaʿbe'de (9) ḥac iḥrāmına daḫi girür ve ḥaccider ve eger (10) mütemettiʿ ʿumre ṭavāfını itdikden ṣoñra vilāyetine (11) dönüp ehliyle ḳavuşup ve yine ol sene (12) ḥac iḥrāmıyla Kaʿbe'ye gelse eger sābıḳan (13) ʿumre ile Kaʿbe'ye gelduḳda maʿan ḳurbān getürse [72a] (1) temettüʿi bozılmaz ve eger getürmediyse bozılur (2) ve iḥrāmıñ ḥarām eyledügi cemīʿ eşyā kendine (3) ḥelāl olur ve ol sene vilāyetine gitmeden (4) ẕī'l-ḥiccenüñ sekizinci güni Kaʿbe'den (5) iḥrāmlanup ve ṭavāf ve saʿy idüp ṣoñra (6) müfred bi'l-ḥac gibi ḥaccider ve ʿAḳabe'ye cemreleri (7) atduḳda buña daḫi ḳurbān itmek vācib (8) olur ve ḳudreti yoḳ ise bayrāmdan (9) evvel üç gün ve ḥac efʿālinden ṣoñra (10) yedi gün oruç dutmaḳ vācib olur ve (11) evlā oldur ki üç günüñ āḫiri ʿarefe (12) güni ola ve daḫi evvel dutarsa cāʾizdür. (13) Lākin ʿumre iḥrāmına girdıḳdan ṣoñra olmaḳ [72b] (1) şarṭıyla ve bayrāmdan evvel üç gün (2) dutmadıysa elbette ḳurbān vācib olur. (3) **Yigirmi Dördünci Bāb:** (4) ʿAvretler iḥrāmı beyānında ve bilgil ki (5) ẕikrolunan cemīʿ efʿālda ʿavretler, erler (6) gibidür. İllā ṣoyunup iḥrām bezlerini geymek (7) ve başlarını açmaḳ anlara cāʾiz degildir. Bil ki (8) ʿādet üzre esbāblarını geyerler ammā (9) yüzlerini örtmek cāʾiz degildür erler gibi (10) ve yüz örtmek iḳtiżā eyleduḳda üç dört (11) ḳalem ḳadar çubuḳlar başındaki çenberi altına (12) daḳup ve peçeyi anlarıñ üzerlerinden (13) şarḳıda ki yüzine degmeye ve telbiye eyleduḳda [73a] (1) kendi eşidecek ḳadar ide. Zīrā (2) zīrā ecnebīlere āvāzını eşitdürmek cāʾiz (3) degildir. Zīrā żarūret yoḳdur. Cevāb alup (4) virmegin ḫilāfınca ve ṭavāfda yelmek (5) ve saʿyda iki mīller arasında segirtmek (6) tırāş olmaḳ daḫi anlara cāʾiz degildir. (7) Lākin saçıñ dört bölüginden bir bölügin (8) ucından parmaḳ boġumı ḳadar kesmek vācibdür (9) ve izdiḥām vaḳti Ḥacer-i Esved'e ve Mültezem'e (10) ve Kaʿbe ḳapusına ve Maḳām-ı Cibril'e ve rükn-i (11) Yemānī'ye ve Maḳām-ı İbrāhīm'e ve altun oluḳ (12) altına ve zemzem ḳuyusuna ḳarīb olmaḳ daḫi (13) anlara cāʾiz degildir. Tenhāca vaḳt [73b] (1) gözedeler ki ḳuşluḳ vaḳtıdur ve öyle ile (2) ikindi arasıdur. Ve bilgil ki ʿavret (3) iḥrāma girecek vaḳtı aybaşı üzre (4) bulunsa pākça esbāblarını geyüp iḥrāmlana. (5) Yaʿnī iḥrāmlanup ḥacca şürūʿ itmegi niyyet (6) idüp telbiye ide ve Kaʿbe'ye vāṣıl (7) olduḳda aybaşı üzre bulınsa ṭavāf-ı (8) ḳudūmı ve saʾy itmeye. Ammā ʿArafat'da ḥayż

(9) üzre bulınursa vaḳfesi cāʾizdür (10) ve ke-ẕālik Müzdelife vaḳfesi ve Mīnā efʾāli (11) ḥayż ḥālinde işlemek cāʾizdür. Ammā (12) ṭavāf-ı ziyāret ki farżdır. Aybaşından (13) arınmadan ṭavāf itmek cāʾiz degildir. Zīrā **[74a]** (1) ḥayż üzre iken mescide girmek (2) ḥarāmdır ve eger arınmadan ḥac ḳāfilesi çıḳarsa (3) ve ḳāfileden ḳalmaḳ olʿavrete mümkin (4) olmazsa ḳandan esbābını ve bedenini pāk (5) idüp ve Ḥarem'e girüp ṭavāf ide ki (6) ḥaccı tamām ola ve ṭavāf namāzını teʾḫīr (7) idüp arındıḳda ḳıla. Her ḳanda olursa (8) cāʾizdür ve Ḥarem'e girdügi sāʿat ṭavāfa (9) şürūʿ ide ve baʿde'ṭ-ṭavāf Ḥarem'de (10) durmayup çıḳa. Ṣoñra bir deve ya bir (11) ṣıġır ḳurbān idüp fuḳarāya vire. Kendi (12) andan yimeye ve ġanīlere virmeye ve ḳudreti (13) yoḳ ise vilāyetine varduḳdan ṣoñra **[74b]** (1) bahāsını peydā idüp Kaʿbe'ye göndere ki (2) ḳurbānı anda idivireler. Zīrā ḥacca müteʿalliḳ (3) olan ḳurbān Ḥarem ḥudūdundan ṭaşra (4) kesmek cāʾiz olmaz ve ṭoġuran nüfesā (5) ʿavretiñ ḥükmi ḥayzıñ ḥükmi gibidür ve's-selām. (6) **Yigirmi Beşinci Bāb:** (7) Ve Mīnā'dan Kaʿbe'ye göçduḳda müsteḥabdır ki (8) Kaʿbe mezārlıġına ḳarīb gelduḳda Şām Emīr-i (9) Ḥaccıñ otaġı ḳurulduġı yerde veyā eṭrāflarında (10) inüp bir cüzʾīce diñlene. Ṣoñra şehre (11) gire. Ṣoñra sünnet-i müʾekkeddür ki Tenʿīm-nām (12) maḥalle vara. ʿUmre içün iḥrāmlana ve telbiye (13) iderek Mescid-i Ḥarem'e gele. İḥrām bezini **[75a]** (1) ṣaġ ḳoltuġı altından alup ṣol omuzı (2) üzerine ata. ʿUmre ṭavāfına şürūʿ (3) idüp telbiyeyi ḳaṭʿ ide. Üç ṭolaşmaġı (4) yele yele ide. Yedi şavṭ tamām olduḳda (5) çıḳup ẕikreyledügimiz gibice saʿy ide. Ṣoñra (6) tırāş olup esbābını geye ve saçlı ise (7) ucından kese ve ʿumre içün daḫi (8) iḥrām şarṭdur ve ṭavāf rükündür ve saʿy (9) ve tırāş vācibdür. Resūlu'llāh ṣallā'llāhu ʿaleyhi (10) ve sellem: "İki ʿumre ṣevābı bir ḥac ṣevābı ḳadardır." (11) buyurdı. İmdi cehd idüp ikişer (12) ʿumre getüreler. Ṣoñra Ḥażret-i Ḥadīce'niñ (13) türbesini ve evini ziyāret ide ve Ṣafā **[75b]** (1) ḳurbındaki Beytü'l-Ḫayr ... ve Resūlu'llāh'ıñ (2) mevlidini yaʿnī ṭoġduġı yeri ve Ḳubbe-i (3) Ömer'i ve Sūḳ-ı Ḥacer'de Ebū Bekir'iñ evini (4) ve ġayr ziyāretgāhları ve Kaʿbe Mezārlıġını (5) ziyāret ide ve anda ẕikrolunan yerlerde (6) muntaẓır olan fuḳarāya biraz ṣadaḳa iḥsān (7) ide. *Eḥsene'llāhu Teʿālā ʿākibetenā meʿa sāʾiri'l-* (8) *iḫvāni āmīn yā ḥennānu yā mennānu.* (9) **Yigirmi Altıncı Bāb:** (10) Ve sünnet-i Resūlu'llāh'dır ki ehlī-çün ve (11) eḥibbā içün Kaʿbe'den ve Medine'den (12) hediyyelik şeycaġan ala ve şifā ve teberrük (13) içün zemzem ala ve zemzem ḳanda giderse **[76a]** (1) zemzemdir, esaḥḥ ḳavl budur, tebdīl olmaz. (2) **Fāʾide** bilgil ki ṭavāf yerinde izdiḥāmdan (3) ḫalḳ birbirine sürünmeden esbāblarından (4) dökülen ḳıllı ġubārlar ki güneş doġduḳda (5) anı süpürüp iḫrāc iderler. Isıtmalı (6) ādemleri sıtma dutduḳda anuñla buḫūrlayalar (7) Bi-iẕni'llāhi Teʿālā sıtmadan ḫalāṣ olur. (8) Nitekim

baʿżılara sebeb olduḳ. İmdi (9) andan daḫi alalar ve Kaʿbe'den çıḳacağı (10) vaḳt Mescid-i Ḥarem'e gire, ṭavāf-ı ṣaderi (11) ide. Ṭavāf namāzını ḳıla ve ictihādla (12) duʿā ide. Ṣoñra zemzem ḳuyusına vara, (13) diñlene diñlene andan ayaḳ üzre ḳıbleye [76b] (1) ḳarşu içe: *"Ve baʿde'ş-şurbi Allāhümme innī esʾelüke* (2) *ʿilmen nāfiʿen ve rizḳan vāsiʿen ve şifāʾen* (3) *min-külli dāʾin."* diye ve bunı bilmezse kendi (4) dilince duʿā ide ve üzerine serpe ve (5) ḳuyunuñ içine baḳa. Ṣoñra vara, Beytu' (6) llāh'ıñ aşaġını öpe daḫi *"Allāhümme lā-tecʿal* (7) *hāẕā āḫire'l-ʿahdi min-beytike'l-vedāʿı yā kaʿbete'* (8) *llāhi"* diye ve ḳapu ile Ḥacer-i Esved arasındaki (9) Kaʿbe dīvārına göksüni ve yüzüni ṭayayup (10) ve cemīʿ günehlere tevbe idüp ve Ḥaḳ Teʿālā'dan (11) maġfiret ṭaleb ide ve cemīʿ ehl-i īmāna (12) duʿā ide ve ḳabāyiḥlerini teẕekkür idüp (13) ve Beytu'llāh'dan firāḳını teẕekkür idüp [77a] (1) aġlaya ve bu duʿāda Kaʿbe örtisine (2) ṣarılmaḳ daḫi müsteḥabdır. Velākin aña (3) ḥişşedār olan ṭamaʿkār, bir iki arşun (4) yeri ıpranmasun deyü ḥac zamānı el yerişmez (5) yere varınca ḳaldırmaġı ʿādet itmişler ki (6) ḥişşelerinden birḳaç aḳça eksilmeye ve (7) ve ḥuccāc-ı Müslimīni müsteḥabdan maḥrūm (8) eyledeler ve ʿavām bunı fehmitmeyüp Kaʿbe'yi (9) iḥrāma ḳodılar dirler ve *lā-ḥavle ve lā-ḳuvvete* (10) *illā bi'llāhi'l-ʿaliyyi'l-ʿaẓīm.* Ṣoñra edeb ve (11) sükūn üzre yüzi ḳıbleye olduġı (12) ḥālde: "*Allāhümme lā-tecʿal āḫire'l-ʿahdi min-* (13) *beytike'l-ḥarāmi ve in-ceʿaltehü fe-ʿavva żanī ʿanhu* [77b] (1) *el-Cennete yā erḥeme'r-rāhimīne āʾibūne tāʾibūne* (2) *li-rabbinā ḥāmidūne ve li-raḥmetihi ḳāṣidūne* (3) *Ṣadeḳa'llāhu veʿdehu ve neṣera ʿabdehu ve heẕemeʿl-* (4) *eḥzābe vaḥdehu velā ḥavle velā ḳuvvete illā bi'llāhi'l-* (5) *ʿaliyyi'l- ʿaẓīm."* diyerek ardın ardın (6) Ḥarem'in vedāʿ ḳapusından çıḳup menziline (7) gidüp esbāblarını yükledüp Resūl (8) u'llāhʾın ziyāreti ḳaṣdına Medīne'ye teveccüh (9) ide. Müsteḥab budur ve eger öñüne (10) yürürse ya ġayr ḳapudan çıḳarsa cāʾizdür (11) ve şehrden çıḳarken biraz ṣadaḳa ide (12) ve çoḳ çoḳ ṣalavāt iderek Medīne'ye gide. (13) **Yigirmi Yedinci Bāb: [78a]** (1) Resūlu'llāh ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerini (2) ziyāret itmek beyānındadur. Pes Medīne (3) göründuḳda anuñ şerefini ve Mekke'den ṣoñra (4) cemīʿ dünyādan efḍal olduġını ve anı (5) müşerref iden efḍal-i cemīʿü'l-maḫlūḳāt peyġamberimiz (6) Muhammed ʿaleyhi'ṣ-ṣalātu ve's-selām iduġını (7) ʿaḳlına getürüp ve bu niʾmete kendini īṣāl (8) iden Ḥaḳ Teʿālā'ya ḥamd ü ṣenā ve enbiyāya (9) ṣalavāt ve ʿasker-i İslām'a vesāʾir (10) iḫvāna duʿā iderek pekçe pekçe yürüye (11) ve ḳolayına gelirse şehre yayanca gire (12) ve sevinduġından aġlaya ve girerken: (13) *"Bismi'llāhi ve ʿalā-milleti Resūlu'llāhi Rabbi* [78b] (1) *edḫilnī müdḫale ṣidḳin ve eḫricnī muḫrace ṣidḳin* (2) *vecʿallī min-ledünke sulṭānen neṣīren.* (3) *Allāhümme ṣalli ve sellim ʿalā cemīʿi'l-enbiyāʾi ve* (4) *ālihim*

veġfirlī ẕunūbī vefteḥlī ebvābe (5) *raḥmetike ve fażlike yā erḥeme'r-rāḥimīne. Allāhümme* (6) *hāẕā ḥaremu resūlike fe-'cʿalhu lī āminen min-* (7) *aẕābike."* diye ve bir emīn yere ḳonduḳdan (8) ṣoñra ḳolayına gelirse ġuslide ve illā (9) ābdest ala ve pākça esbābını geye ve (10) Ẕikru'llāh ve ṣalavāt iderek ḫuşūʿ ve (11) tevāżuʿ ile Bāb-ı Raḥmet'den ya Bāb-ı Selām'dan: (12) *"Allāhümme ṣalli ʿalā seyyidinā Muḥammedin ve ʿalā āli Muḥammedin* (13) *veġfirlī ẕunūbī Allāhümmefteḥlī ebvâbe* [79a] (1) *raḥmetike ve fażlike yā fettāḥ"* diyerek itikāf (2) niyyetine Resūlu'llāh'ıñ mescidine gire. Ḳabr-i (3) Şerīf ile minber arasında iki rekʾat ya (4) daḫi ziyāde namāz ḳıla. Eger ol vaḳt namāz (5) ḳılmaḳ mekrūh degil ise ve illā bir baş (6) Ḳabr-i Şerīf'e gide ve namāzdan ṣoñra bu (7) niʾmetiñ şükrānesi-çün bir secde-i şükr (8) idüp ve Ḳabr-i Şerīf'e gidüp arḳası (9) ḳıbleye yüzi ḳabre olduġı ḥālde dört (10) arşun ḳadar ḳabrden uzaḳ edeb ve sükūn (11) üzre Resūlu'llāh'ıñ mübārek başı berāberinde (12) ṭurup: *"Es-selāmu ʿaleyke yā Resūlu'llāh.* (13) *Es-selāmu ʿaleyke yā ḫayre ḥalḳi'llāh. Es-selāmu* [79b] (1)*ʿaleyke yā ḫātime'l-Enbiyāʾi es-selāmu ʿaleyke ve* (2) *ʿalā-ālike ve eṣḥābike ve ʿalā-sāʾiri'l-Enbiyāʾi* (3) *ve ālihim. Eşhedü enneke belleġte'r-risālete ve eddeyte'l-* (4) *emānete ve neṣeḥte'l-ümmete fe-cezāke'llāhu Teʿālā* (5) *ʿannā efḍale mā-cezā rasūlen ʿan-ümmetihi"* diye (6) ve pek çaġırmaya. Ṣoñra bir arşun ḳadar (7) ṣaġına gide. Ebū Bekir'iñ başı berāberinde (8) ṭurup: *"Es-selāmu ʿaleyke yā Ebā Bekiri'ṣ-ṣıddıḳ,* (9) *Ḫalīfete Resūlu'llāh ʿale't-taḥḳiḳ ve tānihi fi'l-* (10) *ġādi bi-şehādeti'l-ḫāliḳi cezāke'llāhu Teʿālā* (11) *ʿan-ümmetihi ḫayran"* diye ve yine bir arşun ḳadar (12) ṣaġına gide. ʿÖmer'iñ mübārek başı (13) berāberinde ṭurup: *"Es-selāmu ʿaleyke yā emīre'l-* [80a] (1) *müʾminīn ʿÖmerü'l-Fārūḳe'l-lleẕī eʿazza'llāhu* (2) *Teʿālā bike'l-İslāme cezāke'llāhu ʿani'l-* (3) *İslāmi ve ehlihi ḫayran."* diye. Ṣoñra bir (4) arşun ḳadar ṣolına dönüp evvelki yerine (5) gele ve Ebū Bekir ve ʿÖmer'i ve vesīle idinmek (6) ḳaṣdına ikisine birden böylece selām (7) vire. *"Es-selāmu ʿaleykümā yā ḍacīʿay Resūlu'llāh* (8) *ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem ve refīḳayhi ve vezīrihi* (9) *cezāküme'llāhu Teʿālā ʿani'l-Müslimīne eḥsene'l-* (10) *cezāʾi ciʾnā netevesselü bikümā ilā-rasūli'llāhi* (11) *li-yeşfeʾe lenā ve yesʾele Rabbenā en-yeteḳabbele minnā* (12) *ve yuhyīnā ʿalā-milletihi ve yumītinā ʿaleyhā ve yeḥşurenā* (13) *fī-zümretihi ve yecʿale saʿyenā meşkūren* [80b] (1) *ve ziyādetenā maḳbūleten"* deyüp ve ictihād ile (2) duʿā idüp maġfiret ṭaleb ide ve eger: (3) *"Es-selāmu ʿaleyke yā Resūlu'llāh, es-selāmu* (4) *ʿaleyke yā Ebā Bekrin, es-selāmu ʿaleyke yā ʿÖmer."* (5) dirse cāʾizdür. Lākin evvelki daḫa evlādur (6) ve ḳabirleriñ eṭrāfındaki dāʾire ṭuçdan (7) ḳafaṣdır. Aṣlında ol dāʾire Resūlu'llāh'ıñ (8) evi idi ve minber ṭarafı Mescid-i Şerīf idi. (9) Bir cānibi eve muttaṣıl idi. Ṣoñra ehli'l-ḫayr (10)

cāmiʿi büyüdüp cemīʿ eṭrafları cāmiʿ olup (11) Ḳabr-i Şerīfler, cāmiʿ içinde ḳaldı ve (12) ol ḳafaṣa el degirmek ve ḳapusını öpmek (13) ve eşik öpmek ve rükūʿ ider gibi egilüp **[81a]** (1) ḳabre doġrı ṭapınmaḳ bidʿatdır. Bunları (2) itmeyeler. Ṣoñra kendiyle Resūlu'llāh'a (3) selām göndermiş var ise: "Es-selāmu (4) ʿaleyke yā Resūlu'llāh, benimle cenābıñıza selām (5) gönderenlerden cenāb-ı ʿālīyeñizden şefāʿat (6) recā iderler. Pes anları ve daḫi sāʾir ehl-i (7) īmānı şefāʿat eyleñiz yā şefīʿe'l-müẕnibīn" (8) diye ve Ebū Bekir'e ve ʿÖmer'e selām göndermiş (9) var ise: "Es-selāmu ʿaleyküme yā Ebā Bekrin ve ʿÖmer, (10) benimle sizlere selām gönderenler; anlar, sizleri (11) vesīle idenler ki Resūlu'llāh'a recā (12) idesiz ki anları şefāʿat ide." diye. (13) Ṣoñra Ḳabr-i Şerīfleriñ ayaḳları ucındaki **[81b]** (1) aralıḳdan arḳası ḳıbleye olduġı ḥālde (2) gidüp ʿÖmer'iñ ḳabri ardında Fāṭımatü'z- (3) Zehrā'nıñ ḳabrini ziyāret ide ve ḳabre (4) vāṣıl olmadan ol aralıġın orta yerine (5) varduḳda ḳıbleye dönüp duʿā ide. Ol (6) maḳām, Cibrīl maḳāmıdur ve yine ardını (7) ḳıbleye dönüp Fāṭıma'nuñ ḳabrine gidüp (8) ziyāret ide. Ṣoñra yine kendi ṣaġına (9) ṭolaşup minber ile Ḳabr-i Şerīf arasına gele (10) Ebā Lübābe diregi yanında namāz ḳılup ve günehlerine (11) tevbe ide ve duʿā ide ve daḫi anda (12) olan eṣerler ile teberrüklene ve duʿā ide. (13) Rivāyet olunur ki bir kimse Resūlu'llāh'ıñ **[82a]** (1) Ḳabr-i Şerīf'i yanında ṭurup bir kerre: *"İnne'llāhe* (2) *ve melāʾiketehū yuṣallūne ʿale'n-nebīyyi yā eyyuhe'l* (3) *-leẕīne āmenū ṣallū ʿaleyhi ve sellimū teslīmen"* (4) diye. Bir melek aña nidā ider ki "Ṣallā'llāhu (5) ʿaleyke yā fülān" deyü beşāret ider (6) ve bir ḥāceti ḳalmaya, ḥāṣıl ola ve (7) Mescid-i Şerīf'iñ ve Ḳabr-i Şerīfleriñ miṣālleri (8) böylecedür ve ẕikrolunanuñ cümlesi (9) bu miṣālden fehmolunur: **[82b]**

Görsel 3.2. Mescid-i Şerif'in planı

[83a] (1) Ve Resūlu'llāh ʿaleyhi'ṣ-ṣalātu ve's-selām ziyāretine (2) gelen ḫatun aybaşı üzre bulunup ve (3) arınmadan ḳāfile ḳalḳmalı olursa Bāb-ı (4) Selām'a gele. Eşigin ṭaşrasında ṭurup (5) ve Ḳabr-i Şerīf'e teveccüh idüp ve ẕikreyleduġumuz (6) gibice Ḥaḳ Teʿālā'ya ḥamd ü şenā ve Resūlu'llāh'a (7) ṣalavāt idüp ve selām vire ve daḫi Ebū Bekr'e (8) ve ʿÖmer'e ve Fāṭıma'ya durduġı yerde selām (9) virüp ve duʿā idüp rücūʿ ide (10) ve içeri girürse günehkār olup ḥarāmı (11) irtikāb itmiş olur. İḫtirāz oluna (12) ve dilerse Bāb-ı Cibrīl'den selām virsün. (13) Zīrā Ḳabr-i Şerīfler bu ḳapuya ḳarībdir ve's-selām. **[83b] (1) Yigirmi Sekizinci Bāb:** (2) Ṣoñra Bābu Nisā'dan çıḳup Baḳīʿa'ye (3) yaʿni Medīne Mezārlıġı'na gide. Mezārlıġa (4) vāṣıl olduḳda: *"Es-selāmu ʿaleyküm dāre ḳavmin* (5) *müʾminīne ve innā inşāʾallāhu biküm lāḥiḳūne.* (6) *Allāhümme'ġfir lenā ve lehüm ecmeʿīn. Yā* (7) *erḥeme'r-rāḥimīn"* deyüp ve Āyete'l-Kürsī'yi oḳuyup (8) ṣevābını cemīʿ ehl-i īmān emvātına ihdā ide. (9) Zīrā Resūlu'llāh ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: (10) "Kişi mezārlıḳ arasında bir kerre Āyete'l-Kürsī'yi (11) oḳuyup ṣevābını emvāt-ı Müslimīne ihdā (12) eyleduḳda her Müslimān ḳabrine biñ nūr girür (13) ve oḳuyan kişi vefāt idüp defnolunduḳda **[84a]** (1) anuñ da ḳabrine biñ nūr girür." dedi. Ṣoñra (2) anda ḳabirleri maʿlūm olanları ki Ḥażret-i (3) ʿAbbās ve ʿOsmān bin ʿAffān ve Ḥasan bin (4) ʿAlī ve İbrāhīm bini'n-Nebī ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem (5) ve Ruḳiyye binti'n-Nebī ʿaleyhi's-selām ve Resūlu' (6) llāh'ıñ ḫatunları ve ʿUḳeyl bin Ebī Ṭālib (7) ve ʿOsmān bin Mazʿun ve ʿAbdu'r-raḥman bin ʿAvf (8) ve ʿAbdu'llāh bin Mesʿūd, Saʿd bin Ebū Vaḳḳaṣ (9) Ebū Saʿīd el-Ḫudrī ve Ḥalīme Resūlu'llāh'ın (10) süd anası ve deyzesi Ṣafya ve İbni Zürāḳe (11) ʿAlī bin Ebū Ṭālib'iñ vālidesi ve imām Mālik'dir. (12) Pes bunları bir bir ziyāret itdükden ṣoñra (13) mezārlıḳdan çıḳmadan on bir kerre İḫlāṣ **[84b]** (1) Sūresi'ni oḳuyup ṣevābını cemīʿ ehl-i īmāna (2) hībe ide. Ṣoñra yine üç İḫlāṣ ve bir (3) kerre Ḳul eʿūẕu bi-rabbi'l-felaḳ ve bir kerre Ḳul eʿūẕu (4) bi-rabbi'n-nās ve bir Fātiḥa oḳuyup ṣevābını (5) ḫaṣṣā-yı Medīne'de medfūn olan ehl-i īmāna (6) hībe idüp menziline gide. Ṣoñra birḳaç (7) yoldaş cemʿ olursa silāḥlanup Uḥud'a (8) gideler. Anda olan Ḥażret-i Ḥamza'yı ve bāḳī (9) şühedāyı ziyāret ide ve daġ dibinde Resūlu' (10) llāh'ın *diñlenüp "İẕā ḳīle leküm tefessehū fi'l-* (11) *meclisi'l-āyeti"* nāzil olan maḥalli ve meydānda (12) Resūlu'llāh'ıñ mübārek dişi şehīd olan (13) yeri ziyāret ideler. Bir ādem iki ādem gitmeyeler. **[85a]** (1) Zīrā yolda ḳuṭṭāʿ-i ṭarīḳ vardır. Ġāliben (2) böylece selām vire: *"Selāmun ʿaleyküm bimā* (3) *ṣabertüm fe-nʿime ʿuḳbe'd-dāri. Selāmun ʿaleyküm* (4) *dâre ḳavmin müʾminīne ve innâ inşâʾallāhu biküm* (5) *lāḥiḳūne."* diye ve bir kerre Āyete'l-Kürsī'yi oḳuyup (6) ṣevābını cemīʿ ehl-i īmāna hībe ide. Ṣoñra (7) üç İḫlāṣ ve bir kerre Ḳul eʿūẕu bi-rabbi'l-

felaḳ (8) ve Ḳul eʿūẕu bi-rabbi'n-nās ve Fātiḥa oḳuyup (9) ṣevābını anda medfūn olan şühedāya hībe (10) ide ve duʿā idüp Medīne'ye gele. Ṣoñra (11) Mescid-i Ḳubā'ya vara ki ʿavāmü'n-nās aña (12) Ḳubbeti'l-İslām dirler, namāz ḳıla, duʿā ide (13) ve Mescid-i Ḳıbleteyn'e vara, namāz ḳıla, duʿā ide **[85b]** (1) ve baʿżı cühelānuñ anda Kaʿbe'ye yönelüp namāz (2) ḳıldıḳdan ṣoñra Ḳudüs'e doġrı daḥi (3) namāz ḳılmaları büyük ḫaṭādur, iḥtirāz oluna. (4) Ve Biʾr-i Erīs ki Resūlu'llāh'ıñ ḫātemi, ʿOṯmān (5) elinden ol ḳuyıya düşdi ve daḥi (6) ġayr ziyāretgāhları ziyāret ide ve ḳādir (7) olanlar vaḳt namāzını mādāmki Medīne'dedir, (8) Resūlu'llāh ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem Ḥaremi'nde (9) ḳıla ve Medīne'den daḫi ehli içün ve eḥibbā (10) içün hediyyelik şeycaġanlar ala. **Fā'ide:** (11) Ḥadīṯ-i şerīfde buyuruldı ki Medīne zuḳāḳlarınıñ (12) ġubārı cüẕām marażına devādur. İmdi andan (13) alup cüẕāmlarıñ yaralarına ekeler ṣabāḥ **[86a]** (1) ve aḫşam şifā bula inşāʾallāhu Teʿālā (2) ve Medīne'den çıḳacaġı zamān Ḥarem-i Şerīf'e (3) varup namāz ḳıla ve duʿā ide. Ṣoñra Ḳabr-i (4) Şerīf'e vara. Resūlu'llāh'a ṣalavāt getüre (5) ve evvelki gibi selām vire ve Ebū Bekr'e ve ʿÖmer'e (6) ve Fāṭıma'ya daḫi selām virüp ve selāmet-i (7) dāreyn ile kendine ve sāʾir ehl-i īmāna duʿā (8) ide ve şehirden çıḳarken: *"Āʾibūne tāʾibūne* (9) *li-rabbinā ḥāmidūne."* diye ve baʿde'l-ḥurūc (10) mādāmki Resūlu'llāh'ıñ ḳubbesi ve Mescid-i (11) Şerīf'i ve mināreleri görinür eksiksiz, (12) dönüp naẕar ide. Zīrā anlara baḳmaḳ daḫi (13) ʿibādetdir *"Ceʿaleni'llāhu Teʿālā ve iyyāküm mine'l-ʿābidīne'l-* **[86b]** (1) *mütteḳīne'l-fāiʾizīne bi-raḥmetihi āmīn Rabbe'l-ʿalemīn āmīn* (2) **Yigirmi Ṭoḳuzuncı Bāb:** (3) Ve bilgil ki ẕikrolunan ʿArabī duʿālar ile (4) ve emṣālleri ile duʿā itmek müsteḥabdır. (5) Eger dürüstce oḳuyup ve ẓāhir maʿnālarını (6) fehmiderse. Ammā fehmitmez ādemler ki (7) söyledügi söz ne idüginden ḫaberi yoḳdur. (8) Anları oḳumaḳ ile duʿā itmiş olmaz ve her (9) kişi duʿā itmek ile meʾmūrdur. *"Kāle'llāhu* (10) *Teʿālā udʿūnī estecib leküm"* Pes her kişiye (11) vācibdir ki fehmeyledüġi dilce duʿā (12) ide ki duʿā itmiş ola. Pes lisānı Türkīce (13) olup ʿArabī luġatı fehmitmeyen müʾmin böylece **[87a]** (1) duʿā ide. Ḥaḳ Teʿālā'ya ḥamd ü ṣenā ve enbiyāya (2) taʿẓīm ve müʾminlere duʿā ḳaṣdına: (3) *"Bismi'llāhi'r-raḥmani'r-raḥīm el-ḥamdü'llāhi Rabbi'l-ʿalemīn* (4) *ṣallā'llāhu ʿālā-cemīʿi'l-enbiyāʾi ve ālihim."* diye. (5) Ṣoñra: "Ey evveli ve āḫiri olmayan ve cemīʿ (6) göze görünenleriñ ve fikre gelenleriñ ḫilāfınca (7) olan mevcūd Allāh ki mekāndan ve cihetden (8) münezzehsin ve luṭfuñ ve iḥsānıñ dāʾimdir (9) ve her mümkine ḳādirsin. Ben günehkār ḳuluñ (10) bu mübārek maḳāmlarda ve zamānlarda enbiyā (11) ve evliyā ve melāʾike ve bu mübārek maḳāmlar (12) ve āṣḥāb maḳāmlar ḥürmetine günāhını ʿafveyle (13) ve ẓālim nefs şerrinden ve şeytān şerrinden **[87b]** (1) ve daḫi cemīʿ

şerlerden ḥıfẓeyle ve īmān (2) üzre āḫrete göçmek müyesser eyle yā erḥeme'r- (3) rāḥimīne bi-ḥaḳḳı ismike'l-aʿẓam ve bu luṭfı (4) cemīʿ ẕürriyyetimize ve aḳrabāmıza ve eḥibbāmıza ve (5) üzerimizde eyligi olanlara ve ḥaḳḳı olanlara (6) ve İslām pādişahlarına ve ʿasker-i İslām'a (7) ve bāḳī müʾmin ḳarındaşlara daḫi iḥsān eyle (8) ve geçmiş ehl-i īmāna raḥmet eyle. Ey, luṭfı (9) bī-nihāye olan kerīm Allāh! Ve āʿdā-yı dīni (10) dāʾimen maḳhūr ve ʿasker-i İslām'ı manṣūr eyle (11) Yā Ḳahhār ve İslām vilāyetlerini ʿadl ile (12) ʿibādet ile ve berekāt ile maʿmūr eyle. (13) *Yā raḥīm Allāh āmīn āmīn āmīn Rabbe'l-ʿālemīn,* [88a] (1) *ve ṣallā'llāhu ʿalā-cemīʿi'l-enbiyāʾi ve ālihim ve'l-ḥamdüli'llāhi'r-* (2) *Rabbe'l-ʿālemīne."* diye. Her ḳanġı maḳāmda ve (3) mekānda olursa ve namāzlar ardınca ve (4) daḫi cemīʿ duʿā meşrūʿ olan yerlerde bu (5) duʿā ve bunuñ emṣāli duʿā kāfīdür. "Her ne (6) dilce olursa olsun ve ke-ẕālik ẕikru' (7) llāhıñ maʿnāsını fehmitmeyenler daḫi ẕikru'llāh (8) itmekle ṣevāba nāʾil olmaz." dimiş baʿżı ʿulemā (9) ve lākin baʿżı ʿulemā buyurdılar ki: "Ẕikru'llāh (10) iden müʾmin ṣevāba nāʾil olur, egerçi (11) maʿnāsını fehmitmezse daḫi duʿānuñ (12) ḫilāfınca ümīzimiz oldur ki bu ḳavl (13) eṣaḥdur ve bilgil ki efḍalü'l-ẕikri: [88b] (1) *"Lā-ilāhe illa'llāh"* dimekdir ve bunuñ maʿnāsı: (2) "Maʿbūd-ı bi'l-ḥaḳ ve cemīʿ ʿibādāta müstaḥaḳ (3) Allāhu Teʾālā'dan ġayri yoḳdur." dimekdir. (4) Nitekim kitābuñ evvelinde ẕikrolundı ve bu (5) deñli maʿnāsını fehmiden kişi bi'l-ittifāḳ (6) ṣevāba nāʾil olur. Ḫaberde geldi ki ṣıdḳla (7) müʾmin bir kerre: *"Lā-ilāhe illa'llāh"* didükde (8) dünyāda ne ḳadar mevcūd kāfirler var ise er (9) ve ʿavret anlarıñ ʿadedlerince Ḥaḳ Teʿālā (10) aña ṣevāb iḥsān ider ve ḥikmeti oldur ki (11) müʾmin: "Allāh'dan ġayri Maʿbūd-ı bi'l-ḥaḳ yoḳdur." (12) didükde ne deñli kāfirler var ise cümlesi (13) tekẕīb itmiş olur ve bāṭıl iʿtiḳādlarını [89a] (1) redditmiş olur. Pes iḥsānı bī-nihāye olan (2) Rabbe'l-ʿālemīn daḫi aña bu reddi muḳābilinde (3) anlarıñ ʿadedlerince ṣevāb iḥsān ider (4) ve'l-ḥamdü'llāh ʿalā-niʿmeti's-selām ve ʿalā-sāʾiri'n- (5) niʿam ammā Ḳurʾān-ı ʿaẓīm oḳuyan müʾmine (6) Ḥaḳ celle ve ʿalā luṭf u kereminden her ḥarf (7) başına on ṣevāb iḥsān ider. Egerçi (8) aṣlen maʿnāsını fehmitmezse daḫi. Buyurdı (9) Resūlu'llāh ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "İmdi (10) ẕikru'llāh'ıñ maʿnāsını fehmitmeyenler dāʾimen (11) Ḳurʾān oḳusunlar. Bir sūreden ġayrı (12) bilmezse tekrār ve tekrār ol sūreyi oḳusun (13) ve ke-ẕālik bir āyet bilen *"el-ḥamdü'llāhi Rabbi'l-ʿālemīn."* [89b] (1) Ḳurʾān'dan bir āyetdir ve yigirmi ḥarfdür. Pes (2) Ḳurʾān ḳaṣdına anı bir kerre oḳuyan müʾmin (3) iki yüz ṣevāba nāʾil olur ve *"Bi-ḥamdihi subḥānehu* (4) *ve Teʿālā"* bu āyet-i kerīmeyi her kişi bilür. Pes (5) müʾmin ḳarındaşlara bu ġāyetle büyük beşāretdir. (6) İmdi müʾmin ḳarındaşlar! Birbiriñize ve ehliñize (7) ve ʿiyāliñize bu

beşāreti idüñ ve bilmeyene (8) taʿlīm idüñ ve bu ʿaẕīm fāʾideyi ifāde idüñüz. (9) Zīrā ʿālem ḫalḳı bundan ġāfildür. Hemān: "Āh (10) Ḳurʾān bileydim dāʾimen oḳurdum, böyle baṭṭāl (11) ṭurmazdım." dimek ekṣer ḫalḳıñ ʿömürleri geçer (12) ve Ḳurʾān bildüginden ġāfil olup her (13) bārı tilāvet-i Ḳurʾān'dan kendülerini maḥrūm iderler **[90a]** (1) ḥālbuki *"el-ḥamdüli'llāhi Rabbi'l-ʿālemīn"* āyeti (2) oḳumaġı bilmez ümmī gemiciler ve çobānlar daḫi bilürler (3) ve bu āyet-i kerīmeyi bilmez ādem bulunduġı taḳdīrce (4) bir cüzʾīce vaḳtda üç dört kerre taʿlīm (5) ile ögretir ve lākin taḳṣīrlik ve ihmāl ve (6) ġaflet ve kesellik ve şeyṭān iġvāsı ve (7) telebbüsligi insānı tilāvet-i Ḳurʾān'dan ve daḫi (8) nice ḫayrātdan maḥrūm ider. *"Fe-lā ḥavle ve* (9) *lā-ḳuvvete illā bi'llāhi'l-ʿaliyyi'l-ʿaẕīm. Allāhümme nebbihnā* (10) *ʿalā-umūri'd-dīni veḥfiẓnā mine'ş-şurūri ecmeʿīne* (11) *meʿa-sā'iri'l-Müslimīne bi-cāhi'n-nebiyyi seyyidi'l-evvelīne* (12) *ve'l-āḫirīne āmīn āmīn āmān yā ekreme'l-ekremīne."* (13) **Otuzuncı Bāb: [90b]** (1) Ḥacca bedel gitmek şarṭları beyānında. Bilgil ki (2) kişinüñ ḥacca gitmege ḳudreti var iken (3) ihmāl idüp gitmese ṣoñra ʿöẕr-i dāʾime (4) mübtelā olsa, aʿmā olmaḳ ve kötürüm olmaḳ (5) gibi. Yerine ādem göndermek farż olur ve ādem (6) göndermeden fevt olursa vaṣiyyet itmek (7) farż olur ve farż olan ḥac içün bedel (8) idüp gönderen ādem içün ḥac ṣaḥīḥ (9) olup farż sāḳıṭ olmaḳ şarṭları yigirmidir. (10) Biri bulunmazsa farż sāḳıṭ olmaz. Evvelki (11) şarṭ-ı bedel, gönderenüñ üzerine ḥac farż (12) olduḳdan ṣoñra göndere. Ḥattā ki faḳīr iken (13) borç ile aḳça alup bedel gönderse ṣoñra **[91a]** (1) ġanī olsa tekrār bedel göndermek farż olur. (2) İkinci şarṭ mübtelā olduġı ʿöẕrüñ zevālı (3) umulmamaḳ. Üçünci, baʿde ẓuhūri'l-ʿöẕr (4) bedel göndermek. Dördünci, bedel gönderen (5) ṣaġ ise anuñ emriyle bedel göndermek (6) ve ammā vaṣiyyetsiz vefāt idüp ṣoñra bir (7) ʿāḳıl ve bāliġ Müslimān andan ötüri ḥac (8) itmese ya āḫara itdürse cāʾizdür. İnşāʾ (9) allāhu Teʿālā buyurmış ʿulemā'u'd-dīn. (10) Beşinci şarṭ, bedel gideni ücret ile dutmayalar. (11) Meṣelā iki yüz ġuruş kifāyet eyleduḳda (12) üç yüz virürse "İki yüzi yol ḫarçlıġı (13) ve yüzi saña ücret." dimeyeler ve lākin yüzüni **[91b]** (1) ayrup aña baġışlayalar yāḫūd Kaʿbe'ye (2) gidüp gelduḳdan ṣoñra: "Vekīlim ol (3) ziyādesini kendüñe hībe itmege." diyeler. (4) Pes ol daḫi gidüp gelduḳdan ṣoñra (5) ve eger Kaʿbe'de ḳalursa ya āḫar diyāra giderse (6) ḥaccı tamām itdükden ṣoñra artancayı cemʿ (7) idüp öñüne ḳoya daḫi diye ki: "Vekāletim, (8) ḥasence bu mālı kendüme hībe eyledim." ve (9) eger vaṣiyyet iderse diye ki "Benim içün (10) her kim ḥacciderse artanı anuñ olmaġa vaṣiyyetim (11) olsun." bu daḫi cāʾizdür. Zirā vaḳtü'l- (12) vaṣiyyete ol kişi meçhūl ise daḫi bedelü'l- (13) ḥac içün taʿyīn olunduḳdan ṣoñra **[92a]** (1) maʿlūm olur keẕā fī'l-muḥīṭi. Altıncı şarṭ, (2) bedel giden bedelü'l-ḥac içün aldugı (3) aḳçadan

ḫarc iderek gitmek, yoluñ (4) cemīʿsinde yāḫūd ekṣerinde kirāya vesāʾir (5) levāzıma. Yedinci şarṭ, yoluñ cemīʿsinde (6) ya ekṣerinde rākiben gitmek, gönderen ādemüñ (7) ṭavarıyla ya anuñ aḳçasından kirā ile. (8) Sekizinci şarṭ, gönderen ādemüñ vilāyetinden (9) yāḫūd anuñ taʿyīn eyleduġı yerden ḥac (10) olunmaḳ. Ṭoḳuzuncı şarṭ, iḥrām vaḳtı (11) gönderen ādemüñ ḥaccını edā itmek niyyetine (12) iḥrāmlanmaḳ ve daḫi evlā oldur ki baʿde'n- (13) niyyeti ibtidā ki lebbeyki böylece ide: "Beni **[92b]** (1) ḥacca gönderen filānuñ ḥaccı içün, *'Lebbeyk* (2) *Allāhümme lebbeyk.'* " diye. Onuncı şarṭ, Mīḳāt'dan (3) iḥrāmlanmaḳ ve eger iḥrām yerini iḥrāmsız geçüp (4) ṣoñra iḥrāmlansa ḥac kendi içün olur (5) ve bedel içün alduġı aḳçaya żāmin olur. (6) Ammā iḥrāmsız Mīḳāt'ı geçüp ve dāḫlinde (7) iḥrāmlanmayup ve Mekke'de veyā ġayrīde ḥac zamānına dek (8) iḥrāmsız ṭursa ve ḥac zamānı geçduġı (9) Mīḳāt'a yāḫūd ġayr Mīḳāt'a varup gönderen (10) ādem içün iḥrāmlansa cāʾizdür ve keẕā (11) *fī-fīʿli'l-ḫayrātı leʿalla'l-ḳārī.* On birinci şarṭ, (12) bedel giden kişi kendi ḥaccidivire, (13) ġayrīye itdürmeye. Megerki māl ṣāḥibinüñ **[93a]** (1) iẕniyle ola ve bedel giden yolda vefāt (2) iderse yine ḥükm böyledür. Yaʿnī vefāt (3) itdügi yerden öteye kendi yerine gönderen (4) ādem ḥaccı-çün bāḳī ḳalan aḳça ile āḫar (5) ādem dutmaġa māl ṣāḥibi yaḫūd anuñ (6) vaṣīsi iẕin virdiyse kendi yerine ādem (7) dutsun ve illā bāḳī ḳalan aḳçayı ṣāḥibine (8) teblīġ itmege vaṣī naṣbitmek vācib olur. (9) On ikinci şarṭ, bedel giden baʿde'l-ihrām (10) ḥaccı ifsād itmemek, ḥattā ki ḥaccı ifsād (11) idüp ve āḫar senede ḳażā itse ol (12) ḥac, gönderen ādem içün vāḳiʿ olmaz. (13) Bil ki ḥacciden bedel ādem içün olur **[93b]** (1) ve aḳçaya żāmin olur. On üçünci şarṭ, (2) yalıñuz ḥac iḥrāmına gire, ḥac ile ʿumreye (3) girüp ḳārin olmaya, İmāmü'l-āʿẓam (4) ʿindinde illā gönderen ādemüñ iẕniyle. (5) On dördünci şarṭ, yalıñuz bir ādem içün (6) bedel olup iḥrāmlanmaḳ, ḥattā ki iki (7) ādemden ötüri iḥrāmlanursa ol ḥac (8) kendi içün olur ve ol iki ādemden (9) alduġı aḳçalara żāmin olur. On beşinci (10) şarṭ, yalıñuz gönderen ādem içün (11) iḥrāmlanup bir kendi içün bir de gönderen (12) ādem içün iḥrāmlanmaya. On altıncı şarṭ, (13) bedel gönderen ve bedel giden Müslimān **[94a]** (1) olmaḳ ḥattā ki bedel giden yāḫūd gönderen (2) īmāna ḫalel virür, bir bāṭıl iʿtiḳād üzre (3) bulunsa ṣoñra andan rücūʿ itse tekrār (4) ḥaccitdürmek lāzım olur. On yedinci (5) şarṭ, bedel giden ve gönderen ʿāḳıl olmaḳ. (6) On sekizinci, bedel gönderen bāliġ olmaḳ. (7) Ammā bedel giden bulūġa ḳarīb mürāhiḳ olup (8) ḥacca ʿaḳlı yerişürse ve efʿālini mübāşeret (9) iderse bedel gitmesi cāʾizdür. On ṭoḳuzuncı (10) şarṭ, baʿde'l-iḥrām ḥac fevt olmamaḳ ve (11) fevt olması bedel gidenüñ taḳṣīrinden (12) ise aḳçaya żāmin olur ve illā żāmin (13) olmaz ve her ḥālde tekrār ḥaccitdürmek **[94b]** (1) lāzım olur. Yigirminci şarṭ, māl ṣāḥibinüñ (2) taʿyīn

eyledüġı kimse ḥaccitmek ḥattā ki (3) taʿyīn idüp andan ġayrī kimse ḥac (4) itmesün deyüp vefāt olsa ve ḥac (5) itmeden taʿyīn olunan daḫi fevt olsa (6) vaṣiyyet daḫi bāṭıl olup ve āḫar kimse (7) göndermek vācib olmaz ve eger "Ġayrısı (8) ḥaccitmesün." kelimesini dimediyse ġayrısını (9) göndermek vācibdür ve ẕikrolunan (10) şarṭlar üzre ḥaccolunduḳda eṣaḥḥ-ı ḳavl (11) oldur ki ol ḥac gönderen ādem içün (12) ölür ve ḥaccidiviren bedel kişi içün (13) nāfile ḥac ṣevābı ḥāṣıl olur. Nitekim ḳarīban **[95a]** (1) ẕikrolunacaḳ ḥadīṯ beyān ider: "Ḥażret-i Allāh (2) celle celālühü fiʿli'l-ḫayrāta iʿānet itmege (3) cümlemize tevfīḳ eylesün, bi-cūdihi ve keremihi āmīn." (4) **Otuz Birinci Bāb:** (5) Defʿ-i vesvese ve feżāʾilü'l-ḥacc ve'z-ziyāreti ve (6) baʿde'l-ḥacc ile'l-mevt mükellef üzerine vācib (7) ve lāyıḳ olan baʿżı umūr-ı mühimme ve ḥaccidenler (8) ve ḥaccı terk idenler ḥaḳḳında vārid olan ḫaberiñ (9) şerḥi beyānındadur. Bilgil ki müʾminler, (10) Allāhu Teʿālā'ya ṭaparlar ve aña ʿibādet iderler, (11) ancaḳ kāfirleriñ ḫilāfınca ve Kaʿbe'ye (12) yönelmeleri Allāh Teʿālā'nuñ emrine imtiṯāl (13) içündür. Emre imtiṯāl ise yine emridene **[95b]** (1) niyāz ve iṭāʿatdur ve Kaʿbe'ye yönelmege emr (2) olunmamızuñ ḥikmeti oldur ki Ḥaḳ Teʿālā, (3) ʿuḳalāyı ḫalḳ itmedi illā kendine īmān (4) getürüp ve ʿibādet itmek içün. Nitekim *"Ve mā* (5) *ḫaleḳtü'l-cinne ve'l-inse illā li-yeʿbudūn."* ḳavl-i (6) şerīfi bu maʿnāyı muṣarraḥdur. ʿİbādet ise (7) iẕhār-ı teẕellüldür ve teẕellüllügüñ ġāyeti oldur ki (8) īmān getürüp ʿibādet eyledügi ḫālıḳa (9) ṭapup rükūʿ idüp daḫi alnını yere ḳomaḳdur. (10) Anıñ-çün Ḥaḳ Teʿālā "Verkeʿū vescudū." (11) buyurup rükūʿ ve sücūd ile emreyledi (12) ve lākin Ẕāt-ı şerīfi mekāndan ve cihetden (13) münezzeh olup bir vechle aña yönelmek mümkin **[96a]** (1) olmadüġı eclden ḳıbleye yönelmek ile emridüp (2) ve *"Ḥayṯu mā-küntüm fe-vellū vucūheküm şeṭrehu."* (3) buyurdı. Pes bundan ẓāhir oldı ki müʾminler (4) Allāh'dan ġayrīye ṭapmazlar ve ʿibādet itmezler (5) ve Kaʿbe'ye yönelmeleri ve taʿẓīm itmeleri ve (6) daḫi ġayr şerʿan taʿẓīm olanlara taʿẓīm itmeleri (7) Ḥaḳ Teʿālā'nıñ emrine imtiṯāl içündür. (8) Pes ol daḫi Ḥaḳ Teʿālā'ya ʿibādetdür (9) ve bilgil ki aṣḥābü'l-fīl Kaʿbe'yi yıḳmaḳ ḳaṣdına (10) Yemen'den gelüp Müzdelife ile Mīnā arasında (11) Baṭın-ı Muḥasser'e vāṣıl olduḳlarında helāk (12) olup Kaʿbe'yi yıḳmaġa ḳādir olmadıḳlarınuñ (13) ḥikmeti oldur ki ol diyārıñ ḫalḳı Kaʿbe'ye **[96b]** (1) taʿẓīm itmede idi ve geregi gibi aña taʿẓīm (2) idecek Peyġamberimiz Muḥammed ṣallā'llāhu ʿaleyhi (3) ve sellem ümmetiyle ẓuhūr idecek idi ve baʿde (4) ḫurūc-ı Yeʾcūc ve Meʾcūc ḳırḳ sene ziyāret (5) olunup ṣoñra ehl-i īmāndan kimesne ḳalmayup (6) Ḥabeşe keferesi anı yıḳup ṭaşlarını (7) Cidde Deñizi'ne atmaġa mütemekkin olup aṣḥābü'l- (8) fīl gibi helāk olmadıḳlarınuñ ḥikmeti (9) oldur ki eṣeri maḥvolup istihzā olunmaya. (10) Zīrā taʿẓīm

idenlerden kimse ḳalmadı ve (11) ẓuhūr idecek yoḳdur. Pes maḥvolması (12) Kaʿbe'ye taʿẓīmdür ve işāretdür ki Ḥaḳ Teʿālā'nıñ (13) ʿindinde bir şey olmaduġından ibtidā mükerrem **[97a]** (1) Beytü'ş-şerīfī yıḳılır, ṣoñra dünyā yıḳılır, tā ki (2) dünyāya göñül virmeyeler ve's-selām. Resūlu'llāh (3) ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: "Kaʿbe-i Mükerreme (4) ḳıyāmet güni yeñi gelin gibi merġūb ve maḥbūb (5) olduġı ḥālde ḥaşrolunup ve ḥacciden (6) müʾminler eṭrāfında ṭavāf iderek anıñla (7) maʿan Cennet'e girürler." daḫi Resūlu'llāh ʿaleyhi'ṣ- (8) ṣalātu ve's-selām buyurdı ki: "Ḥaḳ Teʿālā (9) Ādem ʿAleyhi's-selām'uñ ẕürriyyetini arḳasından (10) iḫrāc itdi, ẕerreler gibi ẓāhir oldılar (11) ve anlara ʿaḳl virüp daḫi buyurdı ki 'Ben (12) Rabb'iñiz degil miyim?' anlar daḫi 'Neʿam Rabb'imizsin!' " (13) didiler ve anlarıñ bu sözleri yazılup Ḥacer-i **[97b]** (1) Esved'e emānet ḳondı. Ḥacer daḫi anı yutdı (2) ve ḥālā kendinde durup müʾminleriñ anı (3) öpmesi ve taʿẓīm ile el degirmeleri (4) ol ʿahdi teẕkīr ve yeñilemek içündür, (5) daḫi Resūlu'llāh ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: (6) "Ḥacer-i Esved ḳıyāmet güni iki gözi ve lisānı (7) olduġı ḥālde ḥaşr olur ve ṣıdḳla (8) dünyāda kendüni istilām idenleriñ eyligine (9) şāhidlik ider ve istihzā iden Rāfiżīleriñ (10) ʿaleyhlerine şāhidlik ider." dedi. İmdi (11) imdi "Kāfirler puda ṭapar gibi bu ṭaşdan (12) ve binādan ne umarsız?" dir, bir ādeme rāst (13) gelürsek bilmiş ol ki anuñ ʿaḳīdesi **[98a]** (1) fāsiddür ve eger senüñ ḳalbiñe bunuñ gibi nesne (2) ḫāṭıruña gelürse bilmiş ol ki şeyṭān (3) vesvesesidir. Pes andan istiġfār ile (4) taʾavvüz eyle ve Resūlu'llāh'a ṣalavāt getürmek (5) ile ʿaleyhi'l-laʿneʾi maḳhūr idüp ṭard (6) eyleñüz. Rivāyet olunur ki müʾmin Resūlu' (7) llāh'a ṣalavāt getürduḳda anuñ yanında (8) bulunan şeyṭān ḳurşun gibi erir. Ṣoñra (9) yine cemʿ olup ḳalḳar daḫi Resūlu'llāh (10) ʿaleyhi'ṣ-ṣalātu ve's-selām buyurdı ki: "Bir kişi (11) bir meyyitiñ ḥaccını idivirse ol meyyitden (12) ḥac farżı sāḳıṭ olur ve ḥaccidivirene (13) yedi ḥac ṣevābı yazılur ve nārdan āzād ola." **[98b]** (1) deyü ʿatiḳ-nāme yazılur daḫi Resūlu'llāh ʿaleyhi'ṣ- (2) ṣalātu ve's-selām buyurdı ki: "Bir ḥacdan (3) ötüri üç kişi Cennet'e gider. Ol ḥaccı vaṣiyyet (4) iden kişi ve ol vaṣiyyeti yerine getüren vaṣī (5) ve ol ḥaccı idiviren ḥācı." daḫi Resūlu'llāh (6) ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: "Bir kimesneniñ (7) babasına yāḫūd anasına ḥac farż olup (8) ve ḥaccitmeden fevt olsa ve ol veled (9) babasınuñ yāḫūd anasınuñ ḥaccını idivirse (10) yāḫūd itdürse her ḳanġısı içün itdürse (11) andan ḥac farżı sāḳıṭ olur ve bir ḥac (12) ṣevābı yazılur ve anlarıñ rūḥları ġāyetle (13) şād olur ve bu veled ʿinde'llāhi Teʿālā ṣāliḥler **[99a]** (1) zümresinde ḥaşrolur." buyurdı. *"Revāhu* (2) *Dāruḳutnī."* daḫi Resūlu'llāh ṣallā'llāhu ʿaleyhi (3) ve sellem buyurdı ki: "Taḫḳīḳan ḥayvāna binüp Kaʿbe'ye (4) giden ḥac içün adım başına yetmiş biñ (5) ḥasene vardır."

dedi. İmdi yürümege (6) ḳādir olan ḥacı ḳarındaşlar! Bu ʿaẕīm ṣevāba (7) nāʾil olmaḳ ḳaṣdına gāhīce inüp yürüye.” (8) daḫi Resūlu’llāh ṣallā’llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: (9) “Göñül ḫoşluġıyla Kaʿbe’de ve Kaʿbe yolunda (10) ḫarç olan bir aḳçanuñ ṣevābı yedi yüz aḳça (11) ṣadaḳanuñ ṣevābı ḳadardur.” daḫi Resūlu’llāh (12) ʿaleyhi’ṣ-ṣalātu ve’s-selām buyurdı ki: “Her (13) kim ki bir gün muḥrim ve mülebbī olduġı ḥālde **[99b]** (1) ṣabaḥlaya, çaḳ-ı güneş batınca günehleri daḫi (2) maʿan batup anadan ṭoġma olur. Revāhu’l- (3) İmāmu Aḥmed yaʿni ḥuḳūḳ-u nāsdan mā-ʿadā (4) ve ḳażā itmek ile emrolunmadıġı ṣavm ü ṣalāt (5) gibi ʿibādetlerden mā-ʿadā günehlerden anadan (6) ṭoġma olur ki fuḥş ve yalan söylmek (7) gibi ḫamr içmek gibilerdir. Daḫi Resūlu’llāh (8) ṣallā’llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: “Bir telbiye (9) idici yok ki telbiye ider. İllā anuñ ṣaġında (10) ve ṣolunda olan ṭaşlar ve aġaçlar ol (11) yerleriñ nihāyetine varınca maʿan telbiye iderler.” (12) Revāhu’l-Ḥākim ve ṣaḥḥaḥahu ibn ʿAbbās buyurdı ki: (13) “Bir kerre Ṣafā ile Merve arasında saʿy itmek **[100a]** (1) ṣevābı yetmiş ḳul āẕād itmek ḳadardur.” daḫi (2) ibn ʿAbbas buyurdı ki: “Beytu’llāh üzerine (3) her gün yüz yigirmi raḥmet iner. Altmışı (4) ṭavāf idenler üzerine ve ḳırḳı namāz (5) ḳılanlar üzerine ve yigirmisi Kaʿbe’ye yönelüp (6) taʿẓīm ile naẓar idenler üzerine.” daḫi (7) Resūlu’llāh ṣallā’llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: (8) “Kaʿbe’de bir gün ḫaste olanıñ Ḥaḳ Teʿālā (9) etini ve cesedini ateşe ḥarām ider.” daḫi Resūlu’llāh (10) ʿaleyhi’ṣ-ṣalātu ve’s-selām buyurdı ki: “Ḥac (11) yolunda giderken ya gelürken fevt olanı (12) Allāhü Teʿālā yarlıġar ve aña ehl-i beytinden (13) yetmiş kimesneye şefāʿat itmegi iḥsān **[100b]** (1) ider ve şefāʿat itmege iẕn virür ve (2) şefāʿatını ḳabūl ider daḫi Resūlu’llāh ʿaleyhi’ṣ- (3) ṣalātu ve’s-selām buyurdı ki: “Bir kimesne (4) ḥacciderken ya ʿumre iderken vefāt itse (5) ol kişi ḳıyāmetde ʿarż olunmaz ve ḥisāb (6) olunmaz ve kendine ‘udḫulu’l-Cennet’e meʿa’l-āmīnīn’ (7) dinilür.” Daḫi Resūlu’llāh ʿaleyhi’ṣ-ṣalātu ve’s- (8) selām buyurdı ki: “Bir sāʿat Kaʿbenüñ (9) ısıcaġına ṣabr ideni Allāh Teʿālā beş yüz (10) sene Cehennem’den uzaḳ ider ve iki yüz (11) sene Cennet’e ḳarīb ider.” dedi. İmdi (12) selāmet ile Kaʿbe’ye vāṣıl olduġuñuzda (13) anuñ ıscaġından ʿācizlıḳ getürmeñiz **[101a]** (1) ve birbiriñize şikāyet itmeñiz ki niʿmete vāṣıl (2) olasız ṣabrıñız sebebiyle bi-iḥsānihi (3) sübḥānehu ve Teʿālā daḫi Resūlu’llāh ʿaleyhi’ṣ- (4) ṣalātu ve’s-selām buyurdı ki: “Kaʿbe’yi ṭavāf (5) idene Ḥaḳ Teʿālā adım başına yetmiş biñ (6) derece mertebesini yüce ider ve yetmiş biñ (7) şefāʿat itmegi iḥsān ider.” el-Ḥadīṣ. (8) Daḫi Resūlu’llāh ʿaleyhi’ṣ-ṣalātu ve’s-selām (9) buyurdı ki: “Yeryüzinde olan ṣularıñ ḫayırlısı (10) zemzem ṣuyıdır. Açlıḳ içün ṭaʿāmdır (11) ve maraż içün şifādır.” daḫi Resūlu’llāh (12) ṣallā’llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: “Zemzem (13) ṣuyı her ne

niyyete içilürse nāfiʿdür.” **[101b]** (1) yaʿnī umūr-u dünyā ve umūr-u āḫiretden daḫi (2) Resūlu’llāh ṣallā’llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: (3) “Mekke’de olan bir ḥasene ġayrī yerde olan (4) yüz biñ ḥasene ḳadardur.” Yaʿnī ṣevābı (5) gerek namāz gerek oruç gerek Ḳurʾān oḳumaḳ (6) gerek tesbīḥ gerek ṣalavāt gerek ṣadaḳa (7) gerek ġayr ẕālik. İmdi ḥācı ḳardaş! (8) Hīç olmazsa Mekke’de bir gün oruç dut (9) ve her dürli ʿibādetden bi-ḳadri’l-imkāni işleyüp (10) İblis’den baʿīd ve Ḥażret-i Allāh’a ve enbiyāya (11) ve evliyāya ḳarīb olagör. Zīrā yaḳīnlik (12) ʿibādetle ve emre imtiṣāl ve nehyden ictināb (13) iledür. Ġayr yüzden ḳurbete ṭarīḳ yoḳdur **[102a]** (1) Resūlu’llāh ṣallā’llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: (2) *“Men-zāre ḳabrī baʿde vefātī kāne ke-men zārenī* (3) *fī-ḥayātī, revāhu’l-Beyhāḳī”* Yaʿnī: “Baʿde’l-ḥacc vefātdan (4) ṣoñra ḳabrimi ziyāret iden ḥayātımda beni (5) ziyāret itmiş gibidir.” daḫi Resūlu’llāh ʿaleyhi’ṣ- (6) ṣalātu ve’s-selām buyurdı ki: “Her kim (7) beni Medīne’de ṣevāb ve ḫayr umucı olduġı (8) ḥālde ziyāret iderse ḳıyāmetde (9) ben aña şāhid ve şefīʿ olurum.” didi. (10) **Faṣl:** Ve baʿde’l-ḥacc ve’z-ziyārete selāmetle (11) vilāyetiñe vāṣıl olduḳda ibtidā mezārlıġa (12) uġrayup ve bir kerre Āyete’l-Kürsī’yi ve on bir (13) kerre İḫlāṣ Sūresi’ni oḳuyup ṣevābını **[102b]** (1) cemīʿ ehl-i īmāna hībe ide. Ṣoñra maḥallesinde (2) ya ḳaṣabasında olan mescid-i şerīfe (3) varup iʿtikāf niyyetine gire. Vaḳt, mubāḥ (4) ise namāz ḳıla ve pādişāh-ı İslām’a ve (5) ʿasker-i İslām’a vesāʾir ehl-i īmāna el-aḥyāʾı (6) ve’l-emvāta ḫayr duʿā ide ve ziyāretine (7) gelenleri ʿizzetiyle ḳarşulayup ve kendilerine (8) duʿā ide ve gelmekden ʿāciz olanlara vara, (9) buluşa ve żarūreti yok ise ḳırḳ güne dek (10) keṣret-i ʿibādetle ve ʿulemā ve ṣuleḥā meclisine (11) ve mescidlere mülāzemet ile ve taʿlīmü’l-ḫayr (12) ve naṣīḥat ile meşġūl olup iş işlemeye. (13) Lākin işlerse cāʾizdür ve ol mübārek **[103a]** (1) yerleri daʾimen teẕkīr ide ve dāʾimen ʿulemā-ı (2) ʿāmiline ve ṣuleḥāya mülāzemet ide ve (3) yaramazlar ile ḳonuşmaya ve żarūretsiz (4) aġalara ve ḥākimlere varmaya ve żarūretsiz (5) borca girmeye. Zīrā ḥubb-ı dünyāya ve aç- (6) gözlulıġa ve ḳalb ḳararmasına ve müflislıġa (7) sebebdir, varken ṭurmaya zīrā maḥall-i (8) töhmetdir ve ḳalblerde maġżūbdur ve çoḳ (9) söylemeye ve çoḳ ḫoraṭa itmeye. Zīrā (10) maḥall-i ḫaṭādır ve bilā-iẕini’ş-şerʿ kimseye buġuż (11) itmeye ve kem ṣanmaya ve üzerine tefāḫurluḳ (12) ve tekebbürluḳ itmeyüp uġraduġına selām (13) vire ve merḥametli olup aḳrabālarını ve ḳonşularını **[103b]** (1) ve eḥibbāsını ve ḫasteleri ve yetīmleri ve (2) ġarībleri bi-ḥasebi’l-imkān yoḳlaya ve işlerine (3) buluna. Resūlu’llāh ṣallā’llāhu ʿaleyhi ve sellem (4) buyurdı ki: “Her kim ki bir müʾminüñ bir ḥācetini (5) ḳażā iderse Ḥaḳ Teʿālā luṭf ve kereminden (6) anuñ yetmiş dünyevī ve uḫrevī ḥācetlerini (7) ḳażā idivirir ki anlarıñ eñ ednāsı (8) yarlıġanmaḳdur. İmdi kişiye lāyıḳ

olan (9) oldur ki muḥtāclara ṣadaḳayı katʿ itmeyüp (10) her gün ṣadaḳa ide ki günde bunuñ gibi (11) niʿmete vāṣıl ola. Günde bir aḳça ya bir pāra (12) ya manġır ya bir loḳma ekmek daḫi olursa. (13) Resūlu'llāh ʿaleyhi'ṣ-ṣalātu ve's-selām buyurdı ki: [104a] (1) "Ateşden ṣaḳınıñız! Yarım ḫurma ṣadaḳa (2) itmek ile daḫi olursa." Pes bu ḥadīṯ-i (3) şerīfden ṣadaḳanuñ faẕīleti ve her kişi (4) aña ḳādir olması ġāyetle ẓāhirdür. (5) Ḥattā ki dilenen dilenci daḫi olursa ṣadaḳa (6) virmege ḳādirdür ve mülāyim söz ile (7) emr-i bi'l-maʿrūf ve nehy-i ʿani'l-münker ide ve küfr (8) īcāb iden mükefferātı ʿulemādan ögrenüp (9) dāʾim anlardan ḥaẕer üzre ola ve taḳlīd ile (10) ʿibādet ve muʿāmele itmeyüp ʿilm-i ḥāli ehl-i (11) sünnetden olan ʿālimden taḥṣīl idüp (12) ve mūcibince ʿamel ide. Resūlu'llāh ʿaleyhi'ṣ-ṣalātu (13) ve's-selām buyurdı ki: "Her kim ki ehl-i sünnet [104b] (1) ve cemāʿat meẕhebi üzre olan ayaġını her (2) ḳaldurup ḳoduḳça Ḥaḳ Teʿālā aña on (3) ṣevāb iḥsān ider ve on derece mertebe (4) yüce ider keẕā fī-niṣābi'l-aḫbāri ve ḳalbi (5) dāʾim umūr-u āḫret ile ve ḫalḳa ḫayr ṣanmaḳ (6) ile ve lisānı ẕikru'llāh ile ve ṣalavāt ile (7) ve ḳulaġı Ḳurʾān ve ʿilm diñlemek ile ve (8) eli ve ayaġı ḥelāl kesb ile ve ʿibādu'llāh'a (9) yardım itmek gibi ḫayra istiʿmāl itmek ile (10) meşġūl olup eşyā-yı muḥarreme ile meşġūl (11) olmaya ve baṭṭāl ṭurmaya. Zīrā baṭṭālı Allāh (12) ve Resūlu'llāh sevmez. Pes şol aġalara ki (13) geçinecekleri vardur ve iş işlemegi [105a] (1) kendülerine alçaḳlıḳ ʿaddiderler. Vācibdir ki (2) muṣḥaf ve kitāb yazmaġıyla ve ḫıḍmetinde (3) olanlara ve yārānlarına Ḳurʾān ve umūr-u dīni (4) taʿlīm itmek ile her biri kendini meşġūl (5) ide ve buña ehliyyeti olmayana vācibdir ki (6) kendine yine ḫoca peydā idüp oḳumaḳ ile (7) meşġūl olup Allāhu Teʿālā'nuñ ve Resūlu' (8) llāh'ıñ sevmeduġı kimseler dāʾiresinden (9) çıḳa ve lākin zamānemiz aġalarıñ çoġı (10) bu ṭarīḳa sülūk itmeyüp belki āḫiret (11) müflisleri ṭarīḳına sülūk idüp ẓaleme (12) ḳoltuġunda mūẕīlik ve anlara muʿāvenet (13) itmek ile ve rüşvet almaḳ ile ve çālġı [105b] (1) diñlemek ile ve ṭavla ve sanṭrānç oynamaḳ ile (2) ve emṣālleri fısḳlar ile ʿömürlerini ve (3) devletlerini ve ʿırżlarını żāyiʿ eylediler. (4) Ḥattā ki ekṣer şürefā ve meşhūr evliyā (5) ve ʿulemā ve meşāyiḫ ve ocaḳ-zādeleriñ ẕürriyyetleri (6) daḫī çoġı bu fısḳ dāʾiresindedür. (7) *"Fe-lā-ḥavle ve lā-ḳuvvete illā bi'llāhi'l-ʿaliyyi'l-ʿaẓīm."* (8) Pes evlādına şefḳat iden kişi oldur ki (9) aña umūr-u dīni taʿlīm eyleduḳdan ṣoñra ʿilm (10) oḳumaḳ ile ya oḳutmaḳ ile yāḫūd (11) ṣanʿat ve ticāret gibi bir ḥelāl kesb ile (12) anı meşġūl idüp baṭṭāllar dāʾiresinden (13) iḫrāc ider ve kendini āḫret müflisi [106a] (1) ve evlādını żāyiʿiden oldur ki: "Evlādım (2) rāḥat olsun." deyü yırtıcılıḳ ile ve (3) ḥīle ile māl cemʿ ider. Allāhümme'h-faznā (4) min-sāʾiri'ş-şurūri meʿa-sāiri'l-iḫvāni āmīn (5) yā hennānu yā mennānu ve żarūretsiz mekrūh (6) kesbleri işlemeye. Debbaġlik gibi

ve kefen (7) alup ṣatmaḳ gibi ve ücret ile meyyit yumaḳ (8) ve götürmek gibi ve ẓalemeye ḫıdmetkār olmaḳ (9) gibi ve çalup çaġırmaḳ ile aḳça ḳazanmaḳ (10) gibi. Ammā mīzān dutmaḳ ve ḳanṭar dutmaḳ (11) cāʾizdür. Bundan nehyeylemek cehldir. (12) Lākin Rūm diyārı ḳanṭarlarınuñ aġır cānibleri (13) fi'l-ġālib saḳaṭdır. Andan ġāfil olmayalar. **[106b]** (1) Bu ḥaḳīr aġır ṭarafı dürüstce bir ḳanṭara (2) rāst gelmedi ve fısḳ işlenen meclisde (3) bulunursa fısḳdan ve mā-lā-yaʿnīden menʿ (4) eylesün, menʿe ḳādir olmazsa ol (5) meclisden ḳalḳup gide. Buña daḫi ḳādir (6) olmazsa *"Allāhümme inne hāẕā münkerin lā-arżāhu."* (7) deyüp ve iḫfā ile ẕikru'llāha meşġūl ola. (8) Anlarıñ fısḳlarına müdārā idüp münāfiḳ- (9) ṣıfat olmaya ve riyādan ve ʿucbdan berk (10) ṣaḳına. Zīrā bunlar daḫī ʿibādetüñ şevābını (11) ibṭāl iderler ve beyne'l-ḫavf ve'r-recā ola (12) ve ʿinde'l-mevt recāsı ziyādece ola (13) ve niʿmeti'l-İslām'a dāʾim şākir ola ve bu niʿmetiñ **[107a]** (1) zevālinden Ḥaḳ Teʿālā'ya ṣıġınup īmān üzre (2) āḫrete göçmegi her duʿāsında Ḥaḳ Teʿālā'dan (3) ṭaleb ide ve dāʾimen āḫrete göçmek içün (4) müheyyā olup geregi gibi vaṣiyyet üzre ola. (5) Pes bu ṣıfatlar ile ve miṣāller ile mevṣūf (6) olmaḳ ḥaccıñ ḳabūllıġınuñ ʿalāmetidür ve daḫī (7) ḫātimetü'l-ḫayr ʿalāmetidür. Gerek bu ṣıfatlar ile (8) mevṣūf olan müʾmin ḥaccitmiş olsun (9) gerek itmemiş olsun Ḥażret-i Allāh celle (10) celālehu cümlemizi ṭarīk-i müstaḳīmden ayırmasun. (11) *Bi-ḥürmeti enbiyāʾihi ve ālihimi'ṭ-ṭāhirīne āmīn* (12) *āmīn yā mucībe's-sāʾilīne bi-raḥmetike yā erḥeme'r-* (13) *rāḥimīne ve'l-ḥamdü'llāhi Rabbi'l-ʿālemīne* **[107b]** (1) *ve'ṣ-ṣalātu ve's-selāmü ʿalā-sāʾiri'l-enbiyāʾi ve* (2) *ālihim ecmeʿīne. Ve lā-ḥavle ve lā-ḳuvvete illā bi'llāhi'l-* (3) *ʿaliyyi'l-ʿaẓīm.* **Faṣl**: Merḥūm Sinān (4) Efendi Menāṣiki'nüñ āḫirinde şerḥ itmege vaʿad (5) eyleduġumuz budur ki ẕikrolunur. Ḫaberde (6) geldi ki ḳıyāmet güni olduḳda Ḥażret-i Allāh (7) celle celālehü meleklere emride ki: "Varıñ Kaʿbe'yi (8) Cennet ḳumāşlarıyla bezediñiz ve maḥşer yerine (9) getürüñüz" anlar daḫi gelüp Beytu'llāh'ı bezeyüp (10) ve eṭrāfındaki ḥalḳalarına nūrdan zencīrler (11) daḳup: "Yā Kaʿbetu'llāh, Ḥaḳ Teʿālā emreyledi ki (12) maḥşer yerine gidesin." Beytu'llāh daḫi (13) *"Semiʿnā ve eṭeʿnā."* yaʿnī: "Giderin ve lākin **[108a]** (1) gitmeden Rabb'dan dilerin ki eṭrāfımda yatan (2) cümle ḳonşularımı luṭfıyla yarlıġasın." (3) diye, melekler daḫi: "Yā Rabbenā Kaʿbe'niñ didügi (4) maʿlūm-u ʿizzetiñizdir." diyeler. Ḥaḳ celle ve ʿalā (5) daḫī: "Anları nārdan āzād eyledim." buyura ve (6) melekler daḫi bu beşāreti Kaʿbe'ye iʿlām eylediklerinde (7) tekrār Kaʿbe diye ki: "Bir murādım daḫī oldur ki (8) ehillerini ve diyārlarını terk idüp ve (9) kendilerine taʿab virüp ve mālларını ṣarf (10) idüp Ḥaḳ Teʿālā Ḥażretinüñ rıżāsı içün (11) gelüp beni ziyāret idenleri daḫi yarlıġayup (12) luṭfıyla āzād eylesün." didikde yine Ḥaḳ Teʿālā'dan meleklere cevāb gele ki:

[108b] (1) “Daḫī āzād eyledim.” ṣoñra Kaʿbetu’llāh yüriyüp (2) gide. Medīne’ye gelduḳda Resūlu’llāh’ıñ (3) ḳabr-i şerīfine uġrayup Resūlu’llāh’a selām (4) vire. Resūlu’llāh ṣallā’llāhu ʿaleyhi ve sellem daḫi (5) selāmını alup: “Yā Kaʿbetu’llāh, ümmetim ne ḥāldedir?” (6) diye. Beytu’llāh daḫi: “Beni ziyāret idenleri (7) ḳonşuluġımda olanları şefāʿat eyledüm. (8) Bāḳīlerini daḫi siz şefāʿat eyleñiz yā Ḥabība’llāh” (9) diye. Ṣoñra Beytu’llāh daḫi maḥşer yerine (10) vāṣıl olup orta yere ḳona ve bir münādī (11) nidā ide ki “Kaʿbetu’llāh’ı ziyāret idenler (12) ḳalḳsunlar.” Pes anlar daḫi: *“Lebbeyk Allāhümme* (13) *lebbeyk”* diyerek her cānibden ḳalḳup Kaʿbe **[109a]** (1) öñünde cemʿ olalar. Ṣoñra nidā gele ki: “Yā Kaʿbetu’llāh (2) bu cümle ehliñ ile Cennet’e dāḫil ol.” Pes (3) ol zamān üzerlerine ḥaccitmek farż olup (4) ḥaccitmeyenlere ḥasret ve nedāmet ḥāṣıl ola ki (5) vaṣfı ḳābil olmaya. Ṣoñra “Anları yüzleri (6) üzre süriyüp nāra atarlar.” dedi merḥūm (7) Sinān Efendi. Lākin bundan evsaʿ ʿibāretle (8) ancaḳ bu ḥaḳīr iḫtiṣār eyledi ve baʿżı (9) bārid elfāẓlarını taġyīr eyledi. Daḫī bu ḥaḳīr (10) dir ki Türkīce teʾlīf olan kitābları (11) fi’l-ġālib teʾvīle ḳādir olmayan mübtedī (12) ādemler olur. Öyle āyetleri ve (13) ḥadīṯleri ve ḥaberleri tercüme iden ʿālim **[109b]** (1) üzerine vācibdür ki āyetden ve ḥadīṯden (2) ve ḫaberden murād olan maʿnāyı beyān idüp (3) ıṭlāḳı üzre tercüme itmemek vācibdür. (4) Zīrā ıṭlāḳ üzre ibḳā olunursa ümmīlere (5) fitnedür. *Eʿaẕene’llāhu Teʿālā minhā meʿa sāʾiri’l-* (6) *iḫvāni āmīn.* Zīrā ümmī ḥācılar ve Kaʿbe (7) ḳonşuları ẕikrolan ḫaberi ve miṣāllerini (8) eşitdiklerinde: “Biz, Ḥaḳ Teʿālā’nuñ āzādlı (9) ḳulları imişiz.” deyüp ḫavfdan emīn olurlar. (10) Bu ise küfürdür. *Neʿūẕu bi’llāhi Teʿālā min-ẕālike* (11) ve ke-ẕālik ḥacca ḳudreti olup ḥaccitmeyen (12) ümmīler ḥacca gitmege ḳudretleri ḳalmadıḳda bu (13) miṣilli ḫaberi eşitdiklerinde: “Biz helāk olmuşuz.” **[110a]** (1) deyüp Ḥaḳ Teʿālā’nuñ raḥmetinden ümīz keserler (2) ve bu daḫi küfürdür. *Neʿūẕu bi’llāhi Teʿālā min-hāẕā* (3) *eyḍen.* Pes bu müfsidi defʿ itmek içün (4) ḫaberden murād olan maʿnāyı beyān ideler ki (5) şübhe zāʾil olup ve eşiden ümmīler (6) ẕikrolan helāklige düşmeyeler. İmdi (7) bilgil ki peyġamberimiz Muḥammed ṣallā’llāhu ʿaleyhi ve sellem (8) buyurdı ki: “Ümmetimden yetmiş biñ kimesne (9) luṭf-ı Ḥaḳḳ’la bilā-ʿaẕāb ve lā-ḥisāb Cennet’e (10) girseler gerekdir ve ben Rabb’imden anlarıñ ziyāde (11) olmalarını ṭaleb eyledim. Pes Rabb’im anlarıñ her (12) biriyle yetmiş biñ kimesne iḥsān eyledi.” (13) dedi, Resūlu’llāh ʿaleyhi’ṣ-ṣalātu ve’s-selām **[110b]** (1) ve anda ḫāżırü’l-meclis olan baʿżı ṣaḥābe: “Anlar (2) kimlerdir, yā Resūlu’llāh?” dediler. Resūlu’llāh (3) aytdı ki: “Ol kimselerdür ki fāl itmezler (4) ve marażlarına devā itmezler ve cemīʿ umūrlarında (5) Ḥaḳ Teʿālā’ya tevekkül olurlar.” dedi. Bu ḥaḳīr (6) dir ki: “Bu mertebede ṣāliḥ

mütedeyyin müʾminler (7) her cinsde ve her diyārda mevcūdlardur. (8) Yalıñız Kaʿbe ḳonşulıġında olanlara ve (9) ḥācılara maḫṣūṣ degildir.” Pes Kaʿbe’ye (10) maḫşerde “Ehliñ ile Cennet’e gir.” dinilduḳda (11) ehilden murād, şerīfleri bu gürūhdan olan (12) Kaʿbe ḳonşuları ve bu gürūhdan olan (13) ḥācılardur ancaḳ cemīʿ ḳonşuları ve cemīʿ **[111a]** (1) ḥācılar murād degildir ve eger bir aḥad dirse ki (2) ẕikrolan ḫaberiñ luṭfından cemīʿ ḥācılar (3) ve cemīʿ Kaʿbe ḳonşuları fehmolunur. İmdi (4) “Taḫṣīṣüñ vechi nedir?” cevāb oldur ki (5) Kaʿbe ḳonşulıġında olanlarıñ ve ḥaccidenleriñ (6) kimisi mülḥid-i bī-dīndir ki ebedī Cehennem’de (7) ḳalup Mubāḥīler ve Ḥulūlīler gibi ve münkerü’l-Cenneti (8) ve’n-nār gibileri egerçi kendülerini Müslimān (9) ʿaddiderlerse daḫi ve kimisi Ḫāricīlerdir. (10) Muʿtezīlī ve Rāfiżī gibi ki elbette ḳable düḫūli’l- (11) Cennet’e Cehennem’e girmeleridür ve kimisi ẓālim (12) ve fāsıḳ sünnīdir ve bunlarıñ daḫi birazı (13) ḳable düḫūli’l-Cehennem’e girüp muʿaẕẕeb **[111b]** (1) olmaları eḥādīṯ-i ṣaḥīḥa ile ṯābitdür. (2) Ḥattā ki Kaʿbe ḳonşularından ve ġayrlardan (3) baʿżı sünnīleriñ Kaʿbe mezārlıġında ve ġayrıda (4) baʿde’l-ḥacc ve’l-vefāt ʿaẕāb olunduḳları (5) baʿżı evliyāya ẓāhir olup görüldi. Nitekim (6) Teẕkire-i Ḳurṭūbī’de ve Budūr-ı Sāfire’de ve (7) ġayrılarda meẕkūrdur. Pes müʾmin-i bi’llāh (8) ol kişidir ki: “Ben ʿaẕābsız Cennet’e girürin (9) yāḫūd nāra girürin.” deyü ḥükmitmeye ve lākin (10) “Īmān üzre vefāt idersem bilā-şekk Cennet’e (11) girürin yā ḳable’l-ʿaẕāb yāḫūd baʿde’l-ʿaẕāb.” (12) diye. İmdi Kaʿbe ḳonşulıġında olan (13) ḳarındaşlar ve ḥācı ḳarındaşlar ve mücāhid ḳarındaşlar **[112a]** (1) vesāʾir ehli’l-ḫayr olan iḫvān ẕikrolan (2) miṯilli ḫaberi eşitdiklerinde: “Biz Cennetligiz.” deyü (3) ḥükmidüp ḫavfla recā beyninden çıḳmayalar. (4) Zīrā ḫavfla recā İslām dāʾiresidür, ġaflet (5) olunmaya ve ke-ẕālik ḳudreti olup ḥaccitmeyenler (6) ve daḫi sāʾir mürtekib-i kebāʾir müʾminler ẕikr (7) olan ḫaberi ve emṯāllerini eşitdiklerinde: “Biz (8) helāk olmuşuz.” deyü Ḥaḳ Teʿālā’nuñ raḥmetinden (9) ümīt kesmesünler ve lākin ḫavfla recā beyninde (10) olalar ki İslām dāʾiresidür. Zīrā (11) ḥaccı terk iden müʾminleriñ vesāʾir mürtekib-i (12) kebāʾir ve ṣaġāʾir olan müʾminleriñ birazınuñ (13) günāhlarını Ḥaḳ Teʿālā ʿafvider ve bilā-ʿaẕāb **[112b]**[13] (1) Cennet’e girürler ve birazı daḫi enbiyānuñ ve daḫi (2) sāʾir şefāʿatçileriñ şefāʿatiyle bilā-ʿaẕāb (3) Cennet’e girürler ve birazı daḫi nāra girüp (4) ṣoñra Cennet’e girürler. İşte mīzān-ı (5) şerīʿat-ı muṭahhara budur. İmdi bundan ġaflet (6) olunmayup her kişi Ḥaḳ Teʿālā’nuñ raḥmeti (7) ve maġfireti ümītinde ola, nā-ümīt olmaya (8) ve’s-selām.

[13] Der-kenarda yazılmış: ” … ṣoñra ḥac … yüzleri üzre süriyüp … atarlar … daḫi ıṭlāḳ üzre degildir. belki anlardan günāhı ʿafvolmayup şefāʿat olamayanlardır. Ancaḳ bu ise ḥaccı terk idenler maḫṣūṣ degildir. Belki cemīʿ günehkārlar … ḥālleri … ki biriniziñ günāhı ʿafvolunur … nāra girer. Ṣoñra nārdan çıḳar, Cennet’e girer.” (ṣaḥḥ)

Ve *Delīlü'l-Müteḥayyirīn fī-Dā'i Ḥacci'l-* (9) *Ḳādirīn ve'l-ʿĀcizīn-nām* kitābımuzuñ āḫirinde (10) bu ḫaberi naḳlidüp ve ġāyetle çoḳ (11) fevā'id ẕikreyledik. Murād iden anı bulup (12) müṭālaʿa eylesün ve Resūlu'llāh'ıñ *"Men* (13) *tereke'ṣ-ṣalāte fe-ḳad kefera."* yaʿnī ḳaṣd ile **[113a]** (1) "Namāzı terk iden taḥḳīḳan kāfir oldı." (2) dimesi daḫi bu ḳabīldendir. Yaʿnī ṣalātı (3) taḥḳīr idici olduġı ḥālde terk iderse (4) yāḫūd farżiyyeti inkār idici olduġı (5) ḥālde terk iderse kāfir olur dimekdir (6) ve ke-ẕālik Resūlu'llāh ʿaleyhi'ṣ-ṣalātu ve's-selām (7) "Şarāb ki içmesi ḥarām olan ḫamrdur, her (8) kimüñ ḳarnına girse andan īmān çıḳar." (9) buyurmalarından murād eger ḥelāldir deyü içerse (10) yāḫūd *"Bismi'llah"* deyüp içersedür (11) yāḫūd murād-ı şerīfleri oldur ki īmānıñ (12) nūrı andan çıḳar, īmānıñ kendi degil. (13) Zīrā eger şarāb içmek ile ve namāz terk **[113b]** (1) itmek ve ġayr kebā'ir işlemek ile ıṭlāḳ (2) üzre īmān gitse Resūlu'llāh zamānında (3) ḫamr içene ve namāz terk idene ve zinā (4) idene tecdīd-i īmān ile emridüp yalıñız (5) ḥad urmaḳ ile ve recmitmek ile ve namāzı (6) ve orucı ḳażā itmek anlara iktifā olunmazdı (7) ve daḫi ẓāhiriyle ʿamel mümkin olmayan bāḳī (8) ḥadīṯler ve āyetler ve kelām-ı meşāyīḫ bunlara göre (9) mü'evveldir. İmdi ḥazer üzre olup anlarıñ (10) ẓāhiriyle maġrūr olup kimseyi tekfīr (11) itmeyesiz. Baʿżı yalın ḳat vāʿizler gibi (12) mādāmki kişiden ṣudūr iden kebīre (13) küfr īcāb ider kebā'irden olmaya naṣṣ-ı **[114a]** (1) ḳaṭʿiyle veyā icmāʿ-ı ümmet ile ḫarām-ı laʿīn (2) olana ḥelāl dimek ve ḥelāl olana ḥarām (3) dimek ve şerʿen muʿaẓẓam olanı taḥḳīr itmek (4) gibi ve daḫi sā'ir küfrolan aḳvāllerden (5) ve efʿāllerden ve bātıl iʿtiḳādlardan birisi (6) kişiden ẓuhūr itmedikçe tekfīri cā'iz (7) degildir. Zīrā kişi āḫiri küfre nisbet itmek (8) ḳatlitmekden daḫi eşeddür ve mü'minüñ (9) kāfir olmasını dileyen kişi üzerine ve (10) daḫi mü'mini küfre nisbet iden kişi üzerine (11) küfr ḳorḳılur. Ḥażret-i Allāh celle celālehu (12) cümlemizi cemīʿ şerlerden ḥıfẓeylesün (13) *bi-luṭfihi ve iḥsānihi āmīn Rabbe'l-ʿālemīn* **[114b]** (1) *bi-ḥürmeti'l-Enbiyā'i ve ālihim ecmeʿīn* (2) **Otuz İkinci Bāb**: (3) Şām'dan ve Mışır'dan Kaʿbe-yi Muʿaẓẓama'ya varınca (4) ḳonaḳları ve oturaḳları ve şuları beyān (5) ve dönüşde baʿżı ḳonaḳları taġyīr ve Mışırlınuñ (6) Medīne'ye şapmalarını daḫī beyān ider. Bilgil ki (7) Şām-ı Şerīf'den maḥmil, şevvāl ayınuñ on yedinci (8) gün merḥūm Aḥmed Paşa Ḳubbesi'ne çıḳar (9) ve irtesi gün Ḫān-ı Ẕanūn'a gider ve üçünci (10) gün Ṣanamayn'a ve dördünci gün Kudayf'a (11) gider ve beşinci gün Müzeyrīb'e gider ve (12) bu ḳonaḳlarda şu vardır ve köyler daḫi (13) vardır ve Müzeyrīb'iñ ḳalʿası vardır ve ekin **[115a]** (1) ocaġı yerdir. Şām'ıñ ekṣer ẕaḫīresi andan (2) gelir. Cümle ḥuccāc anda cemʿ olur ve Şām (3) ḫalḳı anları anları göndermege anda çıḳarlar (4) Şām'dan üç ḳonaḳ yerdür lākin ẕikr (5) olunduġı gibice te'enniyle giderler ve anda (6)

sekiz gün oturaḳ olurlar ve şevvāliñ (7) aḫirinde Müzeyrīb'den ḳalḳup dördünci ḳonaġa (8) varur ki Mefraḳ'dır, anda ṣu yoḳdur. Beşinci (9) ḳonaḳ ʿAyn-ı Zerḳā'dır ve ʿAyn-ı Zerḳā, (10) andaki ṣuyın ismidir. Altıncı ḳonaḳ (11) Belḳa'dır. Anda ṣu yoḳdur. Yedinci ḳonaḳ (12) Ḳaṭrnān Ḳalʿası'dur. Anda ṣu vardır. (13) Sekizinci ḳonaḳ Ḥisā'dır. Tābūt Ḳorusı [115b] (1) daḫi dirler. Anda ṣu vardır. Ṭoḳuzuncı ḳonaḳ (2) ʿAneze'dür. Anda ṣu vardır lākin iki sāʿatlik (3) yirdedür ve aġır ḳoḳulıdur. Onuncı ḳonaḳ (4) Ḳonaḳ-ı Maʿān Ḳalʿası'dur. Anda ṣu vardır ve (5) şenlikdir ve anda bir gice oturaḳ olurlar. (6) On birinci ḳonaḳ ʿAḳabe başıdur. Anda ṣu (7) yoḳdur. On ikinci ḳonaḳ Çoġıman (8) Ḳalʿası'dur. Anıñ ṣuyı iki sāʿatlik (9) yirdedür. On üçünci ḳonaḳ Ẕātü'l-Ḥac'dur (10) ve Eşmeler Ḳalʿası daḫi dirler. Anda ṣu (11) vardır lākin biraz kükürdlidür. On dördünci (12) ḳonaḳ Tebük'dür, ʿĀṣī Ḫūrmā daḫi dirler. (13) Anda ṣu vardır. Ḥuccāc baʿde'l-ḥacc Şām'a [116a] (1) gelürken Şām'dan ẕaḫīre ile anlara ḳarşucı (2) bu ḳonaġa dek gelür. On beşinci ḳonaḳ (3) Meġāyir'dür. Anda ṣu yoḳdur. On altıncı ḳonaḳ (4) Ḥaydar Ḳalʿası'dur. Anda ṣu vardır. Ġāyetle (5) güzel ṣuyı vardır ve anda bir gice oturaḳ (6) olurlar. On yedinci ḳonaḳ Muʿaẓẓam Ḳalʿası'dur. (7) Anda kāh ṣu bulunur ve kāh bulunmaz. Zīrā yaġmur (8) ṣuyıdur. On sekizinci ḳonaḳ Ṣaḳḳu'l-ʿAcūz'dur (9) Anda ṣu yoḳdur. On ṭoḳuzuncı ḳonaḳ (10) ʿUlā'dır. Anda ṣu vardır. ʿUlā büyük (11) ḳaṣabadır. Yigirminci ḳonaḳ Zumerred (12) Ḳuyusı'dur. Anda kāh ṣu vardır ve kāh (13) yoḳdur. Yigirmi birinci ḳonaḳ Ṣaʿāb-ı Naʿām'dır. [116b] (1) Anda ṣu vardır. Yigirmi ikinci ḳonaḳ Hedeyye (2) eşmeleridir. Anda ṣu vardır lākin alçaḳ (3) ṣudur, kükürdlidür. Ḳarında ṭurmaz. (4) Yigirmi üçünci ḳonaḳ Fuḥleteyn'dir. Anıñ ṣuyı (5) iki sāʿatlik yerdedür. Ġāyetle güzel ṣudur. (6) Yigirmi dördünci ḳonaḳ Vādi'l-Ḳurā'dır. Anda (7) ṣu vardır. Yigirmi beşinci ḳonaḳ Medīne-i (8) Münevvere'dür. Anda iki gice oturaḳ olurlar. (9) Yigirmi altıncı ḳonaḳ Bīʾr-i ʿAlī'dür. Anda daḫi (10) ṣu vardır ve ekṣer ḥuccāc anda iḥrāmlanur (11) ve baʿżılar ikinci Mīḳāt'da iḥrāmlanur ki (12) Rābiġ'dir, Mışırlınuñ iḥrāmlanduġı yerdür. (13) Yigirmi yedinci ḳonaḳ Ḳubūr-ı Şühedā'dır. Anuñ [117a][14] (1) Ḫuleys'dür ve anda daḫi bir gice yatarlar. (2) Dördünci ḳonaḳ Ḳudeyr'dir. Beşinci ḳonaḳ (3) Rābiġ'dir ve bu beş ḳonaḳlarda ṣu vardır. (4) Altıncı ḳonaḳ Ḳāʿ-ı Bezve'dir. Anda ṣu yoḳdur. (5) Yedinci ḳonaḳ Bedr'dür. Anda ṣu vardır. (6) ve anda bir gice yatarlar. Sekizinci ḳonaḳ (7) Cedīde'dür. Anda ṣu vardır ve anda bir gice (8) yatarlar. Ṭoḳuzuncı ḳonaḳ Ḳubūr-ı Şühedā'dır. (9) Anuñ ṣuyı iki sāʿatlik yerdedür.

[14] Bu sayfanın 116b sayfasının devamı olmadığı muhtemeldir. Çünkü anlam bütünlüğü yoktur. Devam eden sayfa kayıp olabilir. Ancak yeni sayfada menziller hakkında bilgiler verilmeye devam edildiğinden bir veya iki sayfanın kayıp olabileceği düşünülmektedir.

Onuncı (10) ḳonaḳ Medīne-i Münevvere'dür. Anda üç gün (11) ve kāh dört gün oturaḳ olurlar. On (12) birinci ḳonaḳ Cüruf'dur. Anda şu vardır ve (13) anda bir gice yatarlar. On ikinci ḳonaḳ [117b] (1) Vādi'l-Ḳurā'dır. Anda şu vardır. On üçünci (2) ḳonaḳ Fuḥleteyn'dir. Anda şu vardır. (3) On dördünci ḳonaḳ Hedeyye'dir. Anda şu (4) vardır ve anda bir gice yatarlar. On beşinci (5) ḳonaḳ Şaʿb Naʿām'dır. Anda şu vardır (6) On altıncı ḳonaḳ Zumerred'dür. Anda kāh şu (7) vardır ve kāh ḳuyı ḳurur. On yedinci (8) ḳonaḳ ʿUlā Ḳaṣabası'dur. Anda iki gice (9) yatarlar. On sekizinci ḳonaḳ Medāʾin Ṣāliḥ'dür. (10) Anda şu vardır ve anda bir gice yatarlar. (11) On ṭoḳuzuncı ḳonaḳ Şaḳḳuʾl-ʿAcūz'dur. (12) Anda şu yoḳdur. Yigirminci ḳonaḳ Muʿaẓẓam (13) Ḳalʿası'dur. Anda kāh şu bulunur ve kāh [118a] (1) bulunmaz. Yigirmi birinci ḳonaḳ Ḥaydar'dır. Anda (2) şu vardır ve anda bir gice yatarlar. Yigirmi (3) ikinci ḳonaḳ Meġāyir'dür. Anda şu vardır. (4) lākin iki sāʿatlik yerdedür. Yigirmi üçünci (5) ḳonaḳ Tebük'dür. Anda şu vardır ve anda (6) iki gice yatarlar ve Şām'dan anlara ẕaḫīre ile (7) ḳarşucı anda gelür. Yigirmi dördünci ḳonaḳ (8) Ḳāʿi'dür. Anda şu yoḳdur. Yigirmi beşinci (9) ḳonaḳ Ẕātü'l-Ḥac'dır. Anda şu vardır ve (10) anda bir gice yatarlar. Yigirmi altıncı ḳonaḳ (11) Çoġımān'dır. Anda şu vardır lākin iki (12) sāʿatlik yirdedür. Yigirmi yedinci ḳonaḳ (13) Ẓahrü'l-ʿAḳabe'dir. Anda şu yoḳdur. Yigirmi [118b] (1) sekizinci ḳonaḳ Maʿān'dır. Anda şu vardır (2) ve anda bir gice yatarlar. Yigirmi ṭoḳuzuncı (3) ḳonaḳ ʿAneze'dür. Anda şu vardır lākin (4) iki sāʿatlik yirdedür ve aġır ḳoḳulıdır. (5) Otuzuncı ḳonaḳ Ḥesā'dır. Anda şu vardır. (6) Otuz birinci ḳonaḳ Ḳaṭrāne'dür. Anda şu (7) vardır. Otuz ikinci ḳonaḳ Belḳā'dır. (8) Anda şu yoḳdur. Otuz üçünci ḳonaḳ (9) Zerḳā'dır. Anda şu vardır ve anda bir gice (10) yatarlar. Otuz dördünci ḳonaḳ Mefraḳ'dır. (11) Anda şu yoḳdur. Otuz beşinci ḳonaḳ (12) Müzeyrib'dir. Anda şu vardır ve anda bir gice (13) yatarlar. Otuz altıncı ḳonaḳ Ṣanamayn'dır. [119a] (1) Anda şu vardır. Otuz yedinci ḳonaḳ (2) Kisve'dür. Anda şu vardır. Otuz (3) sekizinci ḳonaḳ Maḥrūse-i Şām'dır. (4) Ḥeresehu'llāhu Teʿālā min-sā'iri'ş-şurūri bi-ḥürmeti'l- (5) enbiyāʾi ve'ṣ-ṣalihīne āmīn Rabbe'l-ʿālemīn. (6) Ṣafer ayuñ kāh on ikisinde ve kāh (7) on üçünde Şām'a girürler. Ḳadīman (8) Şām'dan çıḳmaları ve girmeleri ve Kaʿbe'ye (9) vāṣıl olmaları ve Medīne'de ṭurmaları (10) ġayr tertīb üzre idi ve ṣaferiñ yigirmi (11) altısında ve kāh yigirmi yedisinde (12) Şām'a girürler idi ve bu leẕīẕ ve (13) ḫafīf ʿādeti Şām emīr-i ḥaccı merḥūm [119b] (1) Ṣāliḥ Paşa ʿādet eyledi. Raḥmetu'llāhi (2) ʿaleyhi ve ʿalā-sāʾiri emvāti'l-Müslimīne. (3) **Faṣl:** Bu faṣl Mıṣırʾdan Kaʿbe'ye (4) varınca ḳonaḳları beyān ider ve Maḥrūse-i (5) Mıṣır'dan daḫi maḥmil şevvāl ayınuñ on yedinci (6) güni Sebīl-i ʿAlām'a gider. İki sāʿatlik (7) yirdedür. Anda beş gün ṭurur ṣoñra (8)

Ḥac Bürkesi’ne gider. Mışır’dan dört (9) sāʿatlik yerdedir ve anda ḥuccāc cemʿ (10) olur ve Mışır ḫalḳı anları göndermege (11) anla çıḳarlar. Anda şu vardır ve anda (12) daḫi beş gün ṭururlar ve şevvāliñ (13) yigirmi yedinci güni ḳuşluḳ vaḳtı ḳalḳup [120a] (1) ikindi vaḳtı Dār-ı Muşayy’a varırlar ve anda (2) aḫşama dek istirāḥat idüp şoñra (3) ḳalḳup ṣabāḥ vaḳtı ikinci ḳonaġa (4) varur ki Dār-ı Ḥamrā’dır. Anda şu yoḳdur. (5) Üçünci ḳonaḳ ʿAcrūṭ’dur. Anda şu (6) vardır lākin biraz acıdur. Dördünci ḳonaḳ (7) Reʾsü’l-Munṣarıf’dır. Anda şu yoḳdur. Beşinci (8) ḳonaḳ Reʾsü’t-Teyh’dir. Anda daḫi şu yoḳdur (9) lākin ʿAcruṭ’dan ḥuccāc ḳalḳduḳda saḳḳalar (10) nebʿa gidüp şu alup ve ikinci gün (11) ḥuccāc Munṣarıf’dan Reʾsü’t-Teyh’e giderken (12) Ḫartūbiyye Deresi’nde ḳavışırlar. Altıncı (13) ḳonaḳ Naḫl’dur. Anda şu vardır ve anda [120b] (1) bir gün oturaḳ olurlar. Yedinci ḳonaḳ (2) Biʾr-i ʿAlāye’dür. Anuñ ḳalʿasını ʿArab (3) ḥarāb eyledi ve ḳuyusınuñ egerçi eṭrāfı (4) yıḳuldıysa daḫi ili alan şuyı vardır. (5) Baʿżı muḥtāc fuḳarā andan şu alurlar. (6) İşlemedüginden aġırca ḳoḳulı ise daḫi. (7) Sekizinci ḳonaḳ ʿAḳabe başıdur. Anda (8) gāhīce yaġmur şuyı bulınur ve iki (9) sāʿatlik yerde ġāyetle güzel şuyı (10) vardır. Ṭoḳuzuncı ḳonaḳ ʿAḳabe’nüñ (11) aşaġasıdur. Anıñ daḫi ḳalʿa içindeki (12) ḳuyı güzel şudur ve anda iki gün (13) oturaḳ olurlar. Onuncı ḳonaḳ Ẓahr-ı [121a] (1) Ḥimār’dır.

4. SÖZLÜK

4.1. Metin Sözlüğü

- A -

āʿdā-yı dīn: (<Ar.) Din düşmanları (87b-9).

āfāt: (<Ar.) Afetler, belālar (20b-13).

aġır: Rahatsız edici, yoğun (115b-3).

aḥad: (<Ar.) Şahıs, kimse (111a-1).

āḫar: (<Ar.) Diğer, başka (19a-9).

āḫir: (<Ar.) Sonunda, sonda olan (5a-4).

aḥkām: (<Ar.) Hükümler, yöneticilerin halkla ilgili verdikleri kararlar (6b-2).

aḳreb: (<Ar.) Yakın (61a-3).

aḳvāl: (<Ar.) Sözler (114a-4).

akvāl-i mükeffere: (<Ar.) Kişiyi kâfir edecek söylemler (23b-6).

aʿmā: (<Ar.) Görme engelli, kör (90b-4).

ardın ardın: Geri geri, arkayı dönmeden yürüme (77b-5).

arşun: Altmış sekiz santimetreye yaklaşık uzunluk ölçüsü birimi (63b-10).

aṣdiḳā: (<Ar.) Sadık olanlar, dostlar (60a-4).

Aṣḥāb-ı Kehf: (<Ar.) Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Kıtmir adındaki köpekleriyle birlikte Hristiyan olmayan hükümdarın baskısından kaçarak bir mağarada üç yüz küsur sene uyuduktan sonra hiçbir şeyden haberdâr olmadan uyanan yedi kişi (16a-1).

aṣḥābü'l-fīl: (<Ar.) Fil sahipleri, Kâbe'yi fillerle yıkmaya gelen Ebrehe'nin ordusu (96a-9).

aşaġ(a): Aşağı, alt kısım (64a-7).

aya: Avuç içi (38b-1).

āyet-i kerīme: (<Ar.) Kur'an'ın her bir ayeti (89b-4).

ay(ı)t: Söyleme, deme (24a-7).

ayrıḳ: Farklı, başka (64a-2).

āʿżā: (<Ar.) El, kol. ayak gibi vücut uzuvları (27b-4).

āzād: (<Far.) Serbest kalma, özgür olma (98a-13).

- ʿA -

ʿabeş: (<Ar.) Saçma, anlamsız, boş (19a-2).

ʿācizlıḳ: (<Ar.+T.) Bıkkınlık, yorgunluk (100b-13).

ʿaddit-: (<Ar.+T.) Saymak, düşünmek (105a-1).

ʿadl: (<Ar.) Hak, adalet (87b-11).

ʿahd: (<Ar.) Ant, söz, yemin (97b-4).

ʿaḳab: (<Ar.) Art, arka, geri, peşi sıra (41b-5).

ʿaḳāʾid-i İslām: (<Ar.) İslam'ın kuralları (2b-10).

ʿaḳīde: (<Ar.) Benimsenen inanç, düşünce yolu (18a-11).

ʿalā: (<Ar.) Yüce, üstün, azâmetli (108a-4).

ʿalāmet-i ḳabūl: (<Ar.) Kabul edilmenin işareti (60a-11/12).

ʿālī: (<Ar.) Yüce, ulu, büyük, yüksek (36b-3).

ʿālim-i muḥaḳḳıḳ: Hakikatin peşinde koşan, araştıran âlim (24b-4).

ʿale'd-devām: (<Ar.) Devam eden, sürekli (2a-10).

ʿāmme-i nās: (<Ar.) Halkın geneli, toplumun büyük bir kısmı (6b-1).

ʿarż: (<Ar.) Sunma, meydana çıkarma (100b-5).

ʿatiḳ-nāme: (<Ar.) Belge, bağışlanma belgesi (98b-1).

ʿavām: (<Ar.) Sıradan halk kesimi (53b-13).

ʿavāmü'n-nās: (<Ar.) Sıradan halk kesimi (85a-11).

ʿavret: (<Ar.) Kadın (4a-13).

ʿavret yeri: (<Ar.+T.) Vücutta görülmesi ayıp sayılan yer, edep yeri (43a-8).

ʿayān: (<Ar.) Göz önünde, belli, aşikâr (30b-5).

ʿayb: (<Ar.) Ayıp, kusur, eksiklik (66b-8).

ʿayn-ı ḫaṭā: (<Ar.) Hatanın kendisi (29a-3).

ʿaẓīmü'n-neffʿ: (<Ar.) Büyük fayda (2a-8).

- B -

bāb: (<Ar.) kitabın bölümlerinden her biri (2b-2).

baʿde: (<Ar.) Sonra (5a-10).

baʿde'l-itmām: (<Ar.) Tamamladıktan sonra (58b-10).

baʿde'l-ḥabs: (<Ar.) Hapsettikten sonra (9b-3).

baʿde'l-ḥacc ve'l-vefāt: (<Ar.) Hac vazifesini yerine getirdikten ve öldükten sonra (111b-4).

baʿde'l-ḥurūc: (<Ar.) Dışarı çıktıktan sonra (29b-11).

baʿde'l-kitābet: (<Ar.) Yazıldıktan sonra (5a-10).

baʿde'l-vücūd: (<Ar.) Var ettikten, yarattıktan sonra (12b-13/13a-1).

baʿde't-tevbe: (<Ar.) Tövbe ettikten sonra (20a-5).

bahā: (<Far.) Paha, değer, ücret (74b-1).

baḫīl: (<Ar.) Cimri, pinti, eli sıkı (34a-9).

baʿīd: (<Ar.) Uzak (101b-10).

bāḳī: (<Ar.) Geriye kalan, artan (39b-8).

bāliġ: (<Ar.) Bülûğ çağına erişmiş olan,ergin (11a-7).

bār: (<Far.) Defa, kere, kez, sefer (7a-9).

bārid: (<Ar.) Hoş olmayan, nâhoş (25a-11).

bāṭıl: (<Ar.) Doğru olmayan, geçersiz, hükümsüz (2a-4).

baṭṭāl: (<Ar.) Terk edilmiş, kullanılmayan, işe yaramaz (8b-8).

bāzirgān: (<Far.) Ticaretle uğraşan, tüccar, tacir (7a-11).

begler begi: Büyük bir merkezi yöneten kişi, vâli (6b-11).

behāya: (<Ar.) Dört ayaklı hayvanlar (31a-11).

beʾis: (<Ar.) Sakınca, mahzur (63a-3).

berd: (<Ar.) Soğuk (49b-6).

berekāt: (<Ar.) Bereketler, bolluk (87b-12).

berī: (<Ar.) Temizlenmiş, arınmış olan (11b-6).

berk: Sıkı, sağlam (106b-9).

beşāret: (<Ar.) Müjde, güzel haber (30b-8).

beyʿ: (<Ar.) Alım-satım işi (7a-8).

beyʿ u şirā: (<Ar.) Alış veriş (7a-5).

beyān: (<Ar.) Açıklama, izah etme (2b-13).

beyn: (<Ar.) Ara (68b-5).

beyne'l-ḫavf ve'r-recā: (<Ar.) Allah'ın rızasını kazanmak adına umutla korku arasında bir hâlde bulunma (107a-11).

beyne'n-nās: (<Ar.) Halk arasında (7b-10).

Beytü'l-Maḳdis: (<Ar.) Kudüs (15a-6).

beze-: Süslemek (48b-3).

bidʿat: (<Ar.) İslam'da Hz. Peygamber döneminde olmayıp sonradan ortaya çıkan uygulamalara verilen isim (40b-11).

bi-ḥasebi'l-iḳtiżā: (<Ar.) Gerektiğince (5a-12).

bi-ḥasebi'l-imkān: (<Ar.) İmkânlar yettiğince (29b-9).

Bi-iẕni'llāhi Teʿālā: (<Ar.) Allah Teâlâ'nın izniyle (76a-7).

bi-ḳadri'l-imkān: (<Ar.) İmkân yettiğince (101b-9).

bilā-ḫilāf: (<Ar.) Yalansız, şüphesiz, gerçek (19b-12).

bilā-iẕini'ş-şerʿ: (<Ar.) Şeriatın izni olmadan (103a-10).

bilā-öẕr: (<Ar.) Özürsüz, mazeretsiz (30a-10).

bilā-şekk: (<Ar.) Şüphesiz (111b-10).

bilā-teʾḫīr: (<Ar.) Ertelemeden, gecikmeksizin (45a-6).

bilet-: Keskinleştirmek (66b-2).

bi'l-icmāʿi: (<Ar.) Özetle, kısaca (23b-7).

bi'l-ittifāḳ: (<Ar.) Fikir birliğiyle (10a-2).

bi'llāh: (<Ar.) Allah için (18b-9).

bi-keremi'llāhi't-Teʿālā: (<Ar.) Allah'ın yardımıyla (7b-11).

bī-ḳuṣūr: (<Far.+Ar.) Kusursuz, eksiksiz (9b-4).

bī-nihāye: (<Far.+Ar.) Sonsuz, sınırsız (87b-9).

bi-tevfīḳi'llāhi Teʿālā: (<Ar.) Allah'ın izniyle (5b-2/3).

boġazla-: Boğazını kesmek (65b-6).

boġum: Ölçü birimi olarak da kullanılan parmak üzerinde çepeçevre şişmiş gibi görünen kısım (67a-3).

buġuż: (<Ar.) Gizli nefret, kin (103a-10).

bühtān: (<Ar.) İftira (15a-9).

Burāḳ: (<Ar.) Hz. Peygamber'in miraca yükselirken binek olarak kullandığı at (16a-5).

- C -

canavār: (<Far.) Yırtıcı hayvan (50b-2).

cāʾīz: (<Ar.) Yapılmasında dinen sakınca bulunmayan eylem (3b-4).

cānib: (<Ar.) Yön, taraf (40a-8).

cebel: (<Ar.) Dağ (59b-11).

cebr: (<Ar.) Zorlama, zor kullanma (27b-3).

cehd: (<Ar.) Gayret etme, uğraşma (62a-8).

cehl-i basīṭ: (<Ar.) Bilgisiz olduğunu kabul eden, cehaletinden haberdâr olan (24b-1).

cehl-i mürekkeb: (<Ar.) Cehaletinden haberdâr olmayan, bilgisizliğini kabullenmeyen (24b-2).

celāl: (<Ar.) Yücelik, ululuk, büyüklük (55a-3).

cemʿ: (<Ar.) Toplama, bir araya getirme (9a-6).

cemīʿ: (<Ar.) Bütün, hepsi, tamamı (11b-5).

cenāb: (<Ar.) Din büyükleri için kullanılan hazret manasında saygı sözü (81a-4).

cevāz: (<Ar.) İzin, müsaade (28b-7).

cidāl: (<Ar.) Kavga, dövüş, savaş (47b-5).

cihet: (<Ar.) Yön, taraf (11b-4).

cühelā: (<Ar.) Cahiller, bilmezler (8b-8).

cünub: (<Ar.) Boy abdesti alma durumu (38b-7).

cünūn: (<Ar.) Delilik, akıl noksanlığı (13a-8).

cüẕām: (<Ar.) İnsan vücudunda yaralara sebep olan bulaşıcı bir cilt hastalığı (85b-12).

cüzʾīce: (<Ar.+T.) Az miktarda (9a-12).

- Ç -

çaḳ-ı ḥac: (T.+Ar.) Hac vazifesinin tamam olması (30a-11).

çaḳ-ı rücūʿ: (T.+Ar.) Geri dönüşü tamamlamak (36a-10).

- D -

dāʾim: (<Ar.) Devam eden, bitmeyen (87a-8).

dāʾimen: (<Ar.) Dâima, sürekli olarak (20a-2).

dāl: (<Ar.) İşaret eden, gösteren (13b-8).

dane: (<Far.) Tane, adet (63a-6).

dāreyn: (<Ar.) Dünya ve âhiret (8b-2).

dār-ı ḥarb: (<Ar.) Savaş alanı (10b-7).

dār-ı İslām: (<Ar.) İslamî hükümlerin geçerli olduğu her yer (26a-3).

deʾb: (<Ar.) Usûl, tarz, yol (28b-5).

debbaġlik: (<Ar.+T.) Dericilik, deriyi çeşitli biçimlerde kullanılabilir hâle getirerek icra edilen meslek (106a-6).

defʿ-i fesād: (<Ar.) Belâyıı def etmek, kovmak (32b-9).

defʿ -i vesvese: (<Ar.) Vesveseyi kovma, uzaklaştırma (5a-1).

degir-: Değdirmek (56a-2).

delīl-i ḳaṭʿī: Şüpheye yer bırakmauyan kanıt (23b-7).

deñli: Kadar (61a-8).

devlet: (<Ar.) Mutluluk, huzur, rahatlık (105b-3).

dirhem: (<Ar.) Okkanın dört yüzde birine denk gelen ağırlık birimi (7b-8).

dīvār: (<Far.) Duvar (45a-13).

düḫūli'l-cehennem: (Ar.) Cehennem'e girmek (111a-13).

düḫūli'l-cennet: Cennet'e girmek (111a-10/11).

- E -

ebnā: (<Ar.) Oğullar, çocuklar, evlatlar (2a-3).

ebvāb: (<Ar.) Baplar, bölümler (9b-11).

ecl: (<Ar.) Sebep, neden (24a-5).

ecl-i maʿlūm: (<Ar.) Malûm sebep, bilinen neden (23b-11/12).

ecnebī: (<Ar.) Yabancı, el (73a-2).

ednā: (<Ar.) Aşağı, düşük, küçük (103b-7).

efʿāl: (<Ar.) Eylemler, hareketler, işler (2b-3).

efʿāl-i mükeffire: (<Ar.) Kişiyi kâfir edecek eylemler (23b-3).

efḍal: (<Ar.) Üstün, yüksek (14b-6).

efḍal-i cemīʿü'l-maḫlūḳāt: (<Ar.) Cümle yaratılmışlardan üstün olan (Hz. Peygamber için kullanılır) (78a-5).

eglet-: Belletmek, ezberletmek (11b-2).

eḥādīṯ-i ṣaḥīḥa: (<Ar.) Sahih hadisler, Hz. Peygamber'in gerçekten söylemiş olduğu sözler (111b-1).

ehemmi'l-umūr: (<Ar.) Önemli emirler, buyruklar (2b-9/10).

eḥibbā: (<Ar.) Yakın dost çevresi, sevilen kişiler (35a-11).

ehl-i īmān: (<Ar.) İman edenler, müminler (55b-2).

ehl-i teklīf: (<Ar.) Mükellefler, sorumluluklarını yerine getirmesi gerekenler (2b-9).

ehli'l-ḫayr: (<Ar.) Hayır ehli, hayır yapmak için çalışanlar (80b-9).

ehliyyet: (<Ar.) Yeterlilik, bir işi yapabilme gücü (105a-5).

ekli ve şürbi: (<Ar.) Yeme ve içme (27a-9).

ekṯer: (<Ar.) Çok, fazla, birçok (7a-4).

el-aḥyāʾı ve'l-emvāt: (<Ar.) Diriler ve ölüler (102b-5/6).

elfāẓ: (<Ar.) Laflar, söylenenler (12a-4).

emīnlik: (<Ar.+T.) Güvenli, tehlikesiz (29b-1).

emr-i bi'l-maʿrūf ve nehy-i ʿani'l-münker: (<Ar.) İyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma (104a-7).

emṣāl: (<Ar.) Benzer, eş, aslının yerini tutan (86b-4).

emvāt: (<Ar.) Ölüler (60a-9).

enbiyā: (<Ar.) Nebiler, peygamberler (14a-9).

erbāb-ı maʿrifet: (<Ar.) Marifet sahipleri, işi bilenler, uzmanlar (7b-6).

erkān: (<Ar.) Önemli unsurlar, esaslar, direkler (26b-7).

eṣaḥḥ: (<Ar.) Daha doğru, sahih, yalansız (18b-7).

eṣaḥḥ-ı ḳavl: (<Ar.) Sözün esası, özü (94b-10).

esbāb: (<Ar.) Kıyafet, giysi (3a-7).

esedī: (<Ar.) Üzerinde aslan çizimi bulunan ve Osmanlılar tarafından da kullanılmış Felemenk parası (7a-13).

esfelü's-sāfilīn: (<Ar.) Cehennem'in en aşağı tabakası (20a-1).

eşed: (<Ar.) Şiddetli, vahim (114a-8).

eşit-: İşitmek, duymak (57b-9).

eşme: Kumluk yerdeki su kaynağı, pınar, kuyu (116b-2).

eşyā: (<Ar.) Şeyler, işler, eylemler (3b-3).

eşyā-yı muḥarreme: (<Ar.) Kesin olarak yasaklanmış, haram kılınmış şeyler (104b-10).

evḳāt-ı mübāreke: (<Ar.) Mübârek vakitler, kutsal zamanlar (6b-7).

evlā: (<Ar.) Daha iyi, yeğ, üstün (19a-8).

evsaʿ: (<Ar.) Geniş, detaylı (109a-7).

evvel: (<Ar.) Önceki, ilk (2b-8).

eylik: İyilik (5b-4).

eyüce: İyice, hoş, güzel (44b-8).

ezkār: (<Ar.) Zikirler (64a-3).

ezyed: (<Ar.) Çok fazla (61a-3).

- F -

fāʾide-i dünyeviyye: (<Ar.) Dünyalık fayda (8a-10).

fāl it-: (<Ar.+T.) Falla meşgul olmak, fal bakmak ya da baktırmak (110b-3).

fāriġ: (<Ar.) Vazgeçmiş, uzaklaşmış, el çekmiş olan (70b-2).

farżiyyet: (<Ar.) Farzlar, kesinlikle yapılması gerekenler (113a-4).

fāsid: (<Ar.) Fesatlık içeren, bozuk, kötü (18a-11).

fāsıḳ: (<Ar.) Yoldan çıkmış, günaha batmış (23a-12).

fāżıl: (<Ar.) Faziletli, erdemli, ahlakî yönden üstün insan (25a-1).

fehm: (<Ar.) Anlamak, kavramak, vâkıf olmak (19a-7).

ferāce: (<Ar.) Omuz üstüne atılan örtü biçimindeki elbise (49a-1).

ferāġat: (<Ar.) Hakkı olandan vazgeçme, zarara uğrama (7a-5).

fevā'id: (<Ar.) Faydalar, yararlar (2a-8).

fevt: (<Ar.) Ölü, hayatta olmayan (6a-7).

fısḳ: (<Ar.) Yoldan çıkma, fesatlık, günaha batma (22b-6).

fi'l-i ḳabīḥ: (<Ar.) Kötü, ahlaksız eylem, zinâ (8b-3).

fi'l-i maḫṣūṣ: (<Ar.) Bir işe has eylem (41a-2).

fi'lü'l-ḫayr(at): (<Ar.) Hayırlı işler, faydalı ameller (6b-10).

fi'l-hāl: (<Ar.) Hemen, şimdi, derhâl (13a-9).

firāḳ: (<Ar.) Ayrılık, kopuş (76b-13).

fitne: (<Ar.) Bozma, yoldan çıkarma (109b-5).

Furḳān: (<Ar.) Kur'an-ı Kerim (14a-8).

- G -

ġaflet: (<Ar.) Farkına varamama, dalgınlık, dikkatsizlik (57b-6).

gāhī: (<Far.) Bazen, zaman zaman (99a-7).

ġanī: (<Ar.) Zengin, gözü tok (8a-3).

ġarb: (<Ar.) Batı (42a-2).

ġarīb: (<Ar.) Çaresiz, düşkün (61a-8).

ġayr(ī): (<Ar.) Başka diğer (4b-6).

ġazā: (<Ar.) İslam yolunda yapılan savaş (15a-5).

gerdān: (<Far.) Boyun (66a-12).

gider-: Yok etmek, kesmek (48a-8).

gökçek: Güzel, hoş, şirin (13b-1).

ġubār: (<Ar.) Toz (76a-4).

ġurūbü'ş-şems: (<Ar.) Güneşin batışı (45b-12).

ġuruş: (<Alm.) Osmanlı Devleti'nde bir para birimi (7a-7).

ġusl: (<Ar.) Yıkanma, boy abdesti alma (38b-10).

gün: Yirmi dört saatlik zaman dilimi, zaman, çağ (2a-1).

gürūh: (<Far.) Topluluk, grup, zümre (60b-13).

- H -

Ḥabība'llāh: (<Ar.) Allah'ın habibi (Hz. Peygamber) (108b-8).

ḫabīṯ: (<Ar.) Kötü, fesat, zâlim kimse (33a-13).

ḥācet: (<Ar.) İhtiyaç, gerekli olan (82a-6).

ḫacīl: (<Ar.) Mahçup olmuş, utanmış olan (34b-8).

ḥad ur-: (<Ar.+T.) Düzeni bozan bir suça karşılık cezalandırmak (113b-5).

ḥafīf: (<Ar.) Kolay, yapılmasında zorluk olmayan (119a-13).

ḥaḳīr: (<Ar.) Kulunuz, bendeniz, tevazu sözü (2a-12).

ḫalāṣ: (<Ar.) Kurtulmak, özgür kalmak (60a-7).

ḫalel: (<Ar.) Eksiklik, bozukluk (94a-2).

ḫālıḳ: (<Ar.) Halk eden, yaratıcı, yaratan (16b-5).

ḥamd ü ṣenā: (<Ar.) Allah'a şükredip onu övme (53b-2).

ḫamr: (<Ar.) Şarap, içki (99b-7).

ḫarām-ı laʿīn: (<Ar.) Lanetlenmiş haram olan (114a-1).

Ḫāricī: (<Ar.) Sıffin Savaşı'nda yaşananlardan ötürü Hz. Ali'ye isyan edenler (111a-9).

ḥasen: (<Ar.) Güzel, iyi, hoş (91b-8).

ḥasene: (<Ar.) Güzellik, iyilik, hoşluk (99a-5).

ḥāṣıl: (<Ar.) Ortaya çıkma, açık olma (82a-6).

ḫaṣṣā-yı Medīne: (<Ar.) Medine'ye has, Medine'de bulunan (84b-5).

ḥaşiye: (<Ar.) Bir eseri açıklamak üzere yazılan başka bir eser (18b-4).

ḥaşr olun-: (<Ar.+T.) Toplanma, bir araya gelme (97a-5).

ḫātem: (<Ar.) Yüzük (49a-13).

ḫatun: Kadın (83a-2).

ḫavf: (<Ar.) Korku (15a-12).

ḥavl: (<Ar.) Çevre, alan, bölge (51a-10).

ḫayrāt: (<Ar.) Hayırlar, iyilikler, hayırlı işler (90a-8).

ḥayż: (<Ar.) Kadınların aybaşı durumu (38b-8).

haẕā: (<Ar.) Bu, şu, o anlamında işaret zamiri (17a-1).

ḫazen: (<Ar.) Saklamak, stok yapmak (9a-6).

ḥaẕer: (<Ar.) Çekinmek, uzak durmak, sakınmak (42b-9).

ḫāżırü'l-meclis: Mecliste hazır bulunan (110b-1).

hey'et: (<Ar.) Görünüş (15b-7).

ḫıdmet: (<Ar.) Hizmet (6b-9).

ḥıfẓ: (<Ar.) Koruma, saklama, muhafaza etme (36a-10).

ḥınna: (Ar.) Kına (48a-2).

hībe: (<Ar.) Bağışlama, karşılıksız olarak verme (61a-2).

ḫilāfınca: (<Ar.+T.) Zıtlık, karşı olma durumu, tersine (12a-11).

ḥimār: (<Ar.) Eşek, merkep (16a-4).

ḥisāb: (<Ar.) Hesap (100b-5).

ḫoraţa: (<Yun.) Şaka, lâtife (103a-9).

ḥubb-ı dünyā: (<Ar.) Dünya malına duyulan sevgi, bağlılık (103a-5).

ḥuḳūḳ-u nās: (<Ar.) Kul hakkı (99b-3).

ḥuḳūḳü'l-vālideyn: (<Ar.) Ana-baba hakkı (27a-8).

Ḥulūlī: (<Ar.) Allah'ın insan gibi göründüğüne inanan mezhebe mensup kişi (111a-7).

ḫuṣūṣan: (<Ar.) Hususi olarak, özellikle (2a-6).

ḫuşū': (<Ar.) Karşısındaki şeyin varlığından etkilenmek, ilahi huzurla dolmak (55a-4).

- I -

ıpran-: Yıpranmak (77a-4).

ısıcaḳ: Sıcak (100b-9).

ısıtma: Sıtma, sivrisinek ısırmasıyla bulaşan ateşli hastalık (76a-5).

ıţlāḳ: (<Ar.) Salıverme, üzerinde düşünmeme (109b-3).

- İ -

'ibādāt: (<Ar.) İbadetler (12b-10).

'ibādu'l-llāh: (<Ar.) Allah'ın kulları (2a-11).

ibḳā: (<Ar.) Olduğu gibi, değiştirmeden (109b-4).

İblis: (<Ar.) Şeytan (101b-10).

ībrām: (<Ar.) Israrla söyleme, defalarca tekrar etme (24a-13).

ibţāl: (<Ar.) İptal, hükümsüz bırakma (42b-10).

ibtidā: (<Ar.) Öncelikle, ilk olarak (8a-4).

icābet: (<Ar.) Emre uyma, çağrıyı kabul etme (61a-2).

īcmālī (<Ar.) Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği her şeyi kabul etmek, hepsine inanmak (12a-1).

icmāʿ-ı ümmet: (<Ar.) Aynı dönemde yaşayan din âlimlerinin Kur'an'da ve sünnette açıkça belirtilmemiş bir mesele üzerinde fikir birliğine varmaları (30a-7).

ictihād: (<Ar.) Çalışma, gayret gösterme (14b-12).

ictināb: (<Ar.) Çekinme, sakınma, uzak durma (17a-2).

idḫāl: (<Ar.) Dahil etme, içine koyma (48b-4).

iġvā: (<Ar.) Yoldan çıkarma, aklını çelme (90a-6).

iḫāṭa: (<Ar.) Çevirme, etrafını sarma (51a-10).

ihdā: (<Ar.) Hediye verme (35a-1).

iḫdaṣ: (<Ar.) Ortaya çıkma, meydana gelme (26b-5).

iḫfā: (<Ar.) Saklama, gizleme (106b-7).

iḫlāṣ: (<Ar.) Saf, katkısız, doğal, samimi (18a-13).

iḫrāc: (<Ar.) Dışarı çıkarma, atma (10b-7).

iḫsān: (<Ar.) İyilik, lütuf (6a-9).

iḫtiṣār: (<Ar.) Kısaca açıklama, özetleme (109a-8).

iḫtirāz: (<Ar.) Uzak tutma, geri çekme (26b-2).

iḫvān: (<Ar.) Arkadaşlar, kardeşler, aynı tarikattan olanlar (2a-12).

iḫyā: (<Ar.) Canlılık kazandırma, diriltme (60a-9).

iḫżār: (<Ar.) Hazır tutma, hazırlama (65a-9).

ʿiḳāb: (<Ar.) Azap, ceza, eziyet (21a-6).

iḳdām: (<Ar.) Gayretle ve sabırla çalışma (17a-4).

iḳdār: (<Ar.) Güç, kuvvet verme (13b-3).

iḳrār-ı ömr: (<Ar.) Ömürlük söz, dönülmeyecek karar (20a-3).

iktifā: (<Ar.) Ardı sıra devam edip gitme (53b-11).

iḳtiżā: (<Ar.) Gerekli olan, lüzumlu (8a-2).

iʿlām: (<Ar.) Bildirme, ilân etme (108a-6).

ile'l-ān: (<Ar.) Hâlâ, içinde bulunduğumuz zaman itibarıyla (8b-7).

ile'l-mevt: (<Ar.) Ölmek üzere olan (5a-2).

ilḥāḳ: (<Ar.) Ekleme, ilâve (5b-2).

illā: (<Ar.) Ne şartla olursa olsun, kesinlikle (62b-3).

ʿilletü'l-vücūb: (<Ar.) Gerekli olan (10a-7).

ʿilm-i ḥāl: (<Ar.) Dinî kurallar kitabı (27b-2).

īmā: (<Ar.) İşaret (39a-3).

īmān-ı tafṣīl: (<Ar.) Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği her şeyi ayrı ayrı kabul etmek (12a-1).

imāte: (<Ar.) Öldürme, canını alma (20b-5).

imtişāl: (<Ar.) Boyun eğme, kabullenme (17b-6).

incās: (<Ar.) Kirlilik, pislik (26b-5).

inciniş-: Karşılıklı biçimde incinmek (53a-6).

ʿind: (<Ar.) Kat, nezd (63a-3).

ʿinde'l-mevt: (<Ar.) Ölüm katı, ölüme yaklaşmak (106b-12).

infişāl: (<Ar.) Ayrılma, terk etme, çıkıp gitme (20b-11).

ins: (<Ar.) İnsan (16a-6).

inşāʾallāhü'l-meliki'l-ʿallām: (<Ar.) Her şeyi bilen, hükmeden Allah dilerse (2a-10).

intiḳāl: (<Ar.) Bir yerden hareket etme, başka bir yere geçme (40b-4).

iʿrāb: (<Ar.) Arapça kelimeleri kurallara uygun okuma (28a-13).

irāde-i cüzʾiyye: (<Ar.) Allah'ın insana verdiği seçim yapma, karar alma gücü (17a-3).

irtikāb: (<Ar.) Kötü bir iş yapma (17b-13).

īṣāl: (<Ar.) Ulaştırma, yetiştirme, eriştirme (6a-3).

istiġfār: (<Ar.) Günahlarının bağışlanması için kulun Allah'a yalvarması (37b-12).

istihzā: (<Ar.) İnce alay, ciddiye almama (96b-9).

istimāʿ: (<Ar.) Duymak, işitmek (9b-8).

istiʿmāl: (<Ar.) Kullanmak (31b-7).

istirāḥat: (<Ar.) Dinlenme, rahatlama (120a-2).

iṭʿām: (<Ar.) Yemek yedirme, ikram (35a-1).

itbāʾ: (<Ar.) Tâbi olan, birinin yolunda olan (8a-6).

iʿtiḳād: (<Ar.) Kalpten inanma, iman (2a-4).

iʿtikāf: (<Ar.) Bir yere kapanarak ibadetle meşgul olma (55a-8).

itmām: (<Ar.) Tamamlamak, sona erdirmek (42b-4).

ʿiyāl: (<Ar.) Aile resinin bakmakla yükümlü olduğu ev halkı (28a-5).

izāle: (<Ar.) Giderme, yok etme (53a-1).

izdiḥām: (<Ar.) Kalabalığın belli bir yere yığılıp hareket etmenin güçleşmesi (56a-1).

īẓhār: (<Ar.) Görünür kılma, açığa çıkarma (16b-4).

iẓhār-ı teẕellül: (<Ar.) Kendini hor görmeyi açığa vurmak, Allah'ın huzurunda kendini kıymetsiz saymak (95b-7).

ʿizzet: (<Ar.) Saygı, hürmet, ikram (102b-7).

- K -

ḳabāyiḥ: (<Ar.) Kabâhatler, kusurlar (60a-10).

ḳabīl: (<Ar.) Kelime, Türkçede "bu şekilde, bunun gibi" anlamına gelen "bu kabildendir" biçiminde kullanılmaktadır (113a-2).

ḳābil: (<Ar.) Mümkün, imkân dahilinde olan (109a-5).

ḳable'l-ḫurūc: (<Ar.) Dışarı çıkmadan önce (31a-6).

ḳable'n-nidā: (<Ar.) İlân etmeden, duyurmadan önce (8a-8).

ḳadīman: (<Ar.) Eskiden beri (119a-7).

ḳādir: (<Ar.) Kuvvet sahibi, yapabilme gücüne sahip olma (4b-11).

ḳafaṣ: (<Ar.) Sık aralıklı demirlerle örülmüş koruma amaçlı yapı (80b-7).

kāfī: (<Ar.) Yeter, yeterli (20a-7).

Ḳahhār: (<Ar.) Esma-i hüsnadan olup "kendisine karşı çıkanları kahreden" anlamına gelmektedir (87b-11).

ḳaḥṭlik: (<Ar.+T.) Yokluk, kıtlık (8b-10).

kā'īm: (<Ar.) Devam eden, süren (11a-11).

ḳalʿa: (<Ar.) Kale, etrafı kalın duvarlarla çevrilmiş savunma amaçlı yapı (114b-13).

ḳāle: (<Ar.) Söylemiştir, demiştir (5b-6).

ḳan: Cinâyet,suç (17a-8).

ḳanda: nerede (34a-1).

ḳanġı: Hangi (46b-10).

ḳanġır-: Ayırarak bükmek (66a-12).

ḳarın: Mide, sindirim organı (116b-3).

ḳarındaş: Kardeş (2a-4).

ḳarīb: (<Ar.) Yakın (6b-7).

ḳarşucı: Karşılayan (116a-1).

ḳāṣıdan: (<Ar.) Kastederek, yönelerek (2a-7).

ḳaşaġa: (<Ar.) Sırt kaşımaya yarayan ucu kaşık veya el biçimindeki alet (32a-6).

kaṭʿ: (<Ar.) Son verme, bitirme (55a-9).

ḳavāʿid: (<Ar.) Dil bilgisi (28a-12).

ḳavl: (<Ar.) Söz, görüş, fikir (10a-6).

ḳayd: (<Ar.) Hayvanı bir yere bağlama (63b-7).

kebīre: (<Ar.) Birini öldürme, zina gibi büyük günahlar (113b-12).

kefere: (<Ar.) Kâfirler (16a-7).

kehle: (<Far.) Bit (47b-13).

kelām-ı ḳıdem: (<Ar.) Allah'ın bütün zamanları kapsayan ilâhi sözü (13b-8).

kelām-ı şerīf: (<Ar.) Mübarek söz (62a-1).

kelb: (<Ar.) Köpek (16a-1).

kem: (<Far.) Kötü, fena (103a-11).

kemāl: (<Ar.) Kusursuz, eksiği olmayan (19a-4).

kemuḳ: Kemik (66a-4).

kemlik: (<Far.+T.) Kötülük, fenâlık (6a-13).

kerāhet: (<Ar.) Açıkça haram kılınmasa da dinen şüpheli durum ya da davranış (46b-6).

kerimü't-ṭabʿ: (<Ar.) Yüce yaratılışlı, iyiliksever, cömert (8a-3).

kesb: (<Ar.) Kazanç, elde edilen (17b-3).

kesel: Tembellik, üşengeçlik, miskinlik (90a-6).

kesik: Eksik, değeri düşmüş para (6b-13).

keşīrü'l-fevā'id : (<Ar.) Faydası bol olan (2a-8).

keşret-i ʿibādet: (<Ar.) İbadetle meşgul olma, çok ibadet etme (102b-10).

keşret-i nisyān: (<Ar.) Unutmanın çokluğu (34b-1).

keyfiyyet: (<Ar.) Durum, vaziyet, nitelik (39a-7).

keẕā: (<Ar.) Böyle, bunun gibi (65a-10).

ke-ẕālik: (<Ar.) Kezâ, yine öyle (7a-11).

ḳırā'atü'l-fātihet: (<Ar.) Fatiha suresini okuma (26b-10).

ḳırā'atü't-teşehüd: (<Ar.) Kelime-i şehadet söyleme, okuma (26b-11).

ḳırḳ-: Ucundan kesmek (47a-2).

ḳıtāl: (<Ar.) Öldürmek için çarpışma, vuruşma (32a-8).

kifāyet: (<Ar.) Yeterli gelme (9a-13).

kimesne: Kimse (29a-5).

ḳonaḳ: Dinlenme, konaklama yeri (5a-8).

ḳonşu: Komşu (103a-13).

kötürüm: Yürüyemeyecek biçimde engeli olan, sakat (90b-4).

ḳurb: (<Ar.) Yakın, uzak olmayan (75b-1).

ḳurbet: (<Ar.) Allah'a yakınlık (101b-13).

ḳuşluḳ: Günün sabahla öğle arasındaki vakti (73b-1).

ḳuṭṭāʿ-i ṭarīḳ: (<Ar.) Yol kesip soygun yapan haydutlar (85a-1).

ḳuvvet-i recā-yı icābet: (<Ar.) Allah'ın kuvvetli yardımına sığınmak (60a-3).

kükürd: (<Far.) Suyun içinde yer aldığında şifalı olan yandığında ise nefes almayı zorlaştıran element (115b-11).

külliyyet: (<Ar.) Büyük, çok, fazla (7b-5).

kütüb-i münzele: (<Ar.) Vahyedilmiş kutsal kitaplar (18b-11).

- L -

lā-ḥisāb: (<Ar.) Hesapsız, hesap sormadan (110a-9).

laḳlaḳa: (<Ar.) Gereksiz boş söz, gevezelik (61a-5).

levāzım: (<Ar.) Lazım gelenler, gerekli şeyler (92a-5).

leẕīẕ: (<Ar.) Güzel, hoş (119a-12).

lisān-ı Türkī: (<Ar.+T.) Türk dili, Türkçe (2a-9).

li-vechi'llāhi: (<Ar.) Allah için (2a-7).

luṭf: (<Ar.) Lütuf, iyilik, hoşluk (24a-7).

- M -

mā-ʿadā: (<Ar.) Başka, hariç (29a-8).

maʿan: (<Ar.) Birlikte, beraber (10b-10).

Maʿbūd-ı bi'l-ḥaḳ: (<Ar.) Hakkıyla ibadete lâyık olan Allah (11b-7).

maġfiret: (<Ar.) Allah'ın kullarını bağışlaması (76b-11).

maġrūr: (<Ar.) Gururlu, kibre kapılmış olan (113b-10).

maġżūb: (<Ar.) Üzerine gazap edilmiş, gazaba uğramış olan (103a-8).

maḥaffe: (<Ar.) Genellikle uzun yolculuklarda kullanılmak üzere binek hayvanlarının üstüne konan kafes biçimindeki sepet (36a-3).

maḥal: (<Ar.) Mevki, yer (69a-5).

maḥall-i töhmet: (<Ar.) Suç yeri, suç mahalli (103a-7/8).

maḥbūb: (<Ar.) Sevilen, sevgili (97a-4).

maḥdūd: (<Ar.) Sınırlı, sınırlandırılmış (42a-10).

maḥfaẓan: (<Ar.) Muhafaza ederek, koruyarak (2a-6).

maḥfūẓ: (<Ar.) Korunmuş, muhafaza edilmiş (60a-8).

maḥmil: (<Ar.) "Surre" adı verilen değerli hediyeleri de taşıyan hac kervanı (114b-7).

maḥmūlen: (<Ar.) Hâmile olduğu hâlde (43a-6).

maḥrūm: (<Ar.) Hakkı teslim edilmemiş, yoksun bırakılmış olan (77a-7).

maḥrūse: (<Ar.) Büyük şehir, eyalet (2a-2).

maḥv: (<Ar.) Yok olma, son bulma (7b-11).

maḳbūl: (<Ar.) Uygun, kabul edilir olan (64b-6).

maḳhūr: (<Ar.) Kahrolmuş, bozguna uğramış, yenilmiş olan (61a-13).

maʿkūs: (<Ar.) Ters, zıt, aksi (34a-9).

māʿlayānī: (<Ar.) Boş ve faydasız iş (37b-13).

maʿmūr: (<Ar.) İmar edilmiş, bayındır h^lde bulunan, bakımlı yer (87b-12).

manġır: Bakırdan yapılmış para (103b-12).

manṣūr: (<Ar.) Allah'ın yardımıyla zafere ulaşan (87b-10).

maraż: (<Ar.) Hastalık, dert (85b-12).

maʿrūf: (<Ar.) (eski bir hukuk terimi) İyilik, hoşluk (6b-1).

maʿ-sāʾīri'l-Müslimīn: (<Ar.) Diğer Müslümanlarla birlikte (8b-1).

maṭlūb: (<Ar.) İstenen, beklenen şey ya da davranış (54a-3).

maʿzūl: (<Ar.) Azledilmek, çıkarılmak (15a-13).

mecnūn: (<Ar.) Aklı yerinde olmayan, deli (9b-13).

medfūn: (<Ar.) Defnedilmiş, gömülü olan (84b-5).

mekrūh: (<Ar.) Haram olmadığı hâlde yasaklanan (3b-2).

melāʾike: (<Ar.) Melekler (16b-8).

meʾmūr: (<Ar.) Emri yerine getirmekle yükümlü olan (17a-1).

menʿ: (<Ar.) Yasak, engel (29a-13).

menāsik: (<Ar.) Hac ibadetinin uygulanış biçimini anlatan eserlere verilen isim (5a-4).

menhī: (<Ar.) Dinen yasak olup yapılması sakıncalı olan (17b-13).

menhiyyāt: (<Ar.) Yasaklar, dinin yasakları (18a-10).

mensūḫ: (<Ar.) Hükmü kaldırılmış, geçersiz (14a-1).

menzil: (<Ar.) Yol, güzergâh, varılmak istenen hedef (35a-3).

merdūd: (<Ar.) Reddedilmiş, kovulmuş, çıkarılmış olan (64b-9).

merdūdüʾş-şehāde: (<Ar.) Dinden çıkmış (30a-9).

merġūb: (<Ar.) Rağbet gören, görülmek istenen (97a-4).

merḥūm: (<Ar.) Rahmete kavuşmuş, vefat etmiş olan (5a-3).

mervī: (<Ar.) Sözlü biçimde ifade edilen (4b-8).

mesāʾil: (<Ar.) Meseleler, konular (2b-10).

mesḥ: (<Ar.) Bir şeye el sürme ya da sıvazlama (38b-4).

mesrūr: (<Ar.) Mutlu, huzurlu (8a-12).

mestūr: (<Ar.) Örtülü, gizli (43a-8).

meşaḳḳat: (<Ar.) Zorluk, sıkıntı, eziyet (61a-10).

meşāyiḫ: (<Ar.) Şeyhler (105b-5).

meşrūʿ: (<Ar.) Dine uygun olan (54a-3).

meşveret: (<Ar.) Danışma, fikir alma (7b-6).

mevācib: (<Ar.) Maaş, çalışana belli zamanlarda ödenmesi gereken miktar (7b-13).

mevt: (<Ar.) Ölüm, yok oluş (17a-11).

mevḳūf: (<Ar.) Gerçekleşmesi başka bir şeye bağlı olan (26b-7).

mevṣūf: (<Ar.) Vasıflanmış, nitelenmiş (12b-2).

meyyit: (<Ar.) Ölü, ölmüş insan (10b-4).

meẕāhib-i erbaʿa: (<Ar.) Hanefî, Malikî, Şafiî, Hanbelî adıyla anılan dört büyük mezhep (34a-11).

mezbūr: (<Ar.) Adı geçen, kendisinden söz edilen (8a-3).

meẕkūr: (<Ar.) Adı geçen, zikrolunan (2a-3).

mīl: Uzaklık ölçüsü birimi, sınır (51a-13).

mīrī: (<Far.) Devlet malı (7b-2).

miṣāl: (<Ar.) Çizim, resim (3b-6).

miṣilli: (<Ar.+T.) Benzer, gibi (109b-13).

misk: (<Ar.) Güzel, hoş kokulu şey (48b-5).

miskīn: (<Ar.) Yetersiz, bilgisiz (23b-10).

misvāḳ: (<Ar.) İslam'da sünnet olup diş temizliğinde kullanılan ince dallı küçük ağaç (49b-1).

mīzān: (<Ar.) Mahşer günü insanların günah ve sevaplarını tartacak manevî tartı (23a-6).

mīzān-ı şerīʿat-ı muṭahhara: (<Ar.) Şeriatın mbarek terazisi (112b-4/5).

mollā: (<Ar.) Kadı (26a-5).

muʿāmele: (<Ar.) Resmi dairede yapılan işlem (7b-9).

muʿāşereti'n-nās: (<Ar.) Toplumsal alandaki ilişkiler (27a-11).

muʿāvenet: (<Ar.) Yardım, iyilik (105a-12).

muʿaẓẓam: (<Ar.) Önemli, önem verilmesi gereken (114a-3).

muʿaẕẕeb: (<Ar.) Azap içinde kalmış olan (111a-13).

mubāḥ: (<Ar.) Yapılmasında dinen bir sakınca olmayan eylem (49a-2).

mücibince: (<Ar.) Durumun gereğine göre, uygun biçimde (2b-5).

muḍārebe: (<Ar.) Ortak ticaret (26a-11).

muḥāl: (Ar.) İmkânsız, mümkün olmayan (30b-7).

muḥıḳ: (<Ar.) Doğru, haklı (21a-10).

muḥrim: (<Ar.) İhramlı olan (41a-7).

muḫtaṣarca: (<Ar.) Özetle, özet olarak, kısaca (12a-5).

muḫtekir: (<Ar.) İhtiyaç ürünlerini kâr amaçlı biriktirip fiyat yükseldiğinde pahalı fiyatlara satan, vurguncu (9a-5).

muḳābele: (<Ar.) Karşılıklı olarak (5a-10).

muḳābil: (<Ar.) Karşılığında, karşılık olarak (89a-2).

muḳaddem: (<Ar.) Önce, eski, evvel (6b-12).

muḳadder: (<Ar.) Kaderde olan, yaşanması gereken, alın yazısı (17b-11).

muḳayyed: (<Ar.) Bağlı olmak, sahip çıkmak (9a-2).

muḳırr: (<Ar.) Gerçeği kabul edip hatasını veya suçunu itiraf eden kimse (25a-8).

muntaẓır: (<Ar.) Beklemekte olan, bekleyen (75b-6).

murābaḥa: (<Ar.) Tefecilik, faiz yoluyla haksız kazanç elde etme (23b-11).

murād: (<Ar.) 1. Anlatılmak istenen, kastedilen, (12a-5) 2. İçten gelen, istenen (58a-11).

musaḫḫar: (<Ar.) Büyülenmiş, etki altında kalmış olan (37b-13).

muṣarraḥ: Açık biçimde ifade eden, açıklayan (95b-6).

muṣībet: (<Ar.) İçine düşülen kötü durum, sıkıntı, dert, felaket (57b-6).

Muʿtezīlī: (<Ar.) Mutezile mezhebine mensup olan (111a-10).

muṭīʿ: (<Ar.) Boyun eğen, itaat eden (21a-7).

muṭṭaliʿ: (<Ar.) Haberdâr olan, bilen (7b-5).

muttaṣıl: (<Ar.) Yan yana, bitişik (58a-13).

muvāfiḳ: (<Ar.) Uygun, lâyık, münasip (17b-4).

mūẕīlik: (<Ar.) Eziyet etme, zorluk içinde bırakma (105a-12).

mübāḥaṣe: (<Ar.) İlmî tartışma (25a-12).

mübāşeret: (<Ar.) Bir işe başlama (17a-9).

mübtedī: (<Ar.) Yeni başlamış olan, acemi (109a-11).

mübtelā: (<Ar.) Derde düşmüş, düşkün, hastalığa yakalanmış olan (90b-4).

mücāhid: (<Ar.) Allah yolunda dini, vtanı ve milleti için cihâd eden kişi (111b-13).

müdārā: (<Ar.) İdare etme, geçiştirme (106b-8).

müdebber: (<Ar.) Azat edilmesi sahibinin ölümüne bağlı olan köle (31a-11).

müʾekked: (<Ar.) Kesinlikle uyulması gereken hüküm, emir (46b-7).

müfīd: (<Ar.) Anlatan, söyleyen (12a-6).

müflis: (<Ar.) İflas etmiş, düşkün, yoksul (103a-6).

müfsid: (<Ar.) Fesatlık çıkaran, ara bozan (110a-3).

mü'evvel: (<Ar.) Gerçek anlamından farklı bir anlam verilmiş olan (113b-9).

müheyyā: (<Ar.) Hazır (32a-8).

mükefferāt: (<Ar.) Kişiyi küfür ehli eden işler, sözler, davranışlar (104a-8).

mükellef: (<Ar.) Dinin gereklerini yerine getirmekle yükümlü olan kimse (5a-2).

mükellef-i me'mūr: (<Ar.) Emirleri yerine getirmekle sorumlu olan (17a-1).

mükerrem: (<Ar.) Saygı gösterilmesi gereken, muhterem (96b-13).

mülāḥaẓa: (<Ar.) Derin düşünme (55a-3).

mülākī: (<Ar.) Buluşan, görüşme yapan kimse (2a-2).

mülāyim: (<Ar.) Uygun, yumuşak, hoş (104a-6).

mülāzemet: (<Ar.) Bir fikre, bir kişiye sadâkatle bağlı kalmak (33b-9).

mülḥid: (<Ar.) Allah'ı inkâr eden (18a-11).

münādī: (<Ar.) Yüksek sesle duyuran, ilân eden (108b-10).

münāfiḳ: (<Ar.) İnançlı olmadığı hâlde inançlıymış gibi görünen ve buna uygun davranan kimse, iki yüzlü (20a-1).

münderic: (<Ar.) İçinde yer almak, bulunmak (9b-11).

münecces: (<Ar.) Kirli, pis, temiz olmayan (40a-13).

münezzeh: (<Ar.) (Allah için) hiçbir eksiği ve ihtiyacı olmayan, her türlü kusur ve hatadan uzak olan (11b-6).

münkerü'l-Cenneti ve'n-nār: (<Ar.) Cennet ve Cehennem'i inkâr eden (111a-7/8).

mürāhiḳ: (<Ar.) Büluğ çağına yaklaşmış olan (94a-7).

mürted: (<Ar.) İslam dininden dönen, çıkıp başka bir dine mensup olan (42b-5).

mürtekib-i kebā'ir: (<Ar.) Büyük günahlara giren kişi (112a-6).

müstaḥıḳ: (<Ar.) Hak etmiş, lâyık (12b-10).

müsta'mel: (<Ar.) Kullanımda olan, yerleşmiş (2a-9).

müsteḥab: (<Ar.) Kesin bir hüküm olmadığı hâlde sevap kazandıran, beğenilen, hoş davranış (36b-6).

müsteḥīl: (<Ar.) Mümkün olmayan, imkânsız (21b-3).

müstemir: (<Ar.) Kararından dönmeyen, vazgeçmeyen (20a-2).

müsvedde: (<Ar.) Bir yazının temize çekilmemiş ilk hâli (5a-13).

müşerref: (<Ar.) Şereflenmiş, şeref kazanmış olan (78a-5).

müṭāla'a: (<Ar.) Okuyup anlayarak düşünme (2b-5).

müte'allik: İlgili, ait olan (66b-7).

mütedeyyin: (<Ar.) Dindâr, dinine bağlı olan (110b-6).

müteḥayyir: (<Ar.) Şaşkın, hayrete düşmüş (24a-1).

mütelebbis: Giyinmiş, kıyafetli olan (70b-10).

mütemekkin: (<Ar.) Bir yerde yerleşmiş, yer edinmiş olan (96b-7).

müttaḳī: Allah'ın emir ve yasaklarına uyan kişi (25a-1).

müyesser: (<Ar.) Nasip olan (41a-13).

- N -

nā-bāliġ: (<Ar.) Bülûğ çağına erişmemiş olan, çocuk (10a-4).

nafaḳa: (<Ar.) Yaşama imkânı, geçimlik (17b-1).

nāfiʿ: (<Ar.) Faydalı, yarar veren (101a-13).

nāfile: (<Ar.) Emrolunmadığı hâlde Allah'ın rızasını kazanmak için farz dışında yapılan ibadet veya hayırlı işler (46a-10).

nāʾil ol-: (<Ar.+T.) Erişmek, ulaşmak, elde etmek (2a-13).

naʿīmü'l-ḳabr: (<Ar.) Kabir azabı çekmeme, kabirde ferahlık (23a-5).

nāḳıṣ: (<Ar.) Eksik, kusurlu, noksan (11b-6).

nā-pāk: (<Ar.) Temiz omayan, kirli (3a-7).

nār: (<Ar.) Ateş, od (16a-1).

naṣbit-: (<Ar.+T.) Atamak, tayin etmek (9a-10).

nāsiḫ: (<Ar.) 1. Hükmü kaldırmış, yok etmiş olan (özellikle diğer bir ayetin hükümlerini kaldıran Kur'an ayetleri için kullanılır) (14a-1), 2. İstinsah eden (24b-5).

Naṣrānī: (<Ar.) Hristiyan (30b-1).

naṣṣ-ı ḳaṭʿı: (<Ar.) Dinde kesin hüküm (113b-13/114a-1).

naẓar it-: (<Ar.+T.) Bakma (86a-12).

nāzil ol-: (<Ar.+T.) İnmek, nüzûl olmak (13b-10).

neʾam: (<Ar.) Evet (34b-12).

nebāt: (<Ar.) Bitki (48a-4).

nedāmet: (<Ar.) Hayıflanma, pişmanlık (109a-4).

nefʿ: (<Ar.) Fayda, çıkar, yarar (2a-11).

nefs: (<Ar.) Kişinin kendi öz benliği, dünyevî hırsları (87a-13).

nehy: (<Ar.) Yasak (13b-9).

nesḫ: (<Ar.) Hükmünü ortadan kaldırma (13b-12).

nidā: (<Ar.) Duyurmak, ilân etmek (8a-4).

nifās: (<Ar.) Yeni doğum yapmış kadının durumu, lohusalık (38b-8).

nisbet: (<Ar.) Bağlama, alaka kurma, yakıştırma (114a-10).

nizāʿ: (<Ar.) Karmaşa, çekişme (7b-11).

nüfesā: (<Ar.) Lohusa kadın (74b-4).

nüsḫa: (<Ar.) Bir yazıdan çıkarılan kopya, benzeri veya tıpkısı (5b-1).

- O -

ocaḳ-zāde: (<T.+Far.) Hz. Peygamber'in soyundan geldiği kabul edilen seyyitlerden bektaşî babası olanların soyundan gelenlere verilen isim (105b-5).

otaġ: Büyük ve süslü çadır, önemli insanların kaldığı çadır (74b-9).

oturaḳ: Hac yolculuğu esnasında bir yerde bir ya da birkaç günlüğüne konaklama (5a-8).

- Ö -

ögret-: Öğretmek, bildirmek (11b-1).

ʿöẕr-i dāʾim: (<Ar.) Kalıcı özür, engelli olma durumu (90b-3).

- P -

pek çaġır-: Yüksek sesle söylemek (79b-6).

pek pek: Hızlıca, durmadan yürümek (63a-12).

pekçe pekçe: Hızlıca yürümek (78a-10).

peştemāl: (<Far.) Belden aşağısına bağlanan bez hâlindeki giysi (53a-12).

peydā it-: (<Far.+T.) Bir araya getirmek, toplamak (74b-1).

- R -

Rāfiżī: (<Ar.) Şii grupların geneline verilen isim olan Rafiziliğe mensup olan (97b-9).

raʿiyye: (<Ar.) Bir hükümdarın idaresi altında olanlar, yönetilenler (7a-11).

rākiben: (<Ar.) Binerek, binitle birlikte (44a-13).

recā: (<Ar.) Ümit etmek, ummak (81a-6).

recmit-: (<Ar.+T.) Taşlayarak öldürmek (113b-5).

refīḳ: (<Ar.) Arkadaş, yoldaş (33b-5).

refʿ-i ṣavt: (<Ar.) Yüksek ses (54b-1).

rızıḳ: (<Ar.) Gerekli olan yiyecek, eşya gibi ürünler, mallar (7a-7).

ribā: (<Ar.) Faiz, haksız kazanç (24a-8).

ricā: (<Ar.) Yalvarma, af dileme (9b-3).

riyā: (<Ar.) İkiyüzlülük (26a-3).

rubʿ: (<Ar.) Çeyrek, bütünün dörtte biri (67a-6).

rücūʿ: (<Ar.) Geri dönme (4a-3).

rükün: (<Ar.) Bir ibadetin temelini oluşturan unsur (75a-8).

- S -

sābıkan: (<Ar.) Bundan önce, evvelki (13b-11).

ṣādır: (<Ar.) Ortaya çıkmak, zuhûr etmek (20a-5).

ṣafer: (<Ar.) Hicri takvimin ikinci ayı (119a-6).

ṣaġ pāra: (T.+Far.) Değeri düşmeyen, itibarı kuvvetli para (6b-13).

ṣaġāʾir: (<Ar.) Küçük günahlar (112a-12).

ṣaġīr: (<Ar.) Bülûğa ermemiş küçük çocuk (10b-11).

ṣaḥābe: (<Ar.) Hz. Peygamber'in meclisinde bulunmuş, onu görme şerefine erişmiş olanlar (110b-1).

sāʾir: (<Ar.) Diğer, başka (60a-9).

saḳaṭ pāra: (<Ar.+Far.) Değersiz para (7a-3).

sāḳıṭ: (<Ar.) Hükümsüz, geçersiz (90b-9).

saḳḳa: (<Ar.) Su getiren, su taşıyan (120a-9).

ṣalāt: (<Ar.) Namaz (99b-4).

ṣalāti'l-iḥrām: (<Ar.) İhrama girdikten sonra kılınan namaz (71a-2).

ṣavm: (<Ar.) Oruç (99b-4).

ṣavt: (<Ar.) Ses, seda (13b-7).

sefīl: (<Ar.) Perişan, zor durumda olan (61a-7).

ṣevāb-ı cezīl: (<Ar.) Çok, bol sevap (37a-13).

saʿy it-: (<Ar.) Çabalamak, uğraş vermek (17b-9).

sebb it-: (<Ar.) Küfretmek, sövüp saymak (23b-7).

segirt-: Koşmaya yakın tempoda hızlı biçimde yürümek (45b-5).

selef-i ṣāliḥin: (<Ar.) Ashap (Hz. Peygamber'i görenler) ve Tâbiîn'e (Hz. Peygamber'i görmüş olanları görenler) verilen ortak isim (35b-10).

semʿ ve baṣar: (<Ar.) İşitme ve görme (12a-13).

ṣenā: (<Ar.) Allah'ı methetmek (39a-8).

ṣevāb-ı ʿaẓīm: (<Ar.) Büyük sevap (57b-10).

ṣıdḳ: (<Ar.) İçten bağlılık, sadakat (97b-7).

ṣılā-i raḥm: (<Ar.) Ana baba, hısım akrabayı arayıp sorma, ziyaret etme (27a-8).

ṣıyāneten: (<Ar.) Himâye etmek, korumak için (2a-5).

sidr: (<Ar.) Arabistan kirazları (48a-7).

siʿrü'n-nās: (<Ar.) Halkın faydasına fiyat sınırı koyma (8a-7).

ṣudūr: (<Ar.) Belirme, ortaya çıkma (113b-12).

sūḳ: (<Ar.) Çarşı, pazar, alış veriş yeri (75b-3).

sücūd: (<Ar.) Secde etme (26b-8).

sükūn: (<Ar.) Sakinlik, durgunluk (77a-11).

sünnet-i mü'ekked: (<Ar.) Yapılması gerekli olan ve asla terk edilmemesi gereken sünnet (46b-5).

- Ş -

şākir: (<Ar.) Şükreden (5b-5).

şavṭ: (<Ar.) Kâbe'yi tavaf esnasında atılan yedi turdan her brine verilen isim (43b-11).

şefīʿe'l-müẕnibīn: (<Ar.) Günah işleyenlerin affı için şefâat eden (Hz. Muhammed) (81a-7).

şek: (<Ar.) Şüphe, kuşku (23a-9).

şenlik: Bir yerin bayındır durumda olması sonucu ortaya çıkan canlılık, hareket, kalabalık (115b-5).

şerʿen: (<Ar.) Şeriata göre, şeriatça (10b-1).

şerḥ: (<Ar.) Ayrıntılara inerek açıklama (5a-6).

şerīʿat: (<Ar.) Şartlar, dinin hükümleri (15a-6).

şerīʿat-ı muṭahhara: (<Ar.) Temiz, mübarek şeriat (18b-12).

şerīf: (<Ar.) Şerefli, kutsal, mübarek (2a-8).

şevvāl: (<Ar.) Hicri takvime göre ramazan ayından sonraki ay (51a-6).

şırlaġan: Susamdan elde edilen yağ (50a-3).

şol: Şu (104b-12).

ṣuleḥā: (<Ar.) Sâlihler, Allah'ın emirlerine uygun biçimde yaşayanlar (102b-10).

şühedā: (<Ar.) Şehitler (23a-7).

sülūk: (<Ar.) Girme, dahil olma (105a-10).

şürefā: (<Ar.) Şerifler (105b-4).

şüruʿ: (<Ar.) Başlamak (17a-5).

- T -

taʿab: (<Ar.) Zorda olma, sıkıntı, eziyet (7a-2).

ṭaʿām: (<Ar.) Yiyecek, aş (48b-6).

ṭāʿat: (<Ar.) İbadet (18a-13).

taʿavvūẕ: (<Ar.) Allah'a sığınma (39a-8).

taġayyür: (<Ar.) Değişim, başkalaşım (12b-4).

taġyīr: (<Ar.) Değişiklik yapma, başka biçime sokma (109a-9).

ṭaḥaffuẓan: (<Ar.) Sakınmak, korunmak için (2a-6).

ṭāhir: (<Ar.) Temiz, arınmış, pak (43a-7).

taḥḳīḳan: (<Ar.) Gerçekten (11b-9).

taḥḳīr: (<Ar.) Değersiz görme, aşağılama (34a-8).

taḫlīḳ: (<Ar.) Yaratmak halk etmek (12b-1).

taḥrīm: (<Ar.) Haram edilmiş, yasaklanmış (46b-6).

taḥṣīl: (<Ar.) Elde etme, kazanma (17a-1).

taḫṣīṣ: (<Ar.) Bir şeyi biri ya da birileri iççin ayırma (111a-4).

taḥt-ı ḥükm: (<Ar.) İdare altında olan, hükmendilen (2a-12).

taḳayyüd: (<Ar.) Dikkat, özen, bir işin üzerine düşme (7b-5).

taḳdīr: (<Ar.) Alın yazısı, kader (16b-7).

ṭaḳıyye: (<Far.) Takke, başlık, şapka (43a-3).

taḳrīban: (<Ar.) Yaklaşık olarak (42b-13).

taḳṣīr: (<Ar.) Kusurlu davranma, bilinçli olarak ihmal etme (90a-5).

taḳṣīrāt: (<Ar.) Kusurlar (60a-11).

ṭālibü'l-ʿilm: (<Ar.) İlim talibi, öğrenci (28a-12).

taʿlīm: (<Ar.) Öğrenim, tedris (19a-9).

taʿlīmü'l-ḫayr: (<Ar.) Hayır işlemek, iyilik yapmak (102b-11).

ṭamaʿ: (<Ar.) Açgözlülük, elindekiyle yetinmeme (18b-1).

ṭamaʿkār: (<Ar.) Açgözlü, dünya malına tutkun (77a-3).

tamāmi's-saʿy: (<Ar.) Sa'y vazifesini tamamlamak (71b-1).

ṭañ: Güneşin doğuşundan hemen önceki alaca karanlık (41a-6).

ṭar: Dar (69a-5).

ṭard: (<Ar.) Kendinden uzak etme, def etme (98a-5).

ṭargın: Dargın, küskün, kırılmış kimse (37b-1).

ṭarīḳ-i Ḥakk: (<Ar.) Hak yol, Allah'ın yolu (11b-11).

ṭarīḳ-i müstaḳīm: (<Ar.) Doğru yol, Hak yol (14b-7).

taṣdīḳ: (<Ar.) Doğruluğunu kabul etme, onay (19b-13).

ṭaşra: Dış, dışarı (44a-4).

ṭavāf-ı ḳudūm: (<Ar.) Hac ibadetindeki ilk tavaf (73b-7/8).

ṭavar: Binek hayvanı (29a-10).

taʿẓīm: (<Ar.) Saygı gösterme, büyüklüğe hürmet etme (14a-13).

taʿzīre'n-nefyü'l-beled: (<Ar.) Suçundan ötürü sürgüne göndermek (9b-3).

tebaʿiyyet: (<Ar.) Bağlı olma, idaresi altında bulunma (10a-13).

tebdīl: (<Ar.) Değiştirmek, başka biçime sokmak (76a-1).

teberrük: (<Ar.) Uğur, bolluk, bereket (75b-12).

tecdīd-i īmān: (<Ar.) İman yenileme (113b-4).

teʾenni: (Ar.) Yavaş biçimde ihtiyatlı hareket etme (56b-3).

tefāḫurluḳ: (<Ar.) Övünme, kendini övme (103a-11).

teʾḫīr: (<Ar.) Erteleme, gecikme (3a-2).

tehlīl: (<Ar.) Kelime-i tevhit, "La ilahe illallah" deme (55a-5).

tekebbürluḳ: (<Ar.+T.) Kibirlenme, kendini büyük görme (103a-12).

tekellüm: (<Ar.) Söylemek, konuşmak (14a-5).

tekfīr: (<Ar.) Birinin kâfir olduğuna hükmetme, onu kâfir sayma (113b-10).

tekrīm: (<Ar.) Saygıdeğer (14a-11).

tekzīb: (<Ar.) Yalanlama (18b-11).

teẕkīr: (<Ar.) Zikretme, dile getirme (60a-11).

telbiye: (<Ar.) "Lebbeyk Allahümme lebbeyk" deme (46a-6).

telebbüs: (<Ar.) Giyiniş (90a-7).

teʾlīf eyle-: (<Ar.+T.) Eser yazma, yeni bir yazılı eser meydana getirme (2a-10).

temyīz: (<Ar.) Ayırma, seçme (25b-4).

teraḥḥum: (<Ar.) Acıma, merhamet (30b-2).

tertīb: (<Ar.) Düzenleme, hazır etme, sıralama (2b-4).

Terzīḳ: (<Ar.) Rızıklandırma, rızık verme (Allah'ın sıfatlarından) (20b-5).

tesmiye: (<Ar.) Allah'ın adını anma (39a-8).

tevāżuʿ: (<Ar.) Alçak gönüllülük (55a-4).

teveccüh: (<Ar) Bir yöne doğru dönme, yönelme (57a-10).

tevekkül: (<Ar.) Gerekleri yerine getirdikten sonra kadere râzı olmak, Allah'a güvenmek (31b-10).

tevfīḳ: (<Ar.) Allah'ın yardımı (2b-7).

te'vīl: (<Ar.) Farklı yorumlama (109a-11).

teẕekkür: (<Ar.) Hatırlama, hatırına gelme (76b-12).

ṭīb: (<Ar.) Hoş koku (47b-8).

tilāvet-i Ḳur'ān: (<Ar.) Kur'an'ı kurallarına uygun biçimde güzel sesle okumak (89b-13).

tilmīẕ: (<Ar.) Öğrenci, çırak (26a-4).

ṭuç: Tunç (80b-6).

ṭulūʿü'ş-şems: (<Ar.) Güneşin doğuşu (45b-11).

turāb: (<Ar.) Toprak, yer (16a-6).

- U -

ʿucb: (<Ar.) Kendini beğenmişlik, kibir (106b-9).

ʿuḳalā: (<Ar.) Çok bilmiş, bilgiçlik taslayan (95b-3).

ʿulemā'i'l-muḥaḳḳiḳīn: (<Ar.) Gerçeği bulmak için çalışan ilim insanları (11a-2/3).

ʿulemā-yı ʿāmilīn: (<Ar.) Önemli âlimler (23a-7).

ʿulūfe: (<Ar.) Osmanlı'da sipahilere ve çeşitli devlet görevlilerine ödenen maaş (8a-9).

umucı: Uman, ümit eden (102a-7).

umūr-ı mühimme: (<Ar.) Önemli emirler, buyruklar (5a-3).

umūr-u āḫiret: (<Ar.) Âhiret işleri (101b-1).

umūr-u dünyā: (<Ar.) Dünya işleri (101b-1).

ur: Vurmak (38b-3).

- Ü -

ümmī: (<Ar.) Okuma yazması olmayan kimse (2a-4).

ümmü veled: (<Ar.) Efendisinden çocuk sahibi olmuş köle (31a-13).

üzengi: Binek hayvanlarına binmek için ayak basılan eyere asılmış madenî parça (40b-5).

- V -

vaʿad: (<Ar.) Söz verme, tahhüt etme (107b-4).

vācib: (<Ar.) Yapılması gerekli olan, terk edilmesi dinen sakıncalı olan (2b-4).

vācibü't-taʿẓīm: (<Ar.) Büyük, saygıdeğer gereklilik (14a-2).

vāḳiʿ: (<Ar.) Vuku bulan, gerçekleşen (11a-9).

vaḳt-i ḥācet: (<Ar.) Gerekli olan vakit, uygun zaman (34a-5).

vālideyn: (<Ar.) Anne, baba (6a-8).

vārid: (<Ar.) Ulaşan, gelen (95a-8).

varṭa: (<Ar.) Tehlikeli, zor durum (25a-13).

vaṣf: (<Ar.) Tarif, açıklama (109a-5).

vāṣıl ol-: (<Ar.+T.) Kavuşmak, varmak, ulaşmak (58b-1).

vaṣī: (<Ar.) Ölen kişinin vasiyetini yerine getirmekle yükümlü kişi (25b-6).

vech: (<Ar.) Sebep, neden (111a-4).

vech-i şerʿī: (<Ar.) Şeriata uygun çözüm yolu (26a-10).

velīyyü'llāh: (<Ar.) Allah'ın sevgili kulu (23a-10).

vesvese: (<Ar.) Kuruntu, vehim (98a-3).

vitr: (<Ar.) Yatsı namazının ardından kılınan üç rekâtlık namaz (39b-4).

vücūd: (<Ar.) Var olma, mevcut olma, bulunma (26b-9).

- Y -

yād it-: (<Far.+T.) Anmak, hatırlamak (2a-13).

yaḳīn: (<Ar.) Tam ve doğru biçimde bilme, süphe etmeme (101b-11).

yalın ḳat: Bilgisiz, yetersiz (113b-11).

yanaşma: Uşak, hizmetçi (27a-13).

yārān: (<Far.) Dostlar, yakınlar, ahbaplar (105a-3).

yarlıġa-: Bağışlamak, affetmek (61b-9).

yayan: Yürüyerek (69a-2).

Yeʾcūc ve Meʾcūc: (<Ar.) Kıyamete yakın ortaya çıkarak kötülükler yapacaklarına ve kısa boylu olacaklarına inanılan iki kavim (96b-4).

yel-: Telaş hâlinde koşmak (58b-13).

yele yele: (<Far.) Hızlıca, koşmaya yakın bir yürüme biçiminde (56b-2).

yeñ: Kıyafet kolu (49a-3).

yerişen: Erişmiş olan, yeterli (10a-4).

yu-: Yıkamak (40b-10).

- Z -

ẕāhib: (<Ar.) Bir düşünceye bağlılık (10a-9).

ẓāhir: (<Ar.) Görünen, aşikâr, göz önünde olan (19a-2).

zaḫīre: (<Ar.) Hububat, erzak (35a-2).

zāʾil: (<Ar.) Yok olan, meydanda olmayan (110a-5).

ẓaleme: (<Ar.) Zâlimler (105a-11).

ẕālik: (<Ar.) Ötekiler, diğerleri (14b-10).

zamān-ı maḫṣūṣ: (<Ar.) Bir işin yapılması gereken zaman, belirli tarih (41a-1).

żāmin: (<Ar.) Kefil, gerekirse bedel ödemesi gereken kişi (92b-5).

żarūret: (<Ar.) Zorunluluk hâli, mecburiyet (49a-9).

ẕāt-ı şerīf: (<Ar.) Şerefli, kutsal, saygıdeğer varlık (13b-6).

żāyiʿ: Ziyan olmuş, kaybolmuş, yitip gitmiş olan (2a-5).

zevāl-i īmān: (<Ar.) İmanın gitmesi, yok olması (15a-11).

zevāl-i şems: (<Ar.) Güneşin batışı, ufukta kaybolması (41a-5).

zeyt: (<Ar.) Zeytin (47a-8).

ẕikrolunan: (<Ar.+T.) Zikredilen, söylenen, bahsedilen (2a-12).

ẕīʾl-ḥicce: (<Ar.) Ay takviminin on ikinci ayı, kurban bayramının yer aldığı ay (45b-7).

ẓuhūr it-: (<Ar.+T.) Meydana çıkmak, belirmek (9a-5).

ẓuhūriʾl-ʿöẕr: (<Ar.) Özrün, eksikliğin ortaya çıkışı (91a-3).

zuḳāḳ: (<Ar.) Sokak (85b-11).

züyūf: (<Ar.) Değersiz madenî para (6b-13).

ẕürriyyet: (<Ar.) Soy, sop, akrabalar (8a-13).

4.2. Metinde Geçen Hac Terimleri Sözlüğü

- A -

Āfāḳ: (<Ar.) Mikat sınırlarının dışında kalan bölge (3b-6).

altun oluḳ: Yağmur yağdığında Kâbe'nin tavanında biriken suyu boşaltmak üzere yapılmış oluk. İlk kez Emevi halifesi Abdülmelik tarafından altınla kaplatılmış bundan sonra da altın oluk adıyla anılmıştır (43a-9).

- ʿA -

ʿAḳabe cemreleri: (<Ar.) Hac ibadetinde bayramın birinci günü yerine getirilen şeytan taşlama vazifelerinden ilkine verilen ad (4a-5).

ʿArafāt: (<Ar.) Hac ibadeti esnasında vakfe yapılan yer (4a-1).

- B -

Bāb-ı Cibrīl: (<Ar.) Mescid-i Nebevî'nin doğu yönündeki kapılarından biri olup Hz. Osman'ın evine bakmasından dolayı Bab-ı Osman da denir (83a-12).

Bāb-ı Muʿallā: (<Ar.) Mekke şehrine girilen kapılarından biri (44b-11).

Bāb-ı Raḥmet: (<Ar.) Mescid-i Nebevî'nin ilk inşa edildiğinde açılan üç kapıdan biri olup batı yönündedir (78b-11).

Bāb-ı Selām: (<Ar.) Kâbe'nin doğu yönündeki kapısı (44b-12), Mescid-i Nebevî'nin dört halife devrinde açılan kapılarından birinin adı (78b-11).

Bābu Nisā: (<Ar.) Hz. Ömer döneminde "Bu kapıyı yalnızca kadınlar kullansa" diyerek inşa ettirdiği ve "kadınlar kapısı" anlamına gelen Mescid-i Nebevî kapısıdır (83b-2).

bāḳī cemreler: (<Ar.) Akabe cemrelerinden sonra kalan cemrelerin atılması (4a-9).

Baṭın-ı Muḥasser: (<Ar.) Mina ile Müzdelife arasındaki bir vadi olup hacıların durmaması gereken yerdir. Zira burası Kâbe'yi yıkmak için gelen Ebrehe'nin ordusunun bekleme yeridir (62b-4).

bedelü'l-ḥacc: (<Ar.) Hac ibadetini yerine getirebilecek imkânlara sahip olmasına rağmen bir engel sebebiyle hacca gidemeyecek durumda olan kişinin kendi yerine başkasını göndermesi (4b-12).

Beytu'llāh: (<Ar.) Kâbe (41a-3).

Bi'r-i Erīs: (<Ar.) Hz. Peygamber'in mührünün Hz. Osman tarafından düşürüldüğü kuyu (85b-4).

Bīr-i Şümeys: (<Ar.) Harem bölgesine sınır teşkil eden yerlerden biri (51b-2).

- C -

Cebel-i Ḳuzaḥ: (<Ar.) Müzdelife'de bulunan ve vakfe yapılması müstehab olan bir yer (62b-1).

cemre: (<Ar.) Hacda şeytan taşlama sırasında atılan taşlar (43b-3).

cemre-i ʿAḳabe: (<Ar.) Bayramın birinci günü şeytan taşlanan yer (68b-4).

Ci'rāne: (<Ar.) Huneyn Gazvesi'nden sonra ganimetlerin dağıtıldığı yer olup Hz. Peygamber bu işin ardından burada ihramlanarak hac vazifesini yerine getirmek üzere Mekke'ye gitmiştir (51b-4).

- E -

Ebā Lübābe diregi: (<Ar.) Hz. Peygamber'in yakınında bulunan Ebâ Lübabe adlı kişi Hz. Peygamber'e ihanet ettiğini düşünerek kendini Mescid-i Nebevî'nin bir direğine bağlamış, affedildiğine dair âyet inip Hz. Peygamber onu çözmeden de ayrılmamıştır. Onun kendini bağladığı direğe bu isim verilmiş, ayrıca tevbe direği de denmiştir (81b-10).

emīr-i ḥac: (<Ar.) Hac kafilesinin güvenli ve rahat bir şekilde yolculuk etmesinden sorumlu yönetici (32a-7).

- H -

ḥacc-ı ḳırān: (<Ar.) Aynı hac mevsiminde hem umreye hem hacca niyet ederek tek seferde yapılan hac ve umre ibadetidir (4a-11).

Ḥacer-i Esved: (<Ar.) "Kara taş" anlamına gelmektedir. Kâbe'nin güneydoğu köşesinde bulunan ve Cennet'ten indirildiğine inanılan tavafın başlangıç noktasını belirleyen taş (43a-11).

Ḥarem: (<Ar.) Mekke ve Medine'nin Hz. Peygamber tarafından çizilerek sınırlandırıldığı bölge (3b-6).

Ḥaremeyn: (<Ar.) Kâbe ile Mescid-i Nebevî'nin bılunduğu Mekke ve Medine şehirlerine verilen ad (3b-8).

Ḥarem-i Şerīf: (<Ar.) Kâbe (55a-9).

Ḥill: (<Ar.) Mekke ve Medine haremlerinin dışında, Mikat sınırlarının içinde kalan bölgeyi ifade eder (3b-6).

ḥuccāc: (<Ar.) Hacılar (2a-6).

Ḥuneyne: (<Ar.) Mekke'ye üç-dört günlük deve yürüyüşü mesafesinde bulunan sudan mahrum bir çöl bölgesi olup Hz. Peygamber döneminde Hevâzinliler ile Huneyn Gazvesi'nin yapıldığı yer (51b-4).

- İ -

ifsād: (<Ar.) Haccın bozulması (3a-9).

iḥrām: (<Ar.) Hac ibadeti esnasında giyilen özel giysi (3b-1).

istilām: (<Ar.) Hacer-i Esved'e el sürmek veya onu öpmek (45a-11).

- K -

Ḳabr-i Şerīf: (<Ar.) Hz. Peygamber'in kabri (79a-2/3).

ḳārin: (<Ar.) Hac ve umreye birlikte niyet ederek önce Kâbe tavafı ardından sa'y yapıp ihramdan çıkmadan ve tıraş olmadan hac günlerinde hac için tekrar tavaf ve sa'y vazifelerini yerine getiren (43b-13).

Ḳubbeti'l-İslām: (<Ar.) İslam'ın kubbesi anlamına gelmekte olup İslam dünyasında birçok merkez bu unvana sahiptir. Ancak eserde Mescid-i Kuba bu adla anılmaktadır (85a-12).

- M -

Maḥalli'r-Remy: (<Ar.) Şeytan taşlamak üzere taşların atılması gereken yer (64b-11).

Maḳām-ı Cibril: (<Ar.) Kâbe'nin yakınında Cebrail'in Hz. Peygamber'e namaz kıldırdığı yer (73a-10).

Maḳām-ı İbrāhīm: (<Ar.) Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa ederken üzerine çıkıp duvar ördüğü ve insanları hac vazifesini yerine getirmeye davet ettiği taş ve onun bulunduğu yere verilen isim (56b-7).

manşıb: (<Ar.) Hac vazifesini yerine getiremeyecek kişinin kendi yerine başka birini vekil olarak gönderdiği kişi (29b-3).

Merve: (Ar.) Safa tepesiyle arasında sa'y vazifesinin yapıldığı tepenin adı (45b-5).

Mescid-i Ḥarem: (<Ar.) Kâbe'yi de içine alaln büyük mescit (59a-4).

Mescid-i İbrāhīm: (<Ar.) Hz. Peygamber'in veda haccı sırasında namaz kılıp hutbe okuduğu yerde yapılan mescite verilen ad olup Mesicid-i Nemire, Mescid-i Arafe adlarıyla da bilinir (46a-11).

Mescid-i Ḳıbleteyn: (<Ar.) Hz. Peygamber, namaz kıldırırken kıblenin Mescid-i Aksa'dan Kâbe'ye çevrildiği câmi (85a-13).

Mescid-i Ḳubā: (<Ar.) Hz. Peygamber'in hicrette Medine'den önceki son durağı Kuba'da yapılan mescit (85a-11).

Mescid-i Şerīf: (<Ar.) Hz. Peygamber'in hicretten sonra Medine'de Ashab-ı Kiram ile birlikte inşa ettiği mescit (62b-1) .

Mescidü'l-Ḫayf: (<Ar.) Birinci cemrenin (küçük şeytan) yakınında birçok peygamberin namaz kıldığı bir yer olduğu yönünde rivayetler olup Hz. Peygamber'in de burada namaz kılmasıyla mescid yapılan yerdir (43b-7/8).

Mīḳāt: (<Ar.) Hacıların ihrama girdikleri yerlere verilen isim (43a-1).

Mīnā: (<Ar.) Şeytan taşlama, kurban kesme gibi hac vazifelerinin yerine getirildiği yer (4a-1).

Muhaṣṣab: (<Ar.) Ebtah adı da verilen Mekke ile Mina arasındaki alan (46b-4).

müfred bi'l-ḥac: (<Ar.) İhrama girerken umreye niyet etmeyip yalnızca hac yapmaya niyet eden hacı (69a-8).

Mültezem: (<Ar.) Hacerü'l-esved ile Kâbe kapısı arasında kalan ve dua etmenin uygun olduğu yer (56b-6).

mütemetti': (<Ar.) Hac döneminde umre için ihrama girerek tavaf ve sa'y yapmak ve ardından memeleketine dönmeyerek o sene terviye gününde (Arafat vakfesine çıkışın başlangıç günü olan zilhicce ayının sekizinci günü) veya daha önce ihrama girip müfrid hacı gibi hac vazifesini yerine getiren hacı (44a-1).

Müzdelife: (<Ar.) Hac ibadetinde Arafat'tan sonra ikinci kez vakfeye durulan yer (4a-3).

- R -

Rābiġ: (<Ar.) Mekke ile Medine arasında yer alan bir yerleşim birimi olup aynı zamanda hac yolunun menzillerindendir (50b-11).
rükn-i Yemānī: (<Ar.) Kâbe'nin Yemen'e bakan tarafı (73a-10/11).

- S -

Ṣafā: (<Ar.) Merve ile birlikte aralarında sa'y vazifesinin yerine getirildiği tepenin adı (43a-11).
saʿy: (<Ar.) Hacda Safa ile Merve arasında hızlıca gidip gelme (3b-12).

- Ş -

şarṭ-ı bedel: (<Ar.) Bedel şartı, hacca kendi yerine başkasını gönderenin sahip olması gereken şartların her biri (90b-11).

- T -

ṭavāf: (<Ar.) Kâbe'nin etrafında dolaşma (3b-9).
ṭavāf-ı ḳable's-saʿy: (<Ar.) Sa'ydan önceki tavaf (43a-6).
ṭavāf-ı ṣad(e)r: (<Ar.) Hac vazifesini yerine getiren Müslüman'ın ayrılmadan önce son kez Kâbe'yi tavaf etmesi, veda tavafı (4b-2).
temettüʿ: (<Ar.) Bir hac mevisiminde umre ve hac ibadetlerinin her birini ayrı ayrı ihrama girerek yerine getirme (4a-12).
Tenʿīm: (<Ar.) Kâbe'ye en yakın harem sınırı olup Mekke'nin kuzeybatısındadır (51a-12).

- U -

ʿumre: (<Ar.) Hac vakitleri dışında Mekke ve Medine'yi ziyaret ederek hacdakine benzer fiillerin yerine getirilmesiyle yapılan ibadet (4b-1).

- V -

vakfe: (<Ar.) Haccın şartlarından olarak hacıların Arafat'ta ve Müzdelife'de belli uygulamaları yerine getirerek bir süre durmaları (42a-8).

- Y -

Yelemlem: (<Ar.) Mekke'ye 54 kilometre uzaklıkta olup güney yönünden gelen hacıların ihramlandıkları Mikat'ın yer aldığı bölgedir (50b-13).

- Z -

Ẕāt-ı ʿIrḳ: (<Ar.) Irak yönünden gelen hacıların ihramlandıkları yer (51a-1).
zemzem: (<Ar.) Kâbe yakınındaki kuyudan çıkan mübarek su (45b-2).

SONUÇ

Edebiyatta yolculuklar, seyahatname türüyle anlatılır. Kutsal bir yolculuk olan *hac* ibadetini anlatmak için de *hac seyahatnameleri* yazılmıştır. *Hac seyahatnameleri*, *hac* ibadetinin uygulanış biçimini ya da *hac* yolunun duraklarını anlatır. *Hac* ibadetinin uygulanışı hakkında bilgi veren eserlere *menâsik-i hac*, *hac* yolculuğundaki duraklar hakkında bilgi veren eserlere de *menâzil-i hac* adı verilmiştir.

Hac yoluna çıkan Müslümanlar, kendilerinin ardından gelecek olan hacı adaylarının zorluk çekmemesi adına *menâsik-i hac* ve *menâzil-i hac* türündeki eserleri kaleme almışlardır. Türk edebiyatı da *menâsik-i hac* ve *menâzil-i hac* türündeki eserler açısından oldukça zengin bir mirasa sahiptir.

17. yüzyıla ait olan *Delîlü'l-Huccâc ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn, hac* ibadetinin yapılış biçiminin detaylı olarak anlatıldığı *menâsik-i hac* türünde bir eserdir. Millî Kütüphane kataloğuna 06 Mil Yz A 9156 yer numarasıyla kayıtlı olan ve 120 varaktan oluşan eser harekeli nesih yazıyla kaleme alınmıştır. Eserin müellifinin ya da müstensihinin ismi kitap içinde herhangi bir yerde geçmemektedir. Adı bilinmeyen müellif ya da müstensihin ifadelerinden yola çıkarak eserin yazılış tarihi 1694 olarak saptanmıştır. Ulaşılamamakla birlikte eserde geçen ibarelerden eserin başka nüshalarının da olduğu anlaşılmaktadır. 32 baptan oluşan eserin son babında Şam'dan ve Mısır'dan Kâbe'ye varan *hac* yolundaki duraklar hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Müellif, eser boyunca sade ve anlaşılır bir dil kullanarak *hac* ibadetini yerine getirmek isteyen Müslümanların işini kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Ayrıca okuma-yazma bilmeyenlerin dahi bu kitabı okuma bilen birine okutarak *hac* ibadeti hakkında bilgi sahibi olabileceklerini ifade etmiştir.

Eserde sade bir dil kullanılmasına rağmen *hac* ibadetinin terimlerine yer verilmek zorunda olunduğu için Arapça kelime sayısı fazladır. Bu kelimelerin birçoğunun dinî terminolojiye ait olması eserin mahiyeti açısından normal karşılanabilir.

Eserde şedde, Arapça ve Farsça kelimelerde uygun biçimde kullanılmıştır: كُلِّيَّتْ *külliyyet* (7b-5), تَبَرُّكْ *teberrük* (75b-12). Ancak bazı Arapça kelimelerde ünsüzle biten kelimelere aynı ünsüzle başlayan Türkçe kökenli bir ek geldiğinde şedde kullanılmasına rağmen aynı ünsüzün iki kez yazıldığı görülmüştür: اَمْثاللِّرِني *emṡāllerini* (112a-7), بَطَّالللَّرْ batṭāllar (105b-12). Ayrıca bazı Türkçe kelimelerde ünsüzle biten bir kelime aynı

ünsüzle başlayan bir ek aldığında aynı ünsüz iki kez yazılmasına rağmen şedde kullanıldığı görülmüştür: يُولَّر yollar (29b-1), اللَّرِينَه ellerine (9b-5)

Eser, 17. yüzyılda istinsah edilmiş olmasına rağmen Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşmanın etkisinin görüldüğü örnekler bulunmaktadır: *ḳapu* (45a9), *yazduran* (5a-9), *böyledür* (21b-9)

Eserde *+Iñ, +nIñ, +Uñ, +nUñ* ilgi eklerinin bazı kelimelerde yuvarlaklaşmaya uğradığı bazı kelimelerde de düz ünlüyle yazıldığı görülmüştür. Ayrıca aynı kelimeye gelen ilgi ekinin hem yuvarlak hem düz ünlülü yazıldığı örnekler de vardır. Yuvarlak ünlülü örneklerden bazıları şunlardır: *ḫuccācuñ* (2a-6), *Ḥarem'üñ* (3b-6), *dimenüñ* (4b-9). Düz ünlülü örneklerden bazıları şunlardır: *anlarıñ* (10a-3), *görünenleriñ* (12a-10), *enbiyālarıñ* (14a-9). Aynı kelimenin farklı yerlerde bazen düz ünlü bazen de yuvarlak ünlüyle yazıldığı örneklerden bazıları şunlardır: *dimeniñ* (13a-4) - *dimenüñ* (12a-8), *nesneniñ* (17a-4) - *nesnenüñ* (16b-10).

Eserde Eski Türkçe döneminden beri kullanılan *-up, -üp* zarf-fiil eki daima b (ب)'li yazılmıştır. Halbuki ekin Eski Anadolu Türkçesinde p (پ)'li olarak -up, -üp biçiminde yazılmaya başladığı bilinmektedir. Ekin eserdeki bu kullanımı kalıplaşmış yazımından kaynaklanmaktadır.

Eserde *olmaduḳda* (38a-11), *meclisden* (106b-5), *düşdi* (85b-5), *atdıġı gibi* (64a-2), *itdürse* (98b-10) vb. örneklerde imlası kalıplaşmış ekler tespit edilmiştir.

Eserde *niçün* (29b-12), *şol* (7a-2), *kimesne* (5b-13) gibi örneklerde ünlü birleşmesi tespit edilmiştir.

Eserde ön seste ünlü türemesi iki örnekte tespit edilmiştir: *ısıcaġına* (100b-9), *ısıtma* (76a-5).

Eserde birçok kelimede ünlü değişimi tespit edilmiştir. Eserde bulunan ünlü değişimi örnekleri şunlardır: i > e değişimi, u > ı değişimi, u > i değişimi, ü > i değişimi, ı > u değişimi, i > ü değişimi, u > a değişimi.

Eserde birçok kelimede ünsüz değişimi tespit edilmiştir. Eserde bulunan ünsüz değişimi örnekleri şunlardır: k > g değişimi, ḳ > ḫ değişimi, b > v değişimi, b > p değişimi, d > y değişimi, t > d değişimi.

Eserde *mezārlıġa* (102a-11), *idügini* (23a-8), *orucı* (113b-6), *dibine* (63b-13) gibi örneklerde ünsüz ötümlüleşmesi tespit edilmiştir.

Eserde Türkiye Türkçesinde artık kullanılmayan zamir kökenli "-ın" 1. teklik şahıs ekine rastlanmıştır: *inanırın* (11b-3), *giderin* (107b-13), *dilerin* (108a-1), *girürin* (111b-8)

Eserde kullanılan zarf-fiil eklerinden biri olan “-dUḳdA” kalınlık-incelik uyumuna girmemiştir: *eyleduḳda* (3b-10), *görduḳda* (54b-11), *gelduḳda* (68a-13). Eserde “-dUġI” sıfat-fiil eki kimi örneklerde kalınlık-incelik uyumuna girmemiştir: *eyleduġı* (92a-13), *gelduġı* (92b-8). Bu durum müellifin ağız özelliğinin esere yansıması olarak da düşünülebilir.

Eserde *ḳaḥṭlik* (8b-10) *ucuzlik* (8b-13) gibi örneklerde kelimeler kalın sıradan ünlülerle bitmesine rağmen aldıkları isimden isim yapma eki *+lIk* ince sıradan bir ünlüyle gelmiştir. *müflislıġa* (103a-6) örneğinde ise kelime ince sıradan bir ünlüyle bitmesine rağmen *+lIk* eki kalın sıradan bir ünlü ile kullanılmıştır.

Bu çalışmayla 17. yüzyıla ait *menâsik-i hac* türündeki bir eser tespit edilerek gün yüzüne çıkarılmış, eserin Latin harfli çeviri yazısı yapılmış, dil incelemesiyle 17. Yüzyıl Türkçesi dil özelliklerinin belirlenmesinin gelişimine katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Aksu, R. (2016). Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Bulunma Hâli Ekinin Ayrılma İşlevinde Kullanılması Üzerine. *Turkish Studies.* Volume 11/9. 1-12.

Arat, R. R. (1987). Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair. *Makaleler*. (haz. Osman Fikri Sertkaya). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. C 1.

Armağan, A. L. (2000). XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l-Hacc). *Osmanlı Araştırmaları*. C 20. S 20. 74-118.

Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük.* İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Banguoğlu, T. (1995). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Barış, M. N. (2021). İslam Tarihî Kaynaklarında Hac: Hz. Peygamber ve Hulefâ-yı Râşidîn Dönemleri. *Eskiyeni*, S 44. 549-568.

Buzpınar, Ş. T. (2009). Surre. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 37. 567-569. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Canpolat, M. (1992). Eski Anadolu Türkçesinde Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine. *Türkoloji Dergisi*. C 10/1. 9-13.

Coşkun, M. (2002). *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i.* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çelebi, İ. (2019). Tezkiretü'l-Kurtubî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 3. bs. C ek-2. 595. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çelik, A. (2021). XVII. Yüzyılda Yazılan Osmanlı Hac Seyahatnamelerinin Tarih Yazımı Açısından Değerlendirilmesi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Daşdemir, M. (2013). Türkçede Miktar Kavramı ve Sayı Sistemi. *Turkish Studies İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 8/13. 309-336.

Delice, H. İ. (2012). Türkçede Fiil Çekimlerine Yeni Bir Bakış. *7. Uluslararası Türk Dili Kurultayı.* Ankara.

Delîlü'l-Huccac ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn. Millî Kütüphane. 06 Mil Yz A 9156.

Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat.* Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Duman, M. (1999). Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair, *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*. S 7. 65-103.

Eker, S. (2015). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Erbaş, A. (2002). İslam Dışı Dinlerde Hac. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C 4. S 5. 97-120.

Erdem, M. (2011). Yön Ekleri: Çekim ve Türetim Özellikleri Bakımından Tarihsel Bir Değerlendirme. *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*. Adana. 624-632.

Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın Tanıtım.

Eroğlu Memiş, Ş. (2020). 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Mısır Hac Güzergâhı – Kahire'den Mekke'ye Hac Menzilleri. *Kadim Akademi SBD*. C 4. S 2. 39-63.

Erol, B. G. (2019). Memlûklar Zamanında Mısır Hac Güzergâhı-Kahire'den Mekke'ye Uzanan Kutsal Yolculuk. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Dergisi*. S 16, 264-314.

Faroqhi, S. (1995). *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638).* (çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gabain, A. Von. (1995). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gökçe, A. (2009). Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine Dudak Uyumu ve Ünsüz Uyumu. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume: 4/3. 991-1012.

Gülensoy, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gülsevin, G. (1990). Türkçede Şart Gerundiumu Üzerine. *Türk Dili*. 467(2). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 276-279.

Gülsevin, G. (2002). Eski Türkiye Türkçesinde "İstek Kipi" Üzerine. *İlmi Araştırmalar*. S 13. 35-50.

Gülsevin, G. (2020). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar) - Yazı Dilinde* -. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Halaçoğlu, Y. (1981). Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. C 2. S 2. 122-132.

Harman, Ö. F. (1996). Hac. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 14. 382. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hunutlu, Ü. (2018). Türkçede k- > g- ve t- > d- Tonlulaşması Üzerine Düşünceler. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S 63. 161-186.

İlhan, N. (2005). Türkçede Olumsuzluk. *Karaman Dil Kültür ve Sanat Dergisi*, 271-279.

Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi. (2013). Mütercim Asım Efendi. (haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi). Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Karahan, L. (1996). Yükleme (Accusaitve) ve İlgi (Genetive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler. *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*. Ankara. 605-611.

Karaağaç, G. (2009). *Türkçenin Söz Dizimi.* İstanbul: Kesit yayınları.

Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karataş, A. (2007). Türk-İslam Edebiyatında Menâsik-i Hac Manzumeleri. *TDV İstanbul Müftülüğü Din ve Hayat Dergisi.* S 3. 30-32.

Kartallıoğlu, Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Keskin, M. (2016). Şihâbüddin el-Hafâcî: Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri**.** *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C 3. S 2. 101-130.

Korkmaz, Z. (1960). Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine. *TDK Belleten* C 8. 173-180.

Korkmaz, Z. (1964). Eski Anadolu Türkçesindeki –van/-ven, -vuz/-vüz Kişi ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları. *TDK Belleten*. C 12. 43-65.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: (Şekil Bilgisi).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Lan-Ya-Tseng. (2002). *Türkiye Türkçesinde Orta Hece Düşmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Maden, S. (2008). Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S 37. 147-158.

Mazıoğlu, H. (1974). *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.

Özcan, A. (1996). Hac. *TDV İslam Ansiklopedisi.* C 14. 400-405. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öztürk, E. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Özçelik, S. ve Erten, M. (2005). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Diyarbakır.

Parlatır, İ. (2011). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Yargı Yayınevi.

Sağırlı, A. (2003). Mehmed b. Mehmed Edirnevî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 28. 495. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sak, İ. ve Çetin, C. (2004). XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S 16. 179-221.

Şemseddin Sâmi. (2019). *Kamus-ı Türkî.* (haz. Paşa Yavuzarslan) 3. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şenaysoy, S. (2016). Eski Türkçede Sayılar. Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Eskişehir.

Şentürk, L. ve Yazıcı S. (2018). *İslam İlmihâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Tekin, T. (2003). Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine. *Makaleler 1 Altayistik*. Ankara: Grafiker Yayınları. 131-138.

Tekin, T. (2013). Türkçe İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine. (çev. Gökçen Bilgin). *Dil Araştırmaları*. S 13. 157-162.

Tekin, T. (2020). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Thomsen, V. (2002). Yenisey Yazıtlarında İyi Değerlendirilmemiş Bir Harf. *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. (çev. ve haz. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 303-313.

Tok, Ö. (2009). XVII. Yüzyılda Mısır Eyaletinin Malî Yükümlülükleri Bağlamında İrsaliye Hazinesi. *38. İCANAS Sempozyumu (1-4 Ocak 2009).* Ankara. 291-304.

Toprak, M. S. (2005). Hadîste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâbü'l-Ahbârı. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. İzmir.

Tuğluk, M. E. (2018). 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kâdirî Muhyiddîn'in Manzum Nasîhat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım). Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Adıyaman.

Tuğluk, M. E. (2021). Yazarı Bilinmeyen Bir Menâsik-i Hac Kitabı: Delîlü'l-Huccac ve'l-Ümmiyyîn fî-Tahsîli Umûrı'd-dîn Ses Bilgisi. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. S 27. 234-255.

Turay Doğan, E. (2017). Anadolu Hac Güzergâhı: Antakya Menzili. *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. C 1. S 1-2. 109-124.

Türkçe Sözlük. (2011). (haz. Şükrü Haluk Akalın vd.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Velikâhyaoğlu, N. (2000). *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Vural, H. ve Böler, T. (2014). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Yavuz, O. (1991). Türkçede kapalı e. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*. S 6. 271-306.

Yeni Tarama Sözlüğü. (2009). (dzl. Cem Dilçin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yılmaz Ceylan, E. (1991). Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları*. 151-165.

EKLER

Ek-1 Şam'dan Kâbe'ye gidişte menziller

Sıra	Menzilin Adı	Suyun Durumu	Konaklama Süresi
1	Şām	-	-
-	Aḥmed Paşa Ḳubbesi	Var	1 gün
-	Ḫān-ı Ẕanūn	Var	1 gün
-	Ṣanamayn	Var	1 gün
-	Kudayf	Var	1 gün
3	Müzeyrīb	Var	8 gün
4	Mefraḳ	Yok	-
5	ʿAyn-ı Zerḳā	Var	-
6	Belḳa	Yok	-
7	Ḳaṭrnān Ḳalʾası	Var	-
8	Ḥisā (Tābūt Ḳorusı)	Var	-
9	ʿAneze	Var (ağır kokulu)	-
10	Ḳonaḳ-ı Maʾān Ḳalʾası	Var	-
11	ʿAḳabe başı	Yok	-
12	Çoġıman Ḳalʾası	Var	-
13	Ẕātü'l-Ḥac (Eşmeler Ḳalʾası)	Var (kükürtlü)	-
14	Tebük (ʿAṣī Ḫūrmā)	Var	-
15	Meġāyir	Yok	-
16	Ḥaydar Ḳalʾası	Var	1 gece
17	Muʾaẓẓam Ḳalʾası	Yağmur suyu	-
18	Şaḳḳü'l-ʿAcūz	Yok	-
19	ʿUlā	Var	-
20	Zumerred Ḳuyusı	Bazen var bazen yok	-
21	Şaʾāb-ı Naʾām	Var	-
22	Hedeyye eşmeleri	Var (kükürtlü)	-

23	Fuḥleteyn	Var	-
24	Vādi'l-Ḳurā	Var	-
25	Medīne-i Münevvere	Var	2 gece
26	Bīʾr-i ʿalī	Var	-
27	Ḳubūr-ı Şühedā	Var	-

Ek-2 Kâbe'den Şam'a dönüşte menziller

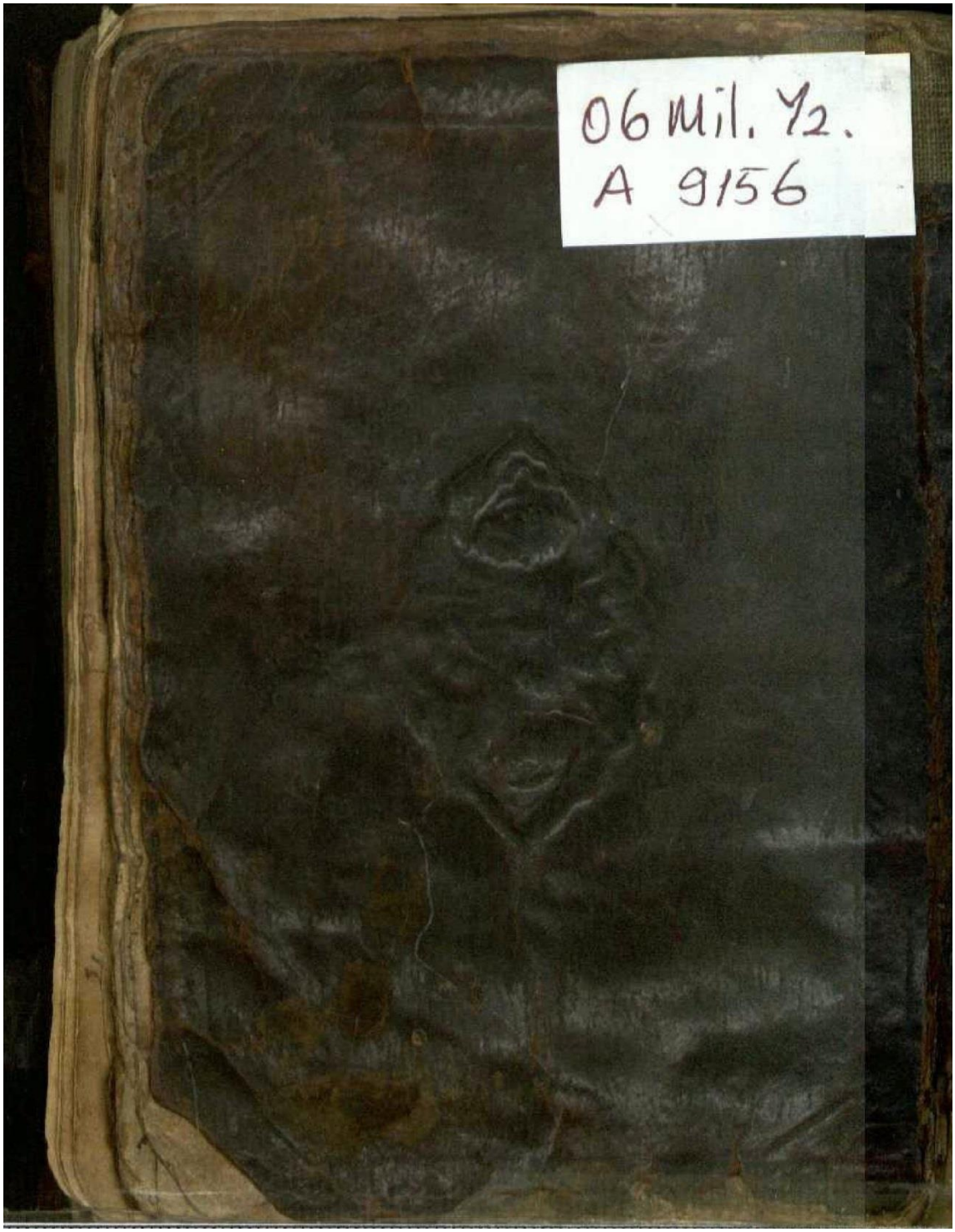
Sırası	Menzilin Adı	Suyun Durumu	Konaklama Süresi
1	Kaʿbe-yi Muʿaẓẓama	-	-
2	-	Var	-
3	Ḫuleys	Var	1 gece
4	Ḳudeyr	Var	-
5	Rābiġ	Var	-
6	Ḳāʿ-ı Bezve	Yok	
7	Bedr	Var	1 gece
8	Cedīde	Var	1 gece
9	Ḳubūr-ı Şühedā	Var	-
10	Medīne-i Münevvere	Var	3 veya 4 gün
11	Cüruf	Var	1 gece
12	Vādi'l-Ḳurā	Var	-
13	Fuḥleteyn	Var	-
14	Hedeyye	Var	1 gece
15	Şaʿb Naʿām	Var	-
16	Zumerred	Bazen var bazen yok	-
17	ʿUlā	Var	2 gece
18	Medāʾin Ṣāliḥ	Var	1 gece
19	Şaḳḳuʾl-ʿAcūz	Yok	-
20	Muʿaẓẓam Ḳalʿası	Yağmur suyu	-
21	Ḫaydar	Var	1 gece
22	Meġāyir	Var	-
23	Tebük	Var	2 gece
24	Ḳāʿi	Yok	-
25	Ẕātü'l-Ḥac	Var (kükürtlü)	1 gece
26	Çoğımān	Var	-

27	Ẓahrü'l-ʿAḳabe	Yok	-
28	Maʿān	Var	1 gece
29	ʿAneze	Var (ağır kokulu)	-
30	Ḥesā	Var	-
31	Ḳaṭrāne	Var	-
32	Belḳā	Yok	-
33	Zerḳā	Var	1 gece
34	Mefraḳ	Yok	-
35	Müzeyrib	Var	1 gece
36	Ṣanamayn	Var	-
37	Kisve	Var	-
38	Maḥrūse-i Şām	-	-

Ek-3 Mısır'dan Kâbe'ye gidişte menziller

Sırası	Menzilin Adı	Suyun Durumu	Konaklama Süresi
1	Maḥrūse-i Mışır	-	-
-	Sebīl-i ʿAlām	-	5 gün
-	Ḥac Bürkesi	Var	5 gün
-	Dār-ı Muşayy	-	1 gün
2	Dār-ı Ḥamrā	Yok	-
3	ʿAcrūṭ	Var (biraz acı)	-
4	Reʾsü'l-Munṣarıf	Yok	-
5	Reʾsü't-Teyh	Yok	-
6	Naḫl	Var	1 gün
7	Biʾr-i ʿAlāye	Var (ağır kokulu)	-
8	ʿAḳabe başı	Var (ağır kokulu)	-
9	ʿAḳabe'nüñ aşaġası	Var	2 gün
10	Ẓahr-ı Ḥimār	-	-

TIPKIBASIM

06 Mil. Y2.
A 9156

5b

وانلرده يازلان شيخه لره برنجي مهمدر فائده لر
ومسئله لر دخي الحاق ايلدك توفيق
الله تعالى يري هنوز اشارت اولان
قونقلر ومولد بياني وبري ايلكي بيلوب
ايلك ايدنلره شاكر اولمسي واجب اولق
بيانيكه ذكر اولنور قال رسول الله صلى الله
عليه وسلم من لم يشكر الناس لم يشكر
الله تعالى اخرجه البخاري وغيره وذلك
لانه لم يعطه في امتثال امره بشكر الذين
هم وسائط في ايصال نعم الله تعالى والشكر
اتمايتم بمطاوعته يعني ادملرك ايلكيني
بلمبوب انلره خير دعا اتمك ايله وشاكر
اولمين كمسنه الله تعالى نك نعمتنه دخي

6a

مشاكر نه كلدر بو دردي رسول الله صلى
الله عليه وسلم زيرا ايلك ايد حيلي حق
تعالى نك نعمتيني فحتا جلره ايصال ايتمكه
واسطه در پس انلره شاكر اولان حق
تعالى يه شاكر در وانلره شاكر اولمين
حق تعالى يه شاكر دكلدر پس هر مؤمنه
واجبدركه موجود اولان وفوت اولان
والدينه واوستاد لرينه وسائر كندينه
احسان وياردم ايدنلره وكولكه سنده
اولدوغي اسلام پادشاهلرينه وحاكملره
بعض عبادتلرينك ثوابني هبه ايتمك ايله
وخير دعا ايله ذكر اتمك ايله وبعض
كمسه لر انلري كم لك ايله ذكر ايلدقده

6b

حاكملرين معروفلري وعامة ناسه
نفعي اولان بعض احكاملري ذكر اتمك ايله
اني فارسولي ايله انلره شاكر اوله كه
حق تعالى نك ورسول الله نهك امرينه امتثال
وحق تعالى نك نعمتينه شاكر اولمش اوله
خصوصا كعبده وعرفانده وغرابورنده
وعرتبلكده واوقات مباركده دعا اتمك الله
خصوصا قريب زمانده عيال الله دن صادقا
جدمت ايدن مرحوم مصطفى پاشاكه بعض
فعل الخيري ذكر اولوندي وحالا مصر
بكلربكيسي اولان سياهي زاده حليم علي پاشاكه
مصر كلدن بكرمي سنه مقدم مصر ياده سي
زيوف وكسك اولوب صاغ يارة غايتله

7a

نادر زايدي ومصر خلقي اولسبب ايله غايتله
تعبده ايدي شول مرتبه كه آذر سرمايه لي
مسبلكي والحق صفتلي ادملرك سفط يارة
صاغ يرينه المقدن اكثر كونلرده ضرر ايدب
وبيع وشرا تمكدن بره زي قراغت ايدوب
كميخذ متكار وكمي دلنجي اولدي زيرا
كنور جي رزقي انلره التون ايله وغروش ايله
بيع ايدردي وانلر زيوف ايله بيع ايدردي
پس هر باري اهل صنعته ومسبللره و
اجرت ايله اشلينلره اذيت وظلم اولوردي
وكذلك باز ركانه ودخي رعيته هر
باري ظلم اولوردي زيرا بيع وشراده
التون طقسان بشه واسدي غروشي

9b

10a

10b

11a

12a

11b

13a

12b

15b

حق تعالی نك امین ومعصوم ملك
طبیعتلی وملكلردن افضل قولدر بدد
صلوات الله تعالی علیهم اجمعین
دیمه نك معنا سی دنیا
دنیا یا نك صوك كونینه كه قیامت قوپه جغی
كوندر انا ندملكه اوله جقدر اسرافیل
بوبیوك هیئتنده اولن صوری جالوب
واول كونده موجود اولن جمیع جانلولر
هلاك اولوب وطاغلر وكوكلر یقلوب
قوسنه دنیا اصیسی وخراب طوردقدن
صكره حق تعالی اسرافیلی دیرلدوب
برده نجی صوری جالوب ودنیایه كلوب
كیدن جمیع جانلولری دیرلوب صكره جنته

16a

كیرمك جك اصحاب كهفك كلبی واسمعیل
پیغمبر علیه السلام نك قوپمجی وصالح
پیغمبر علیه السلام نك دوه سی وعزیر
پیغمبر علیه السلام نك حماری وپیغمبر
محمد علیه السلام بر آقندن ماعدا
حیوانلر تكرار تراب اولورلر وانس وجن
كفره سی وشیطانلر نار كیروب انده
ابدی قالورلر وانس وجن موءمنلری
جنته كیروب انده ابدی قالورلر لكن
بعض موءمنلر نار كیروب چقدقدن صكره
جنته كیرورلر

15a

الله تعالی دیمه نك معنا سی دنیا
خیر لری وشر لری وجوده كلمدن كلمه كلدر
دیو تقدیر ایدن وانلرك كونی ووقتی
كلدیجه خلق ایدوب اظهار ایدن
الله تعالی در انده غیری خالق یوقدر
واولوقدجه ممكن دكلدر وتقدیردن
ارقه واكسك ویا تقدیرك خلافنجه
شی اولمق ممكن دكلدر جمیع ملائكه
وانس وجن وسائر المخلوقات تقدیرك
خلافنجه برشی نه كه اولمسینی مراد ایدر
اجتهاد ایله جالشسلر جمله سی عاجز
اولوب وامكلری ضایع اولوب و
تقدیر ازل نه ایسه اول ظهور ایدر

16b

هذا

هذا مكلف قاموسدر كه خیرك تحصیلنه
سعی ایده وشردن اجتناب ایده و
كاهو تعالی ارادهٔ جزئیه سی ویردیكه
برشی نه نك تحصیلنه قصد واقدام و
شروع ایمكدر زیرا ارادهٔ جزئیه
سببه بیله وجوده كلن خیر وشر قوله
منسوب دكلدر لكن بونك دیمكله الله
تعالی در كه لزمیكه قاری ایدن كیشی
اول فعله اقدام ومباشرت ایلدوكنجه
شرعاً قتل اولنور حال بوكه مقتولده
موتی خلق ایدن الله تعالی در حتی كه
بركیشی انك قتلنه اقدام ایمسه یه اول
ساعتده اول مقتول فوت اولوردی

17a

١٧

١٨

19b

آن محمدا رسول الله دیه زیرا بو ایکی اوچ
کلمه ایله اجمالا جمیع اعتقادی واجب
اولندره ایمان کتورمش اولور پس
بو اعتقاد اوزره وفات ایدن کشی اهل جنت
مؤمن بالشهید وسایر ما یجب به
الایمان اگرچه اصلا عبادت اتمدیسه دخی
اهل جنتدر واگر لسانی فارسیجه یاخود
کوردجه یاخود روجه ویا غیری دلجه
همزه دلجه اولورسه اولسون اگرچکان
دلنجه دخی اولورسه اول دلجه بو ذکر اولن
معنایه دال اولن الفاظ ایله ایمان کتورسه
بلا خلاف ایمانی صحیحدر اگر قلبنده
تصدیقی وار ایسه واگر تصدیقی یوق ایسه

20a

اسفل السافلین اولن منافق قلندر دیدیلر
وتصدیق دائما مستمر کرکدر آمنا
اقرار عمرنده بر کره کفایت ایدر اگرچه
شهاده دخی اولورسه واگر کندندن
کفر صادر اولورسه بعد التوبة تکرار
اقرار لازم در وبر قوله تصدیق القلب
کافیدر اقراره حاجت یوقدر بو
قول دخی امام الاعظمدن مرویدر
دخی بلکل که ذکر ایلدوکمز ایمان
کتورمکله صفة ایمان دیولر وحقیقة
ایمان وذات ایمان دینه اولدر دخی
بلکل که بو مرتبه قلان کشی عاصی وعذابه
مستحق مؤمن در زیرا هر مکلف

21a

اوزرینه واجبدر که حق تعالی حقنده
واجب اولن صفتلری یکه حیوة
وعلم وسمع وبصر وارادت
وقدرت وکلام وتخلیق و
ترزیق واحیا وامانه یعنی
اولیه دیرلر تمک ودریجه اولی قلمق و
ذات شریفیله قائم اولمق والوهیتده بالکل
اولمق صفتلریله موصوف ایدوکنی بیله
دخی بیله که بو صفتلر حق تعالی نک ذات
شریفینک نه عینیدر ونه غیریدر و
نه صکره دن اولمه در ونه اندن انفصال
ممکندر وذات شریفی شکلدن وهیئتدن
وتغیردن وفانی اولمقدن وغیر افاتدن

20b

منزه اولدوغنی کبی صفتلری دخی بو افاتدن
بریلردر ودخی حق تعالی حقنده جائز
اولن صفتلری بیله که هر ممکن اولنی
خلق ایتمک وامامه مک کبی مثلا کیشیه
اولاد ویرمک وویرمه مک کبی و
عاصیه عقاب ایتمک وعفو ایتمک کبی
ومطیعه ثواب ویرمک وویرمه مک کبی
وفقیری غنی ایتمک وغنیی فقیر ایتمک
کبی وصالحی طالح ایتمک وطالحی
صالح ایتمک کبی ومحقی غالب ایتمک و
مغلوب ایتمک کبی صفتلر صفات جائزه
ایدوکنی بیله زیرا حق تعالی نک اوزرینه
بر شی واجب اولمز وهر اشلدوکی اشده

21a

21b

بنیچه حکملری وارد رز بعضیسی قولنمز ظاهری در
وبعضیسی ظاهر دکلدر وذیحی حق تعالی
حقنده مستحیل یعنی ممکن اولمین صفتلری
بیله که بولنمزدر حق تعالی دخی اوله موق
ممکن دکلدر زیرا دخی اولمین عاجزدر
لکن دخی لکی یمك ایله وایچمك ونفسلنمك
وبدن ایله دکلدر ودخی لکی کندینه در
غیردن دکلدر ودخی لکسنك اولی ولاخری
یوقدر نتکم جمیع صفتلری بویله در
بویلجه بیلوب واعتقاد ایتمك واجبدر
وکذلك حق تعالی جمیع اوله جغی بیله مك
واشتمه سی وکوزمه سی ودیلمه سی
اوله موق وحرفسز وصوتسز کلامی

22a

اولنه موق وهر ممکنه قادر اوله موق
کبی صفتلری ایله موصوف اولمق ممکن
اولمدوغنی بیلمك واجبدر وکذلك
کتمك وکلمك وتکاثده اولمق و
جهتده اولمق ویاتمق وقالقمق و
اوطورمق واویومق وبرحالدن
برحاله دونمك کبی صفتلردخی حق تعالی حقنده
اوله سی ممکن اولمدوغنی بیله وکذلك
انبیا حقنده واجب ومستحیل وجایز اولن
صفتلری بلمك واجبدر پس انلری دائما
حق تعالی یه امرنه امتثال ونهیندن
اجتناب اوزره بلمك وتبلیغ ایله امر
اولونمش قلری امری ونهی قولنمز تبلیغ

22b

امتثال امین بلوب اعتقاد ایتمك واجبدر
ودخی انبیا حقنده ممکن اولمین صفتلری
بلمك واجبدر پس انبیا حق تعالی یه
امرنه امتثال ایتمه مك ونهیندن اجتناب
ایتمه مك وامور دینده جاهل اولمق و
تبلیغ احکامده خیانت ایتمك وعیر قسوز
ایجاب ایده جك اشلره مك انلرك حقنده
ممکن اولمدوغنی بیلوب اعتقاد ایتمك
واجبدر ودخی انبیا حقنده جایز اولن
صفتلر یکه اولنمك وتجارت ایتمك
وصنعت اشلمه مك صفتلری انلره جایز
ایدوغنی بیله وکذلك ملائکه حقنده
واجب اولن صفتلری بلمك واجبدر

23a

پس انلره دخی انبیا کبی امره امتثال و
نهیندن اجتناب اوزره اولوب ودائما
عبادت وطاعت ایله مشغول بیله دخی
واجبدر که کرامت اولیا وسؤال قبر
وعذاب قبر ونعیم قبر وجنت و
جهنم وصراط وميزان وقیامت کونك
اردحامی وانبیا وشهدا وعلمای عاملین
عاصیه موده شفاعتلری حق ایدوکنی
بیله پس شك سز اعتقاد ایله بولمکلی
بلکسیسی اولان کشی اکر صالح ایسه ولی
اللهدر اکرچه کندیندن کرامت ظهور
ایتمز سه دخی واکر فاسق ایسه نفسنك
مغلوبی موده من کامل در

وذمي مكلف اولذرينه واجبدركه ايمانك
ضدينكه كفردر بيله وايماني كيشيد
رفع ايدن افعال مكلفه لري بيله كه بوتون
طاعتي وياغيري مخلوقه طاعتي كبي
وضروريات كفره شايقه سيني كيمسه كبي
واقوال مكفره لري بيله كه مذاهب مرضيه
ستة ائمك كبي بالاجماع دليل قطعيله
حلال اولنه حرام ديمك وحرام اولنه
حلال ديمك كبي بوسنه مصرحي شهود
مسكين واعظك بري كتاب قدرينك
مراجعه بابني اوقودركن درسنده اجل
معلوم ايله اوني اون بر يجوعه اقچه
اقچيه ويرمك حلال ديدي بوكتابده اولدغي

23b

وذمي مكلف اولذرينه واجبدركه ايمانك
ضدينكه كفردر بيله وايماني كيشيد
رفع ايدن افعال مكلفه لري بيله كه بوتون
طاعتي وياغيري مخلوقه طاعتي كبي
وضروريات كفره شايقه سيني كيمسه كبي
واقوال مكفره لري بيله كه مذاهب مرضيه
ستة ائمك كبي بالاجماع دليل قطعيله
حلال اولنه حرام ديمك وحرام اولنه
حلال ديمك كبي بوسنه مصرحي شهود
مسكين واعظك بري كتاب قدرينك
مراجعه بابني اوقودركن درسنده اجل
معلوم ايله اوني اون بر يجوعه اقچه
اقچيه ويرمك حلال ديدي بوكتابده اولدغي

24a

مكركه مسكينك جهلي جهل بسيط اولمايوب
جهل مركب اولغيله ياقي باصوب وبورقه
جاغروب رجوع ايتمدي صكره بنه
سكوتي جايز اولمدوغي اجلدن عالم محقق
وناصح منصف الذي يدورمع الحق وبه
يقول ولا يخاف لومة لائم صفتلرايله
واتصاف ايله موصوف اولن انظاكبه لي
مولانا قنوري شيخ محمدي حفظه الله تعالى
من كل سوء وجعل منه ذريته صالحة
بمحمد وآله معا آمين بينه اولمسكينه
وارو بجماعت حضورنده ايتدمكه اوني
اون بر يجوعه اجل معلوم ايله اقچه اقچيه
ويرمك حلال ديدي بوكتابده بوادملرك

24b

اوكنده پس فاضل متقي جزاه الله تعالى
خيرا صيانة لعقيدة اخواننا المؤمنين
صراحة اولجماعت حضورنده ايتديكه
فائده ايله اقچه اقچيه ويرمك ربا در
وربايه حلال ديمك ياخود حلال اعتقاد
ائمك قولا واحدا جميع مذاهب مرضيه
اتفاقيله كفردر پس اول مسكين
خطاسنه مقر اولوب رجوع ايلدي
عفى الله تعالى عنا وعنه وعن سائر
المسلمين آمين رب العالمين بحرمة
الانبياء اجمعين وبو محلده بو بارده
مباحثه سنيه ايجون يازدقلري
بو مسكينك دوشدوكي ورطه جوق

25a

٢٥

٢٦

25b

26a

26b

27a

27b

وجاريه اگرچه صائلق ياخود كنيزنده
امانت دخي اولورسه علم حالي تعليم
ايتمك وجبريله انلره اغسلتمك واجبدر
زيرا مكلف كنديي اعضاسيندن سؤال
اولوندغي كبي بونلردن دخي سؤال اولنور
بنكم رسول الله صلى الله عليه وسلم
كلكم راع بوددي الي آخر الحديث
يعني سزدن بريكن تحت حكمنده اولنلرك
كودوجي جوبانيدر وهر جوبان
كوندوغي سيندن سؤال اولنوردي
پس هر كشي قلبنك وكوزينك ودخي
باقي اعضاسينك ودخي تحت حكمنده
اولن حيوانك وانسانك ومالك اولدوغ

28a

مالنك كودوجي جوبانيدر وانلرك
خالقي ومالكي اولن رب العالمين جل
جلاله هر كودوجيه كوندوغي سيندن
سؤال ايدردي سيد الكاينات و
اگر تعليم ايتمزسه كشينك عيالي دخي
كشيه قيامتده دعوايي اولدوغنه بنا
امور دينيه تعليم ايتمدي ديو ودخي تحت
حكمنده اولنلري جميع منهياتدن منع
ايتمك وليلري اولدينه واجبدر علم
حال ديدكلري يكه هر مكلفه تحصيل ايدب
وهو جنبجه عمل ايتمه سي واجب اولان
علم بودر وبلكل كه طالب العلم كبي قواعد
واعراسيله كتابدن اوقومق شرط دكلدر

28b

بلكه واجب اولن اولدركه هر بيعك و
شرانك وهر اسنك وتركك واجب اولنيي
وجايز اولنيي ومكروه اولنيي علمايه سؤال
ايتمك ايله بيلور عمل ايتمكدن نتكم اهل
تقوي اولن امي هوس منلرك دابي بويله
برايشه اقدام ايتمزلر الا علمايه سؤال
ايدوب جواز ني خبر الدقدن صكره
والحمد لله الذي سهل علينا الامور و
اثابنا عليها بالاجور حضرت الله جل جلاله
جمله مزي دينينه وعرضنه مقيد اولنلردن
ايلية بحرمة اسمه الاعظم وحرمة
الانبياء واليهم امين امين رب العالمين
وبو كتاب شريف هر كيمك النه كيرسه

29a

كركودركه بويابي سنيه ايكون تكرار وتكرار
اخوانه اوقيه زيرا غايتله مهم
مسايلدركه انلري بلمه مك عين خطادر

اولدينه حج ايتمك فرض اولن كسنه لس
بيانيدر پس ذكر اولنان هر كشي اولدينه
فرضدر اما حج ايتمك هر كشيه اولدينه
واجب اولمن بلكه جميع بولدجيلرندن
ماعدا وكندنه كچنه جغي لوازمندن ماعدا
صولر اولدينه كعبيه واريب كله جك قدر
انجه سي اولان مكلف حر مسلم اولدينه
بركره بعد البلوغ حج ايتمك فرض اولور
اگر كندي پادشاه يا ولايت حاكمي منع

وعيالي اوزرينه ومسيتني اجرايدر بر مئين
امين آدمي وكيل ووصي نصب اتمك واجب
وانجندوغي آدملر ايله ومعامله ايلك
آدملر ايله حلا للشمق واوزرينه نفقه
واجب اولور نفقه لرني اليقومق و
حلال اكلمه مالندن كفايت مقداري خرجلق
معاً الموق واستعمالنه قادر اولدوغي
سلاحجي معاً الموقدني واجبدر سلاحسز
يوله چقمق سنته مخالفدر وتهلكه در
سلاحسز يوله چقمغي توكل لكدن عد ايدن
بعض جاهل عالم شيخلرك فعلنه وسوزنه
الدنمه كز زيرا سلاحسز يوله چقمق
توكل لكدن اولديغي رسول الله صلي الله

31b

عليه وسلم سلاحسز يوله چقاردي
سلاح سلامتدر سبب دكدر بيك يوزدن
نار يخندك شامدن كسبيه كيدن محتاج
تريا كيلو قهوه خانيه كيدن كسبي كسينك
الندن توتون چبوغني وكسينك الندن
ارقه فشه غيبي اولوب بش اون آدمدن
برسلاحلي آدم انجق بولنوب وامين حجاجي
قتاله محتاج اولمق موقع سببه بيله حقي
ياطلدن فرق ايتمز طهارتسز عنزه
عربلري يولارينه طوريب وبودكلي
حيوانلرني وماللرني آلوب واداملرني
قتل واسير ايلديلر حتي كه قرم خانك
چوق مالني آلوب وبر فجر آدمني قتل

32a

ايلديلر زيرا انجق اون بش آدمي وارايدي
وانلرده حي قتاله محتاد كلرايدي و
ايرته سي سنه حجاج وامير حج قتاله
محتاج وحاجيلرك غالبلري سلاحلي
چقوب وعنزه عربلري اوكلرينه طوريب
صره لرني طلب ايلدقلرنده مرحوم صلح
پاشا يكني امير الحاج عصاف پاشا
صره لرني ويردي وانلر اكا قناعت
ايتيوب دحي طلب ايلديلر دفع فساد
ايچون امير حج برفجر بيك غروش دحي
حجاجدن جمع ايدوب ويردي اكا دحي
قناعت ايتيوب تا تارخان هر سنه فلان
قدر بيك غروش عادتدن زياده ويرسون

32b

ديو بيزه كاغد ويردي امدي اولكلي
مالي ويرمزسه كز سن يول ويرمزسون
ديوب قرشو طوردقلرنده مرحوم
عصاف پاشا سلاحلي اولان حجاج انلره
ايدوب واول مذهبسز عربلري يوب
ويردكلري مالي وينجه حيوانلرني الوب
وانلردن چوق ادم قتل ايلدي لكن
دحي ايرته سي سنه كه بيك يوز بش تا ينجه
اول جاهل مذهبسز عربلرينه محتاج
مسلمسك يولنه طوريب ايكي كون اوغرشوب
ومرتبه امير حاج واكثر حجاج سلاحلي
وقتاله محتاج اولمق ايله دوكتب اول
حيث عربلري يوريب برده زني قتل

33a

وبره زني قاچرديلر وتكرار دينه جمع
اولوب كلديلر وبنه بوزلديلر بلطف
الله تعالى سنت رسول الله صلى الله عليه وسلم
اكثر محتاج سلاملي اولمق سببيله بيله
وديني صالح آدملر ايله رفيق اولمه
وانلر ايله قونشه الرفيق قبل الطريق
بيوردي رسول الله صلى الله عليه وسلم
واوقومق يلوردسه برصحيحه مناسك
كتابي معا الله وعلمايه ملازمت ايدوب
كعبيه واصل اولمدن محتك فرصلرني
واجنلرني وحجي افساد ايدنلري
اوكرنه واولي اولان اولدركه اوقو
يلمزسه دخي معا كتاب كوشش زيرا

33b

34a

آدمك كثرت نسيانى اولدوغيچون
انسان دينلدي وبوندن ماعدا
يول اوزره اولان كشي برزسرسم اولور
شويله كه كونلري بلمز اولور امديي
ازبركدن اولان احكامه مغرور اولوب
كتابدن ايرليه وبردخي اولدركه
ازبردن خبر ويرد وعكي بعض كسنه لر
قبول ايتيوب سني بجيل ايدر حق ايله
ياخود باطل ايله بيجه يوك عالم لرك
غايتله ظاهر اولن مسئله لرده يول
سرسم لغيله ياكلوب وبعد الاعتراض
نعم اويله در ديد كلرني كوردك
پس كتاب ايكنجي سلاحدر وفقرايه

34b

35a

احسان وغنيلره اطعام واهديي ايچون
ذخيره وحرجلغي كفايتدن زياده جمع
معاكتوره ومنزلدن چقه جغي وقت
ايكي ركعت نماز قيله اگر اول وقت
نماز قلمق مكروه دكل ايسه واگر لكي
ركعتده بعد الفاتحة قل ياايها الكافرون
وايكنجيده قل هو الله احد اوقومق دخي
مستحبدر وغير سوره لر اوقورسه
جائزدر صكره دعا ايدوب واهلني
ومالني الله تعالى يه امانت قويوب وانلرك
وحاضر اولن اجابتك اللهيه يا بشوب
سزي اول اللهه امانت قورمكله امانتي
ضايع ايتمديه واولدن چقارلكن

35b

35b

36a

36b

37a

وغيرت ويره وطار غنلره كذلك سلي
ويره وانش بوقشن يركرده برز يورسه
حيواني دكلندره واكر يولدوز ايسه
بركره اويلدن اول وبركره اويلدن صكره
اينه كرك طوار كندينك اولسون كرك
كر ايله اولسون زيرا حيوانك حقيدر
واوغراد وغي مسلمان مرار لغنه سلام
ويره وفاتحه يا غير سوره اوقيوب
ثوابني انلره يا خود جميع اهل ايمانه هبه ايده
واحيانا يوقليه خصوصا خسته لري
وعاجز لري ودائما قرآءة قرآن ايله و
ذكر الله ايله وصلوات ايله واستغفار
ايله مشغول اولوب مالا يعنيله مشغول

37b

اولمه وكمسه اوزرينه كوكلي بوكلكي
اعمه وهركورد وكي شيه عبرت
كوزيله باقوب حق تعالى قدرتي
وتحلوقاتك عجزني فكر ايدن

تيمم اعمك وحيوان اوزرينه وكميده
نماز قلمق بيانيندة بلكه نماز مجددة
افضلدر امدي نمازه يك مقيد اولوب
ترك تيممه لر وقضايه قومه لر وصو
عزيز اولان يرده تيمم ايله قيله لر و
طوار دن اعمكه قادر اولمدقده حيوان
اوزرينه اشارت ايله قيله لر تيمم
اولدركه نماز قلمق قصدينه تيمم اعمكه

38a

يا درياده دكين طوتب ياقه اوزره طوز مغه
قادر اولمزسه يا طوار اوزرينه اولوب
اعمكه قادر اولمزسه ايما ايله قيلسون
يعني بونلره دخي قيام وركوع وسجوده
قادر اولنجه اشارت ايله قيلوب تاخير
اعمك حرامدر واشارت ايله نماز قلمق
كيفيتي اولدركه نماز نيت وتكبير ايدوب
وثنا وتعوذ وتسميه وقران اوقدقده
صكره ركوع ايچون باشيني وارقه سيني
اشاغه اكوب اوچ كره سبحان ربي العظيم
ديه صكره سمع الله لمن حمده ديوب
طوغرولة صكره سجده ايچون اوكلدن
دخي زياده جه اكيله وينه طوغرولة

39a

نيت ايدوب وايكي الي آياللرني ياكجه
تراك يا خود قوم يا خود طاش اوزرينه
اوروب وقيليو بركره يوزوني قولقدن
قولاغه مسح ايده صكره بركره دخي
اللري يره اوروب وصول اليله صاغني و
صاغيله صولني دورتكلر يله معا قيليو
بركره مسح ايدوب نماز قيله جنب دخي
اولورسه وحيض دن ونفاسدن كسلنه
غورت دخي اولورسه بويلجه تيمم
ايدوب نمازي قيله غسله وابدستة
قادر اولنجه بويلجه قيله وقيليو
تاخير اتمك حرامدر وكشي خسته اولة
آياق اوزره طوز مغه قادر اولمزسه

38b

39b

40a

40b

41a

41b

42a

42b

43a

45b

كعبه اودرسينه صادلوب ونيازايله دعا
ايتمك وزمزم قيوسنه واردب كعبيه
يونلب اياق اوزره زمزم ايچمك وياشنه
وبوزنه دوكمك وسعي ايدركن ايكي
اراسنده سكرتمك وصفايله مروه يه
وارد قچه صوفه لرينه چقوب وكعبيه
يونلب دعا ايتمك وذبح ايچه نك يديجي
كوني بعد زوال الشمس حرمدن خطبه اوقمق
واكا حاضر اولمق وذبح ايچه نك سكزنجي
كوني منايه چقوب عرفه كيجه سي اندن يتمق
وبعد طلوع الشمس عرفاته كيتمك واندن
غسل ايتمك وبعد غروب الشمس عرفاتدن
رجوع اولوندقده امامدن صكره رجوع

45b

46a

ايتمك وعرفه كوني عرفاتده وبيرام كوني
مزدلفده وايك اون بر نجي كوني منادده
خطبه اوقمق ومنا كونلري منادده كيجه تمك
ولايتنه رجوع ايلدقده اغلمق واحرامه
كيردوكجه وقتدن چاق عقبه جمره لري
اتنجيه دك اكسكسن تلبيه ايتمك الاطواف
ايدركن وسعي ايدركن دكل وتلبيه
ايلدقده اوچ كره تكرار ملق دكجي اللهم
صل على جميع الانبياء والمرسلين وعلى
اكسكسن نافله طواف ايتمك وعرفه
كوني مسجد ابراهيمه واروب باش امام ايله
اويله وقتنده اول اويله صكره يكنجي
قلمق وقارن ومتمتع اولمينه قربان

46a

46b

ايتمك واندن يمك وكذلك قران ومتمتع
قربانندن صاحبنه يمك ومزدلفه
وقفه سينه كوشش چقنجه اوزاقق ومنادن
كعبيه كوچدقده محصب نامي محله ده اينوب
دكلنمك دكجي سنتدر وسنت موكدجي
عذرسز ترك ايله مك كراهة تحريميله
مكروهدر وموكد اولميان سنت
مستحبه لري عذرسز ترك ايتمك كراهة
تنزيهيدر وعذرايله ترك ايتمك مكروه
دكلدر قنغي سنت اولورسه اولسون

طهور نجي باب

وحجك ادبلري جوقدر احرامه كيره جغي
وقت دقيقلري يله حلاه للشوق وايمانيني

46b

47a

يكيله مك وتراش اولمق وقولتوق
يولمك وبيق قرقمق وكعبه شهره
كيرمك ايچون غسل ايتمك وكذلك
كعبيه كيرمك ايچون وجمره لري اتمق
ايچون وطواف زيارتي ايتمك ايچون و
طواف صدري ايتمك ايچون غسل ايتمك
واحرامه كيردقده اهلي معا ايسه جماع ايتمك
وذبح يا عيله يغلمق وجمره طاشلرني
عرفاتدن مزدلفيه كلودركن يا خود
مزدلفه يا اندن منايه كلودركن الق
وانلري يومي ذبحي مستحبدر وذبحي
اولرديجي بايدن يكرمي بر نجي بايه وايجه
ذكر اولنجق افعالكله فرض

47a

47b

48a

48b

49a

49b

50a

50b

51a

52a

وَمُزْدَلِفَه حَرَمَدَه دُر وَجِدَّه طَرَفِنَدَه
بِئْرِ شُمَيْسَه وَادِي نَخِيَه دَكْدُر اَصْل اِسْمِي
حُدَيْبِيَه دُر وَادِي الْعَبَّاس طَرَفِنَدَه
جِعْرَانِيَه يَه وَادِي نَخِيَه دَكْدُر حُنَيْنَه يُولِنَك
وَبُوحُدُودْ لَرْدَن ذِكْر اُولُنَان مِيقَاتْلَر
يَعْنِي اِحْرَامَه كِيرَه جَك يِرْلَرَه وَادِي نَخِيَه
مَكَّه نِك اِيكِي حَوْلِيسِدُر وَاَوَّلِكِه حَوْلِينَك
اِسْمِي حَرَمْدُر وَاِيكِنجِيسِنَك اِسْمِي جِعْرَانَه دُر
وَاِيكِنجِي حَوْلِينَك طَشْرَه سِنَه آفَاقِي
دِيرْلَر مِيقَاتِي بُودُر

51b

53a

فِرْقَه وَقُولْتُوق وَقَايْسُوق قِيلَه رَكِي اِزَالَه
اِيدَه وَخَاتُونِي مَعًا اِيسَه قَبْلَ الْغُسْل
جِمَاعْ اِيدَه وَاَيُوجَه قُولَقِي نَجِي اِسْتِعْمَال
اِيدَه وَدَيْتْ يَا عِيلَه يَغْلَنَه وَمِسْوَاك
دُوتَنَه وَسَاچِنِي وَصَقَلِنِي دَارَه يَه
وَاِنْجَنْشُدُوغِي دَمْلَرِ اِيلَه بَارِيشْ حَلَاقْ تَشَه
وَجَمِيع كَنَهْلَرْدَن رُجُوع اِيدُوب تَوْبَه اِيدَه
وَاِيمَانِنِي تَكْمِيلِيَه اٰمَنْتُ بِاللّٰهِ اِلَى آخِرِه دِيَه
يَا خُود پَيْغَمْبَرِ يِمِز مُحَمَّد صَلَّى اللّٰه عَلَيْهِ وَسَلَّم
حَضْرَتْلَرِينَك جَمِيع خَبَرْلَرِيَنَه كَلْمَه يَنَه اِنَانْدِم
دِيمَك اِيلَه دِكْلَمْش اِسْبَابْلَرِي جِقَارُوب
وَبِرْ بَيَاضْ بِسْتِمَال قُوشَنُوب وَبِرِي
اُومُوزْلَرِي اَوْزَرِينَه اَلَه صُكْرَه لِلّٰه تَعَالَى

52b

وَشَام وَرُومْ وَمِصْر جَانِبَنْدَه اُولَرَه كِسْنَه
بِعْمِيَانْلَر آخِرَه اَكْلَتُوق مُرَادَ اِيلَه دَفْرَه كَنْدِيسِي
قِبْلَيَه طُوغْرِي وَبُوصَحِيفَه اُولَكِنَه قَرِيب
اَلتُّونْ اُولُق دَائِرَه سِي كَنْدِيسِنَدَن طَرَفَه اُولَه
صُكْرَه بِرْبِرِ مِيقَاتْلَرِي وَغَيْرْلَرِي بِرْمِغْيَلَه
كُوسْتَرَه وَالسَّلَامْ حَضْرَتِ اللّٰه جَلَّ جَلَالُه
كُورْمِيَنْلَرَه وَكُورَنْلَرَه يَنَه كُورْمَك مِيَسَّر
اَيْلَسُونْ بِلُطْفِه اٰمِين رَبَّ الْعَالَمِين

اون درد نجي باب

بِلْكِمْ كِه سُنَّت اُولَرَه اِحْرَامْ لَمْغَق اُولِدُرْكِه
اَبْتِدَا اَبْدَسْتْ اَلَه وَغُسْلِ اِتْمَك اَفْضَلْدُر
اَكَرْچِه حَيْض وَيَا نِفَاس اُولَدَه عَوْرَت دَخِي
اُولُودُسَه وَطُرْ نَقْلَرِي كَسَه وَبِيقْلَرِي

54a

53b

55a

54b

55b

56a

56b

57a

57b

58a

58b

59a

59b

60a

60b

61a

61b

62a

62b

63a

63b

ومنايه واصل اولدقده اللهم ان هذا
مما قد اتيتها وانا عبدك وابن عبدك
اسئلك ان تمن علي بما منت به علي
اوليائك اللهم اني اعوذ بك من الحزن
والمصيبة في ديني يا ارحم الراحمين
الحمد لله الذي بلغني مما معافا ديوب
واندن قوب طوديك قيدي كورد قدن
صكره يدي يوشش باكيجه طاشلر معا
الوب وتلبيه ايدرك عقبيه كيدن
بش ارشون قدر يادمجي اوزاق طوريب
صاغ اليك باش يرما غيله وصلوات
يرما غيله هر بنه شكل طورسه دوتب
يرير اندن كه ديوارك دبنه رضاء لله تعالى

64a

وشيطانه كورلمك اتته واقداكيه طاشي
اندوغي كبي لبتك دبكي قطع ايدوب اوق
دبميه غير اذكاريله وصلوات ايله
وقران اوقمق ايله مشغول اولمه و
هر طاشي اتركن بسم الله الله اكبر
رغما للشيطان وحزبه ورضى الرحمن
دبه ويقارودن اشغه اتمق مكروهدر
وبش ارشوندن دمجي قريب طوريب اتريسه
جايز در كلدر زيرا بو براقمقدر اتمق
در كلدر واندوغي طاشي انسانه ياخيونه
دوقنوب كري دونرسه جايز اولمز يعني
آنك يرنه غير طاشي اتسون واكر اليده
طاش قلمديسه اندن اولن طاشلردن

65a

دونرسه جايز اولمز واندن يقين دونرسه
جايز در اما ابتدا ديوار دبنه دونيب
كري دونرسه جايز در اكرچه برارشون
دمجي اوزاق اولورسه واكر كيشي پاك
خسته اولوب برحال ايله واريب جمعه لري
اتمغه قادر اولمزسه برادمجي وكيل نصب
ايدوب طاشلري اتوره وعقلي باشنده
دكل ايسه رفيقلرندن بري اندن اوتري
آتسون وخسته اندن احضار اتمك
لازم دكلدر كذا في المحيط اما كندي
آتمغه قادر ايكن وكيله اتدرمق جايز
دكلدر اون طوزدن بش
وجمعه طاشلري اندن قدن صكره قناغه

64b

الوب آته باش يوقدر واريرده حامدن
النده كه طاشلر دوشرسه دمجي اندن اكه
طاشلردن الوب آته جايزدر اما اوزبنه
طاشسز كيدوب واندن كه طاشلردن
الوب اتمق مكروهدر زيرا روايت
اولنور كه مقبول اولن طاش كوكه چكلور
وقيامتده صاحبنك ميزانيته قونر
پس نور روايته كوره اندن قلان طاشلر
مردود در وبنيتي اندن اولن ديوارك
دبنه اتمق اولمه زيرا اول ديوار علامتدر
وتحمل الرمي آنك دبيدر حتى كه
اتدوغك طاشي ديواره اوزب كري
دونسه اكر براز شون قدر اوزاق

65b

كله ومراد ايدرسه قربان اتسون
زيرا ياكن حج احرامیله كلنه قربان
امتك واجب دكلدر ومستحب اولدركه
ابتدا حيوانه صووبره واوك آياقلريله
براردا ياغني يغليه وقبليه يونلره
واليندن كليرسه كنديي بوغزليه والا
غيره بوغزلدوب وكنديي حاضر اوله
واز برينه ايسه اني وجهت وجهي للذي
فطر السموات والارض حنيفا مسلما
وما انا من المشركين ان صلوتي و
نسكي ومحياي ومماتي لله رب العالمين
لا شريك له وبذلك امرت وانا من
المسلمين اللهم تقبل مني هذا النسك

66a

واجعلها قربانا لوجهك الكريم وعظمه
اجري عليها ديه ويوزندن اوقورسه
جايز در صكره بسم الله الله اكبر
ديوب بجاق كوغه وارنجه بوغزليه
ويا الكز بسم الله ديمك جايز در و
بسم الله الله اكبر ديمك اولي در
وذكر اولنان اني وجهت الي آخره ديمك
دخي اولي در وبوغزلدن فقرايه ويرمك
جايز دكلدر وفقرايدي اولق ولعبه
فقرايه اولق شرط دكلدر واقان قاني
تراب ايله اورتمه وحيوان اولدن
اغني كسمك وقانغيزكردانمي قرمق
واياغندن چكمك وصوبق واوقومك

66b

وفقرايه ويرمك وغير حيوان بقركن
بوغزلق وقرسوسنده بجاق بيلتمك
وكسمن بجاق ايله بوغزلق مكروهدر
بوندن ايدن كنهكار اولور وبو قربانلرن
صاحبنه يمك وغنيه ويرمك وفقيره
ويرمك جايز در وبيرام قربانی كبي
بو قربان ودخي سائر محله متعلق اولان
قربانلرن عيد اولدن بري اولق شرط در والسلام

67a

بلاحلاف في زير ابو تراش واجدن جنايت
دكلدر واكر ساچلي كشي ايسه برمق
بوغمي بوينجه ساچك اوجندن كسمه
تراش يرنه قائمدر واكر ساچك درت
بلوكنك بر بلوكن اوجي كسمسه ياخود
باشنك ربعني تراش ايدرسه كفايت
ايدر واكسك اولورسه كفايت اتمز
اكرچه عورت دخي اولورسه ومستحبدر كه
طرنقلرين دخي كسمه وساچيله معا
اياق بصمز ياكچه يره دفن ايده وتراش
اولة جفي وقت الحمد لله على ما هدانا
وانعم علينا اللهم هذه ناصيتي بيدك
فتقبل مني واغفر لي ذنوبي اللهم اكتب

67b

68a

68b

69a

69b

70a

70b

71a

لكن بعد تمام السعي يرآش اولوب ايتسه‌لر
كيرو اكر احرامدن دوغي يردن معا
قربانلوق حيوان كتورمديسه واكر معا
قربانلك كوتردي ايسه مفرد بالحج كبي
وقارن كبي بودخي محي تمام ايدر جمره
عقبيه جمره لري آتميجه احرامدن چقه
وعمره احرامنده ايكن هنوز ذكر ايلدوغمز
كبيجه ذبح الحجه نك سكن نجي كوني كعبه
حج احرامنه دخي كيرر وحج ايدر واكر
متمتع عمره طوافني ابتدا كدن صكره تو
دونب اهليله قاوشب وتنه اول سنه
حج احرامیله كعبيه كلسه اكر سابقا
عمره ايله كعبيه كلدقده معا قربان كتوره

72a

71b

شرطيله وبيرامدن اول اوچ كون
دومتديسه البته قربان واجب اولور

عود تلو احرامي بيانيده ويكل كه
ذكر اولنان جميع افعالده عود تلو اركك
كبيدر الا صوتيب احرام بزلرني كيمك
وباشلري آچمق آنلره جايز دكلدر بلكه
عادت اوزره اسبال لرني كيرلو اما
بودلوني اورتمك جايز دكلدر اركلر كبي
وبوزلرني اورتمك افضا ايلدقده اوچ درت
قلم قدر جبوقلرني باشنه كه جنبري آلتنه
دافع وبچه آنلرك اوزدرلرندن
صارقيدكه يوزينه دكميه وتلبيه ايلدقده

73a

72b

77b

78a

78b

79a

79b

عليك يا خاتم الأنبياء السلام عليك
وعلى آلك وأصحابك وعلى سائر الأنبياء
وآلهم أشهد أنك بلغت الرسالة وأديت
الأمانة ونصحت الأمة فجزاك الله تعالى
عنا أفضل ما جزا رسولا عن أمته ديه
ويك جاغرميه صكره برارسون قدر
صاغنه كيده أبو بكرك ياشي برابرنده
طوروب السلام عليك يا أبا بكر الصديق
خليفة رسول الله على التحقيق وثانيه في
الغار بشهادة الخالق جزاك الله تعالى
عن أمته خير أديه وينه برارسون قدر
صاغنه كيده عمرك مباركباشي
برابرنده طوروب السلام عليك يا أمير

80a

المؤمنين عمر الفاروق الذي أعز الله
تعالى بك الإسلام جزاك الله عن
الإسلام وأهله خير أديه صكره بر
ارسون قدر وصولنه دونيا وكلكه برنه
كله وأبو بكر وعمر ي وسيله ايدنمك
قصدنه ايكسنه بردن بويله جه سلام
وبره السلام عليكما يا صحبي رسول الله
صلى الله عليه وسلم ورفيقيه ووزيريه
جزاكما الله تعالى عن المسلمين أحسن
الجزاء حيثنا نتوسل بكما الى رسول الله
ليشفع لنا ويسئل ربنا أن يتقبل منا
ويحيينا على ملته ويميتنا عليها ويحشرنا
في زمرته ويجعل سعينا مشكورا

80b

وزيارتنا مقبولة ديوب واجتهاد ايله
دعا ايدوب مغفرت طلب ايده وكر
السلام عليك يا رسول الله السلام
عليك يا أبا بكر السلام عليك يا عم
ديرسه جايز در لكن اوتكي دن اولي در
وقبر لرك اطرافنده كه دائره طوجدر
قصد ايدر اصلنده اول دائره رسول الله
اوي ايدي ومنبر طرف في مسجد ش يفي
برجانبي اوه متصل ايدي صكره اهل
جامعي يودب جميع اطرافلري جامع اولو
قبر شريفلر جامع ايچنده قالدي
اول قصه الذكر مك وقاپوسي
واسك اويمك وركوع ايدركي اكلب

81a

قبره دوغري طاينمق بدعت دب بونلري
ايمديه لر صكره كنديله رسول الله
سلام كوندرمش وارايسه السلام
عليك يا رسول الله بيمله جنابكزه سلام
كوندرنلر دن جناب عاليه كزدن شفاعت
رجا ايدرلر بس انلري ودنيا سائر اهل
ايماني شفاعتايله كز يا شفيع المذنبين
ديه وابو بكره وعمره سلام كوندرمش
وارايسه السلام عليكما يا أبا بكر وعمر
بيمله سزلره سلام كوندرنلر انلر سزلري
وسيله ايدندلر كه رسول الله رجا
ايدسزكه انلري شفاعتايده ديه
صكره قبر شريفلرك ايا قلري اوجنده كه

81b

85b

86a

86b

87a

87b

88a

88b

89a

89b

90a

90b

91a

91b

آیروب کا بغسلیه کر یا خود کعبیه
کید وب کلدقدن صکره وکیلم اول
زیاده سعی کندوکه هبه ایمکه دیه کر
بس اول دخی کید وب کلدقدن صکره
واکر کعبه ده قالورسه یا آخر دیاره کیدرسه
حجی تمام ایتدکدن صکره ارتنجه جمع
ایدوب اوکنه قویه دخی دیه کیه وکالتم
حسبنجه بومالی کندومه هبه ایلدم و
اکر وصیت ایدرسه دیه که بنم ایچون
هر کیم حج ایدرسه ارتنجه آنك اولمغه وصیت
اولنسون بودخی جائز در زیرا وقت
الوصیة اول کیشی مجهول ایسه دخی بدل
الحج ایچون تعیین اولوندقدن صکره

92a

معلوم اولور کذا فی المحیط النخعی شرط
بدل کیدن بدل الحج ایچون الدوغی
آقچه دن خرج ایده رك کیمك یوللك
جمیعسنده یاخود اکثرنده کرایه وسائر
لوازمه یدنجی شرط یوللك جمیعسنده
یا اکثرنده واکیسا کیمك کوندرن آدمك
طوارایله یا آنك آقچه سیندن کرایه له
سکن نجی شرط کوندرن آدمك ولایتنده
یاخود آنك تعیین ایلدوغی یردن حج
اولنمق طقوزنجی شرط احرام وقتی
کوندرن آدمك حجنی ادا ایتمك نیتنه
احرامله مق ودخی اولی اولدرکه بعد
النیة ابتدا که لبیکی بویله ایده بنی

92b

حجه کوندرن فلانك حجیچون لبیك
اللهم لبیك دیه اونجی شرط میقاتدن
احرامله مق واکر احرام یرنی احرامسز
صکره احرامله سه حج کندیچون اولور
وبدل ایچون الدوغی آقچه یه ضامن اولور
امّا احرامسز میقاتی کچوب وداخلنده
احرامله مق مکروه ویاغیر یده حج زمانی
احرامسز طورسه وحج زمانی کلدوغی
میقاتة یاخود غیر میقاتة وارو کوندرن
آدم ایچون احرامله سه جائز در وکذا
فی فعل الخیرات لعلی القاری اون برنجی شرط
بدل کیدن کشی کندی حج ایدیوبره
غیریه ایتدرمیه مکر که مال صاحبنك

93a

ایزنیله اوله وبدل کیدن یولده وفات
ایدرسه بنه حکم یوله در یعنی وفات
ایندوکی یردن اوته کندی یرنه کوندرن
آدم حجیچون باقی فلان آقچه ایله آخر
آدم دوتمغه مال صاحبی یاخود آنك
وصیسیله اذن ویردیسه کندی یرنه آدم
دوتسون والا باقی فلان آقچه صاحبنه
تبلیغ ائمکه وصیی نصب ائمك واجب اولور
اون ایکنجی شرط بدل کیدن بعد الاحرام
حجی افساد ائمه مك حتی که حجی افساد
ایدوب واخر سنده قضا ائتسه اول
حج کوندرن آدم ایچون واقع اولمان
بلکه حج ایدن بدل آدم ایچون اولور

94a

93b

95a

94b

95b

96a

96b

97a

97b

98a

98b

99a

99b

100a

100b

101a

103b

واحبابسنی وخسته لری ویتیملری و
غریبلری بحسب الامکان یوقلیه واسئلرینه
بولنه رسول الله صلی الله علیه وسلم
بیورد یکه هر کیمکه برموءمنك برحاجتینی
قضا ایدرسه حق تعالی لطف وکرمندن
آنك یتمش دیوی واخروی حاجتلرنی
قضا ایدیجی ویرزکه انلرك اک ادناسی
یارلغمقدر امدی کشیه لایق اولان
اولدرکه محتاجلره صدقه قطع ایتیوب
هر کون صدقه ایدیکه کونده یونك کبی
نعمته واصل اولیه کونده برآقچه یاخود یارم
یا برمنغیر یا برلقمه اکمك دیمکله اولورسه
رسول الله علیه الصلوة والسلام بیورد یکه

104a

آشندن

آشندن صاقینکز یارم خرمه صدقه
ایمکله ایله دیمکله اولورسه یرینه بوحدیث
شریفدن صدقه نك فضیلتی وهر کسبی
اکا قادر اولمه سی غایتله ظاهردر
حتی کیه دیلنر دیلنجی دیمکله اولورسه صدقه
ویرمکه قادر دردر وملایم سوز ایله
امر بالمعروف ونهی عن المنکر ایدیکه وکفر
ایجاب ایدن مکفراتی علمادن اوکرنوب
قائم انلردن حذر اولدرکه اولیه وتقلید ایله
عبادت ومعامله ایتیوب علم حالی اهل
سنتدن اولن عالمدن تحصیل ایدوب
وموجبنجه عمل ایده رسول الله علیه الصلوة
والسلام بیورد یکه هر کیمکه اهل سنت

104b

وجماعت مذهبی اوزره اولن آیا یعنی هو
قالدوب فوجه حق تعالی اکا اوچ
ثواب احسان ایدر واون درجه مرتبه
یوجه ایدر کذلك فی نصاب الاحتساب وقلبی
دائم امور آخرت ایله وخلقه خیر صمق
ایله ولسانی ذکر الله ایله وصلوات ایله
وقولا یعنی قرآن وعلم دکله مك ایله و
الی وایا یعنی حلال کسب ایله وعباد الله
یارد ایتمك کبی خیره استعمال ایتمك ایله
مشغول اولوب اشیاء محرمه ایله مشغول
اولمیه وبطال طوردمیه زیرا بطالی الله
ورسول الله سومن بس شول اغالره که
کچنه جکلری وارد ر وایشلرینه کی

105a

کذلك ولرینه الجوق عدایدرلر واجب ترکه
مصحف وکتاب یازمغیله وخدمتنده
اولنلره ویارانلرینه قرآن وامور دینی
تعلیم ایتمك ایله هر بری کندینی مشغول
ایده وبوکا اهلیتی اولمینه واجب ترکه
کندینه خوجه بیدا ایدوب اوقمق ایله
مشغول اولوب الله تعالی دنك ورسول
اللهك سومدوکی کمسه لرد ایتره سندن
چیقه ولکن زمانه من اغالرك جوغی
بوطریقه سلوك ایتیوب بلکه آخرت
مفلسلری طریقنه سلوك ایدوب ظلمه
قولتوغنده موذی للك وانلره معاونت
ایتمك ایله ورشوت القی ایله وجالغی

105b

106a

106b

107a

107b

والصلوة والسلام على سائر الانبياء و
آلهم اجمعين ولا حول ولا قوة الا بالله
العلي العظيم مرحوم سنان
افندي منا سكنك آخرته شرح انمكه وعذ
آيلدوغمز خبر بودركه ذكر اولنور خبرده
كلديكه قيامت كوني اولدقده حضرت الله
جل جلاله ملكلره امر ايده كه وارك كعبه
جنت قماشلريله بزه ديكن وتحشر يرينه
كتورركز انلرده ني كلوب بيت الهي بزه بو
واطرافنده كه خلقه لريه نوردن زنجير
دا قب يا كعبة الله حق تعالى امر ايلديكي
تحشر يرينه كيده سن بيت الله دخي
سمعنا واطعنا يعني كيده رز ولكن

108a

كتمدين زغدن ديلرنكه اطرافنده يتان
جمله نوشولرمي لطفيله يارلغاسين
ديه ملكلر دخي يارب بنا كعبه نك ديدكي
معلوم عن تكين درديه لر حق جل وعلا
دخي انلره يارد ن ازاد ايلدم بيورده و
ملكلر دخي بوبشارتي كعبيه اعلام ايلدكلرين
تكرار كعبه ديه كه برمرادم دخي اولدكه
اهللرني وديارلرني ترك ايدوب و
كندي لرينه تعب ويروب وما للرني صرف
ايدوب حق تعالى حضرتنك رضاسيچون
كلوب دخي زيارت ايدنلري دخي يارلغيه
لطفيله ازاد ايلسون ديدكده بنه حق
تعالى دن ملكلره جواب كلهكه انلري

107b

دخي ازاد ايلدم صكره كعبة الله يوزيله
كيده مدينه كلدقده رسول الله صلعم
قبر شريفنه اوغرايوب رسول الله سلام
ويره رسول الله صلى الله عليه وسلم دخي
سلامين آلوب يا كعبة الله امتمز نه حالده در
ديه بيت الله دخي بني زيارت ايدنلري
وقوشولغده اولنلري شفاعت ايلدم
باقيلرني دخي سيز شفاعت ايله كز ياجيب الله
ديه صكره بيت الله دخي محشر يرينه
واصل اولوب اورته يره قونه ويرمنادي
ندا ايده كه كعبة الله يي زيارت ايدنلر
قالقسونلر بس انلرده ني لبيك اللهم
لبيك ديه رك هرجانبدن قالقوب كعبه

108b

اوكنده جمع اولهكز صكره بذ كله كه كعبة الله
بوجمله اهلك ايله جنته داخل اولكز
اول زمانده اورد لرينه حج ايتمك فرض اولوب
حج ايتمنلر حسرت وندامت حاصل اولهكه
وصفي قابل اولميه صكره انلري يوزلري
اوزره سورويوب نارة اتركردي مرحوم
سنان افندي لكن بوندن اوسع عبارتله
انجق بوحقيرك اختصارايلدي وبعض
نادره الفاظلرني تغيير ايلدي دخي بوحقير
ديركه ترتيبجه تاليف اولان كتابلري
في الغالب تاويله قادر اولميوب مبتدي
دملرا اولور اويله اولميجق ايتلري و
مدينلري وخبرلري ترجمه ايدن عالم

109a

109b

110a

110b

111a

111b

112a

112b

113a

114a

قطعیله

113b

115a

اوچانچی

114b

115b

116a

116b

117a

117b

118a

118b

119a

صالح باشا عادت ایلدی رحمة الله
علیه وعلی سائر اموات المسلمین
بو فصل مصردن کعبیه
وارنجه قوتقاری بیان ایدر ومحروسه
مصردن دخی محمل استوال اینک اون بدنجی
کونی سبیل علامه کیدر ایکی ساعتلك
یرده در اندن بش کون طوار صکره
حج برکه سنه کیدر مصردن درت
ساعتلك یردر واندن محتاج جمع
اولور ومصر خلقی انلری کوندر مکه
اندن چقارلر اندن صو ولدردر واندن
دخی بش کون طوار لر وشوالك
یکرمی بدنجی کونی قشلو وقتی قالقوب

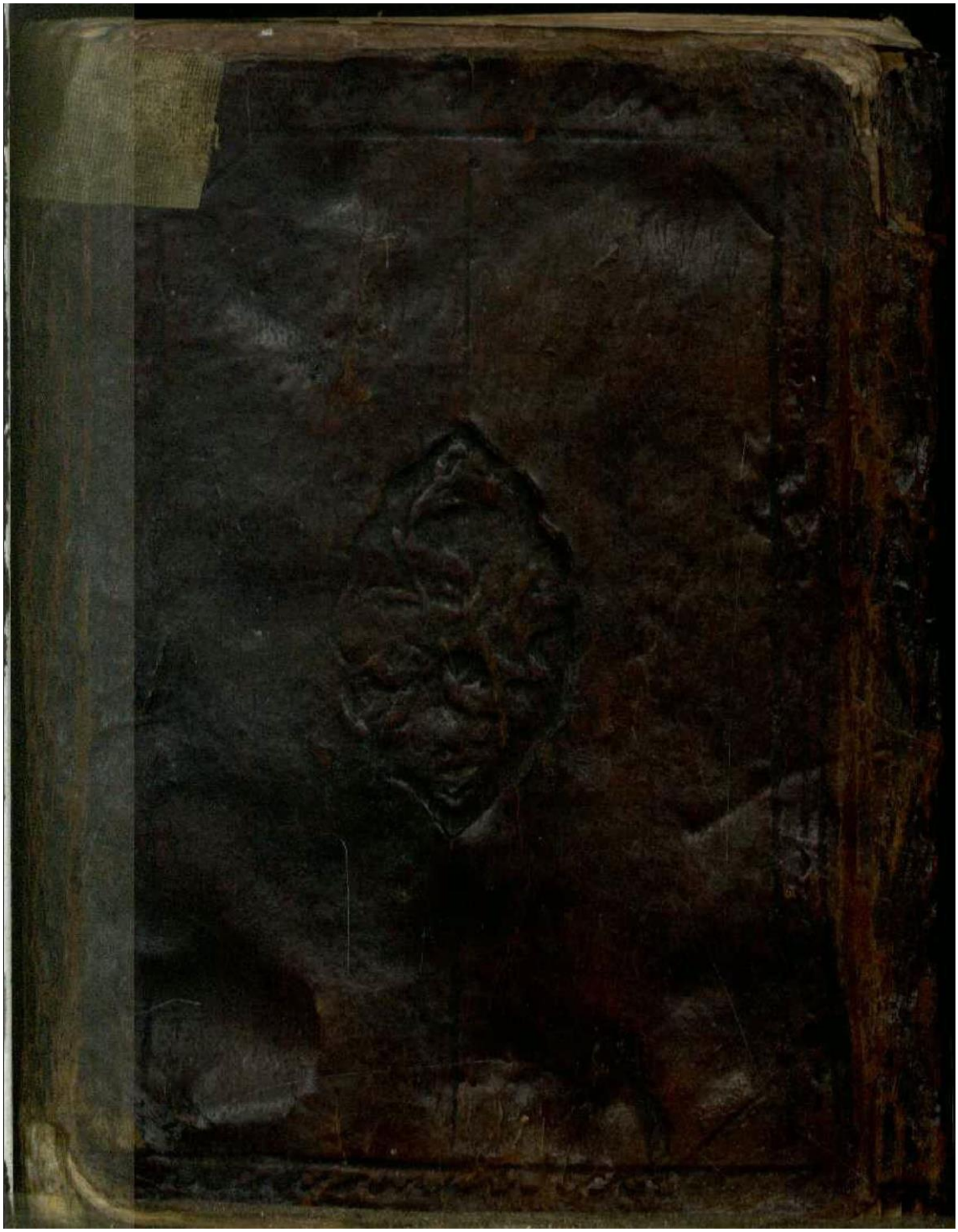
119b

ایکندی وقتی دار معشیه وارولر واندن
اخشامه دك ایسته احت ایدوب صکره
قالقوب صباح وقتی ایکنجی قونا غه
وارنجه دار حمر آدر اندن صو یوقدر
اوچنجی قوناق عجرود اندن صو
وارمز لکن برز آجیدر دردنجی قوناق
رأس منصر فدر اندن صو یوقدر بشنجی
قوناق رأس تیهدر اندن دخی صو یوقدر
لکن اجرود طاردن محتاج قالقدقده سقه
نعه کیدوب صو آلوب وایکنجی کون
محتاج منصر فدن رأس تیهه کیدر لکن
خرتوبیه در بسنده قاورشلر النجی
قوناق نخلدر اندن صو وارمز واندن

120a

برکون اوتراق اولورلر یدنجی قوناق
بیئر علایه در آنك قلعه سی غرب
خراب ایلدی وقیوسنك اگرچه اطرافی
یقلدیسه دخی الحالا صوی وارمز
بعض محتاج فقرا اندن صو آلورلر
اشلدوکندن اعرجه قوفلی ایسه دخی
سکزنجی قوناق عقبه باسیدر اندن
کاهیجه یغمور صوی بولنور وایکی
ساعتلك یرده غایتله کوزل صوی
وارمز طقوزنجی قوناق عقبه نك
اشغا سیدر انك دخی قلعه ایچنده کله
قویی کوزل صودر واندن ایکی کون
اوتراق اولورلر اونجی قوناق ظهر

120b

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ozan Halil ATİLA
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

EĞİTİM

Lise	**:**	Milliyet Anadolu Öğretmen Lisesi, Erzincan	2011
Üniversite	**:**	Dokuz Eylül Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, Buca, İzmir	2016
Yüksek Lisans:		Batman Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı	2022

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	**Kurum**	**Görevi**
2018 – Devam ediyor	Milli Eğitim Bakanlığı	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

YABANCI DİLLER: İngilizce